

ISSN 0352-5007 | UDC 821.16+811.16(05)

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА СЛАВИСТИКУ 78

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА СЛАВИСТИКУ

78

НОВИ САД • 2010

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА СЛАВИСТИКУ

Покренут 1970. године
До књ. 25. (1983) под називом *Зборник за славистику*

Главни уредници
Од 1. до 43. књиге др Милорад Живанчевић,
од 44. до 53. књиге др Миодраг Сибиновић,
од 54—55. књиге др Предраг Пипер

Уредништво
др Мирјана БОШКОВ, др Петар БУЊАК,
др Дојчил ВОЈВОДИЋ (секретар Уредништва), др Маја ЂУКАНОВИЋ,
др Корнелија ИЧИН, др Љиљана ПЕШИКАН-ЉУШТАНОВИЋ,
др Људмила ПОПОВИЋ, академик Зузана ТОПОЛИЊСКА,
др Михал ХАРПАЊ, др Вјачеслав ОКЕАНСКИ

Главни и одговорни уредник
др ПРЕДРАГ ПИПЕР

ISSN 0352-5007 | UDC 821.16+811.16(05)

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА СЛАВИСТИКУ
78

НОВИ САД • 2010

МАТИЦА СЕРБСКАЯ
ОТДЕЛЕНИЕ ЛИТЕРАТУРЫ И ЯЗЫКА

МАТИЦА СРПСКА
DIVISION OF LITERATURE AND LANGUAGE

СЛАВИСТИЧЕСКИЙ СБОРНИК
REVIEW OF SLAVIC STUDIES

78

НОВИ САД

САДРЖАЈ — CONTENTS — СОДЕРЖАНИЕ

СТУДИЈЕ И РАСПРАВЕ

<i>Мирјана Бошков</i> , Теме и вести руских летописа у старој српској књижевности (на фону рукописне историје српских хронографа) .	7
<i>Снежана Шаранчић-Чушуре</i> , <i>Сесџре без брајџа</i> — синкретична природа жанра усмене лирске песме	51
<i>Људмила Појовић</i> , Русини и Украјинци у Србији	69
<i>Владимир Коларић</i> , Моделизација света у Аристотеловој поетици и у структуралној семиотици Јурија Лотмана	101
<i>Сјана Ристић</i> , Теорија интегралног описа и системска лексикографија Ј. Д. Апресјана	119
<i>Дојчил Војводић</i> , О конверзивној асиметрији, имплицитној евиденцијалности и епистемичкој модалности у концесивним реченицама	135
<i>Светлана А. Алексанова</i> , О соотношении обстоятельственных пространителей предложения с семантическими категориями актанта и сирконстанта	151
<i>Анна Д. Черенкова</i> , Выражение делиберативного объекта в русском и сербском языках в сопоставительном аспекте	161
<i>Предраг Обућина</i> , Основни терминосистем полске синтаксе и српски синтаксички терминосистем	175
<i>Ивана С. Башић</i> , О унутрашњој форми речи у руској лингвистици .	203
<i>Радмила Жуђић</i> , Пејоративи за мушка лица у јабланичком говору од нископродуктивних суфикса и њихов семантичко-творбени однос према пејоративима са продуктивним суфиксима <i>-ко</i> , <i>-ља</i> , <i>-оња</i> , <i>-ча</i> .	219

ПРИЛОЗИ И ГРАБА

<i>Милка Ивић</i> , О изразима <i>вро</i> или <i>врли човек</i> , <i>врла жена</i> у стандардном српском језику	239
<i>Милка Ивић</i> , О некадашњем српском поздравном изразу <i>мајћерење</i> .	241
<i>Натаља Б. Лебедева</i> , Естественная письменная речь: основные признаки	243
<i>Натаља В. Лабунец</i> , О развитии праслав. <i>*bolt-</i> в русских говорах нижнего Прииртышья	253

НЕКРОЛОЗИ

Академик Александар Младеновић (<i>Дражана Дракулић-Пријма</i>)	259
Маријана Киршова (<i>Предраг Пийер</i>)	263

ПРИКАЗИ

Стефана Димитрова. <i>Лингвистична прагматика</i> . — София: Велес, 2009. — 239 с. (<i>Алина Ю. Маслова</i>)	271
О. А. Крылова. <i>Коммуникативный синтаксис русского языка</i> . Изд. 2-е, испр. и доп. — Москва: Книжный дом „ЛИБРОКОМ”, 2009. — 176 с. (<i>Дојчил Војводић</i>)	273
Богољуб Станковић. <i>Славистика, русистика, србистика</i> . — Београд: Чигоја, 2010. — 274 стр. (<i>Вучина Раичевић</i>)	279
Дара Дамљановић, Ксенија Кончаревић. <i>Настава и методика наставе руског језика у Србији у XIX и XX веку: прилози за историју</i> . — Београд: Славистичко друштво Србије : Чигоја штампа. — 310 стр. (<i>Предраг Пийер</i>)	281
Anna Marićová. <i>Slovesné predpony v slovenčine a srbčine</i> . — Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, 2008. — 137 стр. (<i>Далибор Соколовић</i>)	283
<i>Русский язык как инославянский. Выпуск 1: Современное изучение русского языка и русской культуры в инославянском окружении</i> . — Белград: Славистическое общество Сербии, 2009. — 162 с. (<i>Маја Павловић-Шајћинац</i>)	285
Снежана Самарџија. <i>Народна проза у Вили</i> . — Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за књижевност и уметност, 2009. — 182 стр. (<i>Светлана Торњански-Брашњовић</i>)	289
Регистар кључних речи	293
Списак сарадника	295
Упутство за припрему рукописа за штампу	297

САРАДНИЦИ У 78. СВЕСЦИ *ЗБОРНИКА МАТИЦЕ СРПСКЕ*
ЗА СЛАВИСТИКУ

- Др Светлана А. Алексанова, доцент
Катедра за руски језик и књижевност и методику наставе,
Филолошки факултет, Државни педагошки институт
у Славјанску на Кубану
- Мр Ивана С. Башић, научни сарадник
Институт за српски језик САНУ, Београд
- Мр Мирјана Бошков
Нови Сад
- Др Дојчил Војводић, доцент
Одсек за славистику, Филозофски факултет,
Универзитет у Новом Саду
- Драгана Дракулић-Пријма, предавач
Катедра за славистику, Филолошки факултет,
Петроградски државни универзитет
- Др Радмила Жугић, научни сарадник
Институт за српски језик САНУ, Београд
- Академик Милка Ивић
Српска академија наука и уметности, Београд
- Др Владимир Коларић
Факултет драмских уметности, Универзитет уметности у Београду
- Др Наталија В. Лабунец, професор
Катедра за општу лингвистику, Филолошки факултет,
Тјумењски државни универзитет, Тјумењ
- Др Наталија Б. Лебедева, професор
Катедра за теорију језика и словенско-руску лингвистику,
Филолошки факултет, Кемеровски државни универзитет,
Кемерово
- Др Алина Ј. Маслова, доцент
Катедра за словенску филологију, Филолошки факултет,
Мордовски државни универзитет, Саранск
- Мр Предраг Обућина, асистент
Катедра за славистику, Филолошки факултет,
Универзитет у Београду
- Мр Маја Павловић-Шајтинац
Београд
- Др Предраг Пипер, редовни професор
Катедра за славистику, Филолошки факултет,
Универзитет у Београду
- Др Људмила Поповић, редовни професор
Катедра за славистику, Филолошки факултет,
Универзитет у Београду

Др Вучина Раичевић, ванредни професор
Катедра за славистику, Филолошки факултет,
Универзитет у Београду

Др Стана Ристић, научни саветник
Институт за српски језик САНУ, Београд

Далибор Соколовић
Катедра за славистику, Филолошки факултет,
Универзитет у Београду

Мр Светлана Торњански-Брашњовић
Гимназија „Исидора Секулић”, Нови Сад

Анна Д. Черенкова, кандидат филолошких наука, доцент
Вороњешки државни педагошки универзитет, Вороњез

Др Снежана Шаранчић-Чутура, доцент
Катедра за језик, књижевност и библиотекарство,
Педагошки факултет у Сомбору, Универзитет у Новом Саду

Зборник Матице српске за славистику
Излази двапут годишње
Издавач Матица српска

Славистический сборник
Полугодовой выпуск
Издательство Матица сербская

Review of Slavic Studies
Published semi-annually
Published by Matica srpska

Уредништво и администрација
Редакција и администрация
Editorial Board and Office:
21000 Нови Сад, улица Матице српске 1
Телефон — Phone
(021) 420-199, 6622-726
e-mail: jdjukic@maticasrpska.org.rs

e-mail: piperm@eunet.rs
<http://www.maticasrpska.org.rs>

Зборник Матице српске за славистику, св. 78
закључен је 25. јуна 2010.

За издавача
Проф. др ДУШАН НИКОЛИЋ

Лектори
Др ЉИЉАНА ПЕШИКАН-ЉУШТАНОВИЋ
Др ДОЈЧИЛ ВОЈВОДИЋ

Технички секретар Уредништва
ЈУЛКИЦА ЂУКИЋ

Коректор
КАТА МИРИЋ

Технички уредник
ВУКИЦА ТУЦАКОВ

Слова на корицама
ИВАН БОЛДИЖАР

Компјутерски слог
Младен Мозетић, ГРАФИЧАР, Нови Сад

Штампа

Штампање завршено децембра 2010.

CIP — Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

821.16+811.16(082)

ЗБОРНИК Матице српске за славистику = Славистический сборник = Review of Slavic Studies / главни и одговорни уредник Предраг Пипер. — 1984, 26— . — Нови Сад : Матица српска, 1984—. — 24 cm

Годишње два броја. — Наставак публикације: Зборник за славистику (1970—1983)

ISSN 0352-5007

COBISS.SR-ID 4152578

Штампање овог *Зборника* омогућило је
Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије

ISSN 0352-5007

9 770352 500008

Мирјана Ж. Бошков
Нови Сад

ТЕМЕ И ВЕСТИ РУСКИХ ЛЕТОПИСА У СТАРОЈ
СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ
(НА ФОНУ РУКОПИСНЕ ИСТОРИЈЕ СРПСКИХ ХРОНОГРАФА)*

У раду се приказују теме и вести руских летописа које су посредством *Руског хронографа из 1512. г.* и *Хронографа западноруске редакције*, као и неких других дела староруске књижевности, стизала на словенски Југ до средине XVII в., до када се текстолошким путем прате измене у историји текста српских хронографа. Испоставља се да се у делима која су посведочена у XVI в. на српском подручју у рукописима на заједничком књижевном језику у више његових редакција, а која су повезана с традицијом руских летописа, огледа тематика на којој се заснивају руске интерпретације универзалистичких поставки.

Кључне речи: српско-руске културне везе, руски и српски хронографи, руски летописи, Хиландар, манастир Свети Пантелејмон на Атосу.

0. Кад се у историји једне националне културе ретроспективно разматра присутност неког дела друге књижевности, прибегава се, између осталог, појмовима као што су *библиотека, лектира, рецепција* ... У славистичкој медијевистици употреба неких од њих суочава нас, међутим, с нешто другачијим значењима но што су она уобичајена у терминологији науке о књижевности тзв. новог доба; приметно је, наиме, извесно померање акцената и одређивање другачијег места и улоге појединим феноменима и чиниоцима (Бошков 2007б; Бошков 2008). У том смислу скренула бих пажњу на мишљење В. М. Живова о значају рецепције текста за историју старе књижевности, заправо на његово залагање да се књижевни развој посматра „как история изменений в восприятии и функционировании текстов [...], а не как цепь из единичных актов создания оригинальных сочинений”.¹ Д. Богдановић (1971) је и „старој српској библиотеци” дао сасвим спе-

* Извесне поставке које се развијају у овом раду претходно су у врло сажетом виду објављене у материјалима са научних скупова у Бошков 2007б и Бошков 2009, а поједине су усмено излагане на симпозијуму *Сусрети култура* одржаном на Филозофском факултету у Новом Саду 2009. г.

¹ Аутор има у виду стару руску културу, али се његово запажање исто тако може применити и на читаву књижевност ареала *Slavia Orthodoxa* (Живов 2002: 103–106).

цифично значење² у којем је пошао од поставке Д. С. Лихачова о *литератури-посредници*, коју је касније А. Наумов прецизирао издвајањем *слоја-посредника*. Богдановићева интерпретација ту *библиотеку* своди у коначном исходу на „једну књигу”. Упркос вековном трајању основних религијских, односно митских садржаја, те својој начелно прокламованој неизменљивости, извесни примери примене Бахтинове поставке о хронотопу (1975: 234—407)³ упућују на важно становиште са којег би се у новим аспектима сагледавао сложени динамични однос простора и времена у књижевности Православне Слaвије, онај однос који, будући да је од самих почетака славистичке науке предмет њеног истраживања, постаје све занимљивији и за нова теоријска уопштавања и терминолошка прецизирања. Тако Р. Пикио, протагониста широко прихваћене формуле заједништва ареала *Slavia Orthodoxa*, разликује његове вертикалне и хоризонталне, наднационалне и националне пројекције (2003: 413). У том смислу и Ђ. Трифуновић говори о спољашњем и унутрашњем становишту, те напомиње да, гледано „изнутра”, све књижевности „православног словенства” имају свој особени развој (2009: 28—29). Са своје стране, А. А. Турилов указује на то да се ретроспективно утврђивање *слоја-посредника* у појединој националној традицији ипак не може аутоматски поистовећивати с комплексом који је заједнички само у идеалном смислу (2004: 46). Упутно је такође подсетити и на Пикијево упозорење на недовољност достигнутог теоријског нивоа, односно на констатацију како, у недостатку прецизнијих критерија, већ чињеница да се неки текст на црквенословенском језику *без преводјења преносио*, значи да је он припадао заједничком корпусу (2003: 413). Заједнички језик⁴ — упркос временом повећаваној дистинкцији између његових редакција — у својој основи остајао је приступачан искусном читаоцу. Има, дакле, разлога мислити како су у лектури читаоца на српском подручју била и дела која се не документују у српској редакцији, мада су у некој другој посведочена. Стога ће у овом раду поред списка јужнословенских редакција, првенствено оних у српском језичком изразу, али и бугарском, бити обухваћена и она која су на Југу посведочена у руским, „западноруским”, тј. украјинским, као и молдавским рукописима. Кад је реч о редакцији која се традиционално одређује као молдавска, узимам посебно у обзир мишљење А. А. Турилова (2005) да њен „трнавски” правопис упућује и на постанак рукописа у источнословенској средини Галиције и Литавског великог

² Верујем да сам Богдановићеву интерпретацију на адекватан начин прочитала (Бошков 2007б); у њој се, с другачијим акцентима, може видети и реконструкција идеалне библиотеке (Суботин-Голубовић 1997: X).

³ У том смислу је врло подстицајно издвајање *средњовековног хронолошког* којем се посвећује посебно поглавље у Гуревич 1994.

⁴ Преглед актуелне проблематике у истраживању црквенословенског језика као јединственог језика с националним, редакцијским варијантама, које ауторка сматра међусобно нераскидиво везаним у: Грковић-Мелџор 2007: 427—442.

кнежевства, што указује на неистражене аспекте јужнословенско-источнословенских веза, на посредство колико молдавско толико и украјинско.⁵

Дела која ће се разматрати оснажиће, верујем, полазиште као и закључак овог рада да је у свом пореклу тај заједнички корпус био отворен, те да је то остао и у свом трајању и развоју који се, кад је реч о српским приликама, протежу и на XVI, па и на XVII столеће. Та је отвореност, наравно, ограниченог карактера. У највећој мери била је усклађена са одговарајућим (конфесионално одређеним) погледом на свет, као и са конкретном историјском и политичком ситуацијом у реципирајућој, у овом случају — српској средини. Представа о нашем наслеђу често се заснива на ретким па и уникатним примерцима појединих дела, што дозвољава да се мисли како је укупни репертоар својевремено ипак био богатији од онога који је до нас дотрајао. У историји сачуваних текстова указују се и трагови дела која су учествовала у сложеном процесу њихова настајања, с међусобним дотицањима и подстицањима, оспоравањима такође; међу њима су и она која се (више) не налазе у нашој књижевној баштини. Такви трагови најочљивији су на тематском плану, али се, запретежни, након минуциозних комплексних истраживања разазнају и на другим плановима. Ипак, будући да су у поетици средњовековне књижевности веома заступљени топоси, а нарочито феномен преместивости текста, присуство одређеног мотива, идеје, чак читавих сегмената „туђег текста”, не мора представљати доказ да је и у датом случају коришћено дело у свом изворнику нити да се он у свом интегралном виду уопште налазио у видокругу последњег списатеља. Пуко успостављање подударности може да буде тек варљив знак директног контакта и утицаја, те у том смислу постоји опасност од олаког и пребрзог закључивања. Посебан опрез треба испољити приликом испитивања обимних компилација као што су руски летописи или хронографи, а за њима и српски хронографи, чије врло разуђене текстолошке стеме показују да су они обухватили грађу што је настала у вишевековном распону и потицала с различитих етничких простора али је, уз све трансформације, чувала и сегменте рано уобличеног изворног текста.

Предложене назнаке могућих приступа старој књижевности у ареалу *Slavia Orthodoxa* означавају фон на којем ће се на просторима српске културе разматрати присуство староруских књижевних творевина чији се садржаји подударају или кореспондирају с руским летописима, а пратиће се према добрим делом необјављеној ћирилној рукописној грађи с простора српске културе.⁶

⁵ На фону података о историјским везама с тим крајевима у доба сремских Бранковића, као и Јакшића (Бошков 2005), наведене поставке А. А. Турилова откривају нову перспективу за интерпретације прилива одговарајућих рукописа на Југ.

⁶ Приликом навођења штампаног текста указиваћу на страницу, а рукописног на лист с којег га преузимам. Скраћенице нећу разрешавати, нити ћу правопис ујед-

1. За Јужне и Источне Словене заједнички фонд или слој списа већ по дефиницији летописе није обухватао, те је сасвим у складу са особинама ареала *Slavia Orthodoxa* то што у српском језичком изразу није посведочен целовити текст неког руског летописа.⁷ Има, ипак, разлога поставити питање, да ли су и колико су на Југ допирале поједине вести, па чак и извесни обимнији одељци тог сложеног и врло богатог жанра старе руске књижевности. Оно произилази из одлика руског летописа који се одређује као „объединяющий жанр” (Лихачев 1979: 59—60). Отвореност његове мозаичке структуре, тј. околност да се у његовом саставу налазе и читава посебна дела различитих жанрова у сагласности је с преместивошћу као једном од основних особина поетике средњовековне књижевности самог ареала. Она се огледа у лакој прибегавању скривеним цитатима, односно преношењу једног исказа из дела у дело, из једног жанра у други. У обимним компилацијама као што су хронике или летописи исти се поступак испољава у томе да се и поједина сасвим самостално структурирана целина у њих може уклапати, али из њих и издвајати, што погодује и замењивости текста приликом интерпретација извесних тема. То све заједно доприноси могућности да се кроз историју текста прати процес преосмишљавања и превредновања одређених збивања. Сама опосредованост, нарочито кад је сукцесивно вишекратна, уме да замагли природу изворног излагања, те се у њему, пошто је уклопљено и утопљено у другачију жанровску структуру (чак и кад је она вишег реда⁸), не да увек лако препознати његова првобитна припадност нити етапа с које је преузето. Многи су примери неокончаних полемика о пореклу појединог текста који постоји у рукописној традицији у виду самосталне целине, али се — без суштинских разлика — појављује и у оквиру летописа.⁹

1.1. За разлику од српског летописа, чије се излагање своди на врло сажето стилизоване и по годинама изложене вести, руски је мрежом таквих по аналитичком принципу распоређених обавештења обухватао и наративно развијене целине у широком спектру од фолклорних предања и хришћанских легенди до различитих хагиографских списа и војинских повести. Такве особине чине важним

начавати. Имена личности и географске називе доносићу, по правилу, у облику који имају у делу о којем је реч.

⁷ Нема их у корпусу сачуваних споменика који су повезани с I источнословенским утицајем (Миклас 1988; Турилов 1992; Турилов 1993).

⁸ Под жанровском структуром вишег реда на овом месту имам у виду пре свега историографске компилације типа РХ и СХ, зборнике сталног састава, зборнике настале у функционисању живота цркве као што су пролози, службе, минеји с регионалним култовима ...

⁹ Већ наведена Лихачовљева констатација да је руски летопис „объединяющий жанр” подразумева да се у стилском погледу његови различити конститутивни делови нису обавезно нивелисали у јединствени летописачки дискурс који би пружио неоспорни диференцијални критериј за установљавање примарних жанровских одлика сваког од њих.

питање, колико су теме руског летописања биле познате у старој српској култури. У том погледу врло је индикативно да чак ни тако значајна тема какву представља христијанизација Русије, која се огледа у краткој вести српског летописца да су се Руси крстили *прѣзъ владимѣра / при владимироу*¹⁰ није преузета из руског летописа, што се види већ по наведеној години 987. која не потиче из ПВЛ него припада традицији Јакову приписане *Похвале Владимиру* (МАКАРИЙ 1995: 530; ГОЛУБИНСКИЙ 1901: 245). Кад је састављач *Сарандайорског летописа* пожелео да то прикаже опширније, није нашао други извор до Зонару, и то у испису Владислава Граматика (СТОЈАНОВИЋ 1927: LXVII). У литератури, истина, уме да се појави тврдња, попут оне код Б. Ст. Ангелова, да су неки руски летописи продирали међу Јужне Словене, као и да су српски летописи преузимали грађу из руских (1956: 312).¹¹ Њу овај аутор није документовао, али се испоставља да у Св. Пантелејмону на Атосу постоје њихови оригинални руски рукописи (ТУРИЛОВ, МОШКОВА 1999: № 314, 315, 792, 793), мада се и даље не може доказати да су се српски летописи служили руским. Према сажетим описима наведених летописа не види се каква све обавештења поједини преписи садрже, али запажања А. А. Турилова (1991: 245) воде закључку да су безмало сви настали или у светогорски манастир доспели прилично позно.

1.2. Руски манастир у Светој гори од кад је, после дужег прекида, на самом крају XV века успоставио везе с Москвом,¹² био је, свакако, заинтересован за праћење руских прилика, па и за теме из руске историје. С обзиром на преовлађујући српски карактер његовог братства у то време,¹³ те на његову посебну повезаност с Хиландаром (KÄMPFER 1971: 500), може се сматрати да су све књиге из Русика биле приступачне и Хиландарцима. Уопштено говорећи, то значи да су, налазећи се у видокругу српских монаха на Атосу, и поменути руски летописи чинили лектуру српског читаоца. У њој би спектар могућих руских садржаја летописачког порекла био веома проширен, ако би се испоставило да су се они још у периоду старе српске културе нашли на Југу. Највише изгледа на то имао би *Летописец начала царства* (ТУРИЛОВ, МОШКОВА 1999: № 314), званични летопис из времена Ивана Грозног који је, обухватајући период од 1534—1557, сачуван у препису из друге четвртине XVII в.

¹⁰ Уп. Стојановић 1927: № 225, 346, 366, 1055.

¹¹ То је, и даље без потврде, потом пренето у Адрианова-Перетц 1963: 20.

¹² У таквој хронологији полази се од често навођене руске грамате Св. Пантелејмону из 1499. г. Пошто је зборник из којег је она објављена кодиколошки преиспитао и 1543. годином датирао, С. М. Каштанов преместио је ту грамату из доба Ивана III у доба Ивана IV (1997: 107—108). То, међутим, не утиче на веродостојност самог податка о доласку Пантелејмоноваца у Русију, будући да је руски летопис сачувао вест о њиховом приспећу у Москву 1497, односно 1496. г. (Boškov 1999).

¹³ Тако су га оценили Д. Н. Анастасијевић и В. Мошин (уп. Бошков 2002: 51), а сад га А. А. Турилов новом аргументацијом продужава на период до друге половине, па и до почетка XVIII в. (2009: 85).

1.3. С обзиром на извесна сведочанства о томе да су се у XVI в. странци тешко упознавали с руским летописима, а нарочито да је било проблема с изношењем летописа и родослова из Русије, без позданијих доказа не би се могло устврдити да су руски летописи стизали на Југ раније, пре окончања доба Ивана Грозног. Додуше, насупрот исказима појединих мемоариста, као и документацији о дипломатским инцидентима због „крађе” историјских књига,¹⁴ налази се занимљиво позивање на летописце васељенског патријарха Јоасафа II. У грамати којом признаје царство Ивану IV¹⁵ патријарх изјављује да се уверио „не только от предания многих, достойных доверия мужей, но также и из письменных показаний летописцев”, да садашњи цар Московски води порекло „от рода и крови поистине царской” (Фонкич 2004: 386). Већ из патријарховог помињања појединих у XVI в. популарних легендарних мотива о инсигнијама царске власти које је велики кнез Владимир добио од василевса Константина,¹⁶ произилази да, кад је у грчком оригиналу употребио појам *хроноџраф*, он није имао у виду византијске изворе (Фонкич 2004: 382—388). Ма како било привлачно у тим речима видети сведочанство о руском летопису у Цариграду, будући да је према Фонкичевој интерпретацији патријарх спојио обавештења о Владимиру Свјатославичу и Владимиру Мономаху, биће да се он при том ослањао на усмене изворе, док је „хронографски” нашао у оном поменику који му је Иван Грозни послао да би генеалогичом свога рода поткрепио право на царску титулу (Муравьев 1858: 74—112; Каштанов 2004: № 89—91).

2. Сва досадашња сазнања показују да се на Југу појављивање појединих вести и дела на руске теме не дугује директном утицају летописа него посредовању другачијих списка. У продужетку издвојићу неколике најкарактеристичније примере који ће показати да у нашој рукописној баштини има садржаја који добро кореспондирају с тематом, иначе, широко познатим из руских летописа, било да су им изворно припадале било да су их они, претходно већ уобличене, преузимали из другог, по правилу, анонимног извора. Таква дела и искази који се установљују у опосредованом виду заслужују пуну пажњу и комплексни аналитички приступ, јер су важни за спознавање карак-

¹⁴ Примери из одговарајуће архивске документације у: Слуховский 1964: 108—109.

¹⁵ У литератури о самој акцији, основни документ, граматa васељенског патријарха Јоасафа II, интерпретира се на различите начине, па и уз сумње у њену веродостојност. Поводом најновијег издања њеног грчког оригинала и превода на руски језик у Каштанов 2004 уп. рецензију С. Н. Кистерова (2005: 323—327).

¹⁶ Тај одељак није на исти начин предочен у новом преводу Б. Л. Фонкича (2004: 386—388) и оном који је претходно у истој књизи објављен према оном првобитном преводу у којем је граматa унета у архивску документацију још почетком 60-их година XVI в. (Каштанов 2004: № 89), а у издању Муравјова ушла у научни оптикај (1858: 82). Како Фонкичев превод није сачињен према тексту оригиналне грамате него њеном издању из 1891, остаје и даље недовољно јасно шта је на том месту садржао исказ васељенског патријарха.

тера културе Православне Славије уопште, а у њој руско-српских односа посебно.

2.1. У складу с циљем овог рада, а он се састоји првенствено у идентификовању списка с тематиком руских летописа који су могли бити од утицаја на историју текста СХ, као и на уобличавање руске теме у њима, имаће се у виду она дела која су српски списатељи знали до средине XVII в., до кад се слика Русије у рукописној традицији СХ у извесном смислу мењала.¹⁷ Последња редакција СХ у којој се запажа тежња да се она реинтерпретира налази се у Врх, те година 1650, кад је он окончан, представља горњу границу периода у којем би у том погледу присуство одговарајуће грађе на Југу било релевантно. Требало би, уз то, да се она односи на доба до средине XV в., будући да се приказивање историје света у СХ завршава турским освајањем Цариграда 1453. У том погледу поменути летопис из времена Ивана Грозног, било кад да је стигао на Атос, не би одређивао почетни избор вести у СХ, нити би служио као извор за накнадно уношење неких нових. Његов препис из друге четвртине XVII в. могао би, истина, утицати на општи однос према руској теми, нарочито у случају да се на Југу нашао у периоду од треће деценије до средине XVII в., кад се на релацији Рем—Ж—Врх огледају промене у схватању улоге Русије у поствизантијском свету (Бошков 1997а), међутим, у овом раду неће бити заступљен тај аспект разматрања.

3. У литератури се срећу различите оцене о укључености руских вести у СХ. Према већини аутора, готово да их и нема. То, рецимо, проистиче из приказа М. Н. Сперанског који је, као један од ретких, знао одговарајуће и руске и српске споменике. Ако је он сам пошао од у том погледу велике разлике између руских и српских редакција (СПЕРАНСКИЙ 1896), кад је Б. Ст. Ангелов изјављивао да је у СХ доста обавештења о руском културном и политичком животу, имао је у виду тек неке описе рукописа (1956: 312). Испоставља се, међутим, да се тим путем — на основу пописа садржаја који је под насловом *сказаніе главниѣ въ книзѣ сѣн*, какав је у Рем (122^а—125^а), а био је објављен и из Ж, као и других рукописа њихове традиције — не долази до поуздане слике о саставу СХ, а поготово остаје нејасно у каквом је опсегу свака од њих заступљена.¹⁸

¹⁷ У редакцији Ков с краја XVII в. има извесних специфичности које се односе на руску тематику, али је њихова важност првенствено текстолошке природе: значајне су за историју текста СХ, а тек посредно за реконструисање слике Русије у његовом протографу СХ (уп. § 15 овог рада).

¹⁸ Понекад су приликом приказивања рукописа СХ посебно навођени чланци на руске теме. Тако је, на пример, још Ђ. Николајевић (1867) у саставу *Тројадика*, који је познат као *Савински* или *Требињски хронограф*, указао на чланак *О словенском језику и руском*, те на вести о Руриковом сину Игору, кнегињи Олги и кнезу Светославу, као и о кнезу Владимиру и његовом крштењу. Највише пажње на таква саопштења обратио је П. Срећковић у *Зборнику митрополиѣ Михаила*. Мада ту текст СХ није добро издвојио и представио, неке је чланке објавио (*О словенском језику и руском*, о кнезу Изеславу Ярославичу, Феодосију Печерском, преносу моштију Бориса и Глеба), а не-

3.1. У СХ се садржи у извесном смислу систематизован преглед руске средњовековне историје који потиче од текста две редакције руског хронографа (Бошков 1997а; Бошков 1999б). Српска рецепција најраније редакције, оне која и након датирања периодом од 1516. до 1522. задржава већ устаљени назив РХ 1512, данас се најбоље огледа у необјављеним рукописима Рем и Ж, док ХЗР није сачуван ни у једном српском препису, али постоје сведочанства да их је својевремено било. Како је познато да се у Светој гори од прве половине XVII в. налазио и оригинал ХЗР (Бошков 1998б), а по описима *Пивског* и *Пећког хронографа* види се да су то били његови српски преписи (Радоличкић 1958), може се сматрати да је и та у односу на РХ 1512 секундарна редакција у старој српској књижевности постојала, а на Атосу је била и у свом интегралном оригиналном тексту. У свима њима је преглед руске историје заснован на вестима летописа који је близак *Симеоновском летопису* и *Скраћеном летописном своду из 1495* (Клосс 2005). У ХЗР, где је иначе таквих вести веома мало, оне се у извесним појединостима разликују од РХ 1512, па је српски читалац из ХЗР сазнавао и оно чега у РХ 1512 није било. Зато ће се вести руских летописа које су у стару српску књижевност стигле посредством РХ 1512 у даљем излагању пратити према рукописима који су настајали током његове српске рецепције, док ће се према издању ХЗР указивати на оно чиме се оне допуњавају, те на оно што представља њихову другачију интерпретацију. Треба нагласити да се у СХ све вести пореклом из руских летописа „покривају” текстом РХ 1512 и ХЗР.

3.2. Рем и Ж су различито структурирани, али мада оба добро чувају текст РХ 1512, даље ће у првом плану бити уникални рукопис Рем, јер он претходи Ж и, у целини узев, руском изворнику је од Ж ближи, иако је сам сегмент који се у Рем односи на руску тему¹⁹ у Ж пренет у пуном обиму и без икаквих измена.²⁰ Једини изузетак представља завршни одељак о паду Цариграда из којег је Ж искључио помињање Руске земље, па је то остало карактеристично само за Рем. Редакција Ж се у многим преписима проширила по читавом подручју српске културе, те је пре свега она пружала обавештење о историјским збивањима на словенском Истоку. У хронографима је

ке само нотирао (о кнезу Владимиру, Батијевој најезди). Из тог приказа не види се увек на шта се наведени наслов односи, али се, ипак, разазнају два одељка о походу Руса на Цариград (1892: 9–10, 14).

¹⁹ Врло сажети преглед у: Бошков 2009.

²⁰ У самом Рем се број нумерисаних зачала не подудара с његовим стварним бројем одељака, који су по правилу тематски издвојени, а то није случај ни с бројем поглавља у Ж. Отуд се према објављеним прегледима садржаја по зачелима, односно поглављима из СХ који припадају редакцијама Ж и Рем (Дучић 1871; Ружичић 1900) не сагледава добро заступљеност појединих тематских целина, па ни оних које су посвећене руским вестима. Њих је у СХ више но што се то према таквим прегледима садржаја може проценити. Однос на који је између те две редакције СХ указао Н. Ружичић (1900) на основу *Лейавинског хронографа*, који је припадао типу Рем, и објављеног описа Ж није се потврдио проверавањем у рукописима Рем и Ж.

оно, као што је већ речено, летописног порекла, те се може констатовати да су и вести руског летописца хронографским посредством допирале до српског читаоца, било да су у српском језичком облику ушле у српску књижевност, било да су у свом источнословенском језичком виду постале саставни део његове лектире. Пример *Хронографа са Свете горе* својим спојем два језичка израза потврђује да је лектира српског читаоца обухватала и изворни текст неке друге језичке редакције.²¹

4. За одређивање особина и опсега руских вести које су биле присутне на Југу важно је сагледати карактеристике изворника СХ. Проучавање историје текста СХ показује да је у њиховом несачуваном заједничком српском протографу, који је већ био у српскословенском виду, изворни текст РХ 1512, ако можда и није пренет у свом интегралном саставу, свакако био нешто шири но што то проистиче из било ког посебно посматраног потоњег српског рукописа. То се односи и на вести летописачког карактера. Након реконструкција сукцесивних етапа у настајању појединих структурних редакција испоставило се како у Ков, а такође и у Врх, постоји и понеко на летописачки начин обликовано саопштење из руске историје којег у Рем и Ж нема, односно да баш све што се у појединим редакцијама СХ среће на руску тему није постојало и у заједничком протографу: њега у сваком случају не треба изједначавати са збиром сачуваних вести, јер се каткад наиђе и на податак који у СХ није стизао само из РХ 1512. То се првенствено тиче Врх који је допуњаван и према ХЗР.

4.1. Пошто сам установила да је руском архетипу уопште најближи Рем, а затим да је његов протограф био у тексту какав је у необјављеном Чуд,²² могла сам подробније испитивати начин рада српског редактора, критерије избора руских вести, а делимично и њиховог размештаја. Он је, по правилу, прибегавао мозаичком комбиновању микроцитата, ређе слободнијем парафразирању свог изворника, најчешће није сажимао текст путем престилизација већ га је просто скраћивао, искључивао је читаве одељке, и тако је на макрокомпозиционом плану остварио ново дело. Како је у принципу на исти начин чувао „туђи текст” и састављач руског хронографа, у њему се, а онда и у СХ, може издвојити исказ који припада изворима РХ 1512, међу њима и руском летопису.

4.1.2. Основни структурни принцип византијских хроника, који је примењен у РХ 1512 као и СХ, огледа се у организовању излагања по одељцима посвећеним *царствима*, владавинама римских / ромеј-

²¹ У тај хронограф је испред оригиналног рукописа ХЗР накнадно унет одељак с библијском историјом, и то управо према њеном за Ж специфичном прегледу (Бошков 19986).

²² На Чуд је као на вероватни извор СХ, али без посебног испитивања, указао М. Н. Сперански (уп. Бошков 2007а).

ских царева. Приликом састављања РХ 1512 у оквиру *царсѣава* интерполирани су догађаји из историје Руса, Срба и Бугара. У стилизацији летописачких вести понекад је сачуван њихов изворни карактер, па се оне уз формулу „в лето” предочавају и у виду годишњих чланака. С друге стране, идеја о *царсѣву* као основној структурној јединици доводила је у Рем и до издвајања *великих кнежевсѣава руских* у посебна зачала. Тако је у приказивању руске историје примењиван поступак којим се универзални историјски ток представља у ритму смене *царсѣава*. У таквој структури, већ самој по себи, огледа се полазни универзалистички концепт.

4.2. Први одељак о Словенима *о словенскомъ езѣцѣ и о рускомъ* (Рем: 80^a—82^b) интерполиран је међу епизоде из владавине цара Михаила. Садржећи ретроспективни поглед на историју Словена од библијских времена, он је још у ПВЛ био повезан с Михаилом захваљујући вести из *Летѣиѣисца ѣаѣриѣарха Никифора* да се први напад „безбожних Руса” на Цариград догодио у његово време. Већ следећа вест о нападу Руса са Ексинопонта (Рем: 84^b—85^a), и она пореклом из византијске хронике, укључена је у *Царсѣво Василиѣа Македоѣанина*, а чланак *о прѣложѣнн кнѣгѣ ѣ грѣтскаго езѣка на словѣнскѣи хронолошки* је одређен царством Лава Премудрог (Рем: 85^b—86^a). Док се у РХ 1512 одељак о кнезу Владимиру налази у глави посвећеној царству Василиѣа и Константина, он је у Рем издвојен у посебно 96. зачело (Рем: 88^b—90^a), а наведени цареви-савладари помињу се као учесници приказаних збивања. Касније се у вестима о руским кнежевима појављује синхронистичка формула *при семъ ѣрѣн*, која је у РХ 1512 оправдана њиховом укљученошћу у поглавља чији називи садрже имена царева, што у Рем, с обзиром на његову другачију структуру, неће увек бити случај. Постепено се *царсѣва* почињу именовати као грчка, а појави се, мада не и доследно, понеко бугарско и српско. На крају ће, после *Грчкоѣ царсѣва*, које Рем са своје стране означава као *ѣоследѣе*, остати само *великоѣ кнеженѣе московскоѣ*.

5. И у ситуацијама, кад је полазно обавештење било опширније, редактор Рем га је готово увек сводио на штуру историографску информацију првенствено о редоследу владара, при том тек понекад указујући и на неку значајну личност или догађај из одговарајућег доба — тад је обично реч о њиховим канонизованим савременицима или о изградњи храма, понекад и читавог града. Од таквог лаконизма одступа ретко, врло изразито у одељку о пореклу Словена које изводи од библијских времена, од грађења и рушења Вавилонске куле (ту преноси тврдњу да Словени потичу од Нојева сина Афета, односно да је словенски језик један од уопште прва седамдесет и два);²³ више пажње посвећује њиховој прапостојбини у Подунављу, те њиховом

²³ Тај одељак из *Зборника мѣтроѣолиѣа Михаила*, који представља текст СХ, објављен је у преводу на савремени језик у Трифуновић 2009: 130.

расељавању²⁴ као и насеобинама дуж пута од Варјага до Грка. Све то пружа у интерпретацији чија се руска традиција у свом у коначном исходу — посредством РХ 1512 — своди на космолошки одељак ПВЛ;²⁵ одатле потиче и текст легенде о ап. Андреју чијим је предсказањем назначена христјанизација и уопште предстојећа улога Кијева, као и читаве земље коју је својим обиласком апостол у извесном смислу сакрализовао. Приповеда се како се мисија ап. Андреја, брата Петровог, одвијала на обалама Понтског мора, које словѣтъ ѿскоѣ, па је он из Синопе дошао у хѣрсѣнь, да би преко Новгорода стигао у Рим (Рем: 81^б—82^а). Порекло из ПВЛ води и већ помињани чланак о Константиновом и Методијевом превођењу књига на словенски, али сам попис народа који сви имају један језик допунио је, по свој прилици, сам састављач РХ 1512, те он садржи Бугаре, Словене, Србе, Арбанасе, Бошњане и Русе (Рем, 85^а).

6. Иначе кратак, али на свој начин систематизован, преглед почетне историје Руске земље представљен је низом легендарних и историјских сижеа. Пренето је топонимско предање о оснивању Кијева која се заснива на епонимима браће Кија, Шчека, Хорива и њихове сестре Либед (Рем: 82^а); према местима на којима су се Словени населили, објашњавају се и неки етноними као што су то Пољани, Полочани, Бужани ... Уз име Древљана долази глоса са преводом који указује на њихово пребивање „у шумама” (Рем: 81^а). Порекло и значење назива *Руси*, *Русија* представљало је очигледно проблем који изостављањем летописног предања о позиву Варјага да владају Словенима у Новгороду није био сасвим заобиђен, али је мање падао у очи, будући да је српски редактор рану историју Новгорода свео на обавештење да је Гостомисл био први старешина новгородских Словена (Рем: 81^а). После тога у Рем се ништа не говори о управљању Новгородом нити о премештању кнежевског центра из Новгорода у Кијев.

6.1. Без икаквог обавештења о Варјазима у Новгороду, као и Олегу у Кијеву, Рем је остао без битне карице у приказивању настанка Кијевске државе. Ако састављач СХ вест о Олеговом овладавању Кијевом није имао у РХ 1512, она постоји у ХЗР у одељку с насловом који се, као што је то уобичајено за ХЗР, налази на маргини, где упућује на велике кнежеве руске, међу којима је „первый князь великий Рускій Рюрикъ” (ХЗР: 154). Пошто му је син Игор био млад, он

²⁴ Одговарајући текст из Ж објављен је упоредо са текстом из РХ 1512 у Бошков 1997а.

²⁵ У међувремену је у својој веома богатој рукописној традицији тај текст у неком детаљу био мењан, односно допуњаван, па то РХ 1512, а за њим и СХ, повезује и с другим летописцима и редакторима. Кад су из познијег преписа СХ у *Зборнику митрополича Михаила* објављивани одговарајући фрагменти, била је препозната прича „по Нестору”, али не и познији нанос којем припада том приликом објављена вест о Гостомислу (Срећковић 1892: 9). Она, са своје стране, упућује на интерпретацију *Симеоновског летописа*.

на самрти „предаде княжение племяннику своему Олгу князю, пришедшу с нимъ из Варягъ”, а Олег, приповеда се даље, заједно с Игором напушта Новгород, заузима Кијев, и после убиства кијевских кнежева Асколда и Дира „начать Олегъ княжити в Киевѣ, и отселе наста великое княжение Киевское и прозвашася вси Русию” (ХЗР: 154). И док се испоставља да је у Рем, уз делимично ослањање на РХ 1512, била измењена представа о раној историји источнословенске заједнице која је, иначе, била утемељена у предање први пут забележено у ПВЛ,²⁶ њу ХЗР садржи, и то у исказу у којем се огледа слободније парафразирање одговарајућег садржаја из ПВЛ.²⁷ Из ХЗР се јасније но из Рем сагледава појава Варјага у Словенској земљи, при чему је пропуштено, уосталом као и у РХ 1512, да се позив Варјази-ма образложи нередом у њој.²⁸

7. У одељцима Рем о походима Руса на Цариград препознају се обавештења која су повезана с летописачком традицијом, али су, као што је већ речено, у њу ушла из византијских хроника. Поводом чланка о крштењу Руса са Ексинопонта након чуда с несагоривим јеванђељем треба напоменути да је РХ 1512 свој извор имао непосредно у Зонарином *Паралииомену* у чијем се, пак, руском препису огледа утицај летописа. Наиме, идентификација кнежева Руса са Ексинопонта појавила се у *Паралииомену* према вести да су Рјурикови бољари Асколд и Дир постали кијевски кнежеви управо из оног чланка што га из летописа РХ 1512 није преузео. Дакле, њихова имена на том месту у Рем траг су летописне компоненте из сложене историје тога текста. Док је неуспешност похода „безбожних Руса” на Цариград у оба случаја повезана с „вишњим промислом” који их је на крају довео до прихватања хришћанства, што је за редактора Рем очигледно био разлог да одговарајуће чланке задржи, дотле за преда-

²⁶ У делимичној реинтерпретацији тог предања у РХ 1512 не разазнају се лако његови изворни саставни елементи. Ту се, наиме, говори о позиву Варјага, али, док је Олегово освајање Кијева изостављено, поход на Цариград није. Упркос томе што се експлицитно не каже да је Олег био кнез у Кијеву, то се могло схватити, јер је из чланка о Рјурику проистицало да је Рјурик због малолетства сина Игору оставио кнежевство, а из приповедања о Олеговом походу на Грке — да је Олег владао из Кијева. То што свега тога у Рем нема, сасвим је у складу с начином рада његовог редактора несклоног слободнијем парафразирању и уношењу сопствених закључака; он је просто изостављао оно што му није било јасно или му није одговарало.

²⁷ Мада се у овом раду не подразумева праћење сложене историје текста појединог фрагмента, треба ипак указати бар на зависност чланака о позиву Варјага, те о Олегу и Игоревом походу на Цариград, од летописа који је сам настао на основу општеруског свода, какав је *Лаврентијевски лейоис*, као и неког од новгородских летописа (Творогов 1975: 151–157).

²⁸ У прегледу најраније руске историје у ХЗР, који започиње предањем и по којом вешћу из византијских хроника, садрже се извесна обавештења у потпунијем виду но што их пружа Рем, али услед одсуства чланка који се ослања на космолошки одељак ПВЛ, где се говори о пореклу Словена од Афета, о ап. Андреју, оснивању Кијева и Новгорода, а затим и услед изостављања владавине кнеза Владимира и христјанизације Русије, тај приказ у ХЗР, у целини узев, одаје нешто другачији утисак но одговарајући у Рем.

ње о необичном и за руске летописце веома значајном успешном нападу на Цариград у којем се славио „Олегъ Вѣщій” (РХ 1512: 354) он није показао занимање; није искључено да га је оно просто збуњивало. У Рем је била пропуштена прилика да се пренесе занимљиво предање о штиту што га је Олег у знак победе обесио о капију Цариграда, као и о храбрости тог мудрог паганина који је, мада с трагичним исходом, покушао избећи судбину што му је прорекао врач; један део тог предања о Олегу српски читалац је ипак имао у ХЗР, али тамо Олегова смрт од уједа змије није била претходно повезана с његовим покушајем да надмудри врача (ХЗР: 156—159).

8. За састављача СХ посебно је важна христијанизација Русије. После епизоде о крштењу Руса с Ексинопонта у доба цара Василија, он бележи и крштење кнегиње Олге у доба цара Романа. Да ипак све до Владимира христијанизација није узела маха, види се по приказивању његове акције кад је, пошто се сам крстио, наредио да се кумири свргну и огњу предају, а наложио да се и по градовима сви крсте. Живот кнеза Владимира сразмерно је опширно представљен, као и његово крштење у верзији херсонске легенде (Рем: 88⁶—90^а). Међу неколиким појединостима којих је о њему у Ков више но у Рем привлачи пажњу то што се Владимирово освајање „Херсуња” приписује помоћи мештанина Анастаса који му написа на стрѣлѣ како да спречи довод воде у опседани град (Ков: 125^а). У Рем се даље бележи да је Владимир у Кијеву утемељио камену цркву Св. Богородице, у граду Владимиру на „Клезме” што га је сам основао, саградио дрвену цркву (Рем: 89⁶), а да је Св. Софију у Кијеву подигао Ярослав (Рем: 90⁶). Помиње се и Феодосије Печерски који је сахрањен у својој пещери (Рем: 95^а). Не указује се ни на један храм у Новгороду или Владимиру; заправо, у Рем се ни касније уопште неће помињати ни један други све до цркве Преображења у Москви.

9. Својим низом легендарне и историјске личности представљају окосницу у приказивању руске историје која у Рем започиње од Словена Гостомисла, старешине новгородског, и Варјага Осколда и Дира, кнежева кијевских, а окончава се великим кнезом московским Василијем Васиљевичем. Како у Рем нема позивања Варјага, о родоначелнику династије сазнаје се из зачала *О руском кнезу Игору* где је тек напоменуто да је он син рѣрикѡвъ (Рем: 86^а). За разлику од Рем, у ХЗР династичка историја, као што је већ примећено, започиње од „великог руског кнеза” Рјурика.²⁹

²⁹ У Рем су династичка имена, по правилу, са српским фонетизмом и наводе се у следећем редоследу: Игор, Светослав, Олга, Ярополк, Олег [син Светослава], Владимир, Рогнеда, Роговолодова кћи, Добриња, (синови Владимира: Изеслав, Ярослав, Мстислав, Всеволод, Светополк, Вишеслав, Свјатослав, Станислав, Борис, Глеб, Судислав, Позвизд), Ана царевна. У попису кнежева великих после Владимира [Свјатославича] биће: Ярослав Владимирович, Изеслав Ярославич, (синови његови: Мстислав, Светополк, Ярополк), Всеволод [Ярославич], Светополк Изеславич, Васеволод Јурјевич, Јурије [Всеволодович], Александар Ярославич, Василије Александрович, Дми-

10. Још у најраније доба (будући) простори Руске земље били су назначени пре свега маршрутом ап. Андреја. Тај чувени пут из ва-рагъ вь грекы приказује се као део кружног пута: он по рекама и језе-рима води од Дњепра у море вь реж'скоє, па одатле све до Рима, из Рима до Цариграда, а од Цариграда у пон'тъ море које словєтъ рускоє; у њега утиче Дњепар што сам, извирући из Оковске шуме, тѣтъ на пол'днь (Рем: 81^a—81^b). За ап. Андреја се каже да нде вь варєги и принде вь риндѣ [...], бывъ вь риндѣ, и принде вь синопию (Рем: 82^a). Означен је и други ва-жан правац који је из „мора варјашког” водио током Волге вь море хвалиж'скоє. Наглашава се да се тако из' русин можетъ ити по вл'зе [...] и на вѣсто^т донти до ж'дрѣбы синовь, а по двинѣ ва варєгы, и пошто се одатле до-лази до Рима, а ѿ ринца до племенн хамова (Рем: 81^b), библијским коор-динатама одређује се положај Руске земље коју насељавају потомци Афета.

10.1. Мада се у Рем јасније не назначују обриси Руске земље, кроз даље излагање сазнаје се за многа места која су понајвише по-везана с делатношћу првих кијевских кнежева, касније ће се поми-њати још и градови, односно велика кнежевства Владимирско, Мо-сковско, једном и Нижњеновгородско (Рем: 119^a). ХЗР ће поводом Игора истаћи данак који је после похода на Грке добио од цара Ро-мана за читав низ руских градова — поред Кијева, тад су набројани и Чернигов, Перејаслављ, Полтеск, Ростов, „Љубец” (ХЗР: 160).³⁰ За-тим ће забележити још и Ростов и „Суждаљ” (ХЗР: 175). О начину на који је држава била организована највише се говори у чланку о кнезу Владимиру који ју је уредио постављањем дванаесторице својих синова на управу појединих градова. Земља се означава као *Русија*,³¹ било да њен кнез стољује у Кијеву, Владимиру или Москви;³² при том се посебно не указује на промене које су се и у територијалном сми-слу и у уређењу земље догађале, нити на премештање кнежевског стола. Да се он померао једва би се могло разазнати из вести како је Јурије Васеволодович столовао у Владимиру, док се за [тверског кне-за] Дмитрија Михайловича и не каже одакле је управљао *Великим кнежевствѣм* (Рем: 107^b); да је Иван Данилович то чинио из Москве, види се једино по његовом преузимању *Великоѣ кнежевствѣ рускоѣ*, кад се бележи и подизање камене цркве Преображења у Москви (Рем: 111^a). У Рем се предочава слика о јединственом и готово нео-метаном историјском току који је водио уздизању Москве. У њему не

трије Михајлович, Иван Данилович, Василије Димитријевич (синови његови: Иван, Василије, Георгије, Андреј), Василије Васиљевич. Тај се попис према ХЗР допуњава још неколиким великим кнежевима, као што су Андреј Јурјевич, син Јурија [Владими-ровича] Долгоруког, а затим још и Симеон Иванович и Иван Иванович (ХЗР: 191, 192).

³⁰ Тог пописа у РХ 1512 нема, али он постоји у ПВЛ (*Лаврентьевская летопись*: 31).

³¹ То је у СХ доследна српска замена за руско *Русь*.

³² Према ХЗР, Андреј Јурјевич Богољупски је столовао у Ростову и Суздаљу (ХЗР: 175).

само да нема Суздаља ни Твера него је и вести о Новгороду мало. Према Рем се и не назире било каква његова историјска посебност, а утисак је да је једино у Владимирово доба Новгород имао значај, јер су безмало све вести о њему повезане с Владимировом делатношћу. Он је још за очеве живота управљао Новгородом; чим је заузео кнежевски престо у Кијеву, издвојио је Новгород поверивши га [ујаку] Добрињи, кога ће потом, у акцији христијанизације, послати да га покрштава. Тадашња важност Новгорода проистиче и из вести да му је Владимир црквеног поглавара поставио у достојанству архиепископа, а такође и из чињенице да је Новгородом управљао његов први син Вишеслав.

10.2. У даљем приказивању историјског тока Новгород се губи с хоризонта, али не само он; постепено нестаје и Кијев — то, међутим, није резултат избора и интервенције српског редактора, вести о њима бивало је све мање и у РХ 1512. Збивања у земљама Кијевске Русије, које су се након татарске најезде нашле у границама Великог кнежевства литавског, у РХ 1512 била су бележена пре свега у мери у којој су се непосредније односила на Московску Русију. Новгород је, избегаваши татарско разарање, одбранивши се од напада Швеђана и Немаца, сачувао боље услове за свој даљи развој и, ма како да је он у односу на Московску Русију био посебан, Новгород је задржавао своје место у руској историји. Међутим, у РХ 1512 који је сачињен, сматра се, у Волоколамском манастиру, једном од најснажнијих идеолошких упоришта московског самодржавља, за историјску позицију Новгорода није било наклоности. У РХ 1512 нису забележене чак ни важне победе Александра Невског у биткама са Швеђанима и Немцима на реци Неви, односно на Чудском језеру, али је, ипак, констатовано како је Батиј одустао од похода на Новгород, јер „заступи бо его Богъ и святаа Богородица”, а одмах у продужетку и да велики кнез Александар после очеве смрти у Хорди сам „поиде в Орду к Батюю”. Није искључено да српском редактору није била сасвим јасна позиција Александра, пошто је у изворнику још речено како „Батый, оудивися величесьтву и добротѣ его и, почтивъ его, отпусти” (РХ 1512: 399—400); у сваком случају, то је, заједно са читавим опширним одељцима о Батију, изоставио.

11. Иако се редактор СХ није баш најбоље сналазио кад је, прерађујући текст свог изворника, искључивао многобројна имена кнежева, ипак је о њима задржао довољно вести да би предочио слику о сукцесији великокнежевске власти. За саму представу о њеном континуитету имао је извесну подлогу у изворном РХ 1512. Упркос бележењу многих кнежевских међусобица, ни тамо се нису издвајале Кијевска, Владимирска и Московска Русија, а поготово не Новгород са својим демократским уређењем — у томе се и огледала идеја непрекинуте државности. Кијевски кнежеви су све до Изеслава Яро-славича означавани као кнежеви руски, а од њега се најпре бележи

великоє кнеженіє єже в р҃сн (Рем: 91⁶), а затим великоє кнеженіє р҃скоє (Рем: 95⁶), да би се тек у доба Василија Васиљевича појавило великоє кнеженіє московскоє (Рем: 119^a). Једино је московски владар Василије Димитријевич наведен као велики кнез в҃сє р҃сн (Рем: 115⁶). Пре њега је такав атрибут био забележен у титули Петра који је од стране патријарха у Цариграду постављен за митрополита кијевског и в҃сє р҃сн (Рем: 107^a—107⁶).

12. У Рем ће се наићи на тек понеко име црквеног поглавара. После првог митрополита Михаила, доведеног из Херсуња, велики кнез Владимир је, каже се, од патријарха „узео” Леонтија за митрополита у Кијеву и Јоакима из Херсуња за архиепископа у Новгороду. Помиње се постављење и смрт митрополита Кирила, као и митрополита Петра (Рем: 107^a—107⁶). Мада се наглашава да је рјазански владика Јона, последњи који је обухваћен у Рем, на Митрополију Руске земље први постављен од стране својих епископа (Рем: 119^a—119⁶), из Рем се не сагледавају довољно јасно разлози за тај аутокефални чин, што су у РХ 1512 непосредно произишлаго из саопштења о унијатском сабору и митрополиту Исидору који је био грчанин и који је због прихватања уније морао напустити Москву. Наиме, сем вести да се Исидор упутио у Рим и да тамо неки кѣрѣ сѣднншє (Рем: 118a), о даљој се Исидоровој судбини у Рем не говори.³³ Из тога се ипак не би закључило да српског редактора није занимала историја Руске цркве. И док би, с једне стране, изгледало да у низу података на ту тему из свог изворника није увек умео да уочи и издвоји оно што је важно, с друге стране, стиче се утисак да је и сам избегавао вести о сукобима, било да се радило о односима између великог кнеза и митрополита, било о њиховим односима с Цариградом.³⁴

12.1. Иако се све оно што је из изворника било намерно прећутано или случајно пропуштено у овој прилици не може коментарисати, вреди обратити пажњу на изостављање вести о митрополиту Кипријану; оно можда открива и посебан разлог који је редактор СХ за то имао. Поводом његове контроверзне позиције у РХ 1512 јетко се суди: „Два митрополита поставили на Русь, и от сего мятежъ бысть матере церквамъ Русской” (РХ 1512: 416).³⁵ Док је то упућено на

³³ У посебном тексту о паду Цариграда у ХЗР биће поменут кардинал Исидор, који се од Турака искупио за триста сребрника (ХЗР: 207), али се без додатних објашњења у њему није лако препознавао бивши руски митрополит.

³⁴ У оквире овог рада не улази систематско разматрање обавештења о приликама у Русији која су могла бити позната на Југу, то је посебна и опширна тема. Ипак, да би се сагледао фон на којем су у Рем биле преузимане или изостављане поједине вести, вреди обратити пажњу на то да је Светој гори, проту Пахомију и свим манастирима, Василије II Васиљевич упутио грамату о сабору на којем је Исидор 1441. био осуђен (Синицына 1965: 115). Може се претпоставити да је то имало шири и трајнији одјек.

³⁵ Сам појам остао је у Рем без објашњења. Он потиче из чланка о Олеговом освајању Кијева који је у РХ 1512 изостављен; у ХЗР (154) чланак постоји, али је про-

адресу Цариграда, дотле је у претходном обавештењу о првом доласку Кипријана у Москву речено само да је тад, кад је у Москви био „мятежъ великъ отъ поганыхъ” (РХ 1512: 415), митрополит отишао у Цариград. Зато је потом истакнуто да га је, кад је други пут стигао у Москву, нови велики кнез Василије Димитријевич с почастима примио. Иако се ни из ширег контекста не сагледава баш јасно о чему се све ту радило (митрополитов сукоб с Димитријем Ивановичем уопште се не помиње), можда је већ околност да је речено како је Кипријан „Сербинъ родомъ” (РХ 1512: 417), навела састављача Рем на извештајан опрез. Утолико пре, што су у питању били и односи с васељенским патријархом, као и с Литвом у које српски редактор уопште није улазио.

13. Чак и кад се врло површно познаје руска историја, уочиће се да у Рем уопште нема обавештења о извесним важним историјским догађајима и истакнутим личностима. Ако ће се неки од њих, попут већ поменутих победоносних битака Александра Невског, узалуд тражити и у РХ 1512, испоставиће се да су неки у Рем пропуштени непажњом писара. Иако је изостављање имена Владимира Мономаха у Рем вероватно резултат хаплографије, српски редактор га је лако могао занемарити, јер ни у РХ 1512 није указан његов значај нити се придала важност податку да је „Владимеръ Манамахъ” син Всеволода Ярославича „отъ царевны Грекини” (РХ 1512: 369).³⁶ Међутим, то што нема Димитрија Донског тражи, с обзиром на готово потпуно прећуткивање односа руских кнежева према Татарима, другачије објашњење.

14. Први сукоб с Татарима у РХ 1512 био је представљен као „бранъ велика [...] на Калкахъ всѣмъ княземъ Русскимъ с погаными Половци”, па се то што тада „побиша поганіи много князей Русскихъ и воинство истопиша в рецѣ безчислено множество” и „оубиша Александра Поповича и иныхъ многихъ такихъ же богатыревъ”

пуштено то, пореклом из ПВЛ, Олегово означавање Кијева « бѹди ѿ градѹ рускѹи (ЛЛ: 23).

³⁶ Српски редактор вероватно није био задивљен тим сродством руских владара с Мономасима. Контроверзну слику о цару Константину Мономаху из одговарајућег чланка (РХ 1512: 372—373) сам је свео на неколико обавештења из којих произилази да се овај случајно нашао на трону; уз то, нити је био порфирородан нити је имао наследнике (Рем: 91⁶). Тиме се није добро припремала поставка о руском преузимању *византијског наслеђа*, приликом чијег је уобличавања важан ослонац налажен у околности да велики кнез Владимир Всеволодович по мајци потиче од Мономаха. У сваком случају, легенди о *венце Мономаха* не би се у РХ 1512 могла наћи ни подлога ни „потврда”. У тој перспективи не изгледа необично што се у српској рецепцији одговарајућих поставки на то није обратила пажња.

Сказание о Мономаховом венце садржи руски зборник из последње четвртине XVII в. у Св. Пантелејмону (Турилов, Мошкова 1999: № 792). Претпоставља се да је то био прилог руског посланика у Константинопољу Н. П. Игнатјева (Турилов 1991), што значи да није могао бити од утицаја на историју текста СХ. Занимљиво је да су ипак неке идеје из таквог сказанија биле познате на Југу у доба Ивана Грозног (в. § 1.3 овог рада).

(РХ 1512: 396) и није уклапало у тему татарске власти, и изгледало би да је тај први од Татара претрпљени пораз због тога у Рем изоста-
вљен. Истина, поменуће се нашествиє безѣбожнѣ цара батѣ на рускую
землю (Рем: 107^a), али се о његовим далекосежно судбоносним после-
дицама неће говорити. Неће се показати занимање за тумачење да је
тада неизрециво зло задесило хришћане због умножавања њихових
греха чиме су заслужили „излиянную на нихъ чашю пельни Божіа
суда” (РХ 1512: 396). Српски редактор који је сам живео у доба већ
дуготрајне турске власти таквом приступу, по свој прилици, није био
склон. Не испољивши спремност да пренесе вест о поразу Руса у бо-
ју с Татарима, није забележио ни потоњу руску победу над њима

14.1. Било који да јој је разлог, чињеница је да се из Рем уопште
не види да су руски кнежеви признавали власт Татара, нити да их је
у Хорди постављао цар. За смену на власти употребљава се формула-
ција сѣде на великое кнеженіе која се преузима из изворника, али без
претходних вести о одласцима кнежева на подворење хану у Хорду
где су добијали постављење на „великое кнеженіе”. Ако се ни из
ХЗР није могло обавестити о борбама са Татарима,³⁷ из његове фор-
мулација да су велики кнежеви стизали из Хорде,³⁸ могло се боље ра-
азнати да је постављење зависило од хана, те да је реч о њиховом
вазалном односу, тј. да се ради о татарској врховној власти. За саста-
вљача СХ, који је другачију организацију турске власти над Србима
изблиза познавао и непосредно осећао, карактер вазалног односа
према туђинском владару вероватно је остајао замагљен и услед ве-
сти о периодичним походима Татара против Руса. Међу њих је мо-
гао сврстати и ону из 1380. г., кад „паганый князь Ординскій Ма-
май пойде на Рускую землю” похваливши се да ће „потребити вѣру
и землю христіанскую, яко же и Батый” (РХ 1512: 414). Избегавши,
дакле, приказивање потчињавања руских кнежева Хорди још у време
Батија, редактор СХ није нашао ни разлог да забележи потоњу побе-
ду над Мамајем великог кнеза Димитрија Ивановича.

14.2. Није искључено да састављач СХ просто није имао довољ-
но знања да препозна историјски значај Задонског боја који се тек са
историјске дистанце указао као почетна али важна етапа у процесу
ослобађања Русије од татарске превласти, нити је то у изворнику
успео ишчитати — у интерпретацији одговарајућих збивања то није
било експлицирано, а није произилазило ни из временског оквира
РХ 1512. Наиме, и после победе Димитрија Донског бележе се нале-
ти Татара. Непосредно након саопштења да је Мамај приликом по-
новног похода на Руску земљу претрпео пораз од цара Тохтамиша,

³⁷ Батиј се помиње само у додатку који је у ХЗР унет из пољске *Хронике* Марти-
на Бељског.

³⁸ У ХЗР се за Симеона и Ивана Ивановича каже да сваки од њих „выйде из
Орды от царя Азбяка / Жанибѣка”, те да „сяде на великом княженіи в Володимере и
на Москвѣ” (ХЗР: 191—192).

приказује се Тохтамишево разарање Москве. И вест која у РХ 1512 претходи завршном чланку о паду Цариграда односи се на татарску опсаду Москве, кад је ватра из њених запаљених предграђа са свих страна захватала и град. Тај напад Једигера окончао се бекством Татара који су молебне и молитве митрополита Јоне погрешно примили за хуку услед доласка војске великог кнеза (РХ 1512: 437). Сама епизода садржи извесну могућност симболичког тумачења преокрета у односима с Татарима и кореспондира с чудесним избављењем Русије у приказу Темировог освајачког похода, кад је оно приписано помоћи владимирске иконе Мајке Божје. Та *Повестъ о Темуру* у РХ 1512 интерполирана је мотивима из сказанија о владимирској икони према тексту какав је и у *Вологодско-Пермском летопису* (Клосс 1971: 252). Мада редактор Рем за њих није испољио занимање, они су српском читаоцу били доступни у ХЗР (175—176), где се, иначе, налази интерпретација популарног и у више летописа присутног сказанија о тој икони за коју су везивани руски успеси у борби с „неверницима”.

15. У Ков се сачувао један детаљ који упућује на то да је састављач Рем имао могућности да се упозна са опширнијим приказом прилика из времена Василија Васиљевича, последњег у хронографском низу руских владара. Наиме, међу знамењима којима се наговештава губитак Београда, поред оних која су позната из Константиновог *Житија Стефана Лазаревића*, у Ков је поменут и *вук голи*: *влькъ голъ* (Ков: 153^a). Док у осталим рукописима СХ тог предзнака нема, подлога му је у РХ 1512, али се он не налази на паралелном месту. Летописачка вест да се појавио „волкъ голъ, шеръсти на немъ нѣтъ, да люди ялъ” садржи се у одељку о владавини Василија Васиљевича (РХ 1512: 430). Ако би се у први мах и помислило да је са своје стране Ков тим предзнаком, који је описан у Смоленску, допунио опис знамења што су се односила на судбину Београда, ипак се испоставља да је објашњење чисто текстолошке природе: просто се ради о последици претурања листова у предлошку с којег је Чуд преписиван. Кад је састављач Ков из свог протографа искључивао руске вести, он није добро одредио њихову границу, па се тако „вук голи” појавио у Београду. У текстолошком смислу лекција *вук голи* из Ков траг је и знак да је и читав одељак из којег потиче постојао у заједничком српском протографу којем су се, независно један од другог, обраћали састављачи и Рем и Ков. У њему су се, дакле, садржале и вести летописачког порекла о збивањима на подручју Русије и Литве у време пред Фирентинску унију,³⁹ али у Рем нису биле пренете.

³⁹ У ширем контексту у којем се у РХ 1512 говори о многим невољама, болештинама, природним катастрофама, кнежевским међусобицама са ратовима, убиствима, ослепљењима, као и виšekратним татарским налетима, кад су многи Руси страдали, па чак и московска предграђа спаљивана, налази се обавештење о скупу („сѣздѣ”) код великог кнеза [литавског] Витовта 1430, на којем су учествовали највиши пред-

15.1. Ако вести о таквим збивањима у Руској земљи Рем ни иначе није преузимао, по томе што се њихов траг неочекивано појавио у Ков с разлогом се претпоставља да их је било у заједничком већ српско-словенском предлошку СХ. Чини се да би се на тој ранијој етапи историје текста СХ, чак и ако тада није био преузет РХ 1512 у интегралном виду, могло замислити занимање бар за такве догађаје у Литви какав је био Витовтов скуп 1430. На ту помисао наводи то што се, на једној страни, према *Руварчевм родослову*, види да се у српској средини пратило кретање потомака Бранковића и Јакшића по неким од земаља чији су се представници тад нашли код Витовта (Бошков 2005: 74); а, на другој, то што је у више наврата и у Рем посведочено посебно занимање за односе с „Латинима”, па и за проблеме уније који у току српске рецепције РХ 1512 нису губили на актуелности.

16. Како руска историјска ситуација у доба Василија II Васиљевича, последњег владара кога је РХ 1512 обухватио, није била баш погодна за даље развијање руске теме тезом о предстојећој на универзалистички начин схваћеној улози Русије, обавештења о стварним историјским збивањима у Рем су изостављена како би сама теза дошла до пунијег израза. Произилази да је састављач Рем схватио да се идеја о провиденцијалности историјског тока најубедљивије представља следом догађаја, те је у том циљу сам вршио њихов избор и комбиновање. У складу с таквим, за Рем иначе својственим редиговањем, из њега су изостављена занимљива летописна сведочанства о збивањима на источнословенским просторима. Обавештења су сведена на констатацију о томе ко је био на челу „Великог кнежевства московског” и како је владика Јона постављен на „Митрополију Руске земље”. За препознавање универзалистичке концепције биће индикативна синхронистичка формула којом се одређује владавина Ва-

ставници световне власти као и црквени поглавари из многих земаља. Наведени су: Василије Васиљевич Московски, краљ Пољски Јагајло, „Кунџстеръ Неметскій воевода”, митрополит Фотије Кијевски и све Русије, „гардиналъ отъ папы из Рима”, кнез велики Тверски Борис, војвода „волошскій Ильяшъ”, краљ чешки, као и „многи князи и воеводы и владыки и паны ото многих земель”. Обавештење о скупу непосредно следи за појавом *вука голог*, а још пре вести о њему констатоване су библијске размере помора у Руској земљи, а истакнуто је и значење казне Божје што ју је тако сустизала. После смрти која је убрзо задесила самог Витовта, у истој години, кад ће се преставити митрополит Фотије, а Василије Васиљевич добити *Велико кнежевство*, забележен је низ знамења: „на небеси явился три столпы огнены; мгла стояла 6 недѣль, солнца не видали, и рыбы в водѣ мерли, птица на земли падали, не видели летать”. Она непосредно претходе одељку о Василију Васиљевичу који се окончава саопштењима да је митрополит Исидор, прихвативши унију и дошавши због тога у сукоб с великим кнезом московским, побегао из Москве, па их није тешко схватити као лоше предзнаке. По начину на који је приказано то доба могло се понешто сазнати и о врховној власти Татара. Да су руски кнежеви били у вазалном односу према Хорди, произилази из вести како Василије Васиљевич и Јурије Димитриевич, „спершиися о великомъ княженіи, да пошли в Орду, и царь Махъметъ пожаловалъ великимъ княженіемъ князя Василія [...] выйде изъ Орды князь Василіе, а с нимъ Мансырь-Оуланъ царевичъ, и посади его на великое княженіе” (РХ 1512: 430—431).

силија II Васиљевича. Њему су посвећена два чланка, оба под насловом великог кнеженіе московског (Рем: 119^a). Првом непосредно претходе вести о уступању Београда угарском краљу и о турском пустошењу све земље српске, а за другим следи пад Цариграда. Чланци су раздвојени саопштењем да после Калуана приѣхъ скупѣри грѣтскіе братъ его константинъ, те да је тада царствујућем граду запретила опасност од „безбожних Турака”, чија се власт ширила вѣднѣ поповщеніемъ (Рем: 119^a). Оно у Рем чини одељак царство грѣтское послѣднее (Рем: 119^a) у чијем је наслову редактор СХ са своје стране подвукао да је то **последње** грчко царство. Тиме је он — сасвим у складу с ширим контекстом — упутио на ново значење у уобичајеној синхронистичкој напомени следећег чланка. Наиме, док се устоличење Василија Васиљевича констатовало летописачком формулом въ лѣто 6933 [1425] без указивања на тада актуелног грчког цара (Рем: 119^a; РХ: 430), дотле ће већ само саопштење да је он и у време Константина цара био на власти навестити превазилажење поставке о супремацији Царства Ромеја, те основне формативне идеје византијских хроника. Дакле, већ то што из завршног чланка произилази да *Велико кнежесѣство московско* траје и након „последњег Грчког царства”, односно како и после погибије цара Константина руски велики кнез остаје на власти, доприносило је реинтерпретацији византијске универзалистичке доктрине. У томе је редактор Рем учествовао следећи унутрашњу логику структурирања жанра хронографа којем су, опет, византијске хронике биле образац. Све је заједно сугерисало идеју да је и ново премештање универзалног центра предодређено самим историјским током.

17. У изостављању из РХ 1512 за руски летопис тако карактеристичног обиља појединачних вести, као и у изразитом редуковању опширнијих наративних екскурса, огледала се тежња српског редактора да ток времена прати само у главним линијама. Али док је ритам провиденцијалних смена *царсѣава* у историји римско / ромејској подразумевао и цареve који нису „благочестиви”, дотле су у руској историји у Рем успешно заобилажени догађаји и личности у чијој би оцени било негативних конотација. У Рем се не дају обавештења о нејединству и нескладу у руским земљама, поготово не о сукобима кнежева који су ратом разрешавани.

У том погледу изузетак чине вести о међусобицама у првим покољењима потомака Светослава које су кулминирале у сужеу о убиству Бориса и Глеба.⁴⁰ После њихове мученичке смрти у братоубилачким борбама (Рем: 90^a) отпочео је процес прослављања: Рем бележи најпре обретење тела блаженог Глеба који ће заједно с Борисом

⁴⁰ О иницијатору тог убиства Светополку, који се оптужује за властољубивост, једино се у Ков садржи обавештење да ненавидѣше его владѣицѣ, због тога што је његову мајку, грчку монахињу, већ бремениту узео за жену (Ков: 124^a).

бити сахрањен у Вишеграду (Рем: 90⁶), а затим пренос моштију већ светих мученика у нову цркву (Рем: 95⁶). Очигледно је пре култна функција раних поборника нове вере, Владимира и његових синова, тих првих светих заштитника Руске земље, но тежња да се прикажу односи међу кнежевима разлог што су у Рем уопште и биле помену-те те међусобице.

17.1. Анализа појединих вести о Русији у Рем води закључку да је критериј за њихов избор зависио од идеолошког става српског редактора — он је изоставио и заобишао све што, по њему, није одговарало оној улози Русије коју је, у складу с учењем о Москви као Трећем Риму, назначавао РХ 1512, па се испоставља да је у том смислу представа о руској историји у Рем тенденциознија но што је била у РХ 1512. И док се о универзалистичкој перспективи Русије говори једино у Рем, дотле је сам приказ руске историје био пренет и у друге редакције СХ у истом виду какав је у Рем, али без његове идеолошке поенте.

18. Колико је тај проруски елемент био важан за формативну мотивацију приликом одабирања руских вести може се видети на примеру Врх. Као што је познато, на завршетку тог и иначе врло специфичног СХ налази се посебни текст о паду Цариграда под Турке 1453, који је сачињен тако што су фрагменти *ѿлача* интерполирани у *Повести 1453* из српског Хил 280 који је сам настао на основу одговарајућег руског рукописа.⁴¹ Врхобрезничанин је пренео пророчанство да *русскыи родъ съ прѣѣ създателныи и въсего исманата побѣдитъ и ѿмохлымаго принца съ прѣѣзаконныи его и въ нѣ въцрѣтсе* (Врх: 255⁶) и тако се предсказање будућег заузимања Цариграда у Врх нашло као пандан премештању центра правоверја у Руску земљу, што је претходно у Рем само наговештавала метафора о нади у процват Руске земље. Тако се универзалистичка идеја, која је 1634. г. из Ж била искључена, појавила у нешто другачијој интерпретацији 1650. г. у Врх. Гаврил Тројичанин је уношењем нарочите редакције *Повести 1453* у свој хронограф следио у ствари исту ону логику тога жанра по којој се развијенија тема пада Цариграда и иначе прикључивала хронографима различитих руских редакција. У ХЗР се на том месту налази повест Енеја Силвија Пиколоминија у преводу Максима Грка чију је ранију редакцију у *Никоновском летопису* идентификовао Б. М. Клос (1980: 172).

18.1. Теза о ослобађању Цариграда у Врх није се заснивала само на интерпретацији идеје *translatio imperii* него је право на *византијско наслеђе* потражено и у генеалогiji. Реч је о царици Ани, кћери великог кнеза руског Василија Димитријевича. У РХ 1512 постоји саопштење да је она с грчким царем Мануилом изродила шесторицу синова, међу којима су били и последњи цареви, најпре Калуан [Јован

⁴¹ С прегледом претходне литературе у Бошков 2007в: 594—595.

VIII], а за њим и Константин. Гаврил Тројичанин га је интерполирао из ХЗР (196—197) који му је и иначе био извор за читав низ других чланака међу којима је једино овај у Врх (235⁶) на руску тему.⁴² Тако је идеја о заједничком заузимању Цариграда од стране „руског рода” и његових ранијих законитих владара из пророчанства у *Повести 1453* била поткрепљена и „подацима” о византијско-руским династичким везама.

19. У целини узев, саопштење о догађајима и личностима из руске историје, које води порекло из руских летописа, у Рем је по правилу дисциплиновано штуро, редовно много оскудније од оног у изворнику. Састављач СХ придржава се концизног летописачког стила и не показује смисао за приповедање приче. Једва се наслућују драматични заплети око Владимирове христјанизације и женидбе царевном Аном, сестром константинопољских царева-савладара. Сасвим се ретко може назрети траг интригантних збивања као што су она из предања о Олгиној освети Древљанима за убиство Игора. Усмереност на хришћанску поуку понекад је дозволила да се истакне податак попут оног о похоти кнеза Владимира, што је и у СХ послужило да се испоји контраст између његова живота грешника у паганству и прозрења, односно буквалног излечења вида, примањем хришћанства. На одговарајућем месту полазне Владимирове биографије у ПВЛ било је истакнуто да је он био женољубац такође и соломоњ који мудро бѣ, а наконѣ погнѣ: се же бѣ невѣголюсь, а наконѣ оубѣрѣте сѣнь (ЛЛ: 80). У РХ 1512 тако експлицираног поређења с библијским царем Соломоном нема, очигледно се оно, познато и по култим списима о Владимиру, подразумевало. Такав пример из руске историје остаје у СХ, ипак, сасвим редак. Чак и тамо где су у изворнику постојали одговарајући занимљиви сижеи с јасном хришћанском поруком, као што су то, на пример, чланци о страдању черниговског кнеза Михаила, а потом и о казни која је сустигла самог Батија, њих је српски редактор, како каже, мнобѣслова ради изостављао (Рем: 107^а). Утисак је да је он тако навео само један од разлога за то што се приказивање руске историје под његовим пером углавном сводило на редослед имена владара и тек на назнаке појединих збивања.

20. У складу с постављеним циљем истраживања важно је питање, колико је оправдано у понеком податку /„податку” из древне руске историје, на који се наиђе у нашој средњовековној баштини, препознати траг присуства руске летописачке вести на Југу. У том

⁴² Он се заснива на вести руског летописа која у хронограф није била верно пренета, а у нетачном податку о удаји Ане Васиљевне за цара Мануила уместо за његова сина Ивана А. А. Шахматов (1938: 133—134, 136) види непознавање руске историје и један од доказа да сам РХ 1512 није сачинио Рус. Мада су у међувремену Шахматовљеве тезе о настанку хронографа одбачене, за такву интерпретацију удаје Ане Васиљевне није, колико ми је познато, пронађен ни непосреднији извор, нити је пружено другачије објашњење.

смислу пажњу привлачи легенда да је руски манастир на Атосу „строение” првих кнежева, поименично Владимира и/или Ярослава (Бошков 2002). Упркос залагању В. Мошина да се таква традиција о пореклу руског манастира озбиљно схвати (1947: 61, 64), нема убедљивих разлога мислити како је она, посведочена тек у XVI в., без прекида трајала од Владимирових времена. Биће вероватније да је у њу име руског владара ушло позније. Није искључено да потиче од неког усменог казивања Руса, односно Украјинаца који су у XVI в. стизали на Атос, па су, као познати полемичар Иван Вишенски, добар део живота ту и провели; можда су такве „податке” са Истока донели сами Светогорци; а могли су бити добијени и од неког српског књижевника попут Лава Филолога који се за руске историјске теме посебно занимао. Не зна се где је Лав по повратку из Русије живео (помишља се и на Атос), али не би било невероватно ни да су се Светогорци на свом путу у Русију или за свог боравка онде с њим сусретали. Разуме се, то је све у сфери домишљања, а у њој такође остаје, с више изгледа да буде уверљивија, и помисао да је на ту легенду, већ у време кад је братство манастира обнављало односе с Русијом, утицао и неки писани извор, и то вероватније у спису који је стигао у току тзв. II источнословенског утицаја кад се, по закључку А. А. Турилова, обнављао основни корпус источнословенских (староруских) дела на Југу (1992; 1993).

Својевремено сам, испитујући одговарајуће вести у руским летописима, закључила како је до поставке да га је основао кнез Владимир, која се у њима појављује у трећој деценији XVI века, долазило постепено у процесу реинтерпретације ранијих формулација, односно како је првобитно саопштење да манастир „строение беаше прежних / первых великих князей русских” довело до тезе да он „строеение беаше прежних великих князей русских **от великого Владимира**” (истакла М. Б.). Приликом састављања тих летописа коришћена је архивска грађа митрополитске канцеларије, а не треба занемарити ни помисао да је „податак” о Владимиру имао подлогу у документацији са уобичајеног саслушања стараца који су стизали по руску помоћ. Могло је Владимирово име бити забележено према исказу пантелејмоновских монаха, али је до њега такође могло доћи и накнадно, тек у летопишчевој интерпретацији (Лурье 1997: 40—41; Бошков 2002: 52—55). Било како било, док се у наведеном контексту у руском летопису најпре појављује Владимир, дотле се у документима светогорске провенијенције најраније, али две деценије након летописа, као оснивач Св. Пантелејмона означава Ярослав,⁴³ да би се тек у концепту грамате, коју је светогорски прот Пахомије припремао за

⁴³ У грамату коју су Хиландарци донели у Москву августа 1550. каже се да велики кнез Ярослав *сѣѣ ѡбнѣ стѣго пѣтелеѣмона* (Димитријевић 1903: 24; Бошков 2002: 27—28).

цара Ивана Васиљевича почетком 80-их година, истакао св. кнез Владимир, односно став да манастир *строение* и почетије ес *стго* кнезя вла-
димира (Димитријевић 1922: 23).⁴⁴

21. На Југу се знало за првог владара християнизоване Русије. Додуше, Р. Павлова (1993: 100) констатује да су у јужнословенској писмености уопште ретка обавештења о Владимиру, чиме се придружује претходном запажању Б. Ст. Ангелова (1958: 198). Владимирова житије она зна само у бугарском тексту синајског палимпсеста, одакле га објављује (1993: 100—103),⁴⁵ а службу из XVI в. сматра реткошћу.⁴⁶ Околност да су се на Југу у више дела различитих језичких редакција налазила саопштења о Владимиру донекле умањује категоријност таквих тврдњи.⁴⁷ Без намере да овде исцрпно набрајам јужнословенске списе са одговарајућом тематиком, изостављајући сасвим оне који су ван разматраног периода, навешћу тек неколике примере. Испоставиће се тако да се у помену Владимира на л. 75^a—77^a у руском рукопису *Крушедол* № 23 (Петковић 1914) налази пролошко житије које, уз извесна разночтенија, одговара онаквом какво је објављено из синајског палимпсеста, а иначе се заснива на руском летопису (Павлова 1993: 100—102; Павлова: 2008: 280). У том палимпсесту је и житије кнегиње Олге где се истиче како је њен унук Владимир крстио сву Руску земљу (Ангелов 1958: 197; Павлова 1989: 52). То се нарочито наглашава и у делима о Владимировим синовима Борису и Глебу. Његов световни и култни статус на различите се начине означава; редовно се бележи као владар, понекад и као благочестиви, блажени, па и свети (Павлова 1988).⁴⁸ У помену Бориса и Глеба у српским пергаментним пролозима каже се да су то синови св. Владимира (Яцимирский 1916: № 198; Яцимирский 1921: № 37; Мошин 1955: № 111).

21.1. На Југу су били распрострањени преписи пролошког житија Мстислава, где се у исказу да је тај Владимиров син по очевој

⁴⁴ Та необјављена грамата чији су адресанти, поред прота, још и архимандрити Ватопеда и Хиландара, копирана је у Русији под датумом 5. септ. 1583 (Мурављев 1858: 137—8; Мошин 1947: 62; Бошков 2002: 28; Каштанов 2004: 29).

⁴⁵ Уп. рад В. М. Загребина *О происхождении и судьбе некоторых славянских палимпсестов Синая* из 1979 (овде се служим описом рукописа РНБ, Q. п. I. 63 и Q. п. I. 64 из његовог 2-ог издања у Загребин 2006: 216—217), где је приказана реконструкција рукописа, као и претходна литература. Најновији опис рукописа у Христовој, Загребин и др. 2009: № 9.

⁴⁶ Њу је из рукописа Библиотеке Румунске Академије наука № 81 објавио Ангелов (1958: 198—199). Да је то бугарски рукопис, тврди и Р. Павлова (1993: 100), док га Панаитеску описује као рукопис средњобугарске редакције који је писан у Молдавији (PANAITEȘCU 1959: № 81). Мишљење о молдавском пореклу изнео је још А. И. Јацимирски (1905: № 82), а за њим је поновљено у Адрианова-Перетц 1963: 7. У оба случаја исти рукопис је наведен као № 82.

⁴⁷ Њих је ауторка знатно ублажила у својој књизи (Павлова: 2008), до које сам, на жалост, дошла у тренутку, кад сам свој рад већ припремила за штампу, те на њу указујем овде и даље само у напоменама.

⁴⁸ По закључку Р. Павлове (2008: 153), као свети је забележен у свим јужнословенским преписима помена преноса моштију под 2. јулом.

смрти био кнез у Кијеву и тај се Владимир — а реч је о Владимиру Всеволодовичу Мономаху (1053—1125) — уме појавити са ознаком светости.⁴⁹ Будући да култ Владимира Мономаха није установљен, то показује како се, захваљујући заступљености култа Владимира I Свјатославича, већ само име кијевског кнеза Владимира лако асоцирало са св. Владимиром.

21.2. Мада интегрални текст *Слова о закону и благодети* на Југу није сачуван, по интерполацијама из њега у *Житију св. Симеона* утврђено је да се Доментијан служио другом редакцијом у чијој је рукописној традицији Владимир са изворном титулом *каган*, а постоји и пример да је он „свети славни равноапостолни велики кнез”, док се Ярослав препознаје у његовом сину Георгију (Молдован 1984: 30, 131, 127). Прва редакција у свом завршном делу садржи похвале и Владимиру и Ярославу; из друге је — с обзиром на њену богослужбену функцију — искључено све што се односи на делатност Ярослава (Розов 1987: 201).

22. На име Ярослава наилази се ретко,⁵⁰ тек понекад у списима о Борису и Глебу где се, на пример, у српском *Уваровском ѓрологу* из XIII в. чита да њихова чудотворна тела *прѣнесоше [...] сѣбе ярославли* (Павлова 1988: 28).⁵¹ На Југу међу делима о Борису и Глебу има и опширнијих химнографских као и наративних. Упркос извесним назнакама да таква постоје у библиотеци Крушедола, она нису привукла научну пажњу. У *Крушедол 23* налази се и служба Борису и Глебу⁵² с белешком *творениє кврѣ юѡнна митрополнта кнеѣѣскѣ* (86^в). У истом зборнику највише обавештења о кнежевској браћи пружају они одељци који, издељени у више посебно насловљених целина, чине, заједно с чудима, познато *Сказаније* (90^в—104^в). Међу култним списима о Борису и Глебу и у *Крушедол 70* препознаје се препис таквог *Сказа-*

⁴⁹ В. и остале примере у Павлова 2004: 84—93.

⁵⁰ Р. Павлова (2008: 177) примећује да у јужнословенским поменима Глебовог убиства под 5. септембром нема обавештења о Ярославу са одговарајућег места из руског изворника.

⁵¹ Такав исказ се заснива на претходној потпунијој информацији о њиховом оцу, те кад би се потврдило мишљење Н. И. Серебрјанског, којем је Р. Павлова склона (1988: 30; 2004: 78; 2008: 153), да је састављач таквог житија јужнословенског порекла, те да је знао оно које се иначе означава као Несторово *Чшеније*, у њему би и на Југу обавештења о Ярославу била рано посведочена. Будући да *Чшеније* припада идејном кругу у чијем центру је *Слово о закону и благодети*, а да је Нестор сачинио и у јужнословенским преписима распрострањено *Житије Феодосија Печерског*, није сасвим без основе претпоставка да је и његово *Чшеније* својевремено било на Атосу. Имајући у виду непромењено актуелну оцену да однос између узајамно тесно повезаних дела Борисо-Глебског циклуса није до краја расветљен (Дмитриев 1987: 400, 404), ипак то питање о настанку таквог само у јужнословенским рукописима сачуваног прошлог житија Бориса и Глеба остаје отворено.

⁵² О јужнословенским преписима службе Борису и Глебу писано је у више наврата (Сперанский 1960: 15—16; Ангелов 1958: 190—200; Адрианова-Перетц 1963: 7—8; Павлова 1988: 34—39; 2008: 185—201; Суботин-Голубовић 1992: 123—134). *Крушедол 23* као руски рукопис није помињан, међутим, кад је реч о јужнословенској рецепцији те службе, треба га узети у обзир.

нија, који је, погрешно датиран и у текстолошком погледу нејасно одређен, у литературу о руско-јужнословенским везама ушао као рукопис *похвалног слова* српске редакције из XV в. (АНГЕЛОВ 1956: 302; АДРИАНОВА-ПЕРЕТЦ 1963: 8).⁵³

Док паралеле чланцима из *Крушедол 23* није наводио, С. Петковић је упутио на идентификовање таквог текста из *Крушедол 70*, кад је указао да је *слово* какво је у њему у више руских рукописа описано уз другачије натписе (1914: 168). Будући да се у њима препознају и они што су за *Сказаније* карактеристични, то би био разлог да се посвети пажња његовој јужнословенској рецепцији. Испоставља се да оба крушедолска рукописа заслужују посебно изучавање, а у овој прилици указујем првенствено на чињеницу да *Сказаније* у њима садржи доста обавештења о Јарославу. Како је, према најновијим налазима, *Крушедол 70* молдавски зборник-конволут чија хартија са одељцима о Борису и Глебу потиче из периода 1550/1560 (Станковић 2003: № 25), у првом плану мог даљег излагања биће старији и руски *Крушедол 23* већ и зато што пружа могућност да се провери да ли су обавештења из таквог зборника стигла до Хиландараца пре средине XVI в. Пошто је раније широко датирање XVI веком прецизирано у деценију између 1495. и 1505 (Станковић 2003: № 109), запис на *Крушедол 23* о његовој припадности архиепископу и бившем деспоту Максиму (Ђоровић 1922—1923: 167) добија на својој уверљивости, па га с разлогом С. Томин увршћује у библиотеку Максима Бранковића (2007: 70). С обзиром на везе између Београдске митрополије и Москве, те на преписку између деспотице Ангелине и московског великог кнеза Василија (Димитријевић 1903д: 17—21; Бошков 1999д), није искључено да су га из Русије донели њихови изасланици. Максимово име на тој књизи с руским култовима наводи на претпоставку како је потом ауторитет деспота и архиепископа доприносио њиховом ширењу, те да су се с тим списима могли упознати и Хиландарци које је пут доводио у северне крајеве. Српски преписи *Сказанија* из *Крушедол 23* нису потврђени, нити је оно на Атосу уопште забележено, да би се устврдило како су Светогорци, кад су у XVI в. говорили о руском манастиру, полазили непосредно баш од њега. То, међутим, не значи да до њих нису допирала обавештења о првим владарима християнизоване Русије из неког пролога или зборника какав је *Крушедол 23*. Мада је *Сказаније* посвећено Борису и Глебу прожето похвалом Јарославу, он се по значају није могао мерити с „равноапостолним” Владимиром, који је истицан и као „други Константин”, те се може претпоставити да су на опредељење за

⁵³ У литератури о редакцији *Крушедол 70* постоје различита мишљења: према С. Петковићу, зборник је српске рецензије (1914: № 70), а према В. Ђоровићу, влашко-молдавске (1922—1923: 170); код Д. Богдановића (1982: № 1053) и Р. Станковића (2003: № 25) он је молдавски.

Ярослава утицале другачије околности, вероватно, нека обавештења хронолошког типа. Да ли их *Крушедол 23* уопште садржи?⁵⁴

23. Култни списи кијевског периода, сем релативне хронологије, која би се изводила из сакралних датума црквене године, садрже понекад и годину историјских збивања по византијској ери. У *Сказанију* (*Крушедол 23*: 91^a) констатује се како се Владимир разболео, кад је прошла 28. година по крштењу (ѡѣ ꙗко мѣноуѣ володѣроу по сѣѣ крѣщеніи ꙗко лѣѣ вѣпѣде в ѣдоуѣгѣ люѣ) и убрзо умро, али се сам податак о времену крштења у оквиру *Сказанија* не даје. Он ће се, међутим, пронаћи у истом зборнику на л. 72^a, где је под 15. јулом успене Владимира нѣже просѣѣтѣнѣшаго зѣмлю роуѣкѣю сѣѣ крѣщеніе с датумом летописног порекла: в лѣѣ с. ѣ. с. [6496=988]. Податак да је до Владимирове смрти дошло по истеку 28 година од крштења потиче од *Похвале Владимиру*, која се приписује Јакову, где је она иначе забележена 15. јула 6523 [=1015], према чему би година крштења била 987 (МАКАРИЙ 1995: 530; ГОЛУБИНСКИЙ: 245). Тако се у *Крушедол 23* у оквиру истог зборника нашло на једном месту прецизно хронолошко одређење Владимировог крштења по ПВЛ (988), а на другом оно релативно (987) које је карактеристично за *Похвалу*. Пошто *Сказаније* из *Крушедол 23* не наводи годину крштења, до ње се долази повезивањем података из два различита одељка истог зборника, једног посвећеног култу Владимира а другог — култу Бориса и Глеба, а то помера Владимирову смрт на 15. јул 1016. Ако би се такво *Сказаније о Борису и Глебу* посматрало према неком од српских летописа који садрже крштење Руса, и тада га бележе у 987,⁵⁵ израчунало би се да је Владимира смрт задесила 1015. г. Година Владимировог крштења,⁵⁶ односно смрти важна је за ово разматрање, јер пружа текстолошки критериј који би могао бити одлучујући за установљавање извора хиландарске грамате.

24. На Атосу је сачуван оригинални акт Лавре од фебруара 1016. с податком о игуману манастира Руса који је за В. Мошина сведочанство да је сам манастир настао нешто раније (Мошин 1947:61), те да је поменути Рус био његов оснивач, на шта, с више опреза, помишља и П. Лемерл (LEMERLE 1982: 4). Тај документ је, доиста, могао бити од пресудног утицаја на „препознавање” владара који је манастир „саздао”, будући да је Хиландарцима, кад су се средином XVI в. припремали за пут у Москву, (треба претпоставити) био доступан.

⁵⁴ Напомињем да испитивање хронолошких података нема за циљ да утврди, колико су на Југ допирали тачни историјски подаци него у каква су обавештења могли имати увид Хиландарци, кад су постанак Св. Пантелејмона повезивали с одговарајућим руским владарем.

⁵⁵ Ни један од таквих летописа није старији од средине XVII в. (уп. Стојановић 1927: № 225, 366).

⁵⁶ О времену христијанизације Русије постоје различита мишљења. Индикативно је да А. А. Назаренко Владимирово крштење датира у 988, док крштење Русије у оквиру 987—989 (МАКАРИЙ 1995: 675).

Да су пошли од њега, на једној страни, и текста какав је у *Крушедол* 23, на другој, они оснивача манастира не би идентификовали у Ярославу, с обзиром на то да би према њиховим укрштеним хронолошким подацима произишло да је манастир постојао још у Владимирово време. Ако је Хиландарцима доиста полазиште пружио протатски акт, извор обавештењу да је пре његовог издавања Ярослав као велики кнез могао основати манастир на Атосу требало би потражити у неком делу које би својом хронологијом на то наводило.

25. Разматрање списка посвећених раним руским кнежевским кутовима није приближило закључку да је извор саопштењу о Ярославу из хиландарске грамате био у онима који су на Југу посведочени; више изгледа да се он пронађе пружа испитивање дела са одговарајућом историјском тематиком и потпуније приказаном хронологијом чије би се познавање на Атосу могло установити или бар с великом вероватноћом претпоставити из времена ближег разматраној граматизацији из 1550. Колико је познато, на Југу је једини такав преглед постојао у оквиру РХ 1512 који је у српску традицију ушао у XVI в. Његов најранији траг уочен је у родослову Јакшића, познатом и као *Руварчев родослов*. Према просопографским подацима *terminus post quem* по његова настанка је 1563 (Бошков 1998а: 327), те се може претпоставити да се хронограф на Југу налазио, било у свом руском оригиналу, било већ у српској редакцији, у време састављања грамате. Мада рукопис из тог времена није сачуван, судећи по секундарној редакцији СХ у Рем, њен протограф је садржао довољно вести о Владимиру и Ярославу, те би требало проверити да ли је он могао пружити податак с којим би се повезала хронологија из акта Протата.

26. У РХ није била изричито забележена година крштења Русије, једино је Владимиров поход на Херсуњ датиран годином 988, а наведен је и прецизан датум његове смрти (15. јул 1015), што се све сачувало и у Рем (89^а, 90^а). После Владимирове смрти у Рем се не бележи ни једна друга година све до 6527, кад је Ярослав, будући тад кнез у Кијеву, одбранио град од Светополка. О почетку његове владавине сазнаје се понешто из предоченог редоследа збивања. Најпре долази саопштење да се одмах после очеве смрти 15. јула 523. усталичио Светополк који, помисливши изгубити братију своју и єдинъ самъ блѣти въ рѣси (90^а), уби Бориса 24. јуна и Глеба 5. септембра. После интерполираног одељка *О Узрима* (90^б), посвећеног нејасном времену њихове християнизације, Рем се враћа приказивању руске историје у одељку под одредницом тог же лѣта (90^б). Она се односи на Ярослављеву победу над Светополком који побеже въ лѣхъ, док Ярослав сѣ въ києвѣ, као и на све оно о чему је реч пре следећег датираниог догађаја, новог напада и пораза Светополка 6527: то је и Ярослављево обнављање града волѣши прѣваго и [подизање] Златне капије и цркве Свете Софије, као и вест да тог же лѣта ѡбрѣте ярославъ тѣло блѣженнаго глеба и положи єго съ борисомъ въ вѣшеградѣ (90^б). Мада у Рем није наведе-

на година Светополковог бекства из Кијева нити Ярослављевог завојевања кијевског кнежевства, произилази да се све то збило након Глебовог убиства. Имајући у виду уобичајену хронологију по византијској ери с почетком године од 1. септембра, читалац Рем би закључио да наведени датуми 24. јун и 5. септембар припадају години 6524, односно 6525. (по нашој ери: 1016), те би без икаквих других знања о приликама у Ярослављево доба, већ по таквом градитељству схватио да је до 6527. протекло више времена и да ознака тог же лѣта припада, у ствари, одељку где је казивање о Светополковом убиству Глеба било прекинуто да би се интерполирао чланак о Угрима. У складу с тако успостављеном везом између података који се, наглашавам, посматрају искључиво у оквирима Рем, одредница тог же лѣта односила би се на време Глебове смрти, која је уследила убрзо после Борисове. Према томе, период што је потрајао до 6527. започео би Глебовом смрћу. Како је, по Рем, Борис убијен у јуну, и то после Владимирове смрти јула 523 [=1015], произилази да су браћа страдала по истеку неких годину дана од очеве смрти. Борис би, дакле, био убијен јуна 6524, Глеб — септембра 6525, а то значи да би Ярослав победио Светополка и овладао Кијевом у неком тренутку током 6525 (што одговара периоду од 1. септембра 1016. до 31. августа 1017. г. наше ере), а најраније у јесен или у зиму 6525 [=1016]. Из тако виђене хронологије закључило би се како до времена, кад је фебруара 1016. датиран протатски акт, Ярослав није био „велики кнез”,⁵⁷ односно у том својству не би могао подићи манастир на Атосу. Судећи по на овај начин реконструисаној хронологији, текст какав је у Рем не би био извор за повезивање светогорског сведочанства о постојању манастира Руса с „великим кнезом” Ярославом, како је то учињено у хиландарској грамати из 1550. Следи, дакле, да у њој име и титула Ярослава није знак да је тада Хиландарцима на увиду био текст хронографа какав је у Рем.

27. На нешто другачији закључак наводи, међутим, полазни текст у РХ 1512: 368. Испоставља се да месец *јун* у вести о Борисовом убиству представља резултат писарске погрешке. Још у летописном извору РХ 1512 уместо *јул* било је исписано *јун*, али је тамо Глебово убиство било наведено године 1015: „5 сентября в лето 524” (СЛ: 315). Додуше, већ је у РХ 1512 у тој вести година била изостављена, али, с обзиром на то да се прва следећа вест о Ярославу (она већ поменута победа над Светополком), налази у РХ 1512, и то као једина, под годином 524, пажљиви читалац схвата да се она односи на период који је уследио убрзо по Глебовој смрти, те да, не уклапајући се у такву хронологију, податак о Борисовом убиству месеца јуна

⁵⁷ У историографији се сматра да је борба за кијевски престо окончана тек победом Ярослава над Свјатополком и Свјатополковом смрћу 1019, према чему се Ярослављево кнежевство одређује од године 1019 (уп. МАКАРИЙ 1995: 675).

представља грешку којом су се одговарајућа збивања померила за годину дана након Владимирове смрти, односно погрешно се датирала у годину 524. и 525 [=1016].

Како из РХ 1512 проистиче да је ујесен године 524 [=1015] Јарослав овладао Кијевом, чини се да би претпоставка да су Хиландарци познавали шири текст хронографа могла пружити одговор на питање, према чему су дошли на идеју да у Јарославу виде оснивача Св. Пантелејмона. Ако то и није био интегрални текст руског оригинала РХ 1512, могао је бити протограф СХ који би у разматраном одељку био ужи од РХ 1512, а од Рем потпунији бар за податак о времену Јарослављеве прве битке са Светополком ујесен године 524 (=1015). Разматрање „обавештења” о руским владарима оснивачима Св. Пантелејмона на Атосу довело је тако до закључка да су Хиландарци до средине XVI века могли познавати текст РХ 1512 или, пак, СХ који је био опширнији од оног који је сачуван.

Обавештења из таквог рукописа по свој прилици нису била распрострањена, чим су изасланици Хиландара и Св. Пантелејмона истог лета у Москви наступили с неусаглашеним изјавама о пореклу руског манастира. Тада је из Св. Пантелејмона донета цару посланица у којој се наглашава да су ту богомољу „купили твои прадеди отъ Грековъ многою казной” (Муравьев 1858: 61); а занимљиво је да ни након десет година пантелејмоновски игуман Јоаким неће у Москви именовати оснивача него ће објаснити да манастир „Рускій глаголется, понеже отъ Рускія земли поставленъ” (Ундольский 1846: 21). Значи ли то да хиландарска поставка о Јарославу није била прихваћена? У сваком случају, произилази да је саопштење Пантелејмоноваца одговарало ономе што се у самом манастиру о његовом руском пореклу знало, док су Хиландарци за своје имали неки посебни подстицај. Склона сам закључку да је он долазио из хронографског приказа Владимировог и Јарослављевог доба.

28. Сложеније је објаснити исказ да Св. Пантелејмон *строение* и почетіе *ес* *стго* *кнезя* *владимира* из грамате атоског прота у 1583. години,⁵⁸ јер он противречи претходном обавештењу Хиландараца да га је „создао” Јарослав. Док би у томе било тешко тражити резултат својеврсног критичког преиспитивања историјских података, лакше би било помислити да се ради о преузимању готове формулације која се садржала у некој несачуваној претходној грамати што је у међувремену Св. Пантелејмону стигла из Русије и која је могла проистицати из исте оне документације из које је у руски летопис још у 30-им годинама ушло саопштење да је тај манастир још од Владимира био „строение” руских великих кнежева. Није искључено да у томе треба видети просто од претходних извора независну жељу да се постанак руског манастира веже за Владимира. Мада је само означавање Вла-

⁵⁸ В. § 20, нап. № 44. овог рада.

димира „светим” било познато још из раних српских пролошких житија, на то је у 80-им годинама XVI века могао утицати и неки млађи рукопис месецослова с руским празницима. Већ и спорадична укљученост Владимира у месецослове, чак и без посебне сигнатуре светости, придавала му је већи значај од Јарослављевог чији култ није био установљен.⁵⁹

29. Одлучивање за Владимира било је подстакнуто и посебним околностима светогорско-руских односа у другој половини XVI в. У том погледу врло је индикативан иконографски програм катапетазме, чувеног царског дара Хиландару, у којем се, по оцени савремене ауторке, „подчеркивае роль Руси в истории христианства, ее вклад в историю православной святости” (Смирнова 2000: 501). Пажњу заслужује паралела између кнеза Владимира и цара Константина са сигнатурама светости у њиховим медаљонима. Добивши богати дар, Хиландарци 1557. из Москве полазе заједно с руским изаслаником Феодоритом по коме Иван IV васељенском патријарху шаље већ помињани синодик где су били издвојени свети чије су стихире, канони и житија намењени молебнима.⁶⁰ Њихов низ започиње „благодарним великим кнезом **светим** Владимиром” (истакла М. Б.). Како се ту садржи и „благодарни велики кнез Јарослав”, приметна је разлика у њиховом статусу. И да је цар такав поменик послао само за цариградску Велику цркву, а не и за Свету гору, како стоји код Муравјова (1858: 81),⁶¹ о њему би се и у Протату засигурно знало и водило рачуна бар за Иванова живота, тј. у неколико деценија које су уследиле до грамате у којој је св. кнез Владимир означен као оснивач руског манастира.

Династички значај култа св. Владимира у контактима између Русије и црквених средишта на Југу нарочито се актуелизовао у време Иванове акције за признање царства. Тада је посебна важност придавана интерпретацијама оних руских историјских тема које су доприносиле афирмацији универзалистичких идеја, јер је у њих било утемељено и само значење *царства*. С тим у вези треба посматрати прилив одговарајућих дела на Југ, што са своје стране осветљава могуће ране тренутке рецепције РХ 1512 и поткрепљује претпоставку да би се датирање њеног трага у *Руварчевом родослову* могло померити и у средину века.

30. Руска тематика на Југ је стигла у најранијем слоју списка о руским светим. Мада је интерпретација у њима прилагођена култној

⁵⁹ На основу свог истраживања стотинак месецослова из XVI века Д. Е. Стефановић (1993: 171) је закључио да су током XVI в. све учесталији помени руских празника, али их није посебно наводио. Уп. и Стефановић 1989.

⁶⁰ Уп. § 1.3. овог рада.

⁶¹ Муравјова ту не наводи прецизно извор, али би се такав закључак могао извести из захтева да се помиње читав његов род у грамати којом је Иван IV проследио даривање катапетазме (Каштанов 2004: № 97).

функцији, основна обавештења, и кад у својим формулацијама не полазе непосредно од летописног текста, с њим добро кореспондирају, а у многим сегменту је међу њима установљена и текстуална подударност. Рани помени кнегиње Олге, кнеза Владимира, кнежевске браће Бориса и Глеба, кнеза Мстислава, те Феодосија Печерског, који су обележили доба I источнословенског утицаја, употпуњавани су у току II и новијим култовима. Мада тај корпус рукописа у својој целини није довољно проучен, ипак се уочава како он повећава репертоар руских сакралних тема, а проширује и опсег обавештења историјског карактера. Томе у прилог сведоче неколики зборници из Крушедола који су, с разлогом се сматра, у сремском манастиру били у XVI в., неки и од његова почетка.⁶² У њиховом оквиру житије кнеза Владимира, а нарочито опширно *Сказаније* о Борису и Глебу, обнавља интересовање и пружа подробнија обавештења о почетном периоду християнизоване Руске земље. Посебно је богат месецослов што се, датиран „око 1651. г.”, налази на горњој граници периода у којем би таква дела имала утицај на рецепцију СХ. Тај месецослов уклопљен је у Рс 46 који се претежно атрибуира Гаврилу Тројичанину (Штавланин-Ђорђевић, Гроздановић-Палић и др. 1986: № 47). На основу кодиколошке ситуације види се да су Гаврил и писар месецослова радили заједно: месецослов је, дакле, био у Гавриловим рукама,⁶³ можда још у време кад је сам довршавао исписивање Врх. Ако га том приликом и није употребио, не значи да о назнакама *Светіе Русије* из њега није повео рачуна.

31. Као што је познато, основни обриси *Светіе Русије* наговештавају се апокрифном легендом о ап. Андреју. Њен пролошки текст који је на Југу посведочен у рукописима из XVI в.⁶⁴ врло је индикативно означен као *проявленіе крѣпѣніа роускаго* (Š 7: 6⁶). Тиме у ствари започиње интерпретација низа формативних мотива које, пореклом из летописа, у сасвим посебном смислу, заједно са А. М. Панченком, В. Ј. Петрухин (2000: 14) сматра својеврсним аксиомима и „созидательными основами” руске историје и културе. Тај у XVI в. већ устаљени слој митских представа биће један од извора за реинтерпретирање теза византијског универзализма приликом уобличавања идеологије руског самодржавља. У продирању на Југ одговарајућих идеја неоспорно важно место припада већ помињаном руском зборнику Хил 281. Тај *хиландарски ѿриѣѣих*, како називам његов првобитни састав,⁶⁵ садржао је приказе три одабрана догађаја помоћу ко-

⁶² Поред већ помињаних *Крушедол 23* и *Крушедол 70*, треба узети у обзир и *Крушедол 24*.

⁶³ У Рс 46 уметнути месецослов завршава се на recto, а verso страницу истог листа даље је исписивао опет први писар, тј. Гаврил Тројичанин.

⁶⁴ Поред српског Š 7, који је из прве четвртине XVI века (Гроздановић-Палић, 1968: № 5), и молдавског *Крушедол 70*, према обавештењу од Димитрија Е. Стефановића, такав је и српски рукопис у *Сечењи* библиотеци у Будимпешти.

⁶⁵ С прегледом раније литературе: Бошков 1999а.

јих се, у складу с полазним схватањем о Божјем плану, представљао ток светске историје. С обзиром на његово најновије филигранолошко датирање периодом 1540/50 (Станковић 2010: № 281), изгледа савим вероватно да је он у Светој гори био још у време кад је започињала српска рецепција РХ. Из *хиландарског шријџиха* почела је у српској средини да се шири онаква интерпретација турског заузећа Цариграда каква је у његовој *Повесџи 1453* (Бошков 1988: 25). Атрибуирање те *Повесџи 1453* Нестору-Искандеру није много уверљиво, нити је општеприхваћено;⁶⁶ мада се она не сматра делом летописца, ушла је у различитим обрадама и у руске летописе, и већ по томе је овом приликом треба поменути.⁶⁷ Трећи део истог зборника представљало је *Сказание о Мамаевом побоище*, ту означено као СЗБ, које је с руским летописима повезано и својим настанком и каснијом рецепцијом. Ван оквира овог рада остаје посебан и много дискутован проблем атрибуције појединих редакција и историје његовог текста. Отворено је питање шта је у рукописној традицији примарно, *Ойширна леџојисна џовесџи* или ванлетописно *Сказаније*,⁶⁸ међутим, овде је довољно узети у обзир чињеницу да је *Сказаније*, иначе врло распрострањено по зборницима, у XVI в. било укључено и у летописе.⁶⁹

И док оно, посматрано за себе, доиста не садржи парадигму римског универзализма (Гардзанити 2006: 112), дотле *хиландарски шријџих* целовитошћу свог, по свој прилици, уникалног састава на њу неоспорно упућује, и то не толико самим истицањем победоносног Задонског боја, колико тиме што је одабраним и у идеолошком смислу већ знаковитим историјским догађајима, паду Јерусалима и паду Цариграда, прикључио руску победу „православних хришћана” над „безбожним Агаренима” (СЗБ: 1^а). Њоме се сугерише да Московској Русији следује значење новог центра, Новог Јерусалима и Новог Рима с конотацијама како светог града тако и империјалне престонице.

32. У току српске рецепције РХ таква универзалистичка концепција била је прихваћена тек онда, када је повезана с предсказањем о будућем руском овладавању Цариградом које је у саставу *Повесџи 1453* ушло у Врх. Док је у Врх значајно место добила тема разарања Јерусалима и Цариграда, за шта је Гаврил Тројичанин нашао изворе у српском Хил 280, Задонски бој он уопште није узео у обзир. Разлога је могло бити више — од тога да му није био при руци изворни

⁶⁶ Преглед најважније литературе из Бошков 1988 допунити према: Творогов 1996.

⁶⁷ Њена тзв. хронографска редакција, каква је у Хил 280, први пут се појавила у *Никоновском леџојису*, а према Б. М. Клосу (1980: 132—133), сама је и настала приликом његове израде.

⁶⁸ Уз основни приказ литературе и библиографски преглед (Дмитриев 1989: 371—384), узети у обзир Клосс 2001: 331—348 и Бобров 2006: 961—967.

⁶⁹ У саставу треће редакције *Вологодско-Пермског леџојиса* њиме је била замењена *Ойширна леџојисна џовесџи*, а у *Никоновском леџојису* нашло се *Сказаније* у својој секундарној тзв. *Киријановској редакцији* (Лурье 1997: 145—146).

руски Хил 281, до тога да сам није био спреман на реструктурирање хронографског текста. Наиме, да би се у Врх руска победа над Татарима видела у датом идеолошком кључу, било би неопходно претходно констатовати њихову владавину. Није било једноставно то наднадно учинити интерполирањем одређеног сегмента, морало би се интервенисати на многим местима, што није био поступак редиговања својствен Гаврилу Тројичанину, а ни СЗБ за то није представљало погодан историографски извор. У току уобличавања СЗБ, а то је био сложени процес интерпретирања и реинтерпретирања, историјске чињенице су занемариване, све је важнија постајала семантичка симболизација и активирање асоцијација типолошког карактера (уп. Гардзанини 2006: 106—107). Ипак, без одређених вантекстовних знања о руској историји, таква су значења остајала неприступачна. То се добро види на примерима вишекратно уношених историјских реминисценција, кад паралеле између руских великих кнежева Димитрија Ивановича, Ярослава и Александра [Невског], као и поређење татарског војсковође Мамаја с Батијем (СЗБ: 1^а—1^б) није било довољно јасно, јер су се одговарајућа семантичка померања заснивала превасходно на оним историјским чињеницама за које се подразумевало да их [руски] читалац зна. Већ су такве одлике СЗБ довољне да се схвати зашто га Врхобрезничанин није употребио. На сличне околности сводило би се и објашњење због чега у Врх нису искоришћена ни дела на тему батијевштине која су на Југу потврђена у преписима који претходе Гавриловом раду.

33. У манастиру Св. Пантелејмона описан је руски зборник из друге четвртине XVII в. са службом и житијем које је намењено помену вѣлнѣкаго князя цѣхѣла черниговѣскаго і боярина ево феодора зкупѣ пострадавшихъ) отъ) цѣ)а) батыа; наведени инципит упућује на редакцију Пахомија Србина (Таснаѡс 1981: № 57; Турилов, Мошкова 1999: № 784). У *Крушедол* 24, зборнику молдавске редакције с краја XV в. (Станковић 2003: 63), у оквиру кулtnих списа посвећених истим черниговским мученицима садржи се на л. 47^б—50^а повѣсть ѡ златѣнкоу цѣи батын коју приликом описа С. Петковић није регистровао (1914: 28). Она припада уобичајеном „конвоју” Пахомијевих текстова о батијевштини међу којима је, зачудо остала непримећена, и белешка творенне пахомна сербина (*Крушедол* 24: 38^б).⁷⁰ Она је код нас добро позната као *Повесѣ о убијању Батија*. Њен текст, било да је у оквиру летописа,⁷¹ било ван њега, у тзв. минејској редакцији, безма-

⁷⁰ Могуће је да се та *Повесѣ* налази и у поменутом, мени недоступном рукопису Св. Пантелејмона № 57.

⁷¹ Према новијим сазнањима о историји руског летописања, оба текста, и житије черниговског кнеза и повест о Батију, била су укључена у *Московски великокнежевски свод из 1479. г.*, (Јурѣ 1997: 115—116; Горский 2000: 200). Повест о Батију према тексту, који се своди на *Симеоновски летопис*, пренета је и у РХ 1512 (Клосс 1980: 167—168), а налази се и у читавом низу летописа који су сачувани у рукописима из XVI в.

ло је сасвим идентичан. У преводу на савремени језик објавио га је, према руском *Топографском летопису*, али као анонимно дело српске књижевности, Ђ. Сп. Радојичић (1957: 243—244). Остављајући по страни различите приступе историји њеног текста, скрећем пажњу на то да се у најновије време реafirмише ранија атрибуција те *Повести* Пахомију Логотету чиме се, међутим, не оспорава ни њена припадност летописима (Горский 2001; Турилов 2009: 91—93, 157—158). У житију черниговског кнеза, који је презрео кршће и славу мира сего (*Крушедол* 24: 45^а), истакнут је мотив страдања за веру, те је наглашено да је смрт Батију била мста Господња (50^а). Закључак о Божјем кажњавању Батија због верског насиља допринео је да Пахомијево спајање житија черниговских мученика са излагањем о Батијевој смрти буде прихватљиво и за минеје и летописе.

34. Без упуштања овом приликом у проблем прецизнијег хронолошког стратификовања таквих дела, како у погледу њихова настанка, тако и доношења на Југ, може се констатовати да су у периоду у којем се прате измене у историји текста СХ, а то је негде до средине XVII в., на јужнословенском подручју у сазнању и лектури српског читаоца, постојале представе о извесним староруским историјским личностима и збивањима, разуме се, у оном семантичком контексту у којем су их тадашњи руско-српски односи активирали и актуелизовали.

Значење приказаних дела, чије су редакције на Југ стизале у зборницима различитог састава, па и у различитим језичким редакцијама, кореспондирају са оним значењем које су та иста дела имала и у својим летописним и хронографским редакцијама, мада се запажају и поједини посебни нагласци. Основну окосницу представља идеја о изабраности Руске земље коју су, као што је добро познато, у стару руску књижевност унели још Иларион и Нестор. На Југу је она позната у апокрифној легенди о ап. Андреју, а пре свега по раним кнежевским кутовима Бориса и Глеба који су, према Б. А. Успенском, и одредили парадигму руске светости (2000: 43). После дела којима се прославља черниговски мученик кнез Михаил зато што се на почетку татарског ропства определио за „вечно царство”, на Југ је стигло и СЗБ у којем се победа московског великог кнеза Димитрија Ивановича над Татарима истиче као победа „православних хришћана над безбожним Агарјанима”; свој завршни облик та идеја добија у исказивању наде у процват Руске земље и у остварење пророчанстава о победи руског рода над Измаиљћанима, те о његовом коначном овладавању Цариградом, чиме се назначава историјско место и улога Руске земље у универзалном поретку света. Наведена дела припадају кругу оних помоћу којих се у XVI в. уобличавала представа о *Светлој Русији*. Њеној уверљивости доприносила су и житија и помени „новојављених чудотвораца”, односно кутови који су се успостављали у Московској Русији. Да су и они продирали на Југ, показује састав

поменутих крушедолских зборника као и месецослов у НБ 46. То што је значење *Светле Русије* стизало на Југ првенствено у делима која су, као што се могло видети, повезана с руским летописима из XV и XVI века, са своје стране показује колико су они сами били прожети званичном идеологијом.

35. Сама митологема *Святая Русь*, широко позната из фолклорне епике, посведочена је у руској рукописној традицији у XVI в. (Успенский 1996: 386; 2000: 88). Занимљиво је да јој се паралела може видети у граматама које су средином тога века у Москву слате са Свете горе. Пантелејмоновци Русију истичу као „свето царство” (Каштанов 2004 б: № 63), а Хиландарци се Ивану Грозном обраћају као *црју моско вскому єдиному правому гдрю [...] и всѣх православныхъ хртїанъ*, те кад нагласе да је Русија *стоє і великоє і блгоѣтнкоє црѣво* (Димитријевић 1922: 22–23), онда се у таквој формулацији огледа прихватање *Рускоѡ царсѣва* у оном смислу које му је давала интерпретација поствизантијског универзализма. Као што је познато, то је заступљено у многим делима старе руске књижевности, а испољавало се и на другим плановима руске културе и политике. Припадајући том хијеротопском комплексу, и РХ 1512 је својим наговештавањем универзалног значења сакрализације Руске земље доприносио њеној афирмацији и престижу. Мада је и протограф СХ водио у том смеру, о чему сведочи његова у Рем сачувана завршница, сам хронограф, будући да досеже тек до пада Цариграда, не би био непосредни извор одредница „свето царство”, „цар над царевима” „господар над господарима” из хиландарске повеље.⁷² Чак и уз претпоставку да је Светогорцима средином века био на располагању његов интегрални текст, већ то што се у хронографу уопштено означава Руска земља као (будући) центар православља, а посланице у том смислу одговарајућа значења конкретизују усмеравањем на Москву показује да су Светогорци такве идеје могли познавати и преузимати и из других извора.⁷³ Хронограф је, било у виду РХ 1512 било СХ, свакако доприносио стварању хоризонта очекивања за појаву таквих идеја и био ослонац при њиховој интерпретацији, али су оне на Југ стизале и другим путевима. Сама

⁷² С. М. Каштанов је склон да, видећи у таквом свечаном стилу хиландарских аката утицај канона српске средњовековне дипломатике, закључи како су Хиландарци у Русију стигли „со своим проектом жалованной грамоты” (2004 б: 30); међутим, без увида у претпостављену претходну грамату руског цара Хиландару (Kämpfer 1971: 500), тешко је устврдити да сама идеја о „светом царству” није потекла из Русије.

⁷³ На то са своје стране упућује значајки избор култова св. Петра и св. Сергија, историјски повезаних с уздизањем Московске Русије и у XVI в. нарочито поштованих, којима су Хиландарци 1550. прибегли ради поређења са св. Симеоном и св. Савом. У истом значењу се види и прикључивање митрополита Јоне у концепту писма царици Анастасији из 1557 (Димитријевић 1922: 21–23). Њихово помињање могло је имати подлогу у извесним писаним споменицима (митрополити Петар и Јона забележени су и у Рем, а житије св. Сергија постоји у *Крушедол 23*), али је иницијатива за то могла потећи и од Светогораца који су се приликом одлазака у Москву уверили у значај који им се придаје.

грамата из 1550. г. сведочанство је о продору на Југ идеја из сфере учења о Москви — Трећем Риму, као и о томе да је њихово прихватање било повезано с проглашењем Руског царства, односно с уверењем да ће руски цар као једини цар свих православних хришћана преузети и обавезу да их штити, обавезу која је проистицала из саме концепције универзалне царске власти.

За нека друга истраживања остаје праћење промена које су се догађале на српском подручју у процесу рецепције таквих универзалистичких идеја, а огледају се пре свега у развоју жанра СХ, односно распростирању појединих његових редакција. Претпоставку да напуштање наде у правоверну Руску земљу, које се огледа у Ж, а за њим и у великом броју његових преписа, као и појављивање идеје о њеној ослободилачкој мисији у Врх, чија је рецепција била знатно скромнијих размера, треба испитивати у вези не само с приликама на Југу него и са актуелним збивањима у Русији, где потреси Смутног доба једва да су се смирили, а већ је дошло до далекосежног раскола унутар Руске цркве и читавог друштва. Та несумњиво занимљива проблематика српско-руских односа, која се не може разматрати без обраћања пажње на рецепцију РХ и жанровски развој СХ, ван је оквира интертекстовних релација које су биле у центру пажње овог рада.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АДРИАНОВА-ПЕРЕТЦ, В. П. „Древнерусские литературные памятники в югославянской письменности.” *ТОДРЛ* т. XIX (1963): 5—27.
- АНГЕЛОВ, Боню Ст. „Из историята на руското културно влияние в България (XV—XVIII) век.” *Известия на Института за българска история БАН* VI (1956): 291—325.
- АНГЕЛОВ, Боню Ст. *Из старата българска, руска и сръбска литература*. София: Българска Академия на науките, 1958.
- БАХТИН, М. М. *Вопросы литературы и эстетики*. Москва 1975.
- БОБРОВ, А. Г. „По поводу статьи М. А. Салминой К вопросу о времени и обстоятельствах возникновения Сказания о Мамаевом побоище.” *ТОДРЛ* т. LVII (2006): 961—967.
- БОГДАНОВИЋ, Димитрије. „Стара српска библиотека.” *Лешојис Мајице српске* књ. 408 (1971): посебан отисак.
- БОГДАНОВИЋ, Димитрије. *Инвентар ћирилских рукописа у Јужославији (XI—XVII века)*. Београд: Српска академија наука и уметности, 1982.
- БОШКОВ, Мирјана. „О схватању *превођења с руског* у нашем XVI веку.” *Зборник Мајице српске за књижевност и језик* књ. XXXVI, св. I (1988): 5—69.
- БОШКОВ, Мирјана. „Жанр српског родослова и Русија у XVI веку.” *Зборник Мајице српске за славистику* бр. 46—47 (1994): 45—70.
- БОШКОВ, Мирјана. „Руски хронограф и српски Тројадик.” *Зборник Мајице српске за славистику* бр. 53 (1997): 51—71.
- БОШКОВ, Мирјана. „Трагови Руског хронографа у Родослову Јакшића.” *Изучавање словенских језика, књижевности и култура у инословенској средини*. Београд: Филолошки факултет и Славистичко друштво Србије, 1998: 323—327.
- БОШКОВ, Мирјана. „Хронограф из Свете горе (о раду непознатог Светогорца).” *Археолошки прилози* књ. 20 (1998): 93—127.

- Бошков, Мирјана. „Хронограф српски.” Тирковић Сима и Раде Михаљчић (приређ.). *Лексикон српског средњег века*. Београд: Knowledge, 1999: 784—787.
- Бошков, Мирјана. „Строение атоског манастира Светог Пантелејмона у руским летописима.” *Зборник Матице српске за славистику* бр. 62 (2002): 25—62.
- Бошков, Мирјана. „Монаси из Папраће на поседима Хане Деспотовне у Литви.” *Исцртаживања* 16 (2005): 67—90.
- Бошков, М. „К вопросу о протографе сербских хронографов.” *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*. № 3 (2007): 18—19.
- Бошков, М. „Староруски споменици у српском средњовековном наслеђу XVI—XVII века на фону појединих концепција о карактеру међусловенских веза.” *VIII-е славистические чтения*. Санкт-Петербург: Филологический факультет СПб ГУ (2007): 230—237.
- Бошков, М. „О проучавању извора српских хронографа.” *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* књ. XXXII (2007): 589—608.
- Бошков, Мирјана. „Историја текста и компаративно проучавање.” *Изучавање словенских језика, књижевности и култура као инословенских и страних*. Београд: Славистички друштво Србије, 2008: 55—61.
- Бошков, М. „Русская тема в сербском Реметском хронографе.” *Древняя Русь. Вопросы медиевистики* № 3 (2009): 10—12.
- Bošković, Mirjana. „Ruski letopisi o dolasku staraca iz Atoskog Svetog Pantelejmona u Moskvu krajem XV veka.” *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* књ. XXVII (1999): 125—134.
- Гардзанини, М. „Москва и Русская земля в Куликовском цикле.” *Древняя Русь. Вопросы медиевистики* № 1 (2006): 105—112.
- Голубинский Е. *История русской церкви*. — Т. 1. — 2-е изд. Москва: Общество истории и древностей российских при Московском университете, 1901.
- Горский, А. А. „Повесть о убиении Батые и русская литература 70-х годов XV века.” *Средневековая Русь* № 3 (2000): 191—255.
- Грковић-Мејдор, Јасмина. „О методологији проучавања црквенословенског језика.” Грковић-Мејдор, Јасмина. *Сјиси из историјске лингвистике*. Сремски Карловци—Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 2007: 427—442.
- Гуревич, Арон. *Кашејорије средњовековне културе*. Нови Сад: Матица српска, 1994.
- Димитријевић, Ст. М. „Документа хиландарске архиве до XVIII века.” *Сјоменик Српске краљевске академије* књ. LV (1922): 20—31.
- Димитријевић, Ст. М. „Документи који се тичу односа између српске цркве и Русије у XVI веку.” *Сјоменик Српске краљевске академије* књ. XXXIX (1903): 16—42.
- Дмитриев, Л. А. „Сказание о Борисе и Глебе.” *СККДР* вып. I (1987): 398—408.
- Дмитриев, Л. А. „Сказание о Мамаевом побоище.” *СККДР* вып. 2, ч. 2. (1989): 371—384.
- Живов, В. М. „Особенности рецепции византийской культуры в древней Руси.” Живов В. М. *Разыскания в области истории и предистории русской культуры*, Москва: Языки славянской культуры, 2002: 73—115.
- Загребин, В. М. *Исследования памятников южнославянской и древнерусской письменности*. Москва—С.-Петербург: Альянс-Архео, 2006.
- Яцимирский, А. И. „Мелкие тексты и заметки по старинной южнославянской и русской литературе. LXXI.” *Известия Отделения русского языка и словесности Академии наук* т. XXI, кн. I (1916): 192—201.
- Яцимирский, А. И. „Описание южно-славянских и русских рукописей заграничных библиотек.” *Сборник Отделения русского языка и словесности Академии наук* т. XCVIII (1921): 859—912.
- Каштанов, С. М. „Эволюция великокняжеского и царского титула.” *Россия и Христианский Восток* вып. 1 (1997): 105—134.
- Каштанов, С. М. (от ред.). *Россия и греческий мир в XVI веке*. — Т. 1. Москва: Наука, 2004.
- Кистерев, С. Н. „Новое издание документов о России и греческом мире в XVI веке.” *Очерки феодальной России* вып. 9 (2005): 311—334.

- КЛОСС, Б. М. „О времени создания Русского хронографа.” *ТОДРЛ* т. XXVI (1971): 244—255.
- КЛОСС, Б. М. *Никоновский свод и русские летописи XVI—XVII веков*. Москва: Наука, 1980.
- КЛОСС, Б. М. *Избранные труды*. — Т. II. Москва: Языки славянских культур, 2001.
- КЛОСС, Б. М. „Предисловие к изданию 2005 г.” *ПСРЛ* т. XXII. *Русский хронограф* (1911). Москва: Языки славянских культур, 2005: IV—IX.
- KÄMPFER, Frank. „Ivan Groznyj und Hilandar.” *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* B. 10 (1971): str. 499—519.
- „Лаврентьевская летопись.” *ПСРЛ* т. 1 (1926). Москва: Языки русской культуры, 1997.
- ЛИХАЧЕВ, Д. С. *Поэтика древнерусской литературы*. — 3-е изд. Москва: Наука, 1979.
- ЛУРЬЕ, Я. С. *Россия древняя и Россия новая*. С.-Петербург: Дмитрий Буланин, 1997.
- LEMERLE, Paul. „Chronologie de Saint-Pantéléemôn des origines à 1500. Actes de Saint-Pantéléemôn.” LEMERLE, Paul i Gilbert Dagron, Sima Ćirković (éd). Paris 1982: str. 4—19.
- МАКАРИЙ (Булгаков). *История русской церкви*. Кн. II. Москва: Издательство Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1995.
- МОЛДОВАН, А. М. „Слово о законе и благодати.” *Илариона*. Киев: Наукова думка, 1984.
- МОШИН Владимир. „Русские на Афоне и русско-византийские отношения в XI—XII вв.” *Byzantinoslavica* т. IX (1947): 55—85.
- МУРАВЬЕВ, А. Н. *Сношения России с Востоком по делам церковным*. СПб., 1858.
- MIKLAS, Heinz. „Kyrrillomethodianisches und nachkyrrillomethodianisches Erbe im ersten ostslavischen Einfluß auf die südslavische Literatur.” *Symposium Methodianum*. Neurid: Hieronimus, 1988, str. 437—471.
- MOŠIN, Vladimir. *Ćirilski rukopisi JAZU*. I deo, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1955.
- MOŠIN, Vladimir. „O periodizaciji rusko-južnoslavenskih književnih veza.” *Slovo* 11—12 (1962): str. 13—130.
- НИКОЛАЈЕВИЋ, Ђорђе. „Тројадик.” *Српско-далматински маџазин* (1867): 157—168.
- ПАВЛОВА, Румяна. „Сведения о Борисе и Глебе в южно-славянской письменности XIII—XIV вв.” *Palaebulgarica* т. XII, № 4 (1988): 26—39.
- ПАВЛОВА, Румяна. „Жития княгини Ольги в южно-славянских рукописях XIII—XIV вв.” *Болгарская русистика* № 5 (1989): 42—53.
- ПАВЛОВА, Румяна. „Жития русских святых в южно-славянских рукописях XIII—XIV вв.” *Славянска филология* т. 21 (1993): 92—105.
- ПАВЛОВА, Румяна. „Культ святого великого князя Мстислава у южных славян (материалы).” РОМАНОВА, А. А. (отв. ред.). *Рукописная книга Древней Руси и славянских стран: от кодикологии к текстологии*. СПб.: Дмитрий Буланин, 2004, 76—96.
- PAVLOVA, Rumjana. *Ostslavische Heilige in südslavischen Kanontexten der Slavia Orthodoxa im 13—14. Jahrhundert*. Herausgegeben von Svetlana Mengel. Halle (Saale): Martin-Luther-Universität Halle — Wittenberg, 2008.
- PANAITEȘCU, P. P. *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei RPR*. Vol 1. București: Editura Academiei Republicii populare romine, 1959.
- ПЕТКОВИЋ, Сава. *Опис рукописа манастира Крушедола*. Сремски Карловци: Монашко удружење Православне српске митрополије карловачке, 1914.
- ПЕТРУХИН, В. Я. „Древняя Русь. Народ. Князья. Религия.” *Из истории русской культуры* т. II. Москва: Языки русской культуры, 2000: 11—410.
- ПИККИО, Риккардо. *Slavia orthodoxa. Литература и язык*. Москва: Знак, 2003.
- РАДОЧИЋИЋ, Ђорђе Сп.: „Српски рукопис хронографа западноруске редакције.” *Пишана књижевност и језика* књ. IV—V, св. А (1958): 187—190.
- РАДОЧИЋИЋ, Ђ. Сп. „Стара српска књижевност у Средњем Подунављу.” *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* књ. II (1957): 239—270.
- РОЗОВ, Н. Н. „Иларион.” *СККДР* вып. I (1987): 198—204.
- РУЖИЧИЋ, Никанор. „Лепавински цароставник.” *Сјоменик Српске краљевске академије* књ. XXXVIII (1900): 85—108.
- СЕНИЦЫНА, Н. В. „Послание Максима Грека Василию III об устройстве афонских монастырей (1518—1519 гг.).” *Византийский временник* т. XXVI (1965): 110—136.

- СЛУХОВСКИЙ, М. И. *Из истории книжной культуры России. Старорусская книга в международных культурных связях*. Москва: Просвещение, 1964.
- СМИРНОВА, Энгелина. „Катапетасма 1555 г. К иконографической программе окаймления.” *Међународни научни скупи Осам векова Хиландара. Историја, духовни животи, књижевности, уметности и архитектура*. Београд: Српска академија наука и уметности, 2000: 495—503.
- „Сокращенный летописный свод 1493 г.” *ПСРЛ* т. 27 (1962): 163—366.
- СПЕРАНСКИЙ, М. Н. „Сербские хронографы и русский первой редакции.” (оттиск из *Русский филологический вестник*), Варшава 1896.
- СПЕРАНСКИЙ, М. Н. *Из истории русско-славянских литературных связей*. Москва: УЧ-ПЕДГИЗ, 1960.
- СРЕЂКОВИЋ, П. „Зборник митрополита Михаила.” *Сјоменик Српске краљевске академије* књ. XV (1892): 1—30.
- СТАНКОВИЋ, Радоман. *Рукописне књиге Музеја Српске православне цркве у Београду. Водени знаци и даширање*. Београд: Народна библиотека Србије, 2003.
- СТАНКОВИЋ, Радоман. *Водени знаци хиландарских српских рукописа XVI века*. Београд: Народна библиотека Србије, 2010.
- СТЕФАНОВИЋ, Димитрије Е. „Прилози проучавању месецослова XIII—XIV века.” *Јужнословенски филолог* књ. XLV (1989): 135—160.
- СТЕФАНОВИЋ, Д. Е. „О поменима словенских празника у месецословима псалтира с последовањем Библиотеке Матице српске.” Јерковић, Вера (ур.). *Тирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске. Књ. IV. Псалтири*. Нови Сад: Библиотека Матице српске, 1993: 169—193.
- СТОЈАНОВИЋ, Љуб. *Стари српски родослови и летиписи*. Београд—Ср. Карловци: Српска краљевска академија, 1927.
- СУБОТИН-ГОЛУБОВИЋ, Татјана (предговор). Богдановић, Димитрије. *Студије из српске средњовековне књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга, 1997: VII—XL.
- СУБОТИН-ГОЛУБОВИЋ, Татјана. „Фрагменти службе св. Борису и Глебу.” *Јужнословенски филолог* књ. XLVIII (1992): 123—134.
- ТАСНIAOS, A.-E. N. *The Slavonic manuscripts of Saint-Panteleimon Monastery (Rossikon) on Mount Athos*. Thessaloniki: Hellenic Association for Slavic Studies, 1981.
- ТВОРОГОВ, О. В. *Древнерусские хронографы*. Ленинград: Наука, 1975.
- ТВОРОГОВ, О. В. „Нестор Искандер.” *Литература Древней Руси. Библиографический словарь*. Москва: Просвещение, 1996: 118—119.
- ТОМИН, Светлана. *Владика Максим Бранковић*. Нови Сад: Платонеум, 2007.
- ТРИФУНОВИЋ, Ђорђе. *Стара српска књижевност*. — 3. изд. Београд: Чигоја штампа, 2009.
- ТУРИЛОВ, А. А. „Восточнославянские генеалогические источники в книгохранилищах Афона.” *Реализм исторического мышления. Проблемы отечественной истории периода феодализма. Чтения, посвященные памяти А. Л. Станиславского*. Москва: Государственный историко-архивный институт, 1991: 245—247.
- ТУРИЛОВ, А. А. „Српска средњовековна литерарно-књижевна традиција у контексту православног словенског заједништва на Балкану.” *Међународни научни састанак слависта у Вукове дане* књ. 32, св. 2 (2004): 45—51.
- ТУРИЛОВ, А. А. „Критерий определения славяно-молдавских рукописей XV—XVI вв.” *Хризостом* вып. 2 (2005): 139—168.
- ТУРИЛОВ, А. А. „Памятники письменности восточных славян в южнославянской рукописной традиции XIII—XIV веков.” *Международная ассоциация по изучению и распространению славянских культур. Информационный бюллетень* вып. 25 (1992): 87—97.
- ТУРИЛОВ, А. А. „Памятники древнерусской литературы и письменности у южных славян в XII—XIV вв.” *Славянские литературы. IX Международный съезд славистов. Доклады российской делегации*. Москва: Наука, 1993: 27—42.
- ТУРИЛОВ, А. А. и Л. В. Мошкова. *Славянские рукописи афонских обителей*. Фессалоники: SS Cyril and Methodius Center for Cultural Studies, 1999.
- ТУРИЛОВ, А. А. „Культурные связи Московской Руси и Сербии в XIV—XVI вв.” *Москва—Србија. Београд—Русија. Документи и материјали*. — Т. 1 (*Друштвене и по-*

- литичке везе XVI—XVIII век). Београд — Москва: Архив Србије. Главное архивное управление города Москвы, 2009: 142—178.
- Ундольский, В. „Сказание о Святѣй горѣ Афонской.” *Чтения в Обществе истории и древностей российских при Московском университете* № 3, Приложения I (1846): 16—31.
- УСПЕНСКИЙ, Б. А. *Избранные труды*. — Т. I. — 2-е изд. Москва: Языки русской культуры, 1996.
- УСПЕНСКИЙ, Б. А. *Борис и Глеб: восприятие истории в Древней Руси*. Москва: Языки русской культуры, 2000.
- Фонкич, Б. Л. „Грамота константинопольского патриарха Иоасафа II и собора восточной церкви, утверждающая царский титул Ивана IV.” Каштанов, С. М (от. ред.). *Россия и греческий мир в XVI веке*. — Т. I. Москва: Наука, 2004: 381—398.
- Христова, Боряна и Вячеслав Загребин, Геннадий Енин, Елена Шварц. *Славянские рукописи болгарского происхождения в Российской национальной библиотеке — Санкт-Петербург*. София: Народная библиотека имени Св. Св. Кирилла и Мефодия — София; Российская национальная библиотека — Санкт-Петербург, 2009.
- „Хронограф редакции 1512 года.” *ПСРЛ* т. 22, ч. 1 (1911).
- „Хронограф западно-русской редакции.” *ПСРЛ* т. 22, ч. 2 (1911).
- Боровић, Владимир. „Сава Петковић, *Опис рукописа манастира Крушедола*.” *Јужно-словенски филолог* књ. III (1922—1923): 165—170.
- ШАХМАТОВ, А. А. *Обозрение русских летописных сводов XIV—XVI вв.* Ленинград: Наука 1938.
- ШТАВЉАНИН-БОРБЕВИЋ, Љубица и Мирослава Гроздановић-Пајић, Луција Цернић. *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*. Књ. 1. Београд: Народна библиотека Србије, 1986.

ЦИТИРАНИ РУКОПИСИ

- Врх — *Врхобрезнички хронограф*: Шафарикова збирка, Национални музеј, Праг: № 29.
- Ж — *Жићомислићки хронограф*: Библиотека Српске патријаршије, Београд: № 327.
- Ков — *Ковиљски хронограф*: Шафарикова збирка, Национални музеј, Праг: № 26.
- Крушедол 23* — *Службе и жијија руских свейца*: Музеј Српске православне цркве, Београд: № 109.
- Крушедол 24* — *Служба руским свейцима*: Музеј Српске православне цркве, Београд: № 63.
- Крушедол 70* — *Панаѓирик*: Музеј Српске православне цркве, Београд: № 25.
- НБ 46 — *Псалтир с пословањем*: Народна библиотека Србије, Београд: № Рс 46.
- Рем — *Ремешки хронограф*: Библиотека Српске патријаршије, Београд: № 28.
- СЗБ — *Сказание о Задонском бою*: Собрание Порфирия, Российская национальная библиотека, Санкт-Петербург: Q. IV. № 342.
- Чуд — *Чудовский хронограф*: Государственный исторический музей, Москва: Чудовское собрание № 354.
- Хил 280 — Хиландар: № 280.
- Хил 281 — Хиландар: № 281.
- Ѕ 7 — *Одломак Хомилија*: Шафарикова збирка, Национални музеј, Праг: № 7.

СКРАЋЕНИЦЕ

- ЛЛ — *Лаврентьевская летопись*.
- Повест 1453 — *Повести о паду Цариграда под Турке 1453. г.*
- ПВЛ — *Повесть временных лет*.
- ПСРЛ — *Полное собрание русских летописей*.
- РХ 1512 — *Русский хронограф 1512. г.*

СККДР — *Словарь книжников и книжности Древней Руси* вып. 1—2, Ленинград: Наука, 1988—1989.

СЛ — *Сокращенный летописный свод 1493 г.*

СХ — српски хронографи.

ТОДРЛ — *Труды Отдела древнерусской литературы.*

ХЗР — *Хронограф западнорусской редакции.*

Мирьяна Ж. Бошков

ТЕМЫ И СООБЩЕНИЯ РУССКИХ ЛЕТОПИСЕЙ В ДРЕВНЕСЕРБСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (НА ФОНЕ РУКОПИСНОЙ ИСТОРИИ СЕРБСКИХ ХРОНОГРАФОВ)

Резюме

В настоящей работе выявляются тематика и сообщения русских летописей, оказавшихся на славянском юге при посредстве *Русского хронографа 1512* и *Хронографа западнорусской редакции*, а также и древнерусских произведений, связанных своим происхождением или своей рукописной историей с русскими летописями, наличие которых на юге в славянских памятниках разных изводов (сербских, русских, болгарских и молдавских) засвидетельствовано до середины XVII в., то есть в хронологических рамках, когда прослеживаются изменения, вносившиеся в хронографическую картину мира сербскими книжниками. В частности, наряду с памятниками Киевской Руси, учтены и более поздние, тематически связанные с Московской Русью. К исследованию привлечены *Сказание о Мамаевом побоище*, *Повесть о взятии Константинополя 1453 г.* и неизвестный список *Повести о убиении Батые*. Выявленные службы и жития князя Владимира и *Сказания о Борисе и Глебе* в сборниках XV—XVI вв. соответствуют положению о том, что в течение II восточнославянского влияния обновлен более ранний корпус памятников.

Изучение материалов на фоне исторических и политических обстоятельств, связанных с признанием царства Ивана IV, предоставило автору возможность сформулировать гипотезу о том, что начало сербской рецепции *Русского хронографа* можно отодвинуть к середине XVI в. Опираясь при этом на данные, отразившиеся в легенде о создании афонского монастыря Св. Пантелеймона русскими князьями и исследуя возможные источники приурочения этого начинания к Ярославу в хиландарской грамоте 1550. года, автор приходит к выводу о том, что такое отождествление могло произойти на основании сведений *Русского хронографа*, что обосновывается текстологическим путем.

Снежана З. Шаранчић-Чутура
 Универзитет у Новом Саду,
 Педагошки факултет у Сомбору,
 Катедра за језик, књижевност и библиотекарство

СЕСТРЕ БЕЗ БРАТА — СИНКРЕТИЧНА ПРИРОДА ЖАНРА УСМЕНЕ ЛИРСKE ПЕСМЕ

Песма *Сестре без браћа* разматра се, најпре, у контексту усмене породичне лирике, традиционалног културолошког дефинисања односа браћа — сестре, а потом и у контексту обредне праксе и имитативне магије. Пажња се посвећује естетици и семантици песничких слика: избору, значењу и симболици материјала, боја, бројева... Како се ова песма неретко проналази и у контексту књижевности за децу, настоје се препознати и основна поетичка својства која је чине блиском песми за децу.

Кључне речи: *Сестре без браћа*, усмена лирика, усмене породичне и обредне песме, магија, бајање, књижевност за децу, лутка, игра.

*Двије сеје браћа не имале,
 ња га вију од бијеле свиле,
 од бијеле и још од црвене;
 сџрук му међу дрво шимширово,
 црне очи два драга камена,
 обрвице морске ђијавице,
 сџиње зубе два низа бисера;
 залажу га медом и шећером:
 „То нам једи, ња нам њробесједи!”*

(КАРАЦИЋ 1975: 225)

Могуће је да усмена лирска песма *Сестре без браћа* није ни типично ни наменски песма за децу, какве су неке друге лирске врсте усмене традиције (успаванке, ташунаљке, цупаљке, лазаљке, брзалице...), но, како се често проналази и у таквом контексту,¹ поставља се питање о природи веза са поетиком лирске песме за децу, а потом и

¹ Рецимо, налази се у читанкама за трећи разред основне школе; у неколико антологијских одабира српске усмене књижевности за школске потребе (Цветковић 1989а; Блашковић 1997), у читанци за студенте педагошких академија (Огњановић, Цветановић 1988)... Такође, по подацима из књиге Медисе Колаковић *Народна књижевност у књизи за народ* (2008), ова песма налазила је своје место и у читанкама из XIX века.

питање о њеној естетској и семантичкој „судбини” у оквирима школске интерпретације.

У збирци Вука Стефановића Карацића песма *Сесџре без брајџа* налази се међу „љубавним и другим различним женским пјесмама”. По концепту разврставања усмених лирских песама на циклусе (*руковети*) који одговарају годишњим добима и њиховој спрези са људским животом, а који, на грађу Карацићеве збирке примењује Хатиџа Крњевић, песма о „злосрећним сестрама безбратницама” припада циклусу *Зима*, добу којим се „отвара мрачна зона живота” (1987: 225). Најчешће, песма *Сесџре без брајџа* смешта се у оквире усмене породичне лирике (Латковић 1975: 188; Недић 1972: 52), а с обзиром на то да породичне лирске песме „само по изузетку сликају патријархалну идилу”, а „по правилу обасјавају тамне стране старог породичног живота”, врло често и „удес женске чељади” (Недић 1972: 51), претходно постављена питања додатно се актуализују. Исто тако, намећу се и питања у којој мери се интерпретативно школско прилагођавање супротставља кључном осећању датог текста, колико га анализује, урушава, па коначно, треба ли уопште дете-читалац да проникне у сав „удес женске чељади” који песма, прећутно, садржи.²

Патријархално-породични контекст, оличен у нужности постојања мушког детета у кући (в. Ђорђевић 1990: 64), а битан за разумевање поетских текстова овог тематског круга, није доминантан у школској интерпретацији или се бар у њеним оквирима не трага за традиционално-културолошким коренима жеље сестара да имају брата — она, најчешће, остаје само на нивоу номинализације, као једна међу жељама. Но, изван таквог рецепцијског контекста, има изразиту важност. Син јесте неопходан за статус куће и жене / мајке у кући,³ а брат има готово судбинску функцију у животу сестара. О томе посебно сведочи широко распрострањен круг песама „о мртвом брату из лирске песме о заборављеној невести коју нико од породице не посећује у новој кући и коју због тога немилосрдно коре” (Милошевић-Ђорђевић 1971: 306). Немање брата не значи само емоционално ускраћивање, већ упућује и на будуће кршење обичајног закона, на страх од „гашења девојачког огњишта”, грех толико велик да га „ни смрт не може оправдати” (Милошевић-Ђорђевић 1971: 312), уопште на злехуду судбину безбратница, посебно након удаје. Штавише,

² Овим се посредно отвара и питање тема књижевности за децу. Начелно, заступа се став да књижевност за децу одавно није стешњена у оквире типично „дечијих” тема и да се, без сумње, бави универзалним питањима својственим књижевности уопште. Отуда овде није реч о сугерисању недоумице да ли је песма *Сесџре без брајџа* „примерена” детету читаоцу, већ о томе колико потенцијално занемаривање културолошког контекста утиче на поимање њене лепоте и семантике.

³ „У нашем народу много се више цени и прижељкује мушко него женско дете. Мушко дете је, каже се, ’кућни стожер’, оно наставља породичну лозу и стара се да се не угаси ’крсна свећа’. Зато ако у браку и има деце, али нема мушке, брак опет није испунио своју основну улогу и родитељи су незадовољни” (Требежанин 1991: 52).

ова песма може се, донекле, повезати са песмом из збирке Н. Давидовића о сестри коју браћа никако не походе и која је зато:

*Девећ лућак најправила
Своје браће имена им дала

Постави им софру и шријезу,
На шријезу сваку ђаконију;
Редом им је вино додавала*

или са сродном песмом из збирке Григорија Николића у којој „туга невестинска достиже врхунац” (Милошевић-Ђорђевић 1971: 311):

*Она иде за дворе у горе,
Она сече дрво јаворово
Унесе га у пребеле дворе,
Облачи му јуначко оружје,
Поставља му злаћану шријезу

Па беседи мезимица Јана:
„Узимај ми мој браће рођени!
Узимај ми и наји се вина!”
Да би њојзи дрво ужињало,
Да би њојзи дрво вино било!*

Како у *Сесџрама без браћџа* није реч о изостанку похођења (или о похођењу мртве браће), паралела са наведеним примерима успоставља се условно и то превасходно ради упућивања на песме у којима постоји поетизација не само љубави и привржености, већ и сложеног традиционалног устројства међуодноса браћа — сестре, а потом и сродан мотив обликовања-материјализовања жељене браће и њиховог богатог гошћења. С обзиром на то да је дата песма као школско штиво издвојена из таквог корпуса, нужно јесте да је интерпретатор, бар у назнакама, посматра и тумачи у поменутих оквири-ма.⁴ Анализа естетских чинилаца јесте крајње исходиште тумачења, али се њихово поимање не може чинити потпуним уколико се занемари контекст који је у великој мери и условио обликовање дела. Схематизованост приступа усменој лирици прети да конкретну песму банализује и сведе на разговор о снази и величини братске/сестринске љубави. Таква тврдња није нетачна, али јесте уопштена.

С друге стране, ако се претпостави могућност да је, бар делимично, ова песма сродна обредној лирици, постављање у искључиво породични контекст значило би битно семантичко, а тиме и естетско редуковање. Премда не може бити речи о сврставању ове песме у

⁴ То је посве очито када се песма посматра у Карацићевој збирци, тј. у контексту песама које јој претходе (рецимо, *Тешко сесџри без браћџа, а браћџу без сесџре, Највећа је жалосџ за браћџом, Браћџ и сесџра и шуђинка...*) и које следе након ње (*Браћџ и сесџра, Сесџра браћџу зарукавање везе*).

оквир усмене обредне лирике под којом се подразумевају најчешће песме везане за календарске обреде (коледарске, божићне, јованске, лазаричке, ускршње, ђурђевске, краљичке, додолске...), ипак се проналазе могуће додирне тачке, уколико се пажња посвети њиховом магијском карактеру и функцији.

Као и код већине магијских радњи, и овде је реч о поступку који се може окарактерисати као интимно индивидуализован, о имагинацији која се сликовито, поетски вербализује. Ако се, бар делом, ова песма посматра као лирски облик обредне радње, онда је нужно сагледавање трансформације обредно-магијског поступања у поетском, усменокњижевном уметничком делу. Та трансформација може бити, по природи ствари, само посредно блиска онима које обред има у писаној књижевној традицији, али се у оба случаја естетски не осамостаљује, остаје нека врста дубинске структуре жанра, односно, конкретног песничког текста (Алдачић 2007: 78). Наравно, овде се не може говорити ни о утилитарном, заумном језику бајалица неразумљивом ширем аудиторијуму. У том смислу, ова песма се не чита као бајалички запис, већ као поетски опис примене магијског принципа. Она алудира на елементе имитативне магије чији циљ јесте да сличним произведе слично, да мушком фигуром/лутком обезбеди мушко дете, па коначно и да му обезбеди тачно жељене карактеристике. Речено јесте у вези и са обредно-магијским поступањем које лутку користи када се жељено жели призвати, а непожељно осујетити.⁵ У том контексту „лутка је предмет обредно-магијске манипулације која се заснива на анимистичким представама о њеној природи. Она, истовремено, јесте мртва (парчад тканине и сушени плодови, кожа или тело убијене животиње), али и 'нешто сасвим различито'. Ако су обред или магијска манипулација исправно изведени, лутка је и жива, довољно да успостави безбедан комуникациони мост с надмоћним силама, светом мртвих, светом шумских демона” (Пешикан-Љуштановић 2000: 45). У песми *Сестре без браћа* на делу је сродан принцип. Премда у традиционалним културама овакве магијске радње најчешће упражњавају жене које желе пород (FREJZER 1992: 27), могућност да то чине сестре није ни нелогична ни непозната. Тако се анализа песме преко обредно-магијске „дубинске структуре”, чврсто везује са патријархално-породичним контекстом.

⁵ „Замена људске жртве лутком позната је многим народима. Стари Египћани бацали су лутку у Нил уместо девојке, Римљани су је бацали у Тибар, итд. И код Срба има остатака замене људске жртве лутком. Када настане летња суша, понегде се у селима јужне Србије бацала лутка у реку, да је вода однесе. Лутка је тамо замена жртве воденом демону (в. *Герман*). Смрт другог или трећег домаћег члана у једној години замењује се лутком (в. *Јошрећини*). У околини манастира Нимика, код Голупца, нероткиња прави воштану лутку величине бебе, однесе је на гробље и сахрани као жртву божанству, да би постала гравидна. Лутка се ставља међу кошнице са пчелама, да их чува од урока” (Кулишић, Петровић и др. 1970: 196).

У усменој књижевности поступак „прављења” бића варира од жанра до жанра, а тако и присуство/одсуство елемената фантастике — „да ли ће слика, опис, догађај деловати као фантастични или не, не зависи од елемената од којих су изграђени, него од жанра у којем се појављују” (САМАРЦИЈА 1989: 173). Прављење људског бића од неживих и/или живих твари (делова животиња или биљака), обликовање тела и главе лутке или, пак, оживљавање неживог уопште, по себи може бити фантастичан мотив, неретко и гротескног предзнака. Но, у овом конкретном примеру нема таква својства. Не постоји чуђење, утисак шокантности, изостаје сваки облик сумње и неодлучности, које би фантастичан импулс, по дефиницији, морао изазвати (в. ТОДОРОВ 1987). Да је „брат” нахрањен „медом и шећером” проговорио — можда би се до фантастичног исходишта и дошло, но, у оваквом лирском тексту могућ фантастични набој бива потиснут, штавише, у извесном смислу, готово спречен: песма се завршава непосредно пре добијања коначног одговора, што, свакако, није случајност. Може бити да је реч о потреби да се безбратнице заштите од неуспеха, разочарања, бола; може бити да се тиме сугерише да је поента управо у оном „сну о срећи”, у вечитом покушавању да се она досегне.

Песничке слике које предочавају средства и начин „прављења” брата јесу суштинске са становишта усменокњижевне естетике, уз то семантички пуне и аналитички изазовне. Ниједна појединост не може се сматрати насумичном или „техничком”, ни када је реч о начину прављења тела и лица „брата”, ни када је реч о избору средстава и боја.

У почетним стиховима у којима се каже да сестре „брата” *вију од бијеле свиле, / од бијеле и још од црвене* пажњу привлаче три појединости: глагол „вити”, избор материјала и избор боја. Одабрани глагол условљава средишњу семантичку раван песме и сугестивност израза. С обзиром на то да је реч о несвршеном виду, јасно је да упућује на константност дате радње, а осим уобичајених значења (упливати, упредати, превијати, извијати, ковитлати...), у наведеном стиху посебно се издваја фигуративо у смислу *сновања* (маштања) о нечему (РСХКЈ I 1967: 387). Тиме слика „прављења” брата прераста ниво конкретног и тренутног поступања и добија значај вечитог сестринског сна, снагу имагинативног, дубоко интимног. То може допринети наслућивању и културолошког контекста из ког песма потиче и њене обредне подконструкције, те тако и поимању њене високе естетске функционалности.

С друге стране, ако се анализа веже само за нефигуративна значења глагола „вити”⁶ отвара се разматрање улоге типично женских, у

⁶ Посебно: „савијањем правити нешто, обично дајући му обао, овалан или кружан облик; плести, сплитати”, уз које се и наводе стихови из ове песме (РСАНУ II 1962: 668).

многоне табуираних послова, у стварању особене атмосфере и семантике целокупног дешавања о ком се пева. Иако овде није реч о предењу / ткању / везу, јесте о својеврсној манипулацији тканином. Отуда се аналогија са овим пословима, посредно, намеће као могућа. Та веза посебно се истиче када се они поимају као „манифестација стварања нових облика, а самим тим и стварање и рађање уопште”, те као послови који су „симболизовали и протицање времена, као и саму судбину” (КАРАНОВИЋ, ПЕШИКАН-ЉУШТАНОВИЋ 1994: 9; CHEVALIER, GHEERBRANT 1989: 704—705). Сестринско „вијење” (увијање, уплитање, мотање) беле и црвене свиле јесте стваралачки чин усмерен ка обликовању жељеног. Уз то, као што су по својој природи, предење и ткање „послови дугог седења, самоће и изолације, па су им та својства, ’отворености ка медитацији’ могла и осигурати поменута архетипска обележја” (КАРАНОВИЋ, ПЕШИКАН-ЉУШТАНОВИЋ 1994: 10), тако се и у песми *Сестре без браћа* да наслутити присенак исте, интимне атмосфере и сродног учинка. Усклађеност поступања сестара може се читати као ухотаност, мирноћа и сигурност да је оно што чине опробано, да су упућене у женска „тајна знања”, јер, коначно, све што чине — чине саме, без посредовања неког трећег, искуснијег лица.

Премда ничим није наговештено да сестре „брата” *вију* ноћу, таква претпоставка не мора бити бесмислена, посебно ако се има у виду да су „разне женске иницијације које укључују и обредно ткање налагале издвојеност и тајновитост, а то обредно осамљивање условило је њихово везивање за ноћ и зиму” (КАРАНОВИЋ, ПЕШИКАН-ЉУШТАНОВИЋ 1994: 10). Своју магијску делатност, могуће је, и ове две сестре обављају у безбедности коју пружа ноћ. То се може тумачити као последица традиционално присутног, прећутног налога да се дубоко интимне емоције не показују непосредно, отворено и јавно, али се може тумачити и као намеран избор времена у ком је дејство натприродних сила појачано, а чији удео би могао бити добродошао у чудесном сестринском делању.

Избор тканине, иначе чест у усменој поезији, утемељен је у потреби да се бира најфинија и најскупоценија, која, управо својом драгоцености, може изразити сву важност датог поступка. Осим тога она указује и на социјални положај сестара којима свила јесте доступна, а посебно „брата” од свиле начињеног. У том смислу намеће се паралела са низом усмених и лирских и епских песама у којима се свилени повоји појављују и као симболичко средство потцртавања посебности тек рођеног детета и као део симболичког израза његовог будућег живота (негованости, изобиља, заштићености), толико контрастног животу оних рођених „у гори” и повијаних „у буково лишће”.⁷ Опозиције танано—грубо, префињено—сирово, наговештавају

⁷ Тако у лирској песми *Вечерају браћа Јованова* девојка зна да неће и не може бити Јованова јер је: *Мајка Јову родила у двору, / Мене моја у гори зеленој; / Мајка Јову*

опозицију људско—демонско, која се у овој песми не помиње, али се назире. Тако повијање у свилу (омотавање свилом) нема само значај наглашавања различитости у материјалном смислу (богатство — сиромаштво), већ знатно шире алудира на потребу да се егзистенција жељеног „брата” одмах јасно „одвоји” и заштити од могућег удела натприродно-демонског света, од продора оностраних и опасних. Његово, условно речено, „свилено тело” у метафоричком смислу јесте и израз социјалног идентитета (господственог порекла), и извесне крхкости, путености, нежности, али се може тумачити и као апотропејска маска и граница.

Избор боја, такође, није насумичан већ је укоренен у поетском устројству усмене лирике. Њиме визуелизација читаве сцене добија на снази, пластичности, изражајности. Бела боја у усменој традицији садржи особена магијско-обредна значења; у поезији представља уобичајен атрибут уз многе именице (вила, лице, грло, дојке, двор, црква...). У оквирима усмене лирике бело, зелено и румено (црвено) јесу честе боје при описивању „plodnih sila i radosnih situacija” (Алдаџић 2008). Премда је симболика боја у усменој традицији амбивалентна, бело и црвено овде имају позитивно значење: бело се повезује са добар, жив, мушки, чист, светао, а црвено симболише живот, младост, плодност и здравље. Коначно, „када је реч о сталном *склопу боја*, комбинација *црвено-бело* супротстављена је склопу *жуто-црно* у значењу живот-смрт, светлост-тама, здравље-болест” (Словенска митологија 2001: 43) и карактеристична је за израду хамајлија против урока (Словенска митологија 2001: 43; Ђорђевић 1985: 164). То у потпуности одговара поменутој магијској потки песме и радњама којима се жели призвати добро и обезбедити заштита. Коначно, наглашавање у два узастопна стиха да сестре „брата” вију од беле свиле, у дослуху је са улогом беле боје у магијским радњама и басмама а повезане са светлошћу, делотворним и стваралачким, уопште — позитивним принципом (Раденковић 1996: 281—286). Удео снаге оностраних, јер бело се по својој амбивалентној природи везује и за све што има такав предзнак, сведочи, може бити, о тананој поетској игри између *овога* и *онога* света, живог и неживог, о кретању танком и нејасном границом иза које се једно лако преобликује у друго. Чини се

у вину куйала. / Мене моја у водици ладној; / Мајка Јову у свилу ђовија, / Мене моја у буково лишће; / Мајка Јову ђанџиљама веже, / Мене моја бијелом лозицом... (Карановић 1996: 172). У народној песми, коју Тихомир Ђорђевић наводи као поткрепљење веровању да се виле рађају на буковој гранчици где их мати повија у зелено лишће, каже се да се Васо хвалио да је његова жена лепша од виле, а када се упоредише и када вила то заиста и виде, рече: *Мару је мајка родила, / У свилени ђовој ђовила, / Бијелим млеком дојила; / Мене је гора родила, / У буков листак ђовила, / Јушарњом росом дојила* (Ђорђевић 1953: 71). Слични стихови налазе се и у једној од сватовских песама у којој се *Петар граду фалио* лепотом своје жене (Караџић 1975: 253)... Сродна опозиција међу јунацима успоставља се и у епској поезији, рецимо, у песми *Марко Краљевић и Муса Кесеџија*...

да тако могући магијско-бајалички слој песме бива још наглашенији, јер, свака радња тог типа, дата и у чисто лирској форми, јесте битно обележена извесним поигравањима различитим равнима постојања. Томе у прилог говори и могућност да се почетни стихови о сестрама које брата *вију од бијеле свиле, / од бијеле и још од црвене* тумаче у светлу иницијацијског чина: баш увијање (повијање) и баш у белу тканину — носи трагове прелазних обреда. Повијање у бело, карактеристично за рођење (новорођенче), свадбу (одећа невестинска) и смрт (покров покојника) увек истиче, симболише неко од „прелазних” стања, кључну промену у животу појединца.⁸ У случају када се прижељкује преображај из неживог у живо, као што је у овој песми, бели повој означава рођење: према брату ког праве сестре се већ опходе, у симболичком смислу, као према живом бићу, тек рођеном детету.

У наставку песме сестре, као струк, *међу дрво шимширово*. Оно се често помиње у усменим песмама као скупочено дрво, неретко и као део атрибуције митских, вилинских простора. Уопште, везано за многе обредне и обичајне радње, *дрво шимширово* има посебно место у традиционалној култури (ЧАЈКАНОВИЋ 1994: 216). Део тих посебности посредно бива истакнут и у овој песми што утиче на ширење њеног семантичког опсега ма колико поједина значења била подразумевајућа и, са становишта усмене традиције, општепозната.

Дрво шимширово, као живо и растуће, нема случајно улогу да *носи, држи* „брата”. Јер, реч је о тврдом дрвету, које може, у магијском смислу, обезбедити особену чврстоћу и трајност, па и бесмртност (CHEVALIER, GHEERBRANT 1989: 677). Такође, и постављање шимшировог дрвета баш на место струка има своју магијску основу. Како се струк у традиционалној култури и религији посматра као гранична, попречна оса тела, место које раздваја горњи од доњег дела, чисто од нечистог (РАДЕНКОВИЋ 1996: 14), улога митског дрвета у овом контексту бива повезана за његовим заштитничким моћима, те моћима да буде граница светова. Такав „брат” више није само интимно драгоцен биће, али је баш због тога, „прављен” као неповредив, постојан. Коначно, средишње место које добија дрво шимширово служи као допуна колориту песничке слике: уз белу и црвену јавља се сада и зелена, боја која, вероватно, најнепосредније асоцира на бујање живота.⁹ Како је, поврх тога, реч о зимзеленој биљци, алузије

⁸ „Египатски обреди mumifikacije obuhvaćaju i radnju omatanja mrtvog tijela povojima od bijelog lanenog platna. Primjereno stegnuti povoji imaju dvostruko simboličko značenje. U prvom redu podsjećaju na mrežu životnog fluida koja okružuje svemir... a potom na **svjetlosnu odeću, na uskrsnuće nakon hipnoze smrti, koja je vrijeme inkubacije i klijanja**” (CHEVALIER, GHEERBRANT 1989: 527).

⁹ Други назив за шимшир, како наводи Веселин Чајкановић, јесте *зеленика*. Уз то, у кратком помињању ове песме, он наводи да сестре праве брата од шимшировог дрвета „у нади да га оживе”, чиме се непосредно позива на његову моћ оживљавања неживог (1994: 216).

на вечиту младост, снагу и дуговечност бивају посве јасне. Поста-вљање шимшира у средиште материјализације сестринског сна, при-зива жељену митско-магијску снагу, неповредивост, постојаност да-тог објекта-тела.

У истом духу јесу и стихови када сестре постављају:

*црне очи два драга камена,
обрвице морске ђијавице,
сићне зубе два низа бисера,*

и тако стварају лице¹⁰ „брата” у прецизном кључу усмене естетике. Грађење метафора заснива на неким од најчешћих семантичких по-ља (животињски свет, племенити метали и драго камење (КЛЕУТ 2003: 31) и преноси типичну слику поимања лепоте у усменој поези-ји. Црне очи и обрве јесу саставни део стандардизоване слике узорне лепоте, и мушке и женске. Поимање црног као дубоког и тајанстве-ног, а у паралели са драгим каменом и блиставог, сјајног, непроце-њивог — недвосмислено објашњава разлоге давања такве атрибуције очима (по страни остаје архетипска веза са тамом, хаосом, ништави-лом, смрћу...). Ипак, повезивање црних очију са драгим камењем, нема само сврху да истакне нарочитост и важност очију, иако она, вероватно, јесте примарна. Могуће је да одређену улогу овде задржа-вају и веровања у магијска својства драгог камења, које, знатно рани-је него што је постало украс, јесте служило као хамајлија (FREJZER 1992: 49), а која, без сумње, познаје и српска усмена традиција (ЂОР-ЂЕВИЋ 1985: 210). Исто би се могло рећи и за зубе, „два низа бисе-ра”. С једне стране реч је о уобичајеној слици лепоте, складности облика и блиставе белине, а с друге, могуће је трагати за магијским коренима њене симболике и естетике. Веза бисера и плодности, бес-мртности, регенерације, њихово постављање у уста покојника (СНЕ-VALIER, GHEERBRANT 1989: 47) наговештавају могућност магијског де-ловања које се прижељкује и у овој песми.

Све до завршна два стиха песма *Сестре без браћа* јесте у знаку низања боја: бела (свила), црвена (свила), зелена (дрво шимширово), црна (обрве и очи) и бела поново (зуби). Могуће је да то представља још једно својство које је чини, бар делимично, блиском бајаличким текстовима и додатно поткрепљује тезу о њеној магијској основи. Премда се никако не може говорити о доследној подударности (у ба-смама се најчешће понавља иста боја као атрибут уз низ различитих именица што утиче на њену ритмичку структуру и формирање осо-беног вида сакралног говора — РАДЕНКОВИЋ 1996: 278), могуће је промишљање о смислу таквих аналогича. При том, ваља имати у ви-ду да се „низањем боја успоставља нека уређеност и коначност, што

¹⁰ Лице као „нијем језик”, „simbol tajne”, „zamjena za čitavu osobu” (CHEVALIER, GHEERBRANT 1989: 349—350), очито добија највише пажње и појединости.

је иначе одлика културе, чиме се она и разликује од природе” (Раденковић 1996: 276). У контексту стихова о стварању „брата”, који, како се показало, бива доживљен и као „тек рођен”, дакле на граници између природе и културе, магијска улога боја може бити читана као потпора иницијацијском учинку који сестре прижељкују.

Завршно поентирање дато у стиховима:

*залажу га медом и шећером:
'То нам једи, ња нам њробесједи'*

јесте врхунац читавог поступка. Потреба за гласањем овде је примарна жеља, и то опет у духу традиционалног поимања опозиције између гласа и немости као симболичких представа људског света и, с друге стране, оностраних, хтонског. Како је глас „у народним веровањима Словена осмишљен као обавезни атрибут *овога* света, културног простора” (Словенска митологија 2001: 123) тако би жељено оглашавање потврдило оживљавање, односно, укинула би се граница међу световима живог и неживог. Магијско поступање лутком овде не доводи у сумњу да се она већ посматра као „жива” — очекује се само потврда живота.

Томе у прилог иде управо храњење „медом и шећером”, те директно обраћање предмету који јесте, или бар може бити, замена за човека (како је често и у усменим бајкама).¹¹ Храњење баш медом и шећером може се посматрати као уобичајена слика из усмене традиције, и не само усмене, која дочарава финоћу јела и материјално благостање. Ипак, овакав избор средства којим би се „брат” оживео не мора остати само у тој значењској равни.¹² Мед је, по многим веровањима, омиљена храна умрлих; јела од меда припремају се душама предака (Словенска митологија 2001: 351), дакле, има директну везу са оностраним светом и душама; јавља се као основни састојак медовине, „напитка бесмртности”; као симбол духовне хране светаца и мудраца, заштите и божанског мира и очишћења, те коначно иницијацијских преображаја (CHEVALIER, GHEERBRANT 1989: 394). Оваква симболика, укрштена са симболиком плодности и „слатког живота” у датој песми јесте посебно важна. Јер, избор хране алудира на коначан, жељени исход: да се неживо огласи, да се потврди, да се помери из *оносјраног*. Уз то, комбинација меда као природног, „дивљег”

¹¹ У усменим бајкама лутке се појављују као потенцијални помоћници јунаку и то најчешће уколико их претходно нахрани (што се може чинити битним и у контексту песме о којој је реч), као замена јунака, инкарнација умрлог (PROP 1990: 304).

¹² „Kako u našem jeziku (француском, прим. С. Ш. Ч.), tako i u drugim jezicima što su mu prethodili, među najstarije metafore spadaju one koje su nadahnute medom. Vedske himne rado povezuju mleko i med, kojima je, po Bibliji, obilovana Obećana Zemlja. 'Slade od meda' su reči Gospoda. Po Vaviloncima, med je bio najdoličnije posluženje za bogove, koji su zahtevali hranu što nije dodirnutu vatrom. U *Ilijadi* su čupovi meda prinošeni na dar mrtvima” (LEVI-STROS 1982: 11).

производа (LEVI-STROS 1982: 55) и шећера као плода људског знања и умећа, дакле, производа културе, поново истиче граничну позицију „брата” која подразумева непрестано балансирање између два различита света, две егзистенцијалне равни.

Тиме се структура целе песничке слике може сматрати знатно сложенијом. Лексички паралелизам и облик леонинске риме у стиху *џо нам једи ња нам љробесједи* задржава своју уобичајену стилску ефектност у домену ритмичности, звучности и мелодичности стиха, али се, уз то, ни сасвим извесна семантичка ефектност не мора занемарити. Наиме, управо наглашавање да се од „брата” очекује да за њих, сестре, „једе” и да баш за њих „пробесједи”, доприноси утиску да је реч о обраћању које се ломи између наредбе, упутства и молбе. Чини се да се у том и таквом, једином директном обраћању, монолошком узвику који призива чудесан дијалог с неживим, сабило све оно што се у песми слутило: сила жље која не трпи одлагање. Том утиску доприноси и савршена јасност реченог, потпуна прецизност исказа, без иједне сувишне речи. Уз то, и облик глагола *љробесједи* има, могуће је, смисао и изван поменутог ефекта који мелодиозност риме (*једи — љробесједи*) обезбеђује стиху, мада, не може се оспорити, управо то јесте примаран ефекат који дати избор остварује. Ипак, смисао баш оваквог одабира налази се у значењском опсегу: „беседити” као да подразумева више од „говорити”,¹³ „пробеседити” више од „проговорити”. Тако се жље сестара може читати и као жље да добију саговорника који ће им умети казивати и чије ће казивање имати тежину, лепоту и склад умне речитости која води, упућује, разјашњава, теши, али и брата-повереника који ће умети слушати, ком би се могле исповедити, пожалити, и, коначно, који би њихову егзистенцију учинио целовитом.

Могуће је да ово изазива подозривост. Но, претходно запажање темељи се на претпоставци да битан семантички слој песми обезбеђује и тумачење разлога због којих је реч баш о *двје сеје* и *једном браћу*” ког немају, а желе. Ако се имају у виду различита веровања о броју два, не искључиво, али превасходно негативна (СЛОВЕНСКА МИТОЛОГИЈА 2001: 54) две сестре, у симболичком смислу, подложне су опасностима, дејству негативних сила... С друге стране „број три је најзначајнији елемент бројног низа. Он симболизује довршеност и целину неког тока (СЛОВЕНСКА МИТОЛОГИЈА 2001: 54), а у овом случају „целовитост” егзистенције сестара која тек са братом бива потпуна и сигурна. Ако се уз то има у виду и веровање да је број три „синоним

¹³ Мада, у *Речнику српскохрватскога књижевног језика*, наводи се управо такво значење речи „беседити”, док се под „беседом” подразумева „1. а. *говор припремљен за неку свечану прилику*; (...) б. *црквена проповед*; (...) 2. *говор, разговор*; (...) 3. *реч*; (...) 4. *заст. забава, свечана приредба с предавањем* (РСХК I 1967: 182). Исто тако и у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* „беседа” значи говор, говорење, разговор, реч, обећање (РСАНУ I 1959: 483).

сваке жељене *промене*” (РАДЕНКОВИЋ 1996: 335), она претпоставка додатно се потврђује као смислена. Коначно, већи део песме је у знаку удвојености: реч је о *две* сестре, *два* пута се понавља да га вију од беле свиле, као два ока постављају *два* драга камена, по логици ствари и *две* обрве, *два* низа бисера као зуби, залажу га *двема* посланицама, медом и шећером, *два* пута се наглашава да баш за *њих* једе и баш за *њих* пробеседи. Тиме као да се сугерише сав јад сестара безбратница, стрепња од судбине која им је, као таквима, предодређена, унапред позната. Све то условљава и ритам песме, више у семантичком, унутарњем, него техничко-версификацијском смислу. Та врста ритмичности, блиска већ поменутом ритму бајаличких текстова, поткрепљена је и набрајањем, низањем сестринских поступака у које није уметнут ни један стих „празног хода” у смислу песничке слике изван описа дате радње. Доследна усмереност на поступке опредељивања жеље сведочи о концентрисаности, усредсређености на успех коначног исхода. Збијеност исказа, и иначе карактеристична за усмену лирику, овде се може читати и као типичан рефлекс утилитарности бајалица, траг који се назире испод поетске имажинације.¹⁴ Та доследна посвећеност, урањање у дубине личне, интимне судбине из којих се износи оваква лирска минијатура, додатно ојачава онај, почетним стихом наговештен, емоционални флуид који песму држи а да се ниједном не изрекне. *Двије сеје*, којима песма тепа као да саосећа са удесом који им је предодређен (или са залудношћу посла ког су се прихватиле), могу деловати као трагичне лирске фигуре. Чини се, зато, да инверзија у првом стиху (*браћа не имале*), и више и јаче исказује тежину њиховог поремећеног реда, него сам исказ, речи, чињеница којом песма отпочиње; да естетско дејство, овде, као и у толиким другим лирским текстовима усмене традиције, проистиче управо из неказаног, недираног, запретеног.

Ипак, упркос свему, може се рећи да у средишту поетског сликања овде нису ни сестре ни њихова чежња, већ поступак сублимације жеље, њеног материјализовања, па тако и досезања. „Удес женске чељад” може бити потиснут, а у први план може избијати потреба да се домашта жељено, да се оствари сопственим имажинативним моћима у игри и *иушем* игре. Другим речима, у тумачењу ове песме видно место може заузети дечија склоност и потреба да *праве* себи играчке/лутке, да са њима разговарају, да их хране, облаче, успављују... Када се посматра као текст у контексту књижевност за децу из ове песме ишчитава се ведрина и радост игре. Има ли она то заиста, изворно, у себи, или јој се то накнадно читава, питање је које може остати без одговора. Ипак, не може се занемарити могућност да се ова песма посматра у контексту игре као једног од витал-

¹⁴ О међуодносу бајалица и песничких дела в. у предговору Љ. Раденковића „Народна бајања — магија и поезија” (Раденковић 1983).

нијих поетичких импулса, једног од заступљенијих тематских поља или репрезентативнијих језичко-стилских обликовних принципа књижевности за децу. Било да се посматра као пример традиционалне игре имитација,¹⁵ било да се такав контекст потискује, ова песма може бити тумачена у смислу игре *йрављења* лутке, а потом у смислу игре *найрављеном* лутком. Како год, поетички принцип који *Сесџре без браџа* може најочитије приближити поетици поезије за децу јесте везан за феномен игре. Но, он свакако није једини.

У истом светлу могу се посматрати и нека друга својства овог лирског дела, посебно краткоћа, непрекорна јасност и једноставност исказа и песничких слика, ритмичност, мелодиозност, а засигурно и особена динамика „наративног” слоја... Њу условљава присуство трагова усмене бајке и ређалице, жанрова који се лако уклапају у поетички систем књижевности за децу. *Сесџре без браџа* нису бајковит лирски текст, али, чини се да први стих алудира на основне функције уводних формула усмених бајки. Даље од тога повезивање ове песме са бајком не иде, али се почетним стихом постиже готово истоветна функционалност и ефектност какву уводне формуле имају у усменим бајкама (САМАРЦИЈА 1997): условно речено, наговештава се будући сиже, а посебно атмосфера бајковитог „казивања”, наговештај без сумње више него делотворан да привуче пажњу читаоца. Стих: *Двије сеје браџа не имале*, по механизму својственом уводним формулама усмених бајки, алудира да ће у даљем току песме бити речи о начинима и путевима да се досегне оно што је почетним исказом дефинисано као непостојеће, а жељено. Остатак песме сав је у знаку набрајања, низања, ређања сестринских поступака којима се почетни недостатак настоји отклонити. Само у том смислу у овој песми могао би се препознавати траг ређалица као усменолирске врсте, врсте која „казује причу, зачудо, увек исту. То је прича о свету који се препознаје, упрошћава и члани како би могао бити именован, што и оставља утисак упрошћеног бројања. Рашчлањивање је такво да се појединачно врати у целину и ова најави као говорни знак: универзално и коначно у појединачном и појавном” (ЦВЕТКОВИЋ 1989: 148). Јасно је да ова песма по својој природи и функцији није блиска ређалицама: нити је „говорна игра”, нити је део „колективних дечијих забава” (ПЕШИЋ, МИЛОШЕВИЋ-ЂОРЂЕВИЋ 1997: 68), нити је шаљива, нити је пуна „неочекиваних обрта и слика” (КАРАНОВИЋ 2005: 57), али, бар донекле, јесте дата као набрајање, низање

¹⁵ Игре имитације су „колективне игре у којима се деца идентификују и имитирају све што их окружује. (...) Одликују се маштом и креативношћу. Психолози и педагози их називају и играма улога, играма маште, стваралачким, симболичким, играма илузије, фикције (в. Е. Каменов, *Методика*, II део, Нови Сад, 1997, 41). У њима се понајвише и уочава однос који деца успостављају на основу својих културних кодова према којима одрастају, што подразумева да се идентификују са својим пореклом и оним што пројектују у свој свет путем опсервације спољње средине” (МАРЈАНОВИЋ 2002: 152).

песничких слика, без паузе, оклевања или било какве „дигресије”, низање које већ самим именовањем делова — именује, а тако и призива и обликује, целину.

Унутарња динамика тог низања утиче на ритам који се све више удаљује од почетног „приповедачког”, мирног, донекле и меланхоличног, сетног емоционалног тона. Након оног *џа* на почетку другог стиха (*џа џа вију од бијеле свиле*), све креће убрзаније (иако и даље доследно десетерачким стихом), темпом који проистиче из све јачег заноса игре у коју су се сестре упустиле, из неизбежног „*kidanja veza sa svakodnevicom*” (GRASSI 1981: 72) које игра садржи и потпуног урањања у свет фикције, препуштања визији и креативности. Чини се да та обузетост ритмом набрајања, ритмом игре, коју ништа не може омести сем достизања врхунца у завршним стиховима, најнепосредније сведочи о суштинској вези ове песме са светом детињства, па тако и са поезијом за децу уопште. Чини се да баш тим особеним ритмом погађа у средиште ствари, да баш тиме досеже оно унутарње, суштински дечије. У другачијем смислу, садржинском, та веза и даље остаје на нивоу истицања описивања игре као заједничког тематског поља.

Игра лутком, као тип игре без утврђених, прописаних правила, у којој превладава слобода импровизације (КАЈОА 1979: 36), у усменој песми ипак не функционише у дословце истоветном духу. Пре свега због укоренењених представа о деловима од којих се „брат” састоји (очи — драго камење; обрве — морске пијавице; зуби — бисери), а који проистичу из препознатљивих естетских кодова усмене традиције. Правити лутку од елемената који су доступни и који се сматрају прикладним и лепим може бити принцип који се препознаје у оваквој игри и у свету савременог детета, али тад не настаје из колективних естетских (и магијских) представа, већ је ствар слободног, личног, индивидуалног избора, мање-више тренутка и „грађе” која је при руци и која се обликом и/или бојом донекле подудара (а не мора чак ни то да испуни) са оним што треба да представи (рецимо, очи — дугмад, зуби — пасуљ...), те се у дечијој игри не може предвидети коначан исход, завршни изглед објекта који се прави.

Принцип својствен играма имитације одраслих, па тако и игри луткама, у оба случаја може се препознати: девојчице опонашају мајке, играју игру у којој могу да „буду” *као* мајке (КАЈОА 1979: 89). Но, у случају усмене песме такво поимање носи ризик од исувише сумњивог одговора на такође сумњиву недоумицу: да ли *дечије сеје* „играју” игру коју су виделе од старијих (мајке), у духу различитих магијских радњи за добијање жељеног порода, са циљем да себе „припреме” за отклањање потенцијалне будуће бездетности,¹⁶ или је приме-

¹⁶ Позивајући се на „sovjetske istraživače Dalekog severa”, Д. Б. Љкоњин пише: „Описујући лутке *čukotskih devojčica*, N. G. Bogoraz-Tan примећује: '*Čukotske lutke predsta-*

њују у жељи да измене свој тренутни трагични положај безбратница... Не само таква, него никаква слична намера у свакодневној дечијој игри лутком не постоји — она нема прагматичну позадину и смисао, па ни у концепту који такве игре тумачи као „припрему” девојчица за будуће зрело доба жене и мајке. Коначно, у књижевности за децу, игре засноване на имитацији одраслих ако не увек, онда врло често изазивају смех јер неретко произилазе из хумористичког представљања детета у стању, поступању или ситуацији која му није својствена.

Зато се чини да велик удео, ако не и највећи, овде има и могућност да је, осим игре имитације одраслих, реч и о тзв. играма конструкције које се могу сматрати особеним видом „osvete nad stvarnošću” (КАЈОА 1979: 61),¹⁷ у смислу компензације жељеног и прилике да дете утиче на обликовање стварности. Када се песма *Сестре без брата* ишчитава у светлу магијског деловања, као опис и представа, условно речено, врачања, онда посредује идеју, типичну за врачања уопште, о „могућности активног утицаја на животне околности” (ЈОВАНОВИЋ 1995: 35). Тај активистички принцип, покушај да се одређено стање измени сопственим снагама, да се превазиђу међе судбинског, фаталистичког устројства света и живота појединца у том свету, јесте једна од идеја коју *Сестре без брата* посредују, а у контексту књижевности за децу и феномена игре то може бити спона са тзв. играма конструкције. Коначно, у највећем делу песме реч је о „прављењу”, обликовању жељеног, а тек у завршним стиховима (када „брата” залажу медом и *шећером* и обраћају му се), могуће је говорити о игри направљеним, па и то само условно. Фантазијско у креативном чину овог типа јесте својствено (и) књижевности за децу. Колодијевски приступ начињавању и оживљавању неживог — лутка, само је један од могућих типова асоцијација које настају у промишљањима о овој песми. На први поглед он се чини и централним, углавном због мотива оживљавања лутке, али, ипак, таква атрибуција би се пре придала типовима уобличавања стварности какву нуди, рецимо, *Мали коњаник* Ј. Ј. Змаја. Пре свега због истоветне дечије, и искључиво дечије заокупљености сопственим креативним чином, због истоветног обликовања сопствене измаштане стварности као света

vljaju ljude, muškarce i žene, ali najčešće decu, i to bebe. (...) Ove lutke se ne smatraju samo igračkama, već i zaštitnicima ženske plodnosti. Kad se uda, žena nosi sa sobom svoje lutke i skriva ih u vreći ispod uzglavlja da bi uz njihovu pomoć što pre dobila dete. Lutka se ne sme nikome dati, jer bi s njom zajedno nestala zaloga plodnosti porodice. Zato, kad ima žensku decu, majka im daje svoje lutke da se igraju, vodeći pri tom računa da ih podeli svim kćerima. Ako ima samo jednu lutku, daje je najstarijoj, a za ostale pravi nove’ — 1934, str. 49” (ЕЛКОНД 1990: 49).

¹⁷ Кајоа о томе говори у контексту хобија, креативности и повратка „занатству” као њеној непосредној манифестацији, а насупрот аутоматском, фабричком раду на производњи истоветног.

издвојеног и заштићеног и истоветног „обитавања” у том свету без резерве и сумње.

Ако је овде реч само о игри сестара, о безбрижном детињем креативном чину, доколице и чистој имагинацији која нема сврху изван себе и ужитка који пружа, ако се тумачење ове песме сведе на њену потенцијалну психолошку блискост младом читаоцу и ефекат препознавања, на став да дете у свет фикције улази кроз игру, неретко управо миметичког типа, онда је готово све претходно речено пука импровизација и мистификација, читавање значења. Ако је, пак, реч о песми која у својој дубинској структури садржи елементе магијско-обредне праксе и сложен културолошки код без ког не може бити појмљена ни њена семантика ни естетика, онда је свођење на образац дечије игре чисто банализовање. Но, ако се заговара приступ који ће ову песму поимати на тананом граничном подручју између ове две крајности, онда се песма *Сесџре без брајџа* чита као семантички, аналитички вишеструко изазован лирски текст.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Алдачић, Дејан. *Славистичка истраживања*. Београд: „Филип Вишњић”, 2007.
- Блашковић, Ласло. *Момак иде љланином, а девојка жрадином — избор љубавних и обичајних лирских народних песама*. Нови Сад: ИНГ, 1997.
- БОРЂЕВИЋ, Тихомир. *Вешџица и вила у нашем народном веровању и предању*. Српски етнографски зборник књ. LXVI. Београд: Српска академија наука, 1953.
- БОРЂЕВИЋ, Тихомир. *Зле очи у веровању Јужних Словена*. Београд: Просвета, 1985.
- БОРЂЕВИЋ, Тихомир. *Деца у веровањима и обичајима нашега народа*. Београд: Идеа; Ниш: Просвета, 1990.
- ЈОВАНОВИЋ, Бојан. *Мађија српских обрета у живом циклусу појединца. Рођење, свадба и смрт као ритуали прелаза у традиционалној култури Срба*. Нови Сад: Светови, 1995.
- КАРАНОВИЋ, Зоја и Љиљана Пешикан-Љуштановић. *Послови и дани српске љесничке традиције*. Нови Сад: Светови, 1994.
- КАРАНОВИЋ, Зоја. *Анџологија српске лирске усмене поезије*. Приредила Зоја Карановић. Нови Сад: Светови, 1996.
- КАРАНОВИЋ, Зоја. *Пуна џејсија златних колачића. Приручник народног љесништва за децу, васџиџаче и учиџеље*. Нови Сад: Платонеум, 2005.
- КАРАЦИЋ, Вук Стефановић. *Српске народне џјесме I*. Сабрана дела Вука Карацића, књига четврта. Приредио Владан Недић. Београд: Просвета, 1975.
- КЛЕУТ, Марија. *Народна књџевност — фрагменти скрџи*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2003.
- КОЛАКОВИЋ, Медиса. *Народна књџевност у књџи за народ*. Нови Сад: Змајево деџје игре, 2008.
- КРЊЕВИЋ, Хатица. *Различне женске џјесме: руковети народне лирике*. Београд: БИГЗ, 1987.
- КУЛИШИЋ, Ш. и П. Ж. Петровић, Н. Пантелић. *Српски мџџолошки речник*. Београд: Нолит, 1970.
- ЛАТКОВИЋ, Видо. *Народна књџевност*. Београд: Научна књџга, 1975.
- МАРЈАНОВИЋ, Весна. „Традиционалне деџје игре у Војводини од друге половине XIX до краја XX века. (Међуетнички односи у традиционалним деџјим играма).” *Кодови словенских кулџура: Деца* бр. 7, год. 7 (2002): 147—170.

- МИЛОШЕВИЋ-БОРЂЕВИЋ, Нада. *Заједничка темајско-сизејна основа српскохрватских неисторијских ејских йесама и йрозне йтрадиције*. Београд: Филолошки факултет, 1971.
- НЕДИЋ, Владан. *Народна књижевност*. Приредио Владан Недић. Београд: Нолит, 1972.
- ОГЊАНОВИЋ, Драгутин и Владимир Цветановић. *Дечја йланетја*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1988.
- ПЕШИКАН-ЉУШТАНОВИЋ, Љиљана. „Лутка и обред.” *Сцена, часојис за йозоришну уметност* бр. 5—6, год. XXXVI (септембар—децембар 2000): 44—46.
- ПЕШИЋ, Радмила и Нада Милошевић-Борђевић. *Народна књижевност*. Београд: Требник, 1997.
- РАДЕНКОВИЋ, Љубинко. *Народна бајања*. Београд: Рад, 1983.
- РАДЕНКОВИЋ, Љубинко. *Симболика светја у народној мађији Јужних Словена*. Ниш: Прo-света; Београд: Балканолошки институт САНУ, 1996.
- РСАНУ I: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. — Књ. I. Београд: САНУ — Институт за српскохрватски језик, 1959.
- РСАНУ II: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. — Књ. II. Београд: САНУ — Институт за српскохрватски језик, 1962.
- РСХКJ I: *Речник српскохрватског књижевног језика*. — Књ. I. Нови Сад: Матица српска; Загреб: Матица хрватска, 1967.
- САМАРЦИЈА, Снежана. „Жанровска условљеност фантастике у српској усменој књижевности.” *Српска фантјастјика. Натјйрoдно и несјварно у српској књижевности* / Научни скупoви књ. XLIV. Уредник Предраг Палавестра. Београд: САНУ, 1989: 169—181.
- САМАРЦИЈА, Снежана. *Поејтика усмених йрозних облика*. Београд: Народна књига : Алфа, 1997.
- СЛОВЕНСКА МИТОЛОГИЈА: *Словенска митјолођија. Енциклопедијски речник*. Редактори Светлана М. Толстој и Љубинко Раденковић. Београд: Zepter book world, 2001.
- ТРЕБЕШАНИН, Жарко. *Предсјава о детјешу у српској кулјури*. Београд: СКЗ, 1991.
- ЦВЕТКОВИЋ, Томислав. „Загонетка народне ређалице.” *Дометји* год. 16, бр. 57—58 (лето—јесен 1989): 143—149.
- ЦВЕТКОВИЋ, Томислав. *Мудраци и делије — избор народних умотјворина*. Нови Сад: Завод за издавање уџбеника, 1989 (= 1989a).
- ЧАЈКАНОВИЋ, Веселин. *Речник српских народних веровања о биљкама*. Београд: СКЗ : БИГЗ : Просвета : Партенон М. А. М., 1994.
- АЈДАЧИЋ, Dejan. *Boje u narodnoj poeziji*. http://kapija.narod.ru/Authors/Ajdacic/ajd01_boje.htm 03. 04.
- CHEVALIER, J. i A. Gheerbrant. *Rječnik simbola. Mitovi, sni, obiĉaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*. Prevod A. Buljan, D. Buĉan, F. Vuĉak, M. Vekarić, N. Grujić. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1989.
- ELJKONJIN, D. B. *Psihologija deĉje igre*. Prevod Marija Marković i Branislav Marković. Beograd: Zavod za udŹbenike i nastavna sredstva, 1990.
- FREJZER, DŹejms DŹordŹ. *Zlatna grana. Prouĉavanje magije i religije*. — Knj. 1. — 2. izd. Prevod Źivojin V. Simić. Beograd: BIGZ, 1992.
- GRASSI, Ernesto. *Moć mašte — uz povijest zapadnog mišljenja*. Prevod Maja Hausler. Zagreb: Školska knjiga, 1981.
- КАЈОА, Рође. *Igre i ljudi. Maska i zanos*. Prevod Radoje Tatić. Beograd: Nolit, 1979.
- LEVI-STROS, Klod. *Mitologike*. — Knj. 2: *Od meda do pepela*. Prevod Biljana Lukić. Beograd: BIGZ : Prosveta, 1982.
- PROP, Vladimir Jakovljeviĉ. *Historijski korijeni bajke*. Prevod Vida Flaker. Sarajevo: „Svjetlost”, 1990.
- TODOROV, Cvetan. *Uvod u fantastiĉnu knjiŹevnost*. Prevod Aleksandra Manĉić-Milić. Beograd: Rad, 1987.

Снежана З. Шаранчич-Чутура

СЕСТРЫ БЕЗ БРАТА — СИНКРЕТИЧЕСКАЯ ПРИРОДА ЖАНРА
УСТНОГО ЛИРИЧЕСКОГО СТИХОТВОРЕНИЯ

Резюме

Стихотворение *Сестры без брата* рассматривается в первую очередь в контексте устной семейной лирики и традиционного культурологического определения отношений „братья — сестры”, а также и в контексте обрядовой практики и имитативной магии, особенно обрядовой манипуляции куклой. Особое внимание уделяется эстетике и семантике поэтических картин, из которых стихотворение составлено: выбору, значению и символике материала (шелк, дерево самшитовое, дорогой камень, жемчуг, мед, сахар), цвета (белый, красный, зеленый, черный), числа (один, два, три), а также их роли в инициации превращения, которого очень желают сестры: пусть неживое оживет...

С другой стороны, автор старается узнать основные поэтические свойства, которые сближают это стихотворение с детской поэзией, поскольку они нередко встречаются и в таком контексте. Кроме возможности прочтения *Сестер без брата* в ключе феномена игры, особенно так называемой игры имитации взрослых и игр конструкций, на близость этого стихотворения детской литературе указывает и его краткость, простота слога и поэтических картин, мелодичность, а особенно ритм, который, среди всего прочего, обуславливает косвенно присутствующий намек на сказочное повествование в первом стихе, а также и намек на ритмическую динамику поэтических перечислений.

В работе предлагается подход, посредством которого это стихотворение могло бы трактоваться как стихотворение, содержащее в своей глубинной структуре элементы магическо-обрядовой практики, сложный культурологический код, но в то же время и как стихотворение об игре сестер, об их беззаботном детском творческом акте и иминации, не имеющей иной цели, кроме самой себя и предоставляемого ею наслаждения.

Људмила В. Поповић
 Универзитет у Београду
 Филолошки факултет

РУСИНИ И УКРАЈИНЦИ У СРБИЈИ

У раду се истражује проблем одређивања и самоодређивања у етничком погледу русинске националне мањине у Војводини, као и питање суживота и културног развоја Украјинаца и Русина као представника националних мањина у Србији. Посебна пажња је додељена анализи доприноса творца прве граматике бачванско-русинског говора Гаврила Костељника истраживању језика у контакту на примеру његове анализе елемената украјинског супстрата и словачко-пољског адстрата у језику бачванских Русина.

Кључне речи: бачвански Русини, Украјинци, социолингвистика, језици у контакту, Граматика бачванско-рускеј бешеди

Историјски аспект теме

Токове културног живота Русина и Украјинаца и у Србији неопходно је сагледати у контексту историјске перспективе која обухвата периодизацију њиховог досељавања на српске земље, као и анализу друштвено-политичких и културних прилика у земљи досељења.

Прва велика енклава Русина се досељава у Банат и Бачку средином 18. века из североисточних региона Мађарске. Русинске породице појединачно приспевају у Банат већ од 1740. године, где насељавају места Мокрин, Иђош, Руско Село. Друга група је прешла Тису и поједине породице су се задржале у Мартоношу, Бечеју, Равном Селу, Обровцу и Карловцима. Многи су се на путу до Баната и Бачке „погубили”, тј. настанили на другим местима у Мађарској. Проучавалац историје бачванских Русина, професор Филозофског факултета у Новом Саду, Јанко Рамач наводи у својој монографији „Русини у Јужној Угарској (1745—1918)” цитат из украјинске народне песме која сликовито дочарава путање кретања Русина из Северне у Јужну Мађарску: *Ой Господи, милосердний, на нас подивися, // куди мої рідні брати порозходилися. // Один пішов лугом, лугом, другий пішов краєм, // третій пішов середином, та зістав капральом. // Перший тужить, нарікає, десть там у Банаті, // ні землиці, ні хатинки, а подерті шати. // Другий застряг десть у Бачкі, так же мізерія, // то робота, то хоро-*

та, гірка урбарія. // Третій краде дні у Бога там у Надь Королі, // ніде щастя на чужині, ніде нема долі (РАМАЧ 2007: 52).

Ипак, као дан првог масовног таласа досељавања Русина у Војводину забележен је 17. јануар 1751. године, када је потписан уговор о досељавању 200 русинских породица грко-католичке вероисповести из горњомађарских крајева, познатих као Горњица, у Руски Крстур. Крстур је у то време био насеље које извори из 1742. године бележе разрушеним и напуштеним, јер су се становници одселили у Челарево (РАМАЧ 2007: 53). Године 1763. друга група од 150 русинских породица се досељава у село Куцура. Како је број становника растао, а обрадиве земље је било све мање, бројне породице из Крстура и Куцуре су се одселиле у Нови Сад 1766. и 1767. године. Осамдесетих година 18. века у Новом Саду већ је било 50 Русина, а почетком 19 века 335. Касније су се населили у Шид, а почетком 19. века у Вуковар и Илок у Славонији. Дакле, Русини се досељавају на територију савремене Војводине средином 18. века из северне Мађарске, или пак тромеђе савремене Украјине, Словачке и Мађарске.¹ Са друге стране, занимљиво је навести и кратку белешку „Русини у Банату” коју су објавиле лавовске новине *Зоря* 1880. године. У том чланку се наводи писмо уредништву једног Русина из Баната Ђуре Виславског. Поменути господин пише: „Крстур и Коцур насељени су четврте године царовања Марије Терезије, тј. 1744. године, а настањени су становницима из Татра, Спиша, Маромароша и Макова. Многи су дошли из Галиције. Мој деда је био из Галиције, са реке Висле, зато је добио презиме Виславски” (*Зоря* 1880: 30). Ова белешка сведочи о чињеници да су међу првим досељеницима из северне Мађарске били и становници из Галиције, највероватније школовани свештеници. У 19. и 20. веку управо грко-католичко свештенство одиграва битну улогу у културној консолидацији војвођанских Русина, претежно усмеравајући их на сарадњу са културно-просветним организацијама галицијских и закарпатских Украјинаца.

Седишта русинских колонија у Војводини — села Руски Крстур и Куцура, као и Нови Сад, у 20. веку постају центри културно-дру-

¹ Интересантна је хипотеза о пореклу војвођанских Русина од запорошких козака који су се доселили 1785. године у Аустроугарску. Та теорија је била популарна у украјинској штампи 19. века. Запорошки козаки су заиста 1785. године написали молбу аустријској влади да им дозволи настањење на аустријској граници. Према историјским изворима цар Јосиф II задовољио је молбу и доделио им је земљу у близини града Сента. Међутим, њихова даља судбина је обавијена тајном. Према једним претпоставкама, пошто су дали завет целибата, што је иначе био принцип запорошких козака, нису се женили па су природно изумрли. Према другим претпоставкама, асимиловало их је локално мађарско становништво. Делимо мишљење истраживача (РАМАЧ 2007: 49; Дуличенко 2009: 335—339) да нема никаквих реалних претпоставка за то да су војвођански Русини пореклом Запорошци. О томе сведочи чињеница да се у русинском фолклору не чува ни најмањи траг успомене на козаке — ни у бајкама, нити у старим записима, о чему је писао 1898. године у свом раду *Русинска насеља у Бачкој* истакнути украјински етнограф 19—20 века Володимир Хнаћук (Гнатјук 1898: 2—3).

штвеног живота Русина. У Новом Саду се 1919. године формира *Руске Народне Просвитне Друштво* (РНПД) по узору на украјинску народњачку организацију „Просвіта” са централним седиштем у галицијском граду Лавову. РНПД почиње да објављује годишњак *Руски календар за Южнославјанских Русинох* (1921—1940, укупно 21 свеска), као и недељник *Руски новини* (1924—1941), дечји часопис *Наша заградка* (1937—1941) на русинском (бачванско-сремском) дијалекту украјинског језика, како га је окарактерисао творац прве граматике русинског говора (*Граматика бачванско-рускей бешеди*) истакнути културни и друштвени делатник свог доба Хавријил Костельник (Костельник 1923/1975). Костельникова *Грамаџика* је утицала на развој језика русинских публикација. Заправо сва наведена издања су постала могућа захваљујући *Грамаџици*. Још 1913. године свештеник из Ђурђева Ђ. Биндас је покренуо иницијативу да се на народном језику штампају новине и годишњи календар. За реализацију такве идеје била је неопходна кодификација говора, тј. нормативна граматика. Време стварања те граматике оквирно се подудара са годином формирања РНПД, а сама се књига објављује у издању Друштва 1923. године.

Напорима русинско-украјинске интелигенције већ почетком 20. века је била објављена и збирка народних песама, трагедија Х. Костельника *Ефтайова дзивка* (Јефтајова кћи), збирка дечјих песама Ј. Фејсе *Пупче* (Пупољак) и др. РНПД покренуло је питање о објављивању целокупне историје украјинског народа. Та одлука била је донесена 1932. године, и у ту сврху био је створен специјални фонд, али самој идеји, нажалост, није било суђено да се оствари (САБАДОШ 1974).² Велики значај за развој русинске културе у предратном периоду имао је и зборник *Руско-украјински алманах бачванско-сримских писатељох* у којем су била објављена дела Х. Костельника, М. Винаја, О. Костельника, М. Ковача, С. Саламона и других зачетника русинске књижевне традиције. У питању је било двојезично издање на бачванском русинском и украјинском језику, са циљем приближавања књижевног живота Русина „браћи у Галицији и Украјини”. Проукрајинској оријентацији РНПД-а супротставио се мањи број Русина организован око Културно-просветног савеза јужнословенских Русина (КПСЈР), који је формиран 1933. године у Врбасу. Савез издаје своје гласило „Заря” (1934—1936), преименован 1936. на „Русска правда”, а од 1936. на „Русска заря”. На страницама ових гласила, међу осталима, појављивали су се и написи, блиски ставовима комунистичке оријентације. Полемика се међутим водила и око питања избора вероисповести — отворено се прокламовало православље, инсистирало

² Овај рукопис магистарске тезе одбрањене 1974. године на Факултету политичких наука у Београду није објављен, али сам га љубазношћу аутора добила на увид. Користим прилику да му на томе још једном захвалим.

се на припадности великоруској нацији која обухвата и Русе, и Украјинце, и Белорусе, и Русине, али често су били присутни и натписи у којима се прокламовала самостална русинска нација. Упоређујући културни допринос делатника русинске „Просвите” и потоњег Савеза, истраживачи наглашавају да првима припада велика заслуга у конституисању књижевног живота Русина Југославије, док су други написали прва књижевна дела на русинском језику у духу социјалистичког реализма (ТАМАШ 1997: 72).

Прихватање после Другог светског рата у средини војвођанских Русина идеја о посебности русинске нације, које је прокламовао КПСЈР, може се објаснити тенденцијом ка неговању самосвојне националне свести, али и појединим друштвено-политичким факторима. Русински истраживач те проблематике Јанко Сабадош наводи следеће објашњење: „После 1948. године, након III Информбироа, када је дошло до политичког сукоба између СССР-а и социјалистичке Југославије, код једног броја русинске народности постепено се стварао страх од тога да се украјинско име и тежња да се у развоју културе народности користе и елементи из савремене украјинске културе не повеже са симпатијама према Совјетској Украјини и СССР-у. Стога, управо Културно-просветни савез јужнословенских Русина, који заговара посебност русинске народности, наилази на подршку државних институција социјалистичке Југославије” (САБАДОШ 1971: 23). Исто мишљење дели и Јанко Рамач који пише: „Вельки чкоди рускей националней заеднїци у Югославиї принесло становиско партијного руководства после зраження у Информбюро — же ше Руснацом не шме дошлебодзиц контакти зоз матичну жему — Україну. Гоч ше наглашовало же ше то роби пре политични и идеологийни причини, же би тота национална заеднїца не постала мост за ширене уплїву зоз СССР-у, познейше се указала же за державу и партију було најважнейше же би ше руску националну заеднїцу одрезало од ей матку. Так ше створело цалком штучне становиско же Руснаци национална меншина без матичней держави — же им матична жем Югославия”³ (РАМАЧ 2000).

Са друге стране, представници русинске интелигенције уједињени око РНПД-а, а од 1990. године око Савеза Русина и Украјинаца Војводине, инсистирају на сродности војвођанских Русина и Украјинаца. Између ова два тока русинске интелигенције водиле су се и

³ Велику штету русинској националној заједници у Југославији је нанео став партијског руководства после конфликта са Информбиром да се русинској националној заједници не сме дозволити да контактира са матичном земљом Украјином. Иако се наглашавало да се то чини из политичких и идеолошких разлога — како та национална мањина не би постала мост за ширење утицаја из СССР-а, после се испоставило да је за државу и партију било најважније да се русинска национална заједница одсече од њене матице. Тако је настало сасвим вештачко стање да русинска национална мањина нема своју матичну државу — да им је матична држава Југославија.

још увек воде бројне полемике у којима свака од страна износи своје аргументе (Рум'янцев 2009).⁴

Данас Русини у Србији имају Национални савет, Новинско-издавачку кућу „Руске слово“, русинску редакцију у Заводу за уџбенике, Завод за културу, радио-програм и ТВ емисије. На русинском језику издају се часописи „Шветлосц“ (1952—1954; од 1966. до данас), недељне новине *Руске слово* (од 1945. године), дечји месечник *Заградка* (од 1992. године, пре тога — *Наша заградка* 1937—1941, *Пионирска заградка* 1947—1992), антологије поезије, бројне књиге прозе и поезије (в. ТАМАШ 1997). Од 1973. године русински језик је један од шест званичних језика Војводине. Русини имају образовну вертикалу, од предшколске установе, преко три основне школе, једине гимназије на свету на русинском језику до Одсека за русинистику на Филозофском факултету у Новом Саду. Русинистика као универзитетска дисциплина на Филозофском факултету у Новом Саду постоји од 1972. године, а од 1983. године као Катедра за русински језик и књижевност. Управник Катедре за русински језик и књижевност Јулијан Тамаш је инострани члан Националне академије наука Украјине. На катедри се негује сарадња између катедре и универзитета у Украјини, Мађарској и Словачкој. Као плод научноистраживачког рада новосадских русиниста су настале Историја русинске књижевности, Историја Руског Крстура, Живот и дело Хавријила Костељника, Историја Русина, Граматика русинског језика, Русинско-српски речник и бројне друге монографске публикације.

Друштво за русински језик и књижевност које је формирано у Новом Саду (1970) од 1975. године покреће часопис *Творчосц* на чијим се странама објављују озбиљни прилози из лингвистике, науке о књижевности и етнологије. На његовим страницама објављивани су радови о русинском језику А. Дуличенка, С. Густавсона, Јул. Рамача, Х. Међеши, В. Лате, Е. Барић, М. Пешикана, П. Магочија, Х. Нађа и многих других. Од 1978. године овај часопис је преименован у *Studia Ruthenica*.

Савез Русина и Украјинаца Југославије, формиран 1990. године наставља културно-просветну делатност некадашњег РНПД-а. У Статуту Савеза поново је потврђено да су Русини и Украјинци Југославије — две гране истог народа и да је њихова матична земља Украјина. Око Савеза Русина и Украјинаца се окупила русинска интелектуална елита — књижевници, новинари, научници, између осталог професори Катедре за русински језик и књижевност Филозофског

⁴ Ова докторска дисертација одбрањена 2009. године на Università ca' Foscari di Venezia, заједно са поменутом магистарском тезом Ј. Сабадоша, представљају једина два истраживања монографског типа која су у целини посвећена питању националне идентичности и суживота Русина и Украјинаца у Војводини (в. такође Рум'янцев 2008). Користим прилику да изразим захвалност аутору за могућност увида у дисертацију.

факултета у Новом Саду. Њиховој делатности супротстављају се чланови „Руске матке” основане такође 1990. године који заговарају идеју о посебности русинског народа.

Крајем 19. — почетком 20. века (1890—1901) из Галиције стиже талас досељеника које аустријски званичници зову Русини, локално становништво — Галицијани, а они се сами изјашњавају као Украјинци (НЕБЕСНИЈ 2005). После Сан-Стефанског споразума из 1878. године Босна и Херцеговина, као и Галиција, као саставни део Аустро-Угарске, нашле су се у једној држави. Са циљем економске колонизације Босне и потискивања Турака Аустро-Угарска отпочиње политику насељавања пасивних босанских крајева. После велике пропагандне кампање, 1890. године у Босну се досељавају први емигранти из Галиције. Административни центар њихове колонизације се налазио у Прњавору, а временом су то постали и Бања Лука, Челинац, Стара и Нова Дубрава, Дељак, Дервента, Зеница и др. Без обзира на тешко економско стање, очување културних и духовних традиција украјинског народа постао је један од актуелних задатака ових досељеника. У том контексту неопходно је нагласити да босански Украјинци нису могли да се ослоне на подршку владиних институција или консолидованих организација својих сународника, као што је то био случај са досељеницима Аустријанцима, Мађарима, Италијанима или Пољацима, који су уживали заштиту римокатоличке цркве. Без обзира на сложене околности, 1909. године у Прњавору се отвара прва народна читаоница и формира друштво „Просвита” које упућује централној организацији у Лавов захтев да буде регистрована као њена филијала (ТЕРЛЮК 1996: 35—37). До 1914. године „Просвита” је имала организације у свим центрима украјинске емиграције у Босни.

Војвођански Русини препознају Украјинце у Босни као своју браћу. У алманаху *Руски календар за Јужнославјанских Русинох* од 1922. године налазимо занимљив чланак М. Фирака под насловом „Спознајте ше!”, у којем он пише: „Окрем нас бачванско-сримских Русинох жию Русини еше и по других крайох Югославији розшати валалами и валалчиками. Дотерас були тоти мали населеня велького нашого руского народу як охабени и пущени готово на загибель. Але одкеди ше бачванско-сримски Русини рушили у роботи за свою народну просвиту у народним руским духу, па особито одкеди они основали у Руским Керестури Р.Н.П.Д. котре так крашне напредуе, зродзела ше и у тих Русинох у Славонии и Босни надія же вони марно не пропадню бо маю коло себе так моцних и уж просвитно-свидомих братох Бачваносримцох.”⁵ Свој задатак аутор чланка види

⁵ Осим нас, бачванско-сремских Русина, Русини живе и у другим деловима Југославије расути по селима и салашима. До данас та мала насеља нашег русинског народа била су препуштена себи и скоро доведена до нестанка. Али откад су бачванско-сремски Русини покренули рад за своје народно просвећење у народном русин-

у томе да упозна Русине из Војводине са браћом из Босне и Славоније, јер су „...једни и други синови того самого велького руско-українського народу и једни и други жию у истей держави Югославии”⁶ (Фірак 1922: 74). Занимљиво је да аутор чланка сматра да је пример војвођанских Русина подстакао браћу у Босни да оснују своју „Просвиту”, иако је познато да је филијала Лавовске „Просвите” у Прњавору кренула са радом још 1909. године. Са друге стране, наслов чланка „Упознајмо се!” сведочи о чињеници да просечни бачванско-сремски Русини нису били довољно упознати са животом својих сународника у Славонији и Босни.

После Првог светског рата и након стварања Краљевине СХС, делатност „Просвите” босанских Украјинаца се интензивира, а после 1919. године велики удео у њој имају емигранти из Украјине који су избегли од Октобарске револуције. Уз помоћ украјинских емиграната који су концентрисани у Београду 1919. године изведена је представа Х. Квитке-Основјаненка „Сватання на Гончарівці” (Веридба у Хончаривци) (Прњавор), а 1921. — представа „Верховинці” (Горштаци). Ови контакти су били активни све до 1926. године, до одласка украјинске емиграције из Београда у друге земље. Године 1933. босанска „Просвита” објављује први број часописа на украјинском језику „Рідне слово” (Матерња реч), који излази до 1941. године. Док су се Русини у Војводини определили да издају часописе и књиге на свом говору, Русини из Босне нису се колебали да се определе за украјински стандардни језик. Такав избор се може објаснити тиме што је њихов галицијски дијалекат много ближи украјинском стандарду у односу на говор бачванских Русина, али и чињеницом да је питање националног опредељења, које је било актуелно за већину словенских народа у 19. веку, у време њиховог досељавања у Босну, у Галицији је већ било једнозначно решено.

После Другог светског рата око 40% босанских Украјинаца мигрира у Славонију (Вуковар, Петровци, Миклошевци), Срем (Инђија, Сремска Митровица) и Бачку (Бођани, Кула, Нови Врбас, Змајево, Савино Село), што је дало импулс њиховом зближавању са старом русинском емиграцијом.

Украјинци, за разлику од Русина, после рата нису имали своја штампана издања у Југославији. У оквиру часописа на русинском језику „Руске слово” од 1965. године појављују се украјински прилози. Од 1968. године прилози на украјинском језику су смештани на посебну страну „Українська сторінка”, а од 1973. године у *Додаток на*

ском духу, посебно откад су основали у Руском Крстуру РНПД, које одлично напредује, родила се и код тих Русина у Славонији нада да ни они неће пропасти јер имају поред себе тако јаку и просветно опредељену бачванско-сремску браћу.

⁶ ...једни и други синови истог великог русинско-украјинског народа, и једни и други живе у истој држави Југославији.

українській мові који до деведесетих година остаје једини извор информација о животу Украјинаца на овом поднебљу.

После скоро педесетогодишње стагнације културно-просветне делатности на матерњем језику Украјинаца у Војводини, која је била условљена неповољном друштвено-политичком климом, крајем осамдесетих година 20. века долази до обнављања традиције — формира се Друштво за украјински језик, књижевност и културу Војводине (1989), издаје се часопис „Українське слово” (од 1996. до данас), новине „Рідне слово” (од 2005. до данас), дечји часопис „Соловейко”. Шездесетих година 20. века уводи се настава украјинског језика као матерњег у школе Куле, Врбаса и Инђије, коју је 1968. године похађало 250 ученика. Од 1972. године интересовање за учење украјинског језика опада (предаје се само у Кули), да би се од краја 20. — почетка 21. века поново интензивирало. Данас се украјински језик изучава у школама Врбаса (у 4 школе), Куле (у 2 школе), Новог Сада, Сремске Митровице, Будисаве, Инђије, Савиног Села и Крушчића. Међутим, ако се русински језик од почетка изучавао у недељним школама, основним школама на русинском језику или у русинској гимназији, што је пружало могућност континуираног образовања на матерњем језику, украјински језик већ од 1969. године има статус факултативног предмета.

Од 1991. године на Филолошком факултету у Београду се уводе украјинистичке студије које 2002. године прерастају у посебну групу за украјински језик и књижевност. Данас студије украјинистике на Филолошком факултету у Београду годишње уписује 16 студената. Приближно исти број студената бира сваке године украјински језик као други словенски језик у оквиру славистичких студија. Од 2002. године на групи за украјински језик и књижевност дипломирало је 12 студената, одбрањене су две магистарске тезе, пред одбраном су две докторске дисертације. Написане су четири монографије из украјинистике, приређене су и преведене антологије украјинске поезије и савремене украјинске приповетке, регуларно излази студентски часопис на украјинском језику „Вікно”. Украјинистика постаје једна од равноправних славистичких дисциплина у Србији, о чему сведоче студије и расправе из области украјинског језика и књижевности које се објављују у периодичним научним издањима *Славистіка*, *Зборник Матице српске за славистику* и др. Успостављена је редовна сарадња између београдске украјинистике и славистичких и украјинистичких катедара у Кијеву, Лавову, Доњецку, покренути су заједнички пројекти Матице српске, Српске академије наука и уметности и Националне академије наука Украјине.

Почетком 20. века у Србију стижу нови досељеници из Украјине. Нова украјинска емиграција није била колонизована, те се њихова делатност у Србији може сагледати само на индивидуалном нивоу. Украјински емигранти нису се дуго задржавали у Југославији на

своме пропутовању у Западну Европу или Америку. Они који су остали измешали су се са руском емиграцијом или су се разишли по украјинским центрима Војводине, Босне и Хрватске. Најистакнутији међу њима били су М. Чубински, Ј. Спекторски, А. Јелачић, генерали В. Науменко, П. Кокуњко, пуковник В. Билиј, инжињери А. Богославски, П. Кургански и др. Доприносећи српској култури, они су уједно афирмисали и украјинску. Од активности нове украјинске емиграције неопходно је издвојити издавање књиге „Великоме Славену” у сарадњи са новосадском „Просвитом” — зборника посвећеног 60-годишњици смрти Тараса Шевченка, који је садржао расправе др Д. Дорошенка, М. Хардовија, др А. Јенсена, др Ј. Бадалића, С. Лукјановића и др О. Хрицаја. „Славној успомени Ђуре Јакшића, пријатеља Украјинаца и поштоватеља Шевченкова генија ова се књига посвећује”, — писало је на првој страни књиге (ВЕЛИКОМЕ СЛАВЕНУ 1921).

Од пролећа 1919. године у Београду је боравила војно-санитетска мисија коју је водио Вербинец. Његови помоћници су били П. Франко и В. Хањкивски. Југославија формално није признавала украјинску мисију, иако је допуштала њену делатност по питању ратних заробљеника. Касније је мисију водио др Д. Дорошенко, а сама мисија је била преименована у Украјински Црвени Крст на Балкану који је постојао све до краја октобра 1919. године, након чега је био премештен у Букурешт. Мисија је збрињавала избеглице и организовала репатријацију украјинских заробљеника у Украјину.

У августу 1919. године у Београду је било формирано Друштво словенске узајамности у којем су Украјинце заступали поменути Вербинец, П. Франко и В. Хањкивски. Друштво је организовало 1919. године расправу о украјинском питању и објавило књигу те расправе (УКРАЈНСКО ПИТАЊЕ 1919).

Почетком двадесетих година под утицајем представника нове украјинске емиграције појавило се више чланака о украјинском питању у часопису „Нова Европа”. Међу њима су најзапаженије расправе М. Тишкевича (ТИШКЕВИЧ 1921: 410), М. Хардовија (ХАРДОВИЈ 1921: 137) и М. Родзјанка (РОДЗЈАНКО 1925: 129). Поновни интерес према украјинском питању на страницама југословенске штампе, пре свега „Нове Европе”, настаје пред рат 1939. године. То интересовање је било подстакнуто борбом Карпатске Украјине против Хортијеве Мађарске коју је са великим интересовањем пратила светска јавност. Београдска штампа редовно је извештавала о борбама украјинске доброволачке гарде „Сич” против Хортијевих трупа. Рецимо, у марту 1939. године „Политика” свакодневно објављује извештаје о кризи око Карпатске Украјине: 18. 03. — „Озбиљан отпор милиције „Сич”; „Поседање Карпатске Украјине није завршено”, „Став Немачке према Карпатској Украјини”; 19. 03. — „Мађарске трупе су запоселе целу Карпатску Украјину”, „Председник Пољске републике Мошћицки упутио је регенту Мађарске Хортију телеграм честитки”; 20. 03. —

„Мађарске трупе према званичном саопштењу завршиле су војну окупацију Карпатске Украјине”; 21. 03. — „Борбе мађарских трупа са Украјинцима и Чесима на словачко-пољској граници”.

Велико интересовање српске јавности изазвао је и долазак у Београд председника Карпатске Украјине Августина Волошина. Председника Волошина, као и његове сараднике А. Штефана и Л. Ромањука, примио је премијер Краљевине Југославије Драгиша Цветковић, који је преко свог сарадника Лазића поклонио избеглицама 30.000 динара. На територију Југославије доспеле су хиљаде избеглица из Карпатске Украјине. Овде су они наишли на подршку локалног становништва које није крило своје антимађарско расположење. Министар просвете и председник Сојма Карпатске Украјине Августин Штефан касније се у својим мемоарима сећао да су њему на местима где је одседао прилазили Срби и честитали на храбрости украјинских јунака из „Сиче” (ШТЕФАН 1977).

Пробуђене симпатије према украјинском народу резултирале су враћањем расправи о украјинском питању којем је био посвећен цео број „Нове Европе”, касније је објављен као посебна књига „Малоруси и Украјина” (МАЛОРУСИ И УКРАЈИНА 1939). На страницама „Нове Европе” су били заступљени прилози Александра Шуљгина, Дмитра Дорошенка, Михајла Андрусјака, Алексеја Јелачића, Петра Митропана и др. који су изложили своје погледе на актуелна збивања у Украјини, као и на питања историје и књижевности украјинског народа.

Последњи талас украјинске емиграције везан је за деведесете године 20. века, када се у Србију досељава изванредан број Украјинаца због урушавања СССР-а, а тиме отварања могућности путовања и исељавања у иностранство. Та популација, као и интелектуалци из редова русинске и украјинске мањине, који су школовани у Украјини, је одиграла значајну улогу у приближавању украјинског језика који је био у јавној употреби украјинске дијаспоре у Војводини украјинском књижевном стандарду кроз делатност медија (украјински програм на радију и телевизији који је створен деведестих година 20. века у оквиру русинске редакције), као и кроз одговарајући допринос изучавању украјинског језика у Србији. Наставнице, које предају украјински језик у српским школама, махом су из редова последњег таласа емиграције.

Деведесетих година 20. века русинско-украјинска дијаспора у Србији је славила два значајна датума — 100-годишњицу досељавања Украјинаца (1990) и 250-годишњицу досељавања Русина — (1995). Обе свечаности су дале својеврстан преглед културног развоја русинско-украјинске дијаспоре на српским земљама, као и њиховог узајамног преплитања и заједничког доприноса српској култури.

Русин-Украјинац? Стварна или лажна дилема

Према последњем попису становништва из 2002. године у Србији живи 15.626 Русина, што их чини 10. народношћу по бројности у Србији. Неопходно је напоменути да пописи становништва, почев од 1880. године и до 1971. године бележе Русине заједно са Украјинцима — до 1948. године као Русине (што обухвата и Русине и Украјинце у савременом схватању), а од 1948. до 1971. године као Русине-Украјинце. У односу на претходни попис становништва из 1991. године, забележен је пад од две хиљаде Русина, што треба приписати повећању броја Украјинаца за отприлике исти број у односу на прошли попис. Попис из 2002. године бележи и 4.635 Украјинаца у Војводини, што чини 0,1% становништва и смешта их на 12 место по бројности.

Ниже наводимо табелу у којој се приказује број Русина и Украјинаца према свим пописима становништва од 1880. године. Из табеле се јасно види да су Русини и Украјинци од почетка бележени у једној рубрици као они чији је матерњи језик русински (што обухвата и малоруски, украјински). Од 1910. до 1931 под Русинима се подразумевају Рутени, Русини, Украјинци, Прикарпатски Руси или Руси-Украјинци, док се од 1948. до 1961. у истом саставу пописују Русини-Украјинци. Од 1971. године Русини и Украјинци се бележе одвојено.

Година пописа	Русини Русини-Украјинци (1948—1961)	Русини (Рутени, Русини, Украјинци, Прикарпатски Руси или Руси-Украјинци)	Украјинци	Постотак у односу на становништво Војводине		Место по бројности у Војводини	
1880.	9.299			0,8		7	
1890.	11.022			0,8		7	
1900.	12.663			0,9		7	
1910.		13.479		0,9		7	
1921.		13.664		0,9		7	
1931.		21.000		1		7	
1948.	22.083			1,3		7	
1953.	23.043			1,4		7	
1961.	24.548			1,4		7	
1971.		20.109	5.006	1,2	0,1	7	12
1981.	24.306			1,2		7	
1991.		17.889	2.057	0,9	0,1	10	15
2002.		15.626	4.635	0,77	0,1	10	12

Почетком двадесетих година 20. века русински свештеник Ђура Биндас објашњава „српској браћи” у часопису „Јединство” ко су Русини и Украјинци: „Русини у Војводини су последњи огранак Мало-руског племена, а досељени у Војводину пре два и по столећа из

Поткарпатских крајева. У почетку су били насељени у два села Руски Крстур и Куцуру. Пошто је наш народ остао у моралном и економском погледу непрекоран — од то доба раширио се по Бачкој и Срему тако да нас има данас у нашој држави 25.000 душа и са браћом по крви Украјинцима досељенима из Галиције (по Славонији и Босни) око 40.000” (Биндас 1922: 3). „Браћа по крви” пописивана су заједно под заједничким етнонимом Русин или сложеним Русин-Украјинац до 1971. године.

Дискусија о потреби исказивања Русина и Украјинаца као представника двеју националних мањина била је покренута у Југославији седамдесетих година 20. века. У материјалима за седницу Председништва Извршног одбора Савезне конференције ССРНЈ од 12. маја 1970. године пише: „У случају Русина и Украјинаца егзистирају две неразјашњене тезе. По једном мишљењу ове народности би требало исказати под заједничким називом Русин-Украјинац. По другом, с обзиром на чињеницу да Русини имају у Уставу Покрајине Војводине исказан статус, а Покрајина обавезе, ове две народности би требало исказати посебно” (САБАДОШ 1971: 28). Тако се ствара зачарани круг: пошто се Украјинци не наводе у Уставу као национална мањина, према њима држава не осећа никакве одређене обавезе, док исказујући их посебно као Украјинце предодређује на маргинализованост због мањег постотка становништва, чиме се смањују предуслови за заступљеност у друштвеном и културном животу, право на образовање, медије на матерњем језику и сл. Тим поводом русински интелектуалци почетком 70-их година износе у јавност своје мишљење. Симеон Сакач, уредник русинске редакције из Новог Сада, Мирослав Стрибер, асистент Правног факултета у Новом Саду на страницама новосадских новина „Дневник” се недвосмислено изјашњавају за етноним Русин-Украјинац који је тада био устаљен у јавном животу Југославије. Рецимо, новине „Руске слово” додељују награду за најлепшу књигу књижевности Русина-Украјинаца од 1945. до 1969. године (Руске слово 1969: 77—78), име Русин-Украјинац употребљава се у нормативним актима културних институција, коришћен је у правилима фестивала културе југословенских Русина и Украјинаца „Црвена ружа” и сл. (САБАДОШ 1971: 44).

У материјалима са Саветовања о традиционалној култури војвођанских Русина и Украјинаца (1970), које је остало запамћено по жустрој дискусији о потреби изјашњавања као Русин или Украјинац, између осталих, могло се чути мишљење да је проблем на линији опредељења Русин-Украјинац лажна дилема: „Пре Другог светског рата су се вршиле друкчије поларизације међу Русинима. Постојала је русофилска и украјинска струја, као позни одраз такве конфронтације у Галицији, Карпатској Украјини и Украјини, односно царистичкој Русији. Русофилска струја није признавала постојање украјинске нације... Тврдња да су Русини посебна етничка група међу Ру-

синима у Југославији никад није имала бројније заговорнике. Услед тога се може поставити питање да ли је таква дилема стварна или вештачка, односно да то није закаснио покушај оживљавања једне теорије која је постојала у једној другој средини и у другим условима пре I и II светског рата? Наиме, у Аустроугарској, а после њене пропасти у Чехословачкој, постојала је у русинским срединама струја која се залагала за стварање посебне Русинске или Руснацке нације. Та струја је била подржавана од стране мађарских магнатских кругова и чехословачке буржоазије. Ови кругови су из политичких разлога помагали и подстицали овакве покушаје користећи их за мађаризацију односно чехизацију русинског становништва. Шта би она, међутим, у нашим условима данас требала да значи? Да ли само ехо прошлости, или нешто ново?” (САБАДОШ 1971: 7).

Међутим, увођење посебних етнонима у државна документа послужило је, како показују истраживачи (Рум’янцев 2009), као повод за интензивирање јавне делатности представника русинске националне мањине који су инсистирали на посебности русинске нације што је резултирало хајком на оне који су остали при ставу о сродности Русина и Украјинаца. Карактерну епизоду из тог периода представља критика најистакнутијег русинског писца Михајла Ковача којем се у периоду од 1974. до 1977. ускратило право на објављивање књижевних дела због оптужбе за „украјинизацију Русина”.

Забуна око етнонима

Године 1915. група русинских посланика из аустријске Галиције тражи у аустријском парламенту да се замени тадашњи званични назив Рутени, рутенски у Украјинци, украјински. Тим поводом је затражено мишљење двојице професора Бечког универзитета Ханса Иберсберга и Ватрослава Јагића. Иберсберг је дао предлог да се усвоји нови назив, док је Јагић био суздржанији у том погледу, иако је сматрао да се ради о истом народу, без обзира на његово име. Навешћемо одломак из његовог текста „О украјинском језику и о имену Украјинци” који је припремио на молбу аустријске владе: „Оба назива ’Рутени’ и ’Украјинци’ су подједнако исправна, само са том веома важном разликом што је први назив на бази историјских збивања од краја 18. века употребљаван само за онај део Малорусије који је припадао Аустрији, док други има своју пуну политичко-географску заснованост кад су у питању Малоруси који живе у Русији.” (Јагич 1961: 288—296).

Доктор теологије, творац прве граматике русинског језика Хавријил Костељник је писао о својим земљацима следеће: „Кажде нашо дзецко зна, же ми ше воламе Руснаци — у множини, а у еднини Руснак; наш народ — руски, наша бешеда — руска. На дзекотрих ме-

стох (так у бувшей Галициї) место Руснак хаснує ше назва Русин (множ. Русини), а то лем инша форма тей истей назви... Окрем назви Руснак маме ми ище єдну народну назву, хтора — на жаль — медзи нашим народом у Бачкей и у Сриме ище не досц позната, анї розширена... То познате, же дзекотри народи маю по два, або и по вецей назви. Так ми Сербох воламе Сербѣ и Раци (хторе походзи оздаль од рички Раши — Раша у старей Сербїї), Немцох — немци и Шваби, Мадярох — Угри итд. Па так и ми маме два мена: Руснаци и Українци”⁷ (КОСТЕЛЬНИК 1975: 121).

Велики україньски књижевник и слависта Иван Франко о томе је писао: „Званично су називали тај народ час Russen (Русини), час gens ruthenia (рутенски народ), час Rusniaken (руснаки), сами пак україньски научници су себе именовали народом руским („руським”, а не „російським” — Л. П.), малоруским или словенским (ФРАНКО 1980: 145).

Пољски научник Адам Фишер (1889—1943) у књизи *Русин: на-цртї етноґрафије Русије* пише следеће: „Руси називају Русине Мало-русима, сами они су у последње време, концем 19. века узели име Українци. Тај назив преузели су због тога да би се ослонили на извесне традиције козачке Україне... У пољској науци користи се и даље термин Русини, јер је та реч устаљена код нас у свом значењу кроз векове... Тај назив потиче од скандинавских Варјага Руса који су у 9. веку подјармили источне Словене, дали им своје име Руси, али су ипак подлегли асимилацији (нешто слично у историји се поновило са германским Францима и Галима-Французима који су их у потпуности асиміловали). Национално подручје Русина заузима велику територију — од Источних Карпата све до иза Дона, од Сана и Буга све до Кавказа, од Црног и Азовског мора до Припјатја. Карпатски Русини, као и сви људи који станују у планинском подручју, деле се на ситније огранке: Лемке, Бојке и Хуцуле. Извесне групе Лемка називају себе и Хорњаци. Русинска језичка јединка у Јаслонском срезу назива себе Измешанци (измешани народ). Читава група Лемка заједно са Измешанцима зове се Руснаки...” (FISCHER 1928: 24).

Тако смо стигли до Горњице тј. дела из ког су се доселили војвођански Русини, као и до њиховог аутоетнонима Руснаци.

Мишљења попут ових можемо да пронађемо у свим релевантним енциклопедијама света — од Британике до Америчке енцикло-

⁷ Свако дете зна да се ми зовемо Руснаци у множини, а у једнини — Руснак; наш народ је русински, наш говор — русински. У неким се местима (рецимо, у некадашњој Галицији) уместо Руснак употребљава облик Русин (множ. Русини), али је то само други облик истог назива. Осим назива Руснак имамо још један народни назив који, нажалост, у нашем народу у Бачкој није довољно познат, нити распрострањен.

Познато је да неки народи имају по два назива. Тако Србе зовемо Срби и Раци (што потиче од реке Раше, Рашка у старој Србији), Немце — Немци и Швабе, Мађаре — Угри итд. Па тако и ми имамо два имена: Руснаци и Українци...

педије, од Просветине енциклопедије до Велике Совјетске енциклопедије. У свим наведеним изворима подаци се слажу: „Ruthenians are any of those Ukrainians who were formerly Polish or Austrian and Austro-Hungarian subjects. The name is a Latinized form of the word Russian, but the Ruthenians are Ukrainians who, by accidents of history in the late Middle Ages, were absorbed into the territory of Lithuania, which in turn was united with Poland. The term Little Russians has also been applied to them. The upper-class Ruthenians in Galicia, Bukovina, and the Carpathian Mountains were assimilated into the conquering nations, whose language and Roman Catholic faith they adopted”⁸ (BRITANNICA).

Лингвистички аспекти

Данас лингвисти углавном деле мишљење Александра Дуличенка који сврстава русински језик у тзв. микројезике острвног типа. Сам термин микројезик такође припада Дуличенку који под тим појмом подразумева језик са релативно малим бројем говорника који је кодификован и реализује одређене књижевно-језичке норме у области фонетике, граматике и речника са тенденцијом ка њиховој даљој стабилизацији и кодификацији, одликује се стилском полифункционалношћу у оквиру организованог и социјално подржаног књижевно-језичког процеса (Дуличенко 2009: 8—9). Ипак, лингвисти су још увек подељени по питању порекла русинског језика: једни, попут Свена Густавсона (GUSTAVSSON 2006), сврставају га у западнословенске језике заступајући прословачку хипотезу, други виде русински језик као посебан источнословенски језик који се може посматрати као огранак украјинског — такав став су заступали аутори првих граматика русинског језика у Војводини — Хавријил Костељник и Микола Кочиш, као и украјински научници Ј. Дзендзеловски, П. Чучка, Љ. Белеј (Дзендзелівський 1969; Чучка 1973; БЕЛЕЙ 1991), трећи као Јулијан Рамач (РАМАЧ 2002) говоре о посебном источнословенском језику који је формиран на граници источно- и западнословенских језика. Поједини лингвисти су конфузни у закључцима по том питању. Рецимо, русинисткиња Евгенија Барић након темељне анализе свих погледа на природу и одлике језика бачванско-сремских Русина, сложивши се са А. Дуличенком да треба и даље радити на прикупљању чињеница које би допринеле расветљавању тог спорног питања, закључује да се русински језик мора изучавати на катедрама

⁸ Русини су они Украјинци који су били поданици Пољске, Аустрије или Аустроугарске. Овај назив представља латинизовани облик речи Рус, али Русини су Украјинци који су крајем средњег века ушли у састав Литваније која се касније ујединила са Пољском. Звали су их и Малоруси. Русинско племство у Галицији, Буковини и Карпатима било је асимиловано народима-освајачима, од којих су они преузели католичку веру и језик.

украјинског језика као његова историјска и специјална грана (BARIĆ 2007: 337).

С обзиром на чињеницу да су међу заговорницима тезе о русинском језику као дијалекту украјинског били аутори првих граматики који су русински говор кодификовали, пруживши му перспективу даљег развоја, желели бисмо да одговоримо на питање, на основу чега су они до таквог закључка дошли? Стога бисмо желели да посветимо више пажње делу Хавријила Костељника, његовој првој граматици русинског језика, али и његовом доприносу проучавању језика у контакту.

Хавријил Костељник је рођен у Руском Крстуру, школован је прво у Загребачкој грко-католичкој богословији да би већ 1907. године наставио своје школовање у Лавовској богословији. Лавовски митрополита Андриј Шептички, видевши код младог богослова изразито интересовање за филозофију, послао га је на даље школовање на швајцарски Католички универзитет у Фрајбургу где је Костељник одбранио докторску дисертацију *О основним начелима сјознаје* (De Principiis Cognitionis Fundamentalibus) која је на латинском језику објављена 1913. године у Лавову. По завршетку студија Костељник се настањује у Лавову где ради прво као професор религије у средњим школама, затим — од 1920. године предаје филозофске дисциплине на Богословији, постаје уредник званичног гласила лавовске епархије „Нива” (1920—1930), а од 1928. године изабран је у звање професора на новооснованој Лавовској богословској академији. Тада је Костељник већ био стекао ауторитет поштованог теолога и филозофа.

Костељник непрекидно одржава везе са својим сународницима у Бачкој. За њихове потребе 1919. године ствара прву граматику русинског језика која је објављена у Сремским Карловцима 1923. године. Све до објављивања следеће граматике русинског језика Миколe М. Кочиша 1965. године ова књига остаје једини извор података о русинском стандарду и школски уџбеник. У савременом тренутку најауторитетнија и најобимнија грамика русинског језика припада дугогодишњем професору русинског језика на Филозофском факултету у Новом Саду Јулијану Рамачу — који је заслужан и за стварање обимног русинско-српског речника. (РАМАЧ 2002).

У историји разних народа има више примера да се почетак нове језичке књижевне нормe везује за једно име, тако је код Срба то био Вук Караџић, код Словака — Људевит Штур, код Украјинаца периодизација савременог украјинског језика се везује за објављивање првог дела на народном језику — „Енеиде” Ивана Котљаревског, код Руса се почетак нове књижевне нормe везује за стваралаштво Александра Пушкина и сл. Хавријил Костељник је био не само кодификатор русинског језика, већ и зачетник русинске књижевности. Наиме, његова збирка песама „З мойого валала” (Из мог села) је објављена

1904. године у украјинском градићу Жовква, ознаменовала је почетак књижевне традиције на бачванско-русинском језику (КОСТЕЉНИК 2004).

Механизме међујезичких контаката под одређеним друштвено-политичким околностима и моделе који настају као последица деловања тих механизма проучава посебна лингвистичка дисциплина. Она разматра екстралингвистичке, тј. социолошке, психолошке, етнолошке, антрополошке и друге факторе међујезичких утицаја и лингвистичких процеса међујезичких контаката. Дакле, предмет те дисциплине чине међујезички контакти, билингвизам, мултилингвизам, сви облици интерференције, усвајање језика, губљење језика, прелазак са једног језика на други под утицајем доминантног или престижног језика, језичко планирање и сл.

Та дисциплина, утемељена на начелима теорије језика у контакту — *The Theory of Languages in Contact* — термин Урила Вајнрајха (WEINREICH 1953) и позната као контактна лингвистика (*Contact Linguistics*), почела је да се посебно интензивно развија у другој половини XX века. Педесетих година 20. века објављене су две кључне монографије из контактне лингвистике — *The Norwegian Language in America: A Study in Bilingual Behavior* (HAUGEN 1969), која је у целини посвећена истраживању појаве билингвизма на материјалу говорног понашања етничке групе емиграната и позната по својим кључним методичким и теоријским принципима истраживања међујезичких контаката, као и већ поменуто антолошко дело *Languages in Contact: Findings and Problems* (WEINREICH 1953), у коме су одређени теоријски оквири истраживања билингвизма. Фактички, та дела представљају наставак истраживања појава билингвизма и интерференције која су била посебно актуелна у средини прашког функционалног серкла. Рецимо, У. Вајнрајх преноси сам термин „интерференција” у америчку лингвистику позајмивши га од представника Прашке школе. Прашки серкл, опет, је настављао традицију истраживања међујезичких контаката која је започета још у 19. веку делима лингвиста Расмуса Раска, Франца Боппа, Јакова Грима, као и њихову дискусију о језичким позајмљивањима и тзв. *мешаним језицима*.

Против термина „мешани језици” категорички се побунио 20-тих година 20. века Антоан Меје. Поводом дискусије својих претходника на ту тему он пише: „Поједини лингвисти говоре о мешаним језицима. Термин не одговара. Јер подстиче на помисао да један језик може да буде резултат узајамног утицаја двају језика који функционишу у истим условима, при томе не може се одредити да ли је такав језик наставак језика А или језика Б” (MEILLET 1921: 83). Антоан Меје је написао ове речи 1921. године у својој познатој монографији „Лингвистика историјска и лингвистика општа”.

Отприлике у исто време бачвански Русин — теолог, филозоф и филолог Хавријил Костељник ради на нормирању говора бачванских Русина и практично истражује међујезичке контакте на тој грађи. На

неки начин настављајући мисао Антоана Мејеа Костельник пише у свом чланку „Наша бешеда” (Наш говор): „Наш језик је настао на граници трију народа: русинско-украјинског, пољског и словачког. Веома се добро види да је корен нашег језика русинско-украјински, велики утицај на њега је извршио пољски језик, а словачки је био много мањи.” (Костельник 1975: 186). Дакле, језик бачванских Русина Костельник представља као украјински супстрат са интегрисаним елементима пољског и словачког адстрата.

Практично потврђујући мишљење Мејеа о неприхватљивости термина мешани језик, Костельник, ипак пориче Мејеов став о томе да се позајмљивања из језика у језик дешавају само на лексичком нивоу, док се фонетски и граматички утицаји посматрају као изузеци. Костельник побија Мејеово мишљење да је фонолошки и граматички систем затворене природе и не може да прихвати позајмљене елементе тако што на богатој језичкој грађи илуструје позајмљивања у русинском дијалекту на свим нивоима — фонетско-фонолошком, морфолошком, синтаксичком и лексичком.

Истраживање указане проблематике код Костельника доследно се може пратити на основу трију основних извора: прве граматике русинског језика — *Граматика бачванско-рускей бешеди*, објављене у Сремским Карловцима 1923. године, лингвистичких студија *Руска бешеда* и *Дзе спада наша бешеда*, објављених у гласилу Русинског народно-просветног друштва (РНПТ) *Руски календар за Южнославянских Русиных*, и преписке, претежно писама свештенику Ђури Биндасу, али и другим адресатима, рецимо, истакнутом лингвисти Алексеју Шахматову (Костельник 1975).

Ако се утицајима српскохрватског језичког суперстрата на говор бачванских Русина додељује посебно место у *Граматици*, која са типолошког аспекта спада у дескриптивне са елементима контрастивне анализе, онда се у поменутиим лингвистичким студијама и преписци Костельник претежно бави украјинским кореном русинског језика и позајмљивањима из западнословенских језика.

Костельникове лингвистичке студије су полемичке природе и у контексту истраживања русинског говора у контакту са другим језицима представљају наставак дискусије о псеудословачком пореклу бачванских Русина. Та дискусија је започета радовима истакнутог украјинског етнографа Володимира Хнађука као одговор на натпис руског научника, академика Александра Собољевског. Године 1898. Собољевски објављује свој приказ Хнађукове студије *Русинска насеља у Бачкој* под насловом *Не русские, а словаки* (СОБОЛЕВСКИЙ 1898). Мишљење Александра Собољевског о томе да су бачвански Русини Словаци наставио је да развија у својим радовима професор прашког универзитета Франтишек Пастрнек, који је дошао до закључка о словачком корену русинског говора (PASTRNEK 1898). Неопходно је напоменути да су обојица лингвиста касније схватили своју грешку коју

су направили због изједначавања етнографског и лингвистичког аспекта, па су кориговали своју првобитну тезу свдећи је само на ниво лингвистичке дискусије (Дуличенко 2009: 102). Поричући погрешне погледе Собољевског и Пастрнека Хнаћук објављује 1901. године темељну студију под насловом *Словаки чи Русини?* (Гнатјук 1901), у којој даје преглед литературе о бачванским Русинима, почев од Шафарика, и указује на нетачности у аргументацији Собољевског и Пастрнека. Поводом наведених чињеница Хнаћук закључује: „Оно што највише иде у прилог тези о словачком пореклу Русина јесте језик, веома словакизован, али због тога још није словачки; на томе су направили своје закључке проф. Пастрнек и Собољевски, иако је неопходно напоменути да се њихова анализа ослањала само на фонологију, док су други нивои реализације језика... остали незапажени. Без узимања у обзир других околности, који само узети заједно одређују природу националности, то не може да буде одлучујући фактор за одговор на питање ко је какве националности. Не постоје никакви трагови историјске или књижевне словачке традиције код бачванских Русина; да потичу од Словака неки траг тога би морао да се очува” (Гнатјук 1901: 39).

Тој проблематици Хнаћук је посветио низ других радова од којих треба издвојити *Русини прашівської єпархії і їх говори* (Русини Прешовске јепархије и њихови говори) која је објављена 1900. године у свескама Научног друштва „Тарас Шевченко” (Гнатјук 1900).

Као што видимо, Хнаћук се не ограничава у дискусији само на језичке чињенице. Са аспекта проучавања језика у контакту управо екстралингвистички фактори могу да послуже исправном тумачењу елемената међујезичких контаката. Стога савремена лингвистика у истраживањима интерференције, језичких контаката и утицаја, полази од социолошких појава које узрокују језичке контакте, условљене различитим друштвеним и политичким факторима.

Пастрнек у одговору Хнаћуку пише: „Není tudíž pohybnosti, že tyto osadníky Keresturské a Kocurské a vubec Bačvanské sluší považovat po narodnosti za Rusíny čili Rusnáki”⁹ (PASTRNEK 1906: 61). Као што видимо, Пастрнек се слаже да национални идентитет Русина или Руснака (што је за њега исто) не изазива сумњу и своди дискусију на расправу о језику. Али можемо да се запитамо, ако се национална припадност не доводи у питање, већ само језик, који се из тога закључак може произвести? Намеће се само један одговор — језик који одговара националном идентитету је измењен под утицајем другог или других језика.

Костељник наставља Хнаћукову дискусију. Заправо, његов рад *Наша бешеда* представља одговор на чланак који је објављен 1935. го-

⁹ Нема сумње да те крстурске и куцурске и у целини бачванске досељенике треба сматрати Русинима или Руснацима према националности.

дине у словачком часопису *Naš život*, у којем аутор — Франтишек Тихи наставља да шири тезу Собољевског и Пастрнека.

Своје истраживање *Наша бешеда* Костељник почиње прегледом украјинских карактеристика русинског говора у поглављу *Корінь нашої бешеди*, чиме се истиче присуство украјинског супстрата у крстурском говору који спада, по мишљењу ауторитетног украјинског лингвисте Олексе Хорбача, у „мешовите украјинско-источнословачке говоре „земплинско-унгварског” типа (ГОРБАЧ 1961). „Уз то треба напоменути”, — пише Хорбач, — „да су и сами источнословачки говори прелазне пољско-украјинско-словачке природе са претежним садржајем словачких елемената. Помешани земплинско-унгварски говори настали су као последица преузимања од стране украјинског становништва тог источнословачког наречја” (ГОРБАЧ 1961: 7).

Међу појединим лингвистима и данас је распрострањено мишљење да је језик војвођанских Русина источнословачки говор. Своје мишљење они заснивају на чињеници да међу источнословачким говорима и бачванско-русинским постоје многе сличности на фонолошком, морфолошком и лексичком нивоу. Међутим, ако погледамо Дијалектолошки атлас словачког језика (ŠTOLC и др. 1968—1984), јасно се види да се источно од Кошица, Прешова, Ст. Лубовне па све до границе са Украјином изоглосе многих језичких карактеристика подударају. Рецимо, целокупно наведено подручје је означено као место на коме је рефлекс прасловенског *ue* — *i* што је типична фонолошка карактеристика украјинског језика: *obid, remiň, žim, sušid. hrišic* (ŠTOLC и др. 1968—1984: мапа 163), у Спишком и Прешовском региону се употребљава наставак за генитив множине *-ox*, као и код војвођанских Русина (ŠTOLC и др. 1968—1984: мапа 94), од Спиша на исток се говори *šviňina* или *sviňské mäso*, као у Украјини, док је централно и западнословачка лексема за свињско месо *bravčovina* (*bravčové mäso*) (ŠTOLC и др. 1968—1984: мапа 57) итд. Таквих примера који сведоче о словачко-украјинском дијалекатском континууму у источној Словачкој има много. Они потврђују чињеницу да је бачванско-русински језик пореклом из наведених региона, као и подстичу на размишљање о томе да уколико због помешаних језичких карактеристика нисмо у стању да одговоримо ком језику припада одређени говор, треба да узмемо у обзир социолингвистичке чињенице, као и језичку свест говорника.

У случају карпатских Русина језичка свест се формирала под утицајем двеју тенденција — украјинофилске и панславистичке или русофилске.¹⁰

¹⁰ Украјинофилска тенденција у 19. веку се често приказује као тенденција ка конституисању посебног етноса са посебним језиком. Рецимо када се помињу прве граматике русинског језика *Grammatica slavo-ruthena* Михајла Лучкаја, објављена у Бечу 1830. године, или *Русько-угорска ілі мадярска граматика* Ивана Фогорошја, објављена 1833. године у Бечу, испушта се из вида да је Михајла Лучкаја Измаил Сре-

Русини у Војводини почетком 20. века одлучују да покрену штампање народних новина на народном језику. Кодификација тог језика је поручена Хавријилу Костельнику који недвосмислено стаје на страну украјинофилске оријентације. У својим лингвистичким радовима он инсистира на украјинском пореклу русинског говора.

Међу украјинске карактеристике русинског говора Костельник убраја следеће: (КОСТЕЛЬНИК 1975: 185—189).

На фонетско-фонолошком нивоу:

1) очување протетичког гласа *в*, конкретно, у заменичким облицима (*вон, вона, воно, вони*);

2) постојање протетичког гласа *й* (као пример се наводи облик везника *як* у русинском језику, којем у словачком одговара *ак, ако*, а у украјинском *як*);

3) развој *іе* из прасловенских дугих *і, е* у *і:* (*били, дідо, винчане, рика, квитнуц, квице, шпивац, бліскац, шмих, писня, ліви, ліик, лічиц, лікар* итд.).

На морфолошком нивоу:

1) наставак *-оџо, ому* у генитиву и дативу једине мушког и средњег рода придева и заменица (*його, йому, доброго, єдного*).

зњевски у писму мајци од 13. јуна 1842. године назвао „хохол” због његове украјинофилске оријентације (Тіснѹ 1938: 41), док је Фогорошји — истовремено и аутор списка *Вообщє о разлїчїи славянских нарѣчїй собственно же о мало й карпато или угорусских* (1927) у којем под псеудонимом Иван Бережанин пише следеће: „Как карпато или угро-россиане исходом своим малороссиане суть... так и беседа их по большой части мало-русской совершенно изходна есть (издв. Лб. П.), и въ обще взявши от церковнаго и велико-россійского языка слѣдующими отличается...” (Тіснѹ 1938: 165). Даље следи списак разлика између русинског језика са једне стране и руског језика са друге, које се подударају са разликама између савременог украјинског и руског језика. У наставку Фогорошји пише. „Собственно паки карпато или угрорусское наречие от малороссійскаго тѣм отличается, что по елику они отдѣлно или смѣшано и въ сосѣдствие инаго племѣ, языка или нарѣчїя обитають, не толико болѣе или мнѣе и рѣчь их чиста или погубленна...” (Тіснѹ 1938: 168). Затим аутор излаже низ карактеристика које су се развиле у карпатско-русинским говорима под утицајем других језика, где убраја и изговор на *-ци, -це, -цо* који је, по његовом мишљењу, настао као последица утицаја словачког језика.

Русофилска тенденција се може пратити од половине 19. века, када су се заговорници таквог одређења почели изјашњавати на страницама часописа *Vbŕstnikъ...* који је био покренут на језику аустријских Русина у Бечу 1850. године. У 22. броју тог часописа могло се прочитати и мишљење Ивана Раковског да је русински језик великоруски. Изјава Ивана Раковског покренула је полемику на страницама поменутог издања.

После Првог светског рата на Закарпатју је преовладала украјинофилска тенденција. Тако је 21. 01. 1919. године Сабор у Хусту на којем је присуствовало 420 посланика који су представљали 420.000 закарпатских Русина прогласио је уједињење Закарпатја са Украјином. Међутим уз подршку Антанте убрзо територију Закарпатја окупира Чехословачка. Према Сен-Жерменском споразуму од 10. септембра 1919. године Поткарпатска Украјина је ушла под тим називом у састав Чехословачке.

На лексичком нивоу:

- 1) постојање напоредног везника и, за разлику од словачког *a*;
- 2) прелазак *и* у *у* у облицима помоћног глагола *буџи* (*бул, була*), за разлику од словачких и пољских облика (*bol, bola, był, była*);
- 3) бројне лексеме које указују на заједнички лексички фонд.

На синтаксичком нивоу:

- 1) испуштање помоћног глагола у сложеним именским предикатима (*вони добри людзе, кед вам то мало*) итд.

Анализа је изложена у популарном облику, доступном локалном малообразованом становништву. Језичка грађа није систематизована према нивоима, а излагање се прати сталним истицањем чињенице да поменутој појави у словачком, пољском и српском језику одговара друкчија варијанта.

Као што видимо, Костељник не наводи пун списак украјинских карактеристика русинског говора. Конкретно, ништа није речено о развоју примарно неакцентованих прасловенских група са редукованим гласовима после сонаната (**trbt, tlbt, trbt, tlbt*) у спојеве *ир, ри, ли* (*тривац, дриляц, диргац, хрибет, блиха, слиза*); о развоју *е* у *о* после шуштавих пред следећим тврдим сугласником (*чоло, пчоло*); није наведена чињеница одсуства разликовања рода у номинативу множине придева и заменица (*тоти добри дзеци*) за разлику од пољског, словачког и српског језика, итд.

Посебно интересантним са социолингвистичког аспекта чини нам се Костељниково запажање о „аури” која је својствена речима које „су наши дедови од давњина користили” (КОСТЕЉНИК 1975: 187), под чиме се очигледно подразумева феномен стабилности лексема у оквиру одређених типова дискурса (религијско-обредном, комуникацији са децом итд.) због њиховог посебног емотивно-стилског набоја.

Даље Костељник разматра пољске утицаје на русински говор, у шта убраја следеће показатеље.

На фонетско-фонолошком нивоу:

- 1) непокретни акценат устаљен на претпоследњем слогу;
- 2) прелазак предњојезичких *џ, д* у *ц, дз* „уместо украјинског *ти* или *тџ*” (*робиц, знац, шпивац, шмерц, треци, штварцина*) (КОСТЕЉНИК 1975: 189);
- 3) прелазак назализованог вокала предњег реда у *е* (*целѐ, курчѐ, ше*);
- 4) умекшавање алвеоларних шуштавих (*шмерц, швиня, жима, жем*);
- 5) палатални изговор предњојезичких *н, л* испред прасловенских вокала предњег реда (*гушеніца, црліца, словнік, католік*);

6) развој тврдог сонантског слоговног *p* у *ар* (*гарло, марква, ви-
тарти*);

7) чување прасловенских група *дл, тл* (*шидло, садло, мидло*);

8) прелазак безвучног задњојезичког *к* у звучни *г*: *ліґац, ліґ,
варґоч, мозгу*.

На морфонолошком нивоу:

1) алтернација *к* са *ц* пред вокалом предњег реда *и*: *Руснаци,
Поляци, Словаци*.

На морфолошком нивоу:

1) одсуство финалног неслоговног *і* у придевским наставцима
(*добри, красни*);

2) тематски вокал + наставка *-е-м, -і-м* у I ос. једн. презента
(*идзем, знам, відзим, шпивам*);

3) нестана наставка *-ш* у III лицу једнине и множине презента
(*ходзи-ходза, роби-робя*).

На лексичком нивоу:

1) позајмљивање прилога: *шицко, ютро, барз, кельо, вельо, тельо,
вец, вецей, шак, ніґдзе, ніґда, кеди, теди, заш*;

2) позајмљивање појединих глагола: *руцац, волац*;

3) зависни везник *же* (уместо украјинског *що*): *гварим, же пой-
дзем*.

4) поједине позајмљене именице: *чулка, вечурня, кравенца* (на
које указује фонема *у* на месту некадашњег украјинског *о* из старору-
ског *е*, и назализовано *ен*).

Интересантно је да у појединим случајевима, када се ради о за-
једничким западнословенским карактеристикама које су својствене
како пољском, тако и словачком језику (палатални изговор предњоје-
зичких *н, л*, очување групе *дл, тл*, губитак глаголског наставка *-ть*
итд.), Костељник истиче да је у питању позајмљивање из пољског је-
зика. Очигледно је да због поменутог побијања тезе о словачком по-
рекле русинског говора Костељник избегава да говори о утицајима
словачког језика, чак када за то постоје сви разлози.

Из словачких особина Костељник издваја следеће:

На фонетско-фонолошком нивоу:

1) развој прасловенских група **tort, *tolt, *tert, *telt* у *trat, tlat,
tret, tlet* (*глава, крава, страна, прах, брег, врецено*);

2) прелазак безвучног задњојезичког *х* у звучни фарингални *г*
(*гоч* уместо *хоч*).

На морфолошком нивоу:

- 1) творба I лица једн. перфекта уз учешће помоћних глагола *сом, ши* (*читал сом, читал ши*);
- 2) творба активног глаголског придева прошлог времена на *-лѣ* у мушком роду (*ведол, могол, кладол, предол* код глагола са инфинитивном основом на сугласник, „...али говоримо и *мог, принѣс, вед...* као у украјинском”, — примећује Костељник).

На лексичком нивоу:

- 1) позајмљивање помоћног глагола *сом*;
- 2) позајмљене лексеме: *шугай, шумни, шварни, яраби, татош, роваш, вера, гибай, охабиц, пачиц ше, нашивиц, дудрец, художни, зармуток, бочкац*.

Када је реч о лексичким утицајима словачког језика, Костељник говори да значење многих позајмљених речи не знају ни Русини, али их користе јер су пренети у њихов говор из словачких народних песама: „Словаци имају лепе песме, док Пољаци немају”, — да некако оправда та позајмљивања симпатично запажа Костељник.

У појединим случајевима Костељник говори да су словачке речи у суштини послужиле као трансфер приликом позајмљивања лексике из других језика — мађарског: — *хир, дрични* з *hir, derék*; немачког — *на рајџу* итд.

Завршава се чланак *Наша бешѣда* поређењем русинског и украјинског превода словачке песме *Детван* са језиком оригинала. Поређење илуструје чињенице које су наведене у чланку и указује на разлике међу језицима. Интересантно одређују однос русинског говора према украјинском језику Костељникове речи о томе да при сусрету са украјинским језиком Русин се осећа као да је срео рођеног брата после дугих година растанка: „Веома се (Костељник 1975: 187) променио мој брат, али је мој”, — закључује аутор (Костељник 1975:196).

У другом раду из ове проблематике *Дзе спада наша бешѣда* (Костељник 1975: 199—207) Костељник употпуњује податке о утицају других језика на русински говор новим подацима. Рецимо, у делу о словачким утицајима он додаје претходном списку такве фонолошке и морфолошке црте: 1) развој *іе* из прасловенских дугих *і, е* у *е*: *шмели, човек, венѣц, дзецко* у речима, у којима је тај рефлекс забележен у словачком језику. Интересантно је да исту чињеницу Костељник бележи и у претходном чланку, али као утицај пољског језика. Осим тога, он очигледно не приступа описивању појави са аспекта феномена који је познат у савременој лингвистици под именом *имјорџација фонема* (ЛАТИНОВИЋ 1986: 77—80), тј. ради се о преузимању фонема у саставу позајмљене речи, у чијим оквирима оне функционишу. Костељник види у таквим подударацима посебну фонолошку карактеристику која је својствена русинском говору а која је настала под

утицајем пољског и словачког језика, што противуречи ранијем закључку о чувању у русинском говору рефлекса *i* из *ie*, типичног за украјински језик. Мада Костељник наглашава да су могуће варијанте са оба рефлекса — *e* и *и*: *вера-вира, квеце-квице, ище-еще*.

2) прелазак назализованог вокала предњег реда у *e*: *биц ше, целе, церне, гаче*.

3) наставак *-ох* у генитиву множине (*людох, хижох, дзехох, хлопх*), за који је раније сматрао да је аутентични русински облик који је настао због избегавања хомонимије кратких присвојних придевских облика мушког рода на *-ов* (*хлопов калан*) и облика генитива множине именица мушког рода: *хлопов, столов, дубов*.

4) наставак *-у* у инструменталу једнине именица женског рода (*зос жену, зос хижу* итд.);

5) наставак *-ме* у глаголским облицима I лица множине презента (*робиме, идземе, шпиваме*) итд.

Као што видимо, Костељник повећава списак позајмљеница из словачког језика. Ако је у претходном чланку сврставао одређене особине у полонизме, сада их разматра као словачки утицај, тј. склон је мишљењу о присуству у русинском говору заједничких словачко-пољских или западнословенских утицаја. Реално количина таквих заједничких утицаја је већа од оног што је уочио Костељник (ту треба сврстати развој прасловенских група *dj, tj, kt > dz, c* (*медзи, ноц, боляци*); чување прасловенског иницијалног *ie* (*єшенъ, єлень*); чување прасловенских група *gv, kv*, за разлику од источнословенских *zv, sv* (*гвизда, квице* према укр. *звізда, цвіт*); сажимања попут *бац ше, шац* (укр. *боятися, сіяти*); одсуство епентетског *л* после умекшаних усне-них (*составени, конопи*); регресивну асимилацију по звучности сугласника на крају речи и слога испред сонаната *м, н, л, р* (*були зме, брад ми гутори*); одсуство протетичких сугласника *г, й, в* (*око, ухо, игелка*); палатални изговор предњојезичних *н, л* испред прасловенских вокала предњег реда (*гледац, хвалїц, железо* итд.), ипак треба да му одамо признање за пионирски посао у тој области лингвистичког истраживања.

У чланку *Дзе спада наша бешеда* Костељник посебно разматра позајмљивања из српског језика у русинском говору. У суштини тај списак је наставак прегледа српских утицаја који су пописани и у *Грамаїици* (Костељник 1975: 207—315). Међу српским утицајима на русински говор Костељник издваја аналитички облик инфинитива *да + їрезенїї* у зависним реченицама (*гварел да му дам*), бројне позајмљенице на лексичком нивоу: *ипак, дабоме, дакле, застава, дутян, брига, исти, вредни, заправо, удечиц, разлика, прилика, свеєдно*, као и позајмљене морфеме — префикс *раз-* и творбене суфиксе *-ник, -лик* уместо русинских *-нік, -лік*.

Због чињенице да је српски језик представљао за Русине језик-посредник приликом трансфера европеизама, логички је да су

позајмљивани српски творбени форманти. Посебно место српским утицајима у Костельниковој граматичкој је додељено у поглављима *Наростки, Приставки*, где Костельник издваја српске суфиксалне и префиксалне форманте *год (котригод), кой (койяки, койхто* итд.).

О позајмљивањима лексики из српског језика Костельник пише да су преузете не само речи, већ и граматички облици: „Поједине српске речи толико су се одомаћиле у нашем говору да већ нисмо у стању ни да их избацимо, нити да изменимо, иако оне уносе нове облике у наш говор.” (Костельник 1975: 247) Осим српског језика-посредника за трансфер европеизама Костельник издваја и мађарски, али истиче да треба избегавати превелику употребу мађарских облика и формирати нове речи са ослоном на украјинску и српску књижевну норму.

Треба напоменути да таква врста творбе заиста доминира у русинском језику друге половине 20. века, када долази до потребе ширења лексичког фонда због продора русинског језика у функционалне сфере јавне комуникације, науке итд. Посебно су занимљиви у том погледу облици који су настали контаминацијом украјинских и српских основа и творбених морфема. Комбинације могу бити различите: украјинска основа и српски афикс (на пример, *одховац* од српског *одгојити* и украјинског *виховати*) или српска основа и украјински афикс (*пошлїдок* од српског *последица* и украјинског *наслідок*) итд. Највећа заслуга у проучавању српских утицаја на језик војвођанских Русина припада Јулијану Рамачу. Интензивну интерференцију српског језика у русинском на лексичком и синтаксичком нивоу овај научник сврстава у актуелне проблеме данашње русинистике у Србији (Рамач 1982; 2008).

У писму Алексеју Шахматову Костельник такође скреће пажњу на контаминирани наставке локатива једине именица мушког рода који су настали под утицајем српског језика: *на зроби, у Загребу* итд. (Костельник 1975: 333). Занимљиво је да у писму руском лингвисти Костельник помиње само ту црту, сматрајући је, очигледно, најјачим испољавањем интерференције између српског језика и бачванскорусинског говора.

О позајмљивањима из српске графиције (*и* за обележавања високог вокала предњег реда пред којим се реализују тврде варијанте фонема) Костельник пише у писму од 29. 1. 1921. г. свештенику Ђури Биндасу. У истом писму он упозорава на потребу да се народ придржава традиционалне украјинске графиције, јер позајмљивања из српског могу их сувише удаљити од украјинско-русинске књижевне норме. „Не придржавајте се хрватско-српске крајње фонетике, јер ћете се због тога сувише удаљити од украјинског и русинског” (Костельник 1975: 338). Треба нагласити да је тај позив нашао своје оваплоћење у одлуци сремских учитеља русинског језика из 1950. год. којом се напушта

принцип „пиши као што чујеш” приликом писања звучних сугласника испред безвучних (3 НАШОГО ПРАВОПИСА 1951: 53).

Хавријил Костельник у поменутих лингвистичким радовима, *Граматици* и писмима Биндасу више пута инсистира на чињеници да су типичне карактеристике русинског говора одраз трајних контаката бачванских Русина са словенским и несловенским становништвом, при чему Костельник разматра позајмљивања са аспекта модерног лингвисте. Он види у њима не само негативну појаву која се претежно везује за интерференцију као одступање од норме у једном језику под утицајем другог језика, већ и позитивне моменте. Рецимо, у поменутом писму А. Шахматову од 26. 06. 1904. године он пише: „Наш говор заиста може да служи за распознавање свих словенских језика” (Костельник 1975: 333). Позајмљивања Костельник посматра као фактор који је познат у савременој лингвистици као *трансфер* (Жлуктенко 2000: 212). У питању је појава када језик-адстрат не само утиче на одступање од норме у језику-примаоцу, већ и стимулише у њему законитости, процесе и појаве. Трансфер у суштини учвршћује језик, мобилишући у њему пасивне елементе система и претварајући их из потенцијалних у реалне. У томе Костельник види разлог лакоће и стабилности русинског говора који је, према његовим речима, веома чврст, „држи се као чичак кожуха, не подлеже ниједном језику, и ниједан језик не иде му на штету.” Костельник пореди свој говор и са радничким оделом које ништа не може да оштети и завршава то поређење речима: „шта је настало на размеђу трију народа такво и мора бити” (Костельник 1975: 194).

На тај начин Костельник је исказао мисао која је легла у основу савременог проучавања језика у контакту. Разматрајући утицај једног језика на други лингвисти примећују да није у питању само спољна појава, већ и нешто што је везано за унутрашњи развој језика који прима у своју структуру све што одговара интерним законитостима његовог развоја. Дакле, у факторе језичког утицаја можемо да сврстамо и структурне карактеристике језика-примаоца (првенствено његове лексике), присуство/одсуство или ниво развијености књижевне традиције и писаних споменика, број говорника, статус језичке групе, јер језичка хијерархија корелише са другим хијерархијама — економском, националном, просветном итд.

Као што је истакао украјински лингвиста Олекса Хорбач у студији о књижевном језику бачванских Украјинаца-Русина, Костельникова *Грамматика* је утемељена на контрастирању бачванског дијалекта са украјинским, пољским, словачким и српскохрватским језиком, и задатак тог језика требало је да буде сведен на задовољавање основних образовних потреба народа. „Ипак”, — примећује Хорбач, — „већ сама књижевна делатност аутора граматике и његових следбеника, а после — и сам живот — побија такву тезу: од скромних почетака крстурски дијалект је израстао у посебан књижевни језик” (Гор-

бач 196: 15). Костельник је заправо указао на разлоге виталности говора бачванских Русина. Он не побија све утицаје, већ их прима упозоравајући: „Свою бешеду треба чувац од цудзих словох, кельогод лем мож. Кед ест свойо слово, та не слободно брац цудзе... Дзе немаме ище свойо, там треба створиц нове слово, або вжац слово зос нашого кнїжкового, або зос сербского языка, але треба тото слово прїменїц гу духу нашей бешеди” (Свој језик треба чувати од туђих речи колико год је могуће. Када постоји своја реч не треба узимати туђу... Где не постоји своја реч треба створити нову — узети је из нашег књижевног језика или из српскога, али ту реч треба применити у духу нашег говора) (Костельник 1975: 246). Костельник не само да је створио предуслове за прерастање дијалекта бачванских Русина у посебан словенски микројезик, већ је наступио као прави визионар, проричући свом говору будућност посебног језика.

Украјински језик у Југославији привлачио је мању пажњу истраживача. Међу лингвистима који су се бавили језиком босанских и славонских Украјинаца неопходно је истаћи Васиља Стрехаљука који је 1989. године одбранио магистарски рад о фразеологизмима у украјинском, хрватскосрпском и русинском језику, као и објавио низ прилога из социолингвистичке проблематике (СТРЕХАЉУК 1979; 1989), као и научницу из Украјине Тамару Токар која је у периоду 1971—1981. године интензивно проучавала говоре босанских и славонских Украјинаца (в. МИЗБ 1991).

Русински језик као микројезик и даље ће имати своју будућност. Наставља да се развија и богата књижевност на русинском језику. Било би погрешно спутавати такав природан ток ствари. С друге стране, украјински језик добијаће све више на значају као језик оформљене националне мањине и њихове локалне књижевности, али и као језик велике словенске земље. Русини и Украјинци у Војводини осећају да припадају истом историјском корену, бројне заједничке странице њиховог суживота у Југославији и Србији не могу тек тако да се игноришу. У почетном периоду њихове националне, културне и језичке самоидентификације крајем 19. — почетком 20. века преовлађивала је управо таква тенденција. Сада је мишљење представника русинске националне мањине подељено, један део њих тврди да је матична земља Русина Украјина, други — да Русини немају матичну земљу (РАПУГА 2009). О томе која ће тенденција преовладати одлучиће будућност. Упућивање на историјске чињенице и изворе, као и просвећивање по том питању како русинског, тако и украјинског становништва у Војводини, сузбијање у што већој мери политизације проблема, допринеће тешњој сарадњи Русина и Украјинаца Војводине и њиховом узајамном приближавању.

ЦИТИРАНА ЛІТЕРАТУРА

- БЕЛЕЙ, Любомир. Дзе етноязычны корень югославянских руснацох? *Літературне сло-во*, 1991, 5, стр. 2.
- БИНДАС, Ђура. Русинско питње у Војводини. *Јединство*, 7. 03. 1922, 8. 03. 1922, стр. 2.
- ВЕЛИКОМ СЛАВЕНУ. *Spomen knjiga povodom 60-to godišnjice smrti T. Ševčenka*. Ruski Kr-stur—Zagreb: RNDP, 1921.
- ГНАТЮК, Володимир. „Руські оселі в Бачці (Полудневій Угорщині).” *Записки НТШ* т. 22, кн. II (1898): стр. 15—58.
- ГНАТЮК, Володимир. „Русини Пряшівської єпархії і їх говори.” *Записки НТШ* т. 35—36, кн. III—IV (1900): стр. 1—70.
- ГНАТЮК, Володимир. Словаки чи русини? *Записки НТШ* т. 42, кн. IV (1901): стр. 1—81.
- ГОРБАЧ, Олекса. *Літературна мова бачвансько-сримських українців („русинів“)*. Відбитка из Збірника присвяченого пам’яті З. Кузеля, *Записки НТШ*, т. 169, Париж—Франкфурт, 1961.
- ДЗЕНДЗЕЛІВСЬКИЙ, Йосип. Сторінка з історії вивчення говорів та літератури бачван-ських українців. *Шветлосц*, 1969, ст. 248—252.
- ДУЛИЧЕНКО, Александр. *Славянские литературные микроязыки. Вопросы формирования и развития*. Таллин: Валгус, 1981.
- ДУЛИЧЕНКО, Александр. *Jugoslavo-Ruthenica II. Роботи з рускей филології и исторії*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, Руске слово, 2009.
- ДУЛИЧЕНКО, Александр. Современная этноязыковая Микрославия: состояние и пер-спективы развития // *Русинський язык меджі двома конгресами*, ед. Анна Плі-шкова, Пряшів: Світовий конгрес Русинів, Інститут русинського языка і кул-тури, Пряшівської універзیتی, 2008, 38—48.
- ЖЛЮТЕНКО, Юлия А. Предисловие// Уриэль Вайнрайх. *Языковые контакты. Состоя-ния и проблемы исследования*, Благовещенск: Благовещенский Гуманитарный Кол-леж им. Бодуэна де Куртенэ, 2000: стр. 212.
- З НАШОГО ПРАВОПИСА. *Рочна кніжка 1951. р.* Нови Сад: Руске слово, 1951.
- ЯГИЧ, Ватрослав. Про українську мову та назву українці// *Курс історії української літературної мови*. Ред. І. К. Білодід. Т. 2. Київ: Радянська школа, 1961, стр. 288—296.
- КОСТЕЛЬНИК Гавриїл. Бачванські українці. *Календар Товариства „Просвіта”*, річник 42 (1920), Львів.
- КОСТЕЛЬНИК Гавриїл. Чом сом постал Українець? // *Проза на бачванско-сримским руским литертурним язiku*. Нови Сад: Руске слово, 1975, стр. 129—136.
- КОСТЕЛЬНИК Гавриїл. *Грамадика бачвансько-рускей бешеди* // *Проза на бачванско-срим-ским руским литертурним язiku*. Нови Сад: Руске слово, 1975 (1923), стр. 207—313.
- КОСТЕЛЬНИК Гавриїл. *Проза на бачванско-сримским руским литертурним язiku*. Нови Сад: Руске слово, 1975.
- МИЗЬ, Роман. Невтомний дослідник українських говірок в Боснії. *Наша Думка*. 1991, 86, стр. 36.
- МАРУНЧАК, Михайло. Матеріали до справи про вбивство Г. Костельника// *Гавриїл Ко-стельник на тлі доби: пошук істини*. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, Универзитет у Новом Саду, 2007, стр. 196—200.
- НЕБЕСНИЙ, Борис. Українці у Србији. Нови Сад, 2005. www.rastko.rs/rastko/delo/11868
- ПЕТРУК, Олег. Гавриїл Костельник і радянська влада (1939—1941) // *Гавриїл Костель-ник на тлі доби: пошук істини*. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, Универзитет у Но-вом Саду, 2007, стр. 182—196.
- РАМАЧ, Янко. Модели організованя культурно-просвітного и национального живота Руснацох// *Руски календар 2001*. Нови Сад: Руске слово, 200, стр. 72—74.
- РАМАЧ, Янко. *Русини у Јужној Угарској/Руснаци у Јужней Угорскеј (1745—1918)*. Нови Сад: ВАНУ, Докторске дисертације, т. 1, 2007.
- РАМАЧ, Юлиан. Сербскогорватски уплів и способи твореня нових словох у нашим язiku. *Творчосц*, 1982, стр. 17—24.

- РАМАЧ, Юлиан. *Граматика руского языка*. Београд, 2002.
- РАМАЧ, Юлиан. Актуални проблеми войвидянського вариянта русинського языка.// *Русинський язык меджі двома конгресами*, ед. Анна Плішкова, Пряшів: Світовий конгрес Русинів, Інститут русинського языка і культури, Пряшівської універзити, 2008, 80—90.
- РОДЗАНКО, Михајло. Мисли и погледи пред будушношћу Русије, *Нова Европа*, Загреб књ. 3, 5 (1925): стр. 129.
- РУСКЕ СЛОВО. *Одлука о додељивању специјалне награде Новинско-издавачког предузећа „Руске слово” за најбољу књижу*. Нови Сад, 1/69 (1969): стр. 77—78.
- РУСИНЬСКИЙ ЯЗЫК. Red. P. M. Magocsi. *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Opole: Uniwersytet Opolski — Instytut Filologii Polskiej, 2004.
- РУСИНЬСКИЙ ЯЗЫК МЕДЖІ ДВОМА КОНГРЕСАМИ. Ред. Анна Плішкова, Пряшів: Світовий конгрес Русинів, Інститут русинського языка і культури, Пряшівської універзити, 2008.
- РУМ'ЯНЦЕВ, Олег. *Галичина — Боснія — Воєводина: Українські переселенці з Галичини на території югославських народів у 1890—1990 рр.* Київ, 2008.
- РУМ'ЯНЦЕВ, Олег. *Питання національної ідентичності русинів і українців Югославії (1918—1991)*. Dottorato di ricerca in Studi Iberici, Anglo-americani e dell'Europa Orientale. Settore scientifico-disciplinare di afferenza: L-LIN/21, Slavistica. Università ca' Foscari di Venezia, 2009.
- САБАДОШ, Јанко. *Ушцај одвојеног ширења русинске од украјинске народности у Југо-славији на њен културни и политички живот*. Магистарски рад. Београд: Факултет политичких наука, 1973.
- САБАДОШ, Јанко. *Проблеми на линији одређења Русин-Украјинац у СФРЈ. Сейарај из књиже „Традиционална култура југословенских Русина (прилози)*. Нови Сад—Београд: Руске слово, Етнографски институт САНУ, 1971.
- СОБОЛЕВСКИЙ, Алексей И. Не русские а словаки, *Этнографическое обозрение* 4 (1898): стр. 147—149.
- СТРЕХАЛЮК, Василь. Навчання мов народностей Боснії. *Наша думка*, 1979, 21, ст. 54.
- СТРЕХАЛЮК, Василь. Про мову, якою спілкуються югославські українці. *Наша думка*, 1985, 49, ст. 38—39.
- ТАМАШ, Юлиан. *История русской литературы*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1997.
- ТАМАШ, Юлиан. *Гавриїл Костельник медзи доктрину и природу*. Нови Сад: Руске слово, 1986.
- ТЕРЛЮК, Іван. „Просвіта” — берегиня національної ідентичності. *Українське слово* 1 (1996): стр. 35—37.
- ТИШКЕВИЧ, Михајло: *Украјина према Русији и Польској у Словенстџу*. *Нова Европа*, Загреб књ. 2, 11 (1921): стр. 410.
- УКРАЈИНСКО ПИТАЊЕ. Београд: Руско одељење Друштва словенске узајамности, 1919.
- ФІРАК, Михайло. Наша браца Русини-Українці у Славонии и Босни. *Руски календар за Јужнославянских Русиних*, 1922, 74—78.
- ФРАНКО, Іван. 1980: Нариси з історії української літератури в Галичині // І. Франко *Збір творів у 50 т.* Київ, т. 27 (1980): стр. 130—148.
- ХАРДОВИЧ, Михајло Из историје препорода українског народа. *Нова Европа*, Загреб књ. 3, 5 (1925): стр. 137.
- ЦАП Микола. Руски язык восточно-славянского происхождения. *Шветлосц*, 1989, 5, стр. 664—672.
- ЧУЧКА, Павло. О чим шведочи антропонимия войводянских руснакох. *Шветлосц*, 1973, 1, стр. 95—110.
- ШТЕФАН, Августин. Августин Волошин. Carpatian research center, Toronto, 1977.
- BARİĆ, Eugenija. *Rusinski jezik u procjepu prošlosti i sadašnjosti*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2007.
- CARPATICA. *Sbor pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi při Slovanském ústavu v Praze. Sv. 1 řada A, Sv. 2 řada A. řídí Karel Chotek*. Praha, 1936.

- ĐURIĆ, Vladimir, ĆURČIĆ, Slobodan, KICOŠEV Saša. The Ethnic Structure of the Population in Vojvodina // The Serbian Questions in The Balkans, University of Belgrade. Faculty of Geography, Belgrade 1995 // www.rastko.rs/istorija/srbi-balkan/djuric-curcic-kicosev-vojvodina.html
- GUSTAVSSON, Sven R. *Jihoslovanští Rusíni, jejich kultura a jazyk*. Acta Slavica et Baltica. Vol. IV, 2006. Univerzita Karlova v Praze — Filozofická fakulta.
- FISCHER, Adam. *Rusini: zarys etnografij Rusi*. Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1928.
- HAUGEN, Einar Ingvald. *The Norwegian Language in America: A Study in Bilingual Behavior*. Vol. 1, *The Bilingual Community*; Vol. II *The American dialects of Norwegian* VII. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press, 1969.
- KURASZKIEWICZ, Władysław. *Іван Панькевич: українські говори підкарпатської Русі і суміжних областей*. Kraków: Skład Główny w Księgarni Gebethnera i Wolffa, 1939.
- LATINOVIĆ, Rudolf. *Teorija jezika u kontaktu*. Zagreb: JAZU, 1986.
- MALORUSI I UKRAJINA. *Preštampano iz Nove Evrope*, Zagreb, 1939.
- MEILLET, Antoine. *Linguistique historique et linguistique générale*. La société de linguistique de Paris, VIII, 1921/1936.
- PAPUGA, Olena. Dan s poslanikom: Olena Papuga, Liga socijaldemokrata Vojvodine, Danas, 25. 01. 2009.
- PASTRNEK, František. Z nejvýchodnějších nářečí uherskoslovenských, Národopisný sborník československý kn. III (1898): стр. 65—66.
- PASTRNEK, František. Rusini jazyka slovenského. (Odpoved' panu Vlad. Hnat'jukovi). — *Статті по славяноведению*. Вып. II. — Санкт Петербург, 1906, с. 60—78.
- STIEBER, Zdzisław. *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe; *Wzdział. 1, nr. 21, 32, 40, 44, 47, 49 (Prace wdziału Ś — językoznawstwa, nauki o literaturze i filozofii/ Łódzkie Towarzystwo Naukowe; nr. 56, 58. Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1956—1964.*
- STIEBER, Zdzisław. *Dialekt Łemków; fonetyka i fonologia*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1982.
- ŠTOLC Jozef, Buffa Ferdinand, Habovštiak Anton. *Atlas slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1968—1984.
- TICHÝ, František. *Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi*. Praha, Orbis, 1938.
- WEINREICH, Uriel. *Languages in Contact: Findings and Problems*. Berlin: Mouton, 1968 (1953).

Людмила Попович

РУСИНЫ И УКРАИНЦЫ В СЕРБИИ

Резюме

В статье предлагается обзор исторического, социологического и лингвистического аспектов вопроса об этнических корнях русинов и украинцев в Сербии. Особое внимание отведено анализу заимствований в языке бачванских русинов из других славянских языков и лингвистическому вкладу в изучение этого вопроса автора первой грамматики бачванско-русинского говора Гавриила Костельника.

Владимир Коларић
 Универзитет уметности у Београду
 Факултет драмских уметности

МОДЕЛИЗАЦИЈА СВЕТА У АРИСТОТЕЛОВОЈ ПОЕТИЦИ И У СТРУКТУРАЛНОЈ СЕМИОТИЦИ ЈУРИЈА ЛОТМАНА

У раду се разматра античко порекло идеје о моделизацији света, засновано на Аристотеловим појмовима мимесиса и поиесиса, а затим се у светлу ових учења излаже теорија моделизације у оквиру структуралне семиотике Јурија Лотмана, са посебним нагласком на филму као доминантној уметности и медију двадесетог века.

Кључне речи: моделизација, модел, уметност, свет, стварност, мимесис, знак, филм, монтажа, Аристотел, Јуриј Лотман.

Идеја о уметности као моделу света потиче још од Аристотела, који је први дистинкцију између уметности и стварности засновао на појмовима мимесиса (μίμησις; подражавање, опонашање, одигравање) и поиесиса (ποίησις; грађење, готовљење, произвођење), постављајући тако основ за онтолошку и сазнајну аутономност уметничког дела и уметности у односу на категорије стварности, природе и истине. Управо кроз мимесис уметност не раскида своју везу са стварношћу и не пориче своје учешће у њој, док кроз поиетичке поступке „састављања заплета”,¹ односећи се према себи самој, потврђује своју аутономност, своје независно постојање. Уметност се тако разоткрива као нешто различито од природе (φύσις), која је нешто рођено, израсло, изникло (φύσις потиче од грчке речи са значењем „расти”), и сагледава се као производ специфичног и уникатно људског умећа (τέχνη) грађења (ποίησις) нечега до тада новог и непостојећег и што на себи својствен начин учествује у способности (моћи) људске душе (ψυχή) да дође до истине (ἀλήθεια), али и као нешто различито од човекове моћи да делује (радња, πράξις), усмерене на обликовање људског живота у заједници.² У свом „јединству погледа

¹ Пол Рикер (Ricoeur) поетику дефинише управо као „уметност [умеће, занат, τέχνη] састављања [σύνταξις, распоређивање] заплета [μῦθος = l'intrigue]” (РИКЕР 1993: 47).

² О односу појмова поиесис, праксис и фисис, као и о нужности повезивања појма праксис са заједницом видети у ГАДАМЕР 2000: 36, 49, 52.

на природу, друштво и душу” (ГАДАМЕР 2000: 136), антички Грци нису правили битну разлику између појмова природе (φύσις) и истине (ἀλήθεια), сагледавајући их у категоријама сврховитости (ἐντελέχεια) и кроз дијалектику скривања и раскривања. Природа се тако, као целокупност живих ствари, биљака и животиња, „живог бивствујућег”, примарно сагледава као оно што се показује, што се отвара погледу, као показивање нечег скривајућег, самораскривање, док је истина, већ и просто етимолошки, одсуство скривености, оно нескривено, оно што се отима мраку несврховитости и незнања, оно што хоће да види и да буде виђено, истовремено оно нескривено и (речена, исказана, логосна) истина о нескривеном. Управо овакво схватање истине омогућило је у Грчкој рађање теорије, као виђења, гледања, посматрања, „зрења” (contemplatio, не speculatio, „зрцаљење”³), које никако није пасивно, пошто „прастари смисао теорије јесте суделовање у свечаном посланству у славу богова. Посматрање божанског догађаја није констатовање неког стања ствари без узимања учешћа или посматрање неког раскошног призора, већ стварно суделовање у догађају, стварно присуство” (ГАДАМЕР 2000: 19). Овакво наглашавање делатности, суделовања и присуства има непосредне импликације на уметност и разумевање уметности код старих Грка, али и у нашој садашњој ситуацији. За Платона идеје *суделују* у стварима, док ствари *присусују* у идејама, где је су-деловање један надређени, активни, сврховити и осмишљавајући принцип, бескрајно удаљен од сваког нестваралачког, непреображавајућег, не-смисленог и не-животног бивања-уз, прибивања, простог неделатног присуства. Платон већ само бивство природе (φύσις) „види у psyche, то јест у принципу спонтаног кретања које одликује оно што је живо” (ГАДАМЕР 2000: 102), што ће тек са Аристотеловим превладавањем Платоновог дуализма⁴ и његовом супериорном дијалектиком облика (форме) и твари (материје), те свеопштим нагласком на сврховитости (ἐντελέχεια), добити свој пуни смисао. И πράξις (пракса, деловање, делање, радња) је за Грке такође активан принцип, који „формулише начин понашања живог у најширој општости”, и по којим се подразумева „оно животно остваривање (energeia) живог уопште, коме одговара један *живош*, начин живота, живот који се води на одређен начин (bios). И животиње имају praxis и bios, а то значи извешан начин живљења” (ГАДАМЕР 2000: 52). Користећи се резултатима Платонових истраживања, а и интуицијама⁵ ранијих грчких философа, Аристотел се у својој тео-

³ О неадекватности латинских и неких црквенословенских термина грчком изворнику видети у Жуњић 2008: 18.

⁴ О Платоновом дуализму можемо говорити само условно, пошто је његово схватање онтолошких ступњева знатно сложеније. Ипак, сасвим мало знамо о Платоновом истинском, „езотеријском” учењу.

⁵ Овде реч интуиција не користим у пежоративном, већ у значењу спознаје која није резултат метода на којима почива савремено схватање науке. Сасвим је легитимно, попут Генона (Guenon), сматрати већ саму појаву философије, као зачетка дана-

рији уметности донекле враћа изворним грчким схватањима, егзактно их формулишући. Још је Жан-Жак Русо (Rousseau) у свом *Огледу о пореклу језика* (Русо 2001: 47) указао на склоност Грка да управо оно што је најважније и најживље исказују не речима, него знацима. Ово сагледавање истине као показивања, указивања, назначивања, али и суделовања, учествовања, са-бивања, можда је први пут исказано у Хераклитовом фрагменту Б93, где се открива како „Господар чије је пророчиште у Делфима, нити говори нити скрива, већ даје знакове”.⁶ Оваква слика Аполона, као динамички спој казивања и скривања, те превазилажење оба ова односа према стварима, управо је карактеристично за грчко поимање знака и означавања, „означаваљачког праксиса”. Аполон је „унутаргледајући”, „појављујући”, он се појављује, раскрива и показује-на и собом показује на темељно устројство фисиса. Као што је Аполон, као бог (господар, „господ”, вишњи) поретка, склада, јасноће и бесмртности душе, уједно и ту међу нама, он је присутан без икакве потребе за посредништвом и медијумом (као у монотеистичким религијама⁷), тако је и знак замена за ствар, тварна, нескривена (видљива) ознака за скривено, неиспољено (невидљиво), али он је и сама та ствар, он учествује, суделује у ономе на шта указује, он је само то указивање до тада (не у хронолошком смислу) скривајућег, иза чега се заправо наслућује изворна грчка идеја о истости говора и онога на шта се говор односи, и где се управо истина сагледава кроз адекватност идентитета говора и односеће ствари. Премда је управо Платон у свом *Кратилу* (Платон 2008)⁸ засновао истраживање значења и језика, у његовом дуализму се губи нешто од динамичности и сложености овог односа, доступног његовим „мистичнијим” претходницима. Његова заслуга је најпре у препознавању тварне природе (материјалности) знака, те његове двозначности, двосмислености, где се кроз дијалектичко спајање супротности-супротстављености евидентира смисао (Платон 2008: 5, 91). Видевши исправно знак и значењску праксу као резултат и нужан услов техне, умећа, оног облика знања (πονητική ἐπιστήμη) на основу ког је могуће произвођење (Γαδαμερ 2000: 10), Платон није у стању да знак, управо као техне, разлучи од фисиса а да при томе

шње науке, као деградацију у односу на традицијске моделе спознаје (философи као „љубитељи мудрости” наспрам мудраца). О томе више у Томић 2007: 41 и Халиловић 2007.

⁶ Варијанте превода видети у Марковић 1979 и Diels 1983. Овде су углавном коришћене варијанте и модификације превода за које се опредељивао проф. др Слободан Жуњић у оквиру свог курса Античке философије на Филозофском факултету у Београду 1994/1995.

⁷ Или се бар чини да је у монотеистичким религијама, конкретно хришћанству, тако, ако не правимо разлику између Божанске суштине и Божанских енергија. Ово паламистичко учење је одлично разрађено у Радовић 2006, док су његове далекосежне импликације на уметност присутне у Успенски 2000.

⁸ Видети и избор одломака из Платонових дела, који је направила Ксенија Марицки-Гађански, релевантан за његово виђење језика и значења, у Платон 1977.

сачува његову спознајну и онтолошку релевантност. Означаване се тако за Платона сврстава у исти ред са мимесисом, као сенка сенке, као нешто што тек присуствује а не истински суделује у сазнању, као што ствар само присуствује у идеји док идеја суделује у стварима. Тек је Аристотел са својим превазилажењем дуализма облика и твари, инсистирањем на ἐνέργεια и сврховитости (ἐντελέχεια), био спреман да јасно разлучи техне од фисис, не укидајући и не умањујући тиме њену спознајну релевантност, и утемељујући, одбраном мимесиса и признавањем спознајне моћи миметичке моделизације,⁹ могућност заснивања уметности као модела-моделизације света. Платон се, дубоким увидом, а из позиције сопственог дуализма, прибојавао могућности да се „старо везивање уметничког, занатски направљеног, за узор дате у природи”, преобрати у схватање уметности као „конструкционог идеала, идеала природе вештачки начињене саобразно идеји” (ГАДАМЕР 2000: 36).¹⁰ Аристотел оштро разграничава фисис од поиесис и техне, он га чак конципира као „противпојам ставу израђивања и прављења” (ГАДАМЕР 2000: 103), које, као поиесис, „почива на знању [знању као вештини, умећу, ἐπιστήμη τέχνη, на основу ког је могуће произвођење] и представља економску базу за живот полиса” (ГАДАМЕР 2000: 53) и, као техне, представља школовано умеће стручњака, вештину која се као таква учи и преноси на основу јасних, практичном разуму доступних правила и норми.¹¹ Ово уочавање битности расуђивања за техне (техне као способност произвођења условљена правилним расуђивањем), представља у неку руку и први аргумент у прилог настанка *Поетике*, као приручника за „прављење” уметничког дела, али и покушаја заснивања теоријског осмишљавања уметности. Други аргумент у „одбрану” уметности и поетике — свакако јесте и њихово укључивање у парадигму сврховитости: за Аристотела, „уметност је људска творевина на основу лепоте и реда који постоји у самој природи. Природа је, по Аристотелу, динамична и увек усмерена некој сврси; а сличну снагу приписује и уметности; разлика је у томе што природа има свој принцип кретања

⁹ О овом термину, као и о критици миметизма, више у ШЕФЕР 2001.

¹⁰ Што се у неку руку и догодило у ренесанси, често управо на темељима (лоше схваћеног) платонизма, изопачавањем једне друге уметничке парадигме, која много дугује Антици, али је и много узвишенија — хришћанске. Занимљиво је управо средњовековни спор око универзалија, али и питање филиокве, сагледати у светлу ових раних грчких сукоба и недоумица, као и њихове импликације на уметност и разумевање уметности. Неке од занимљивих могућности наслутио је, на пример, Перс (Peirce) (ПЕРС 1993: 107, 130). Занимљив увод у хришћанско виђење језика свакако је Пападопулос 1998, као и Глубоковски 2008. Страх од „удвајања реалности” у уметности религијски филозоф „софиолошке” оријентације Сергиј Булгаков оспорава на начин сличан Аристотелу, али и семиотичарима: „Уметност не тражи да употпуни реалност или да створи упоредо с њом ново биће (то би било неплодно луциферство), она жели да покаже њену реч, идеју, мисаони лик” (Булгаков 1998: 42).

¹¹ Овде је немогуће не присетити се Платонове нетрпељивости према „умећу” софиста, наслеђеној наводно од Сократа.

и стварања у себи, а уметност *производи ствари* чија је замисао и облик у уметниковој души. Човек је изумитељ, он смишља, планира и доприноси настајању *ствари* које и саме постају принципи и извори кретања и промена, попут природе” (Милилић 1993: 44). Признајући поиетичким наукама (ἐπιστήμη) спознајну вредност, чије је оруђе техне као једно од пет моћи људске душе да дође до истине, Аристотел као критеријум поиетичког, наспрам осталих облика сазнања, успоставља управо од Платона презрени мимесис. Платон није оспоравао мимесис као основу уметности, али је оспоравао његову спознајну моћ и етичко дејство (Аристотел 2005: 74). За Аристотела, мимесис је људима урођен и представља значајан извор сазнања и уживања, које је и само неодвојиво од моћи расуђивања (Аристотел 2005: 11). Управо ова привидна рационализација уметности води ка учествовању истинског смисла и сврхе уметности и мимесиса, дефинишући њихов онтолошки статус и однос према категоријама стварности. Мимесис је тако подражавање, приказивање, опонашање, он је „миметичка активност”, активан процес подражавања или приказивања. „Треба, дакле, разумети подражавање, или приказивање, у његовом динамичком значењу, као транспоновање у дела која имају приказивачки карактер” (Рикер 1993: 47). Дакле, мимесис није никакво пасивно пресликавање, имитација, оно истовремено подразумева однос уметничког дела (производа миметичке активности) према категоријама стварности, али је уједно и обликовни принцип самог уметничког дела. Миметички карактер уметничког дела неодвојив од његовог унутарњег устројства, онога што је уметничко дело у себи самом. Подражавање, које је увек подражавање нечега, конкретно подражавање радње (μίμησις πράξεως), дакле μῦθος, неодвојиво је од унутарњег принципа организације дела, дефинисаног од Аристотела као састав (састављање, распоређивање) догађаја (πράγματιον σύνταξις), дакле опет μῦθος, кога Рикер сасвим правилно, уместо са фабула, прича, приповедање, преводи као заплет (франц. l'intrigue, енгл. plot), наглашавајући динамичку повезаност делова унутар целине, процесуалност, поступност, уместо структурираности.¹² Унутрашње устројство дела, његова иманенција, код Аристотела је неодвојива од његовог односа са категоријама стварности, делу привидно трансцендентним. „Подражавање или приказивање је миметичка активност утолико што нешто производи или, сасвим одређено, што производи распоред догађаја [πράγματιον σύνταξις] путем грађења заплета [μῦθος]” (Рикер 1993: 49). Оно што се подражава није нека статична, мртва, дефинисана стварност, није чак ни природа у оном смислу у којој су је схватили ренесансни и постренесансни коментатори, више-мање као видљиво живуће окружење човека, већ радња, праксис, жива

¹² Митхос и мимесис „треба схватити као поступке, а не као структуре” (Рикер 1993: 47).

људска делатност.¹³ Подражавалац подражава „људе у акцији” (Аристотел 2005: 9), „људе који дјелују, живе људе”, где је нагласак „не на људима него на активности, радњи” (Аристотел 2005: 67), на унутарњем принципу у свакој твари, у ком је „уписана” његова „сврха”. Подражавање дакле није подражавање „стварности”, него подражавање енергије развоја једног бивствујућег, његове унутарње сврховитости, самоусмерености. Мимесис, миметичка активност, учествује у истини тиме што оно скривајуће, неиспољено, чини присутним, видљивим, нескривеним, раскривеним, омогућујући му да се испољи, прикаже, покаже, и тако и само учествује у светлости истине. Мимесис тако учествује у оној Хајдегеровој¹⁴ и Финковој (HEIDEGGER, FINK 1993) слици лаза, осветљеног места у шуми, чистине, оном бљеску светлости (муње) која омогућава да нешто јесте и да има смисла, што свему бивствујућем дарује хоризонт смисла.¹⁵ Радња, оно што се подражава, оно живо, тако је уједно и тај унутарњи, усврховљени принцип сваке ствари, али и „производ конструисања од којег се састоји миметичка активност” (РИКЕР 1993: 50), раскривајући тако истост производа и предмета подражавања у једном истом подражавачком акту, као акту учешћа у истини, која је већ сама та адекватност идентитета говора и онога на шта се говор односи, обједињујући тако питања истине, сазнања, мимесиса, језика и означавања у једну неразлучиви целину, која ће трајно одредити развој људске мисли у правцу разрешавања трајне запитаности питањима заједничарења (комуникације) и моделизације, као темељним питањима људског бивствовања у историји, у времену.¹⁶

Управо на оваквим темељним увидима и Јуриј Лотман (1922—1993) — а служећи се искуствима руског формализма, деветнаестовековне науке о књижевности, лингвистике, прагматизма, марксизма-лењинизма, кибернетике и теорије информација — у оквиру руске-

¹³ „Мимесис није стварање илузије, обмана, већ озбиљан покушај да се нешто поново проживи и поново прикаже, односно да се унапред проживи и прикаже оно што би се желело да се догађа” (Христић 1969: 32).

¹⁴ Овакав приступ уметности и Антици генерално много дугује Хајдегеру (Heidegger). Видети посебно Хајдегер 2001.

¹⁵ Обратити овде пажњу на Хераклитове фрагменте B11: „Све што гмиже на пашу изгони удар” и B64: „(Овим) свим управља муња (гром)”. Хајдегер о фрагменту B64 у Хајдегер 1999: 178.

¹⁶ О даљем философском развоју односа значења и света, значењима који дејствују на свет, али су као и знаци независна, о јединству субјекта и објекта, а на примеру Хегела (Hegel), видети у Нуролте 2007: 157—169. За Хегела „појам није само ноетичка стварност, унутрашња субјекту који спознаје: он је, уз то, непосредно спољашње биће. Појам и биће су способни да измене своју одређеност, па традиционалној дефиницији истине која се односи на вредност адекватције идеје с реалним треба додати ону која схвата спознајући субјект као предмет појма. [...] Појам треба да буде мишљен као идентитет објективног бића по себи и субјекта који га схвата, а Ум је достигнут само кад је свест схватила да је идентична са читавом стварношћу” (Зуровац 2008: 51). Ово свакако има значајне импликације на Хајдегерово учење, као и на савремено тумачење Антике, Аристотела и мимесиса.

-совјетске Тартуско-московске школе гради своје семиотичко схватање моделизације света. Као реакција на романтичарски субјективизам, сензуализам и култ природе,¹⁷ али у континуитету са романтичарском склоношћу према паралелизму светова и артифицијалном (естетизам наспрам етике, култ чудног и настраног), у деветнаестом веку, махом у англосаксонској средини, долази до својеврсне легитимизације Аристотеловог схватања уметности као производа и поетике као вештине „прављења” уметничког дела и учења (науке, знања) о тој вештини.¹⁸ Под таквим утицајима, али и наслеђујући акмеистички култ „заната” (ремесло), руски формалисти у другој и трећој деценији двадесетог века формулишу своја схватања о уметничком делу као „суми поступака”, које ће умногоме обележити целокупну науку о уметности нашег времена. „Такозвани *формални метод* се формирао не као резултат стварања посебног *методолошког* система, већ у борби за самосталност и конкретност књижевне науке. [...] За *формалисте* се као принципијелно питање не поставља питање о методама проучавања књижевности, већ о књижевности као предмету проучавања” (ЕЛХЕНБАУМ 1972: 3). „Предмет науке о литератури [књижевности] није литература него *литерарност*, тј. оно што чини дато дело литерарним делом. [...] Ако наука о књижевности жели да постане наука, она мора признати *књижевни њосћујак* [пријем] за свог јединог *јунака*” (Јакобсон, у: ПЕТРОВ 1970: 102). „Књижевност је самостални део идеолошке средине и заузима у њој посебно место као скуп вербалних творевина организованих на одређен начин, са специфичном, само њима својственом структуром” (МЕДВЕДЕВ 1976: 25). „Првобитна природа уметности јесте потреба за искоришћавањем и организацијом оних енергија човековог организма које се искључују из уобичајеног начина живота или дејствују у њему делимично, једнострано. То и јесте њена биолошка основа, која показује силу животне потребе што тражи задовољење. Та основа, у суштини играчка и невезана са одређено израженим *смислом*, отеловљује се у оним *заумним*, *самоциљним* тенденцијама које се називају у свакој уметности и показују се као њени органски ферменти. Коришћењем и претварањем тог фермента у *изражајност* организује се уметност као социјална појава, као *језик* нарочите врсте. [...] У сталном неслагању *заумности* и *језика* јесте унутрашња дијалектика уметности, која управља њеном еволуцијом” (ЕЛХЕНБАУМ 1972: 147—146). „Књижевност је динамична говорна конструкција. [...] Примена конструктивног фак-

¹⁷ Али у неку руку наспротив Хегелу: „Уметничко стварање [за Хегела] не представља формалну делатност која се изводи према датим прописима већ, као духовна делатност, мора да ради сама од себе. Дух налази своје одређење само у себи самом, па се у свом раду покоравља само себи. Пошто није само механичка продукција [произвођење], уметничко дело се не може подвести под неко правило” (ЗУРОВАЦ 2008: 31).

¹⁸ Као пример видети праву апологију Аристотелу у Вајлдовом (Wilde) есеју „The Critic as Artist” (WILDE 1997).

тора на материјалу, на *обликовању* материјала — то је оно што карактерише књижевно дело. Свако дело је ексцентрично, јер се у њему конструктивни фактор не раствара у материјалу, не *прилагођава* му се, већ се с њим повезује, ексцентрично избија преко њега. [...] „*Материјал* уопште не постоји насупрот *форми*, он је такође *формалан*, јер не постоји ван конструктивног материјала” (Тињанов, у: ПЕТРОВ 1970: 274—275). „Свака уметност се користи некаквим материјалом позајмљеним из света природе. Тај материјал она посебно обрађује помоћу поступака који су својствени датој уметности: на крају, услед обраде, природна чињеница (материјал) унапређује се до ступња естетске чињенице, постаје *уметничко дело*” (Жирмунски, у: ПЕТРОВ 1970: 317). Овакав „аристотелизам” свакако показује велики динамизам и виталност и он ће, уз резултате истраживања „нових” наука какве су кибернетика и теорија информације, пресудно утицати на Лотманов сложен и далекосежан структурално-семиотички¹⁹ приступ књижевности и уметности и његову теорију моделизације. Формалисти никада заправо не доводе у питање миметичку природу уметности, они, као и Аристотел, под уметношћу и поступком никада не подразумевају пасивно, механичко преношење, пресликавање, понављање, идентичну „копију”, већ пре „деформацију” подражаваног, „онеобицавање”, измештање из аутоматизма перцепције које баца ново светло на стварност, подразумева ново „виђење”, и управо је у томе спознајна моћ уметности. Оно што се подражава такође није нека статична, довршена реалност, већ процес, дејство, енергија, промена, оно „видљиво” само кроз уметност, само кроз миметичку активност, активност динамичког конструисања уметничког дела. „Уметнички поступак никада не служи за просто описивање, приказивање објекта, него се помоћу њега објекат представља као чудан или необичан у оквирима нашега обичног доживљаја света. Остављајући по страни какав је и шта је објекат по себи, овде нас занима следећи моменат: помоћу уметничког поступка тај објекат за наш доживљај (поимање) света није само описан, него је у извесном смислу и *конструисан*. Он је другачији, он нам другачије изгледа, чудан је. Другачије видети свет, могли бисмо да кажемо, значи имати други свет” (ПЕТКОВИЋ 1984: 52). Уметност у том смислу почива на једној врсти трансформације, преображаја,²⁰ где се предмети претварају у знакове, свет предмета у свет знакова (ЛОТМАН 2004: 83), и на једној врсти апстракције, „која је условно занемаривање целине објекта, ради неког одређеног, издвојеног и позитивно окарактерисаног момента. Про-

¹⁹ Термин *структурална семиологија* је „у извесном смислу плеоназам, пошто је семиологија такорећи по претпоставци *структурална*” (КОЗОМАРА 1998: 34).

²⁰ „Мимичко и јесте један праоднос, у коме се не дешава толико подражавање колико преображавање. [...] Мимесис није онда толико то да нешто указује на нешто друго, што је његов узор, него да нешто постоји као смислено у себи самом” (ГАДАМЕР 2002: 37).

учавање тог издвојеног момента увек треба да се обавља на фону целине” (Медведев 1976: 136). Уметност, као и теорија, тако се не „губи у стварима”, већ обавља темељну функцију уопштавања, која је још код Грка схватана као услов сваког сазнања. Философија и наука рађају се управо у жељи за превладавањем, осмишљавањем и преображавањем ове бескрајне разноликости ствари, у потрази за идентитетом као јединством у разноликости, у уочавању суштинских веза, заједничке основе, припадања неком ширем јединству. Овде и лежи „одбрана” како формализма тако и семиотике, од сваке оптужбе за „формализам”, рационализам, „убиство уметности” и одсуство „живог живота”. „Истраживач семиотичар навикао је да преображава свет који га окружује тиме што у њему осветљава семиотичке структуре” (Лотман 2004: 11). „Наука заправо описује оне елементе и њихове међусобне везе у предметима или класама предмета, који се могу научним средствима издвојити и идентификовати, а то значи да описује извесне инваријантне структуре у бескрајно разноликом предметном свету. Те структуре нису нешто што је непосредно дато, него их наука конструише помоћу одређеног броја проверених научних поступака” (Петковић 1996: 46). „Систем се конструише на основу разликовања варијантног и инваријантног; у структуру, унутарњу организацију система улазе само инваријантне јединице и односи. У крајњој линији, систем је искључиво резултат научног апстраховања; јединственост света научнику је дата у конструктима, а не у самим, непосредно датим бићима. чија особеност нужно остаје изван егзактне научне методе” (Петковић 1984: 240).

За Јурија Лотмана уметност поред комуникацијске врши и битну спознајну функцију. Она „спознаје живот користећи се средствима његовог одражавања” и „средствима која су јој доступна поновно обликује [воссоздать] стварност која човека окружује” (Лотман 1970: 43, 45). „Уметност спознаје живот преобликујући га. У неком материјалу уметник преобликује слику живота у складу са структуром која је, по његовом мишљењу, својствена датој појави стварности. Појаве које уметника окружују нису аморфна маса, оне чине одређену материјалну структуру, систем односа које уметник приказује у конструкцији свог дела. Уметникова творевина испуњава своју спознајну улогу само ако њена структура на адекватан начин открива структуру стварности у оквиру најпрогресивније мисли дотичне епохе” (Лотман 1970: 47). Овде Лотман доводи у непосредну везу усвојену теорију језика са својим, базично аристотеловским, схватањем миметизма. Проширивање сосировске дихотомије *signifie* (означено; појам) — *signifiant* (означитељ, означавајуће; ознака појма) и *la langue* (језик) — *la parole* (говор; реч) увидима Перса и Мориса (Morris) (у правцу динамизма семиосиса) и пробојима Јакобсона (Якобсон) у правцу приближавања лингвистике и поетике (кроз замену и унапређење Сосирове (Saussure) терминологије терминима кода и текста),

те касније усвајање дихотомије *competence* (језичка способност; знање) — *performance* (језичка делатност; испољавање) Ноама Чомског (Chomsky), засноване на начелном прихватању Хумболтовог (Humboldt) појма „унутарње форме”,²¹ имаће непосредне импликације на Лотманово схватање уметности као моделизације.²² Све ове дихотомије дугују основном сосировском разграничавању, где „први термин означава систем који се може описати, јер је у извесном смислу *зашиворен*, то јест број његових елемената (односа, правила) теоријски је ограничен, и може се означити коначним целим бројем, у принципу не нарочито великим, мада његова величина у крајњој линији зависи од нивоа општости на којем се врши опис; [док] други термин означава манифестације дотичног система, то јест скуп појединачних, конкретних остварења могућности које систем пружа и која су теоријски бесконачна, те представљају *ошворени* вид система” (Буњевац 1978: 12). Тако за Лотмана „основна питања сваког семиотичког састава [система] јесу, прво, однос према свијету који лежи изван његових граница и, друго, однос статике према динамици” (Лотман 1998: 5), где већ у први мах уочавамо, сузивши Лотманово широко схватање семиотичког система на систем уметности, сродност са Аристотеловим динамичким категоријама мимесиса и митхоса, односно *μίμησις* *πρᾶξις* (подражавање радње) и *πρᾶξις* *οὐσίας* (склоп, састав догађаја), при чему језичко утемељење оваквог заснивања семиотичког система Лотман формулише на следећи начин: „Простор што лежи изван језика и изван његових граница улази у сферу језика и претвара се у *садржај* само као саставни елемент дихотомије садржај-израз. [...] Тако, није ријеч о односу садржаја и изразица, него о супротстављености сфере језика са његовим садржајем и изразом свијету што лежи изван језика” (Лотман 1998: 5). „Да би постао фактор културе спољашњи свет у који је човек урођен подвргава се семиотизацији — дели се на област објеката који нешто означавају, симболизују, на нешто указују, то јест на оне који имају смисао и објеката који само представљају себе саме. [...] Изван семиосфере [целокупног семиотичког простора који постоји у датој култури] нема комуникације ни језика. [...] Семиосфера је резултат и услов за развој културе”²³ (Лотман 2004: 198, 183, 185). Естетске импликације овога су следеће: „Естетика је често истицала везу феномена уметности са удвајањем реалности. [...] Могућност удвајања је онтолошка претпоставка света предмета у свет знакова: одражени лик ствари

²¹ Погледати редом Сосир 1996; Морис 1975; Јаковсон 1988. и Чомски 1972. Поводом „одбране” Хумболта видети Цивьян 2005, 205 и даље.

²² На овој вези мемитизма са сосировском бинарношћу, али и метафором, писао је и Жак Дерида (Derrida), инсистирајући на њиховом метафизичком карактеру (у Дерида 1990). Иако делује као потпуно оспоравање сваке вредности миметичког, ово представља једно релевантно и занимљиво (у дијалогу са Хајдегером) гледиште, за које изгледа да још није процењено на прави начин.

²³ „Основни *рад* културе састоји се у структурној организацији света који окружује човека” (Петковић 1984: 183).

ишчупан је из практичних веза које су му природне и због тога лако може да буде укључен у моделирајуће везе људске свести. [...] Управо то што траг у исто време јесте човек, а очигледно није човек, то што је искључен из мноштва свакодневно-практичних веза, провоцира да се он укључи у семиотичку ситуацију” (Лотман 2004: 83). „Сваки модел, уосталом, служи као посредник који нам невидљиво чини видљивим и одсутно присутним” (Петковић 1996: 13). Ако се за Лотмана „у својству модела објекта разматра било који други објект који га имитира [подражава, приказује], који у процесу изучавања служи као његов својеврсни заменик, онда се јавља могућност да се једна од основних одлика уметности — спознаја путем преобликовања — интерпретира као појава моделовања” (Лотман 1970: 61). „Модел [франц. образац, калуп] се једноставно може дефинисати као аналогон неког објекта ако и када у процесу сазнања служи уместо самог објекта. Помоћу њега и на њему могу се обављати извесне сазнајне радње без присуства објекта” (Петковић 1984: 178). Управо модел у уметности представља структуру изузетног динамизма и сложености, и на томе почива његова огромна спознајна и обликовна моћ. „Могућност уметности да моделује најсложеније објекте и односе, који ни уз помоћ било каквих других средстава не подлежу спознаји, даје посебан печат самој природи модела у уметности” (Лотман 1970: 63). Услови ефектности модела, по Г. Клаусу, су следећи: „а) он је дужан да демонстрира исте односе као и његов објекат; б) он је дужан да, по могућности, на основу структуре и односа модела открије допунска својства објекта” (Лотман 1970: 63). Док се научни модел „по правилу ствара онда кад је путем анализе већ израђена одређена представа о структури објекта или елементима који је сачињавају”, дотле „модел у уметности настаје другачије: уметник има синтетичку представу о целовитости приказиваног објекта, и управо ту целовитост и моделује. [...] Ако је обичан научни модел сам себи довољан, оделит, укључен само у аналошку везу са објектом, онда је модел у уметности (уметничко дело) само елеменат сложености структуре, могућ је једино у односу са таквим појмовима као што су *модел света*²⁴ и *модел ауторове личности* — поглед на свет у најширем смислу тог појма. [...] Модел [према томе] није идеја, него структура — оваплоћена идеја” (Лотман 1970: 63—64, 66).²⁵ „Пресликавање бесконачно сложене стварности на један уређен систем са коначним бројем елемената и њихових међусобних односа, то је заправо моделовање” (Петковић 1996: 78). Са становишта кибернетике, модел је једна

²⁴ О односу модела света и језика Татјана Цивјан (Цивьян) пише: „Следећа својства језику омогућавају изузетно место у кодовном систему модела света: 1) језик (и само језик) у стању је да опише модел света у свој његовој целокупности и са задовољавајућим степеном подробности; 2) језик је у стању да опише не само сопствени модел света, већ и било који други (страни); 3) језик служи као посредник при преласку с једног кода модела света на други” (Цивьян 2005: 32).

²⁵ О научном моделу и „моделу-реалитету” видети у Ракочевећ 1996: 264.

пробабилистичка структура, „направа” која у што је могуће већој мери „појачава” дејство унетих информација: „Сложена операција је она код које унети подаци, које називамо улаз [input], захтевају велик број комбинација да би се постигло дејство на спољни свет, које називамо излаз [output]” (Винер 1973: 39). „Кибернетика, као и свака теорија управљања, заправо проучава процес у коме се помоћу минималне енергије на улазу постиже максималан ефекат на излазу. То је могуће зато што се између улаза и излаза налази механизам који се у физици и кибернетици назива појачавач” (Петковић 1996: 22). Естетска примена ове теорије се непосредно ослања на теорију језика: „Свака тематика која улази у књижевни текст језички је посредована. Из тога чак нужно следи да књижевни текст може да добије своју почетну и елементарну организацију само ако обичан говорни низ потврде допунској сегментацији према новоме параметру. [...] Нема моделовања без преношења значења или пресликавања. [...] Уколико се појачава допунска организација коју намећу књижевне конвенције, утолико расте и моделативна моћ књижевног текста” (Петковић 1996: 24—25). У том смислу спознајна и обликовна моћ уметности почива на дихотомiji ентропије и редунације, где је „ентропија мера неодређености и непредвидљивости у процесу избора и комбиновања комуникационих јединица”, а редунација „супротно од тога: мера предвидљивости” (Петковић 1984: 206). Тако се уметност, као и свака човекова (свесна) делатност (праксис), али и сваки човеков производ (поиесис, техне, попут машине), сагледава као „острвце повећане организованости” у мору ентропије (Винер 1973: 49), као „направа” (структура, „програм”, модел) који хаос спољашњег света, хаос бескрајне разноликости, „преводи”, осмишљава, преобликује и преображава, уводећи га тако у простор смисла, истине и сазнања; другим речима, човекова стваралачка делатност свет приноси смислу.²⁶ „Реални простор постаје иконички лик семиосфере — језик, на којем се изражавају различита ванпросторна значења, а семиосфера са своје стране мења реални просторни свет који човека окружује по својој слици и прилици” (Лотман 2004: 296). Конкретно, „уметнички текст је акт стварања света, таквог света у чијем темељу су механизми непредвидљивог саморазвијања. [...] Ми смо и планета у интелектуалној [ноетичкој] галаксији и слика њеног универзума” (Лотман 2004: 419).^{27, 28}

Посебно место у Лотмановој теорији моделизације заузима истраживање филма, као доминантне уметности и медија у двадесетом

²⁶ О повезивању технике и естетике и приближавању, преко функције произвођења, класичне идеје стварања са модерном идејом програмирања, видети у Милиић 1993, 228 и BENSE 1978.

²⁷ Далекосежне и занимљиве закључке о човеку као знаку и човеку као мисли видети у ПЕРС 1993, 108 и даље.

²⁸ О вези Аристотелове идеје ума (нус) и „светског ума” са Лотмановим појмом семиосфере видети у Мухина 2006. Додатну научну потврду оваквих увида налазимо у Раковић 1996: 288—313.

веку. У филму Лотман види ванредно сложен семиотички систем и структуру изузетне моделативне моћи. Како моделативни статус система зависи пре свега од језика, Лотман најпре настоји да дође до одређења језика и знака у филму. „Језик је регулисани комуникациони (намењен преносу информација) знаковни систем. [...] Указивање на знаковни карактер језика одређује га као семиотички систем. Да би могао да остварује своју комуникациону функцију, језик мора располагати системом знакова. Знак је материјално изражена замена предмета, појава и појмова у процесу размене информација у колективу. [...] Међутим, осим семантичке регулисаности, језик подразумева и другу — синтаксичку. У њу спадају правила спајања засебних знакова у редоследе, реченице које одговарају нормама датог језика” (Лотман 1976: 4—5). Филм је за Лотмана такође језик. „Само кад схватимо језик филма уверићемо се да он није ропска, празна копија живота, већ активан чин поновног стварања [преобликовања] у коме се сличности и разлике сједињују у јединствени, напет, понекад драматичан процес спознавања живота” (Лотман 1976: 6). Језички карактер филма неодвојив је од његове обликовне и спознајне функције као уметничког модела. Сложеност и особеност филма Лотман посебно сагледава кроз динамичку поделу знакова на уговорене и сликовне (иконичке), где „у уговорене спадају они знаци код којих веза између израза и садржине није изнутра мотивисана”, док „сликовни или иконички знак подразумева да значење има једини израз који му је природно својствен” (Лотман 1976: 6), при чему се „уговорени знаци лако синтагматизују, слажу у низове, [...] [они су] прилагођени причању, стварању приповедачких текстова, док се иконички знаци ограничавају на функцију именовања” (Лотман 1976: 9). Ова потрага за специфичношћу „речи” и „реченице” у филму, како би филм могао бити одбрањен као језик, има нешто од динамизма Аристотеловог разликовања мимесис и систасис, и базично почива на „двојству” филма између његовог визуелног и „приповедачког” карактера. „Уметност не одсликава једноставно свет беживотном аутоматичношћу огледала — она претвара слике света у знаке и тиме испуњава свет значењима. Знаци не могу бити без значења, не садржати информацију. Због тога оно што је у објекту изазвано аутоматизмом веза материјалног света постаје у уметности резултат слободног избора уметника и самим тим добија вредност информације. [...] Циљ уметности није да једноставно одслика овај или онај објекат, већ да га учини носиоцем значења” (Лотман 1976: 15—16). Ако је иконичке знаке немогуће „уланчавати”, примарно визуелна природа филма наизглед доводи у питање његову приповедачку функцију, док је сама природа филмске, дакле фотографске слике, односно њена информативна, обликовна, спознајна и моделативна моћ, угрожена подређивањем „аутоматизму закона техничког репродуковања” (Лотман 1976: 16), који као да укида сваку „информативност”, свако присуство „појачавача”, сваку разлику између слике (модела) и објекта, да-

кле и свако значење. „У ствари, читава историја филма као уметности представља ланац открића чији је циљ протеривање аутоматизма из свих карика подложних уметничком изучавању. Филм је победио покретну фотографију, направивши од ње активно средство спознаје стварности. Свет који он репродукује истовремено је и сам објекат и модел тога објекта” (Лотман 1976: 17). Ова „победа” остварена је у првом реду уочавањем специфичности дистинкције између уметности и стварности на филму, где се „одиграни [подражавани] живот разликује од истинског живота својом ритмичком рашчлањеношћу. [...] Репродукујући видљиви и покретни изглед живота, филм га рашчлањује на одсечке. [...] Ова ритмичка рашчлањеност и чини основу за поделу текста филма на кадрове”, где је кадар „основни носилац значења филмског језика”, који се онда може даље „уланчавати” у сложеније значењске јединице (Лотман 1976: 25–26). Филм стога моделује најпре средствима монтаже, која је само појединачан случај средства које се широко примењује у уметности — „заједничког смештања разнородних елемената”. „Сукобљавање елемената различитих система (они морају бити и супротни и упоредиви, то јест јединствени на неком апстрактнијем нивоу) представља уобичајено средство образовања уметничких значења. На њему се изграђују семантички ефекти типа метафоре, стилистички и други уметнички смислови” (Лотман 1976: 49). Према примату семантичког или синтаксичког и степену обликовности и апстракције, филмови сопствену моделативну моћ усмеравају у два правца: 1) филмови оријентисани на структуру стварности (језик; код) и 2) филмови оријентисани на њену непосредну емпиријску датост (говор; текст) (Лотман 1976: 60), што ће опет имати своје примарне импликације на монтажу, поделом на „монтажну школу” (структура стварности) и „монтажу унутар кадра” (непосредна емпиријска датост), односно „монтажу” и „дубински кадар”.²⁹ У свом „аристотеловском” превазилажењу овог дуализма, Лотман синтагматску и метонимијску природу монтаже сагледава кроз концепцију филмског простора који се гради јединством супротности између равне, плошне, дводимензионалне, материјалне (физичке) природе филмског екрана и бескрајног, n-димензионалног, пре енергетски схваћеног него материјалног, простора света. „Ефекат кадра [као основног носиоца значења филмског језика] се гради [управо] на успостављању изоморфизма³⁰ између свих просторних облика реалности и равног, ограниченог на четири стране простора екрана. [...] Екран је ограничен бочним периметром и по-

²⁹ Поводом супротстављања монтаже и дубинског кадра видети Ајзенштајн 1964 и Базен 1967. О пореклу неких Ејзенштејнових (Эйзенштейн) схватања, битних за тему којом се овде бавимо видети Успенски 2007.

³⁰ „Кад два или више објеката имају истоветну структуру, за њих се каже да су изоморфни.” Изоморфизам је „потпуно, узајамно и једнозначно пресликавање двају скупова”. Оваква математичка дефиниција није сасвим применљива на уметност, па се користи у мање строгом значењу (Петковић 1996: 43).

вршином. Изван ових оквира филмски свет не постоји. Али он тако испуњава унутарњу површину да се фиксација могућности пробијања преко граница стално појављује. Основно средство за напад на бочни периметар је крупни план. Извучени детаљ, замењујући целину, постаје метонимија. Он је изоморфан свету. Међутим, ми не можемо заборавити да је он ипак део неке реалне ствари и контуре те ствари, које не постоје на екрану, сукобљавају се са границама екрана” (Лотман 1976: 78). Док се монтажа „потпуно мири са равном природом филмског света”, дубински склопови кадра, „представљајући спој крупног плана на *авансцени* кадра и општег плана у његовој дубини, граде филмски свет који пробија *природну* равнину екрана и ствара знатно префињенији систем изоморфизама: тродимензионални, безгранични и састављен од многих чинилаца свет реалности проглашава се изоморфан равном и ограниченом свету екрана” (Лотман 1976: 78—79). Међутим, тврди Лотман, неосновано је видети „у дубинском кадру непосредан живот, природност, сирову реалност, за разлику од редитељски препарираног и условног монтажног филма. Пред нама није упрошћен, већ још савршенији, сложенији, понекад истанчанији филмски језик. Његова изражајност и виртуозност су неоспорни, једноставност — сумњива. То није аутоматски ухваћен живот — први ступањ система *објект-знак* — већ је то трећи ступањ, имитација знака максимално сличног стварности, начињеног од материјала који је максимално удаљен од те сличности. [...] У кадру се истовремено налазе и текст и метатекст, живот и његово моделирајуће осмишљавање” (Лотман 1976: 79). Овај динамички однос између ограниченог простора екрана и бескрајног пространства света уочавајући као основно својство филмског медија, Лотман судбину филма директно везује за судбину екрана.³¹

Далеко од сваког нестваралачког антимиетизма и сваке ненаучне произвољности, Лотманово интересовање за уметност усмерава се директно ка њеној врхунској тајни: „Знаковна природа уметничког текста у својој је природи двострука: с једне стране, текст хини праву реалност, хини да постоји самостално, на зависно о аутору, да је ствар у низу других ствари реалног свијета. С друге стране, он стално подсјећа да је он нечије дјело и да нешто значи. У том двоструком освјетљењу настаје игра у семантичком пољу *стварности-фикција* коју је Пушкин изразио ријечима: *Пролиш ђу сузе над измишљеним*” (Лотман 1998: 88).

Ова питања управо данас, са променом спознајног и онтолошког статуса екрана у нашој култури, трагањем за новим облицима перспективе и преиспитивањем саме природе уметности и њеног смисла, као да су актуелнија него икада раније.

³¹ Примену Лотманове теорије моделизације на конкретним филмовима видети у Коларић 2009 и Коларић 2010.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АЈЗЕНШТАЈН, С. М. *Монтиџа атракција*. Београд: Нолит, 1964.
- БАЗЕН, Андре. *Шта је филм?* — Књ. 1. Београд: Институт за филм, 1967.
- БУЛГАКОВ, Сергије. *Икона и иконопоштовање*. Београд: Источник, 1998.
- БУЊЕВАЦ, Милан. *Стируктурални љрилаз књижевности*. Београд: Нолит, 1978.
- ВИНЕР, Норберт. *Кибернетика и друштво*. Београд: Нолит, 1973.
- ГАДАМЕР, Ханс-Георг. *Ум у доба науке*. Београд: Плато, 2000.
- ГАДАМЕР, Ханс-Георг. *Филозофија и поезија*. Београд: Службени лист СРЈ, 2002.
- ГЛУБОКОВСКИ, Николај Н. *Бог-Логос*. Београд: Отачник, 2008.
- ДЕРИДА, Жак. *Бела миџологија*. Нови Сад: Братство-Јединство, 1990.
- ЕЈХЕНБАУМ, Борис. *Књижевност*. Београд: Нолит, 1972.
- ЖУЊИЋ, Слободан. „Модерна и православно наслеђе”. *Источник* бр. 66 (2008).
- ЗУРОВАЦ, Мирко. *Методичко заснивање естетике*. Београд: Дерета, 2008.
- КОЗОМАРА, Младен. *Говор и субјективност*. Београд: Плато, 1998.
- КОЛАРИЋ, Владимир. „Моделизација света у филму *Буђење ђацова* Живојина Павловића”. *Зборник радова Факултета драмских уметности* бр. 15 (2009): 83—98.
- КОЛАРИЋ, Владимир. „Одбрана уметности у *Српском филму* Срђана Спасојевића”. *Култура* бр. 127 (2010): 82—101.
- ЛОТМАН, Ј. М. *Предавања из стируктуралне поезике*. Сарајево: Завод за издавање уџбеника, 1970.
- ЛОТМАН, Јуриј М. *Семиосфера*. Нови Сад: Светови, 2004.
- ЛОТМАН, Јури. *Семиотика филма и проблеми филмске естетике*. Београд: Институт за филм, 1976.
- МАРКОВИЋ, Мирослав. *Хераклиј. Фрагменти*. Београд: Графос, 1979.
- МЕДВЕДЕВ, П. Н. *Формални метод у науци о књижевности*. Београд: Нолит, 1976.
- МИЛИЋИЋ, Бранислава. *Семиотичка естетика*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 1993.
- МОРИС, Чарлс. *Основе теорије о знацима*. Београд: БИГЗ, 1975.
- МУХИНА, Валерия. „Великое идеополе общественного сознания”. *Развитие личности* № 4. http://r1online.ru/articles/r104_06/575.html, 01. 06. 2009.
- ПАПАДОПУЛОС, Стилијан. *Теологија и језик*. Београд: Хришћанска мисао, 1998.
- ПЕРС, Чарлс Сандерс. *Изабрани сјиси*. Београд: БИГЗ, 1993.
- ПЕТКОВИЋ, Новица. *Елементи књижевне семиотике*. Београд: Народна књига, 1996.
- ПЕТКОВИЋ, Новица. *Од формализма ка семиотици*. Београд — Приштина: БИГЗ-Јединство, 1984.
- ПЕТРОВ, Александар (ур.). *Поетика руског формализма*. Београд: Просвета, 1970.
- ПЛАТОН и Ксенија Марицки-Гађански. *О језику и сазнању*. Београд: Рад, 1977.
- ПЛАТОН и Прокло Дијадок. *Крајини; Разматрања корисних излагања Платоновог Крајини*. Београд: Отачник, 2008.
- РАДОВИЋ, Амфилохије. *Тајна Свете Тројице по светом Григорију Палами*. Манастир Острог, 2006.
- РАКОВИЋ, Дејан. „Мождани таласи, неуронске мреже и јонске структуре: биофизички модел измењених стања свести”. *Свест* — научни изазов 21. века (прир. Дејан Раковић и Ђуро Коруга). Београд: Европски центар за мир и развој—Чигоја штампа, 1996.
- РАКОВИЋ, Милоје М. „Универзална свест и универзални код”. *Свест* — научни изазов 21. века (прир. Дејан Раковић и Ђуро Коруга). Београд: Европски центар за мир и развој—Чигоја штампа, 1996.
- РИКЕР, Пол. *Време и љрица*. Нови Сад—Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1993.
- РУСО, Жан-Жак. *Оглед о љореклу језика*. Нови Сад — Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2001.
- СОСИР, Фердинанд де. *Курс љиште лингвистике*. Нови Сад — Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1996.
- ТОМИЋ, Оливер. „Хијерархија и антихијерархија у делу Рене Генона”. *Нур* бр. 52 (2007).

- УСПЕНСКИ, Ениса. 2007. „О немогућностима драме и могућностима филма”. *Зборник радова Факултета драмских уметности* бр. 11–12 (2007).
- УСПЕНСКИ, Леонид. *Теологија иконе*. Манастир Хиландар, 2000.
- ХАЈДЕГЕР, Мартин. *Предавања и расправе*. Београд: Плато, 1999.
- ХАЈДЕГЕР, Мартин. *Шумски ђуџеви*. Београд: Плато, 2001.
- ХАЛИЛОВИЋ, Сеид. „Постренесансно отуђење од институције Светог”. Предговор у: Парсанија, Хамид. *Биџак и пад — антропологија у Исламу*. Београд: Metaphysica, 2007.
- ХРИСТИЋ, Јован. *Облици модерне књижевности*. Београд: Нолит, 1968.
- ЦИВЬЯН, Т. В. *Модель мира и ее лингвистические основы*. Москва: Ком-Книга, 2005.
- ЧОМСКИ, Ноам. *Грамматика и ум*. Београд: Нолит, 1972.
- ШЕФЕР, Жан-Мари. *Защо фикција?* Нови Сад: Светови, 2001.
- ARISTOTEL. *O pjesničkom umijeću*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.
- BENSE, Max. *Estetika*. Rijeka: Otokar Keršovani, 1978.
- WILDE, Oscar. *The Collected Works of Oscar Wilde*. Hertfordshire: Wordsworth Editions, 1997.
- DIELS, H. *Fragmenti predsokratovaca*. Zagreb: Naprijed, 1983.
- JAKOBSON, Roman i Morris Halle. *Temelji jezika*. Zagreb: Globus, 1988.
- LOTMAN, Jurij M. *Kultura i eksplozija*. Zagreb: Alfa, 1998.
- HEIDEGGER, Martin and Eugene Fink. *Heraclitus Seminar*. Chicago: Northwestern University Press, 1993.
- HYPPOLITE, Jean. „The Structure of Philosophic Language According to the Preface to Heidegger's Phenomenology of the Mind”. *The Structuralist Controversy* (eds. Richard Macksey, Eugenio Donato). Baltimore: The Johns Hopkins University, Humanities Center, 2007.

Владимир Коларич

МОДЕЛИРОВАНИЕ МИРА В ПОЭТИКЕ АРИСТОТЕЛЯ И В СТРУКТУРНОЙ СЕМИОТИКЕ Ю. ЛОТМАНА

Резюме

Идея об искусстве как о модели мира берет свое начало еще у Аристотеля, который первым различение искусства и действительности определил через понятия мимезиса и поиэзиса, создавая тем самым основу для онтологической и познавательной автономности произведения искусства и искусства вообще по отношению к категориям действительности, природы и истины. Именно через мимезис искусство не теряет своей связи с действительностью и не отрицает свое участие в ней, в то время как через поиэзисные приемы „составления завязки”, относясь к себе самому, подтверждает свою автономность, свое независимое существование. Свое понимание искусства и значения Аристотель основывает на традиционном греческом понимании совпадения речи и того, к чему эта речь относится, когда знак — это замена вещи, материальное, нескрытое обозначение скрытого, невыявленного, но в то же время это и сама та вещь, он участвует и соучаствует в том, на что указывает. Так мимезис приобретает большую познавательную ценность, он не пассивное механическое подражание, имитация, он активный динамичный процесс, который одновременно подразумевает отношение произведения искусства (произведения мимезисной активности) к категориям действительности, но также и принцип формирования самого произведения искусства. Мимезис неотделим от понятий Аристотеля „систасис” и „мифос”, которые составляют динамичную целостность, ключевую для его понимания моделирования. То, чему подражают, не является статичной, мертвой, определяемой действительностью, но действием, праксисом, живой человеческой деятельностью; таким образом, подражается не „действительность”, но энергия развития существующего. Мимезис участвует в истине тем, что скрываемое, делает явным, открытым, видимым,

давая возможность тому проявиться, показаться, и таким образом и сам участвует в свете истины. Структурно-семиотическое основание моделирования мира Лотмана основывается на похожем, сложном, динамичном видении отношения искусства и действительности. Частично в своих взглядах Лотман исходит из понимания русских формалистов, которые в действительности никогда не ставили вопрос о мимезисной природе искусства, рассматривая ее через динамичные категории деформации и острашения: то, что подражается, подобно Аристотелю, процесс, действие, энергия, то, что „заметно” только через искусство, через подражательную активность. Искусство покоится на одном виде трансформации и абстракции, оно реализует фундаментальную функцию обобщения, которая еще у Древних греков понималась как условие сознания. Искусство, как и наука, не занимается непосредственно данным. Оно конструирует, обославливает его появление. Лотман свое учение о моделировании базирует и на лингвистике, и на „пробабалистических” концептах кибернетических моделей, и на теории информации. Искусство хаос внешнего мира, хаос бесконечной разнообразности „переводит”, осмысливает, преобразовывает, преображает, вводя его в пространство смысла, истины и сознания, другими словами, творческая деятельность человека придает миру смысл. Модель в искусстве представляет собой структуру исключительного динамизма и сложности, и на этом основывается его огромная познавательная и формообразующая мощь. Лотман особенно в фильме видит структуру исключительной моделирующей силы, которая сначала становится заметной в его способности превзойти репродуктивный автоматизм фотографии, в фильме же моделирование осуществляется посредством монтажа. В своем „аристотелевском” преодолении дуализма между „монтажом” и „глубинным кадром” Лотман судьбу фильма напрямую связывает с судьбой экрана. Вопросы, которые он ставит, именно сегодня, с изменением познавательного и онтологического статуса экрана в нашей культуре, поиском новых форм перспективы и новыми исследованиями самой природы искусства и его смысла, актуальны, как никогда ранее.

Стана Ристић
Институт за српски језик САНУ
Београд

ТЕОРИЈА ИНТЕГРАЛНОГ ОПИСА И СИСТЕМСКА ЛЕКСИКОГРАФИЈА Ј. Д. АПРЕСЈАНА

У раду је дат преглед општих карактеристика теорије интегралног описа и системске лексикографије, представљен у делима Ј. Д. Апресјана, и истакнут значајан допринос овог водећег руског лингвисте унапређењу науке о језику, и то како на општем, теоријском плану тако и на плану примењене лингвистике, нарочито у областима лексикографије, учења језика и превођења.

Кључне речи: теорија интегралног описа језика, системска лексикографија, семантички метајезик, лексикографски тип, лексикографски портрет, језичка слика света

Уводни део

1.0. У раду су представљене основне поставке теорије интегралног описа језика и системске лексикографије, која је свој конзистентни и целовити смисао добила у лингвистичким делима Ј. Д. Апресјана. Имамо у виду три монографска дела (Апресјан 1995, 1995а и 2006), чији су потпуни подаци наведени у литератури.

1.1. Ј. Д. Апресјан, један од водећих руских лингвистичких теоретичара и представника Московске семантичке школе, концепцију своје семантичке теорије изнео је још 1974. год. у књизи *Лексичка семантика* (*Лексическая семантика*) чије је основне принципе проверавао и развијао у свом даљем практичном и теоријском раду до садашњег времена. Рад се одвијао у фрагментима и серијама по ауторовом избору, што је објављено као монографија под насловом *Интегрални опис језика и системска лексикографија* (Апресјан 1995а). Тако је, уз друго издање монографије *Лексичка семантика* (Апресјан 1995), у два импозантна тома наведених наслова, као и у делу монографије групе аутора (Апресјан 2006), поред осталог, представљена теорија интегралног описа језика чија је примењивост у практичном лексикографском раду разрађена у виду теорије системске лексикографије.

1.2. Ј. Д. Апресјан валидност својих теоријских начела заснива и/или проверава у лексикографској пракси. Као практичар лексико-

граф и аутор низа речника, од универзалног дескриптивно-комбинаторног, преко синонимских (једнојезичних и двојезичних) све до речника рекција и спојивости, он описом лексема проверава и потврђује исправност интегралних принципа и системске лексикографије, као основних постулата свог теоријског опредељења. Иако се наведени речници принципијелно разликују, првенствено по својој основној намени, у свима њима присутни су заједнички, општи параметри релевантни за структурирање речничког чланка. Дескриптивно-комбинаторни речник је намењен лингвистичким истраживањима и препарирању информација за машинску обраду података, па стога поседује свој специфичан формализован, вештачки метајезик, док је енглеско-руски синонимски речник, на пример, оријентисан на ширу популацију корисника, па је речнички чланак у њему реализован семантичким метајезиком природног језика.

Главне претпоставке за настајанак теорије интегралног описа

1.3.0. Концепција теорије лексичке семантике Ј. Д. Апрејана стварана је под утицајем савремених теоријских токова (трансформационе теорије и њених допуњаваних семантичких варијаната, теорија антрополошке оријентације: психо-, социо-, етнолингвистике, лингвокултурологије, когнитивне лингвистике), као и под утицајем рада на машинском превођењу у Информационом институту Министарства за електротехничка истраживања. Ту се почетком 70-их година 20. века Апрејан нашао са другим истакнутим лингвистима (И. М. Богуславским, А. К. Жолковским, Л. Н. Јорданском и др.)

1.3.1. У савременој русистици синтаксичке јединице проучавају се са становишта формалне, комуникативне и смисаоне организације садржаја. У традиционални, формални синтаксички опис смисао се укључује само оним својим елементима који су непосредно везани за форму, тј. оним значењима по којима се разликују синтаксичке конструкције настале од лексички сродних речи разних граматичких категорија (*Он болеет; Он болен; Ему больно*) или пак различитих облика исте речи (*Он работает; Ему работать*).

1.3.2. Оријентација на семантичку организацију синтаксе реченице непосредно је проистекла из развоја учења о значењу језичких јединица. Наиме, за савремену семасиологију карактеристично је утврђивање заједничких обележја значења речи и значења реченице, из чега се развијао глобални приступ значењу. Он подразумева јединство граматичког и лексичког плана, али са принципијелно различитим типовима значења који коегзистирају у садржају језичких јединица. Тако је у руској лингвистици у теоријском смислу дошло до приближавања лексичке семантике (као гране лексикологије) и синтаксичке семантике.

1.3.3. Приближавање лексикологије и синтаксе омогућила је и теоријска поставка по којој у једном од својих аспеката реченица, аналогно речи, представља номинативну јединицу. У синтаксичкој семантици реченица се разматра као ознака догађаја, чији су учесници — *активанти* обухваћени радњом, па се реченица одређује као сложен целовит знак који се непосредно односи на догађај, ситуацију, за разлику од речи, која се као јединични знак односи на догађај, ситуацију посредно, тек када се укључи у реченицу.

1.3.4. У оваквом приступу семантици реченице као денотат реченице узима се догађај, ситуација — фрагмент стварности и њен семантички модел — *пропозиција*. Садржај реченице схвата се као структура, *систем са релацијама*, чији је центар *предикат* који отвара и одређује места предметима, учесницима — актантама, детерминшући њихов карактер и број. Значења реченице изучава се као комплекс компонената различитих по својој природи: објективних, које одражавају стварност и представљају *диктум реченице* и субјективних, које одражавају однос мислећег субјекта према стварности и које представљају *модус реченице*.

*Општи принципи теорије интегралног описа
и системске лексикографије*

2.0. У кратком осврту на главне токове у развоју лексичке и синтаксичке семантике у савременој руској лингвистици представили смо основне претпоставке настајања теорије интегралног описа језика и њених основних принципа. Основни су принципи теорије интегралног описа: 1) интегрални лингвистички опис 2) принцип лексикографског портретисања, 3) принцип системске организације лексике остварене у лексикографском типу и 4) принцип реконструкције наивне, језичке слике света на материјалу лексике и граматике. Поред њих истичу се и следећи важни појмови: појам системске организације смисла („системообразующего смысла”), представљање семантичког метајезика као упрошћеног и стандардизованог подјезика језика који се описује, а којим се дефинишу значења свих језичких јединица, појам лексеме и њеног интегралног лексикографског представљања, појам лексикографског типа и представљање лексике као класификационог и операционог система (исп. и АПРЕСЯН 2006: 33—34). У даљем излагању биће представљени наведени принципи и појмови.

2.1. Интегрални опис Ј. Д. АПРЕСЈАНА подразумева такав опис у коме су речник и граматика сагласни једни с другима по типовима лингвистичких информација које су у њима дате и по начинима њиховог записивања. У вези са повезивањем речника и граматике, досадашње лингвистичко искуство је показало да граматичка правила

захтевају обраду прозодијских, морфолошких, семантичких, прагматичких, комуникативних и синтаксичких (спојивостних) особина лексеме (АПРЕСЯН 1995а: 135). Тако нпр. семантичка компонента „стативност” код неких глагола, односно „фасадност” код неких именица, карактерише лексему у свим случајевима њене употребе, док прагматичке компоненте карактеришу одређене лексеме само у неким случајевима употребе (нав. дело: 147—148).¹ У интегралном опису лексемама се на директан начин приписују сва својства која су важна за граматичка правила, а граматичка правила узимају у обзир све видове понашања лексеме. Такво системско усаглашавање у лексикографском опису чини основу системске лексикографије („системна лексикография”).

2.2.1. Принцип интегралности лингвистичког описа, по Апресяну, био је запажен већ код Л. В. Шчербе (1931), али само као идеална претпоставка, без иједног примера интегралног описа. Први такав покушај у руској лексикографији остварен је у дескриптивном речнику руског језика Д. Н. Ушакова, али само на плану морфологије и лексике.

2.2.2. 70-тих година 20. века И. А. Мељчук и његови ученици осмишљавају модел „Смисао ↔ Текст” и разрађују могућност интегралног описа на синтаксичком плану. Наиме, први формални модел синтаксе добијен је аутоматски синтаксичком анализом и синтезом текстова који су у непосредној вези са одговарајућом лексикографском информацијом. То се десило када је модел „Смисао ↔ Текст” реализован у великој мери на рачунару. Компјутерска реализација модела заснивала се на аутоматским комбинаторним речницима енглеског и руског језика, са потпуним моделима морфологије, са формалним моделима синтаксе који су покривали много шири круг конструкција него што је описивала академијина граматика руског језика.

2.2.3. Тек касније, када су те граматике и речници почели реално функционисати на рачунарима и били много пута кориговани на основу резултата у експериментима на великим количинама текстова, показало се какав огроман број граматичких и лексикографских условљености проистиче из принципа интегралности. Такве информације није могуће добити никаквим умним радом. У дескриптивно-комбинаторном речнику давале су информације о рекцијским својствима речи (нешто детаљније него у обичним речницима) и о њиховим синтаксичким карактеристикама, односно о својствима ’живо/неживо’ за именске речи, о предикативности придева и прилога, о карактеристичним променама именских речи у контексту негације глагола, о примарној употреби предлога и др. (исп. АПРЕСЯН 2006: 41—42).

¹ Показано на ограниченим условима реализације перформативности код глагола (АПРЕСЯН 1995а: 147—148).

2.3.1. Принципи интегралности са свим типовима информација укључујући и семантичку (са правилима узајамног деловања значења у тексту), прагматичку, комуникативну и прозодијску, обухватају две главне компоненте лингвистичког описа, а то су речник и граматика. По њима граматика и речник морају бити усаглашени међу собом како по месту информација које се у њима дају тако и по формалном начину њиховог записивања. Информације морају бити довољне за правилну употребу сваке јединице и за њено правилно разумевање.

2.3.2. У том смислу, како истиче Апресјан, граматичар је дужан да при формулисању неког правила има у виду множину лексема и лексема које се њима потчињавају, ако дана форма њиховог понашања није забележена непосредно у њиховом речничком чланку — принцип подешавања, односно прилагођавања („настройка”) граматике речнику. У многим случајевима то подразумева да се у правила укључе и информације о појединачним лексемама.

2.3.3. Лексикограф је, по Апресјану, дужан да описујући одређену лексему ради на целокупном мноштву лингвистичких правила и да свакој лексеми припише сва својства која могу послужити за установљење новог правила (принцип надградње речника на граматику). Тако се поступа и у случајевима када је неко правило својствено једној лексеми или мањој групи лексема (2006: 42—43).

Семантички језик (метајезик)

3.0. По Московској семантичкој школи, лексема се дефинише као реч у једном од реализованих значења, и као таква она има своју ознаку, означено (лексичко значење), синтаксу и прагматику (АПРЕСЈАН 2006: 34, нап. 1). Лексичко значење обухвата семантику знака (наивни појам) и онај део његове прагматике који се укључује у модални оквир описа, дефинисања („толкования”).

3.1. Лексичко значење речи у оквиру системске лексикографије исказује се дефинисањем, описом које представља превод речи на посебан *семантички језик* (АПРЕСЈАН 1995: 69). Семантички језик (метајезик), по Московској семантичкој школи, за свој предмет има националну семантику природног језика, али се од природног језика одликује специфичним речником и специфичном синтаксом. Речник семантичког језика сведен је само на оне лексеме којима се тумаче друге јединице и то су: *семантички примитиви* (речи које не допуштају даљу семантичку редукцију) и *семантички сложеније речи* које се у једном или у неколико корака могу свести на примитиве. Овакав речник лишен је синонима и хомонима, а из синонимијског реда узима се неутрална лексема (АПРЕСЈАН 1995а: 468). За семантички метајезик се одабирају просте речи, граматички облици речи и синтаксичке конструкције у њиховом основним значењима. Стандардиза-

ција се састоји у томе да се свака реч употребљава једнозначно (Апресјан 2006: 54—55).

3.2. Речи природног језика које се бирају за семантичке примитиве јесу речи „првог плана”, најбоље укоренење у језику и култури, па су зато оптерећене најразличитијим асоцијацијама. Зато се по мишљењу овог аутора, семантичким метајезиком може описивати само национална семантика. Универзална (дубинска) семантика може се представљати само *вештачким, логичким језиком*, примитивима добијеним на пресеку превода речи с једног језика на други. Ти реално постојећи смислови (*семантички кваркови*, типа „стативност” код глагола) никада се не материјализују у речима природног језика.² Смисао који се не материјализује ни у једној речи природног језика у радовима Апресјана назива се *нестривијалним семантичким обележјем* (Апресјан 1995а: 481—482).

3.3. Такав семантички језик означен је и као површински семантички језик који се разликује се од дубинског (универзалног) семантичког језика и својим речником и својом граматиком. Његов речник представља продукт радикалног упрошћења и стандардизације речника одређеног природног језика и по обиму је знатно већи од речника универзалног семантичког језика, а његови предикати могу бити и вишевалентни. Тако се у синтакси површинског семантичког језика могу јавити предикати са пет-шест актаната, али се синтакса конструише, а не узима се из природног језика. На основу речника и синтаксе овог језика установљава се површинска семантичка структура, која представља први корак замене садржаја јединица одговарајуће граматичке структуре (речи и грамема) њиховим семантичким еквивалентима. Обавезној замени семантичким еквивалентима подлежу све грамеме, и оне из лексичких јединица које се не подударају ни са једном речју површинског семантичког језика.

Површинска семантичка структура реченице, преведене са руског: *Захлађење је изазвало смрт усева*, може представити на следећи начин: *Захлађење* = 'смањивање температуре атмосферског ваздуха'; *је изазвало* = X је изазвало Y = 'У време B₂ имала је место ситуација X; у време B₃ имала је место ситуација Y; X се јавља узроком Y-а; B₁ је време датог говора; B₁ је касније од времена B₂ и B₃; B₂ није касније од B₃' (упрошћено представљање лексичког значења глагола *изазвати* и грамема прошлог времена, изјавног начина и свршеног вида); *Смрт* Z-а = 'То је чињеница да је Z, чији је број већи од један, престао живети' (тумачење лексичког значења речи *смрт* и грамема множине Z) (исп. нав. дело: 23).

² Управо, од таквих *примитива-конструкција*, *примитива-кваркова* може се саставити речник за представљање универзалне семантике. По Апресјану, могуће је говорити и о другим типовима семантичких кваркова, а по хипотези Т. В. Булигине, то могу бити категоријална значења врста речи, као елементи значења који се не могу вербализовати (Апресјан 1995а: 482).

Уместо такве експликације смисла реченичних делова може се користити још уобичајенија форма у виду описа („толкования”) (в. т. 5).

Семантичка обележја

4.0. Термин семантичко обележје („семантический признак”) појавио се у оквиру компонентне анализе значења, а означава „ту часть значения определенной содержательной единицы языка (обычно — лексемы), по которой она противопоставлена другой содержательной единице языка, при условии, что достаточно большая часть их значений совпадает” (нав. дело: 28) (то су семе, нпр. ’пол’, ’живо/неживо’). По Апресјану такве семантичке компоненте (које он зове *нeнпривичалним*) дуплирају део значења одређене лексеме и у систему, који се описује, апсолутно нису потребне. Као теоријски појам оне представљају анахронизам.

4.1. Семантичка обележја („признаки”), која аутор предлаже, имају потпуно другу природу и имају много сличности са синтаксичким обележјима, па их аутор, за разлику од претходних, означава појмом *нeнпривичална обележја* (нав. дело: 28) или прикладнијим појмом *површинско-синтаксичка обележја*, као што је нпр. обележје „фазност” код глагола. Помоћу таквих синтаксичких обележја, којих је у инжењерском моделу површинске синтаксе руског језика до сада утврђено око 150, описују се синтаксичка својства речи, на основу којих се утврђује њихова способност / неспособност да учествују у одређеним синтаксичким конструкцијама. Тако се појам „синтаксичко обележје” („синтаксический признак”) одређује као теоријски конструкт којим се записује синтаксичка информација у скраћеном и уопштеном виду (нав. дело: 29). Она су семантички мотивисана, па се морају приписивати уз одговарајуће јединице, независно од описа њиховог значења. Тако се нпр. обележје фазности мора приписивати глаголским лексемама, типа: *начинатъ, статъ, перестатъ, продолжатъ, бросатся, пускатся*, срп. *почећи, престати, продужити се* и др., јер оно дефинише опште синтаксичко правило њихове употребе:

Ако је $X = (V, \text{фаз.})$, онда $Y \neq \text{СВР. (шеног вида)}$

Информација о фазности не може бити замењена информацијом општег заједничког смисла ових глагола ’начинатъ’ који се јавља у њиховом дефинисању, јер тај смисао не одређује опште правило њихове употребе:

начинатъ $P = \text{'начинатъ } P'$; *переставатъ* $P = \text{'начинатъ не } P'$; *продолжатъ* $P = \text{'не представатъ } P' = \text{'не начинатъ не } P'$ (нав. дело: 30).

Нетривијално семантичко обележје јесте и „перформативност” која дефинише опште синтаксичко правило употребе класе перформативних глагола за разлику од тривијалног семантичког обележја ’говорити / казати’, које се јавља као општи заједнички смисао у дефинисању многих перформативних глагола и других који не спадају у перформативе, као што су нпр. експресивни глаголи типа *мумлајти*, *вречајти*, *цајцајти*, *мрмољити* и сл., који у свом значењу имају обележје ’говорити / казати’, али и друга смисаона обележја: манира или дефекта говора (в. нав. дело: 30—34).

4.2. Нетривијална семантичка обележја имају многе карактеристике сличне синтаксичким обележјима: записују *линдвиситичку* информацију у скраћеном и уопштеном виду; скоро свако од њих се употребљава у више семантичких правила независних једно од другог, а не у једном правилу; свако је семантички мотивисано, тј. одражава одређену семантичку карактеристику речи, али је не дуплира. Међутим, за разлику од синтаксичких обележја, она се употребљавају у површинско-семантичким — графемно-лексемским и лексемско-лексемским правилима, а не у синтаксичким (нав. дело: 30).

Ојис, дефиниција („толкование”)

5.1. Апрејанови интегрални описи језичких јединица разликују се од парафраза генеративног модела језика и од традиционалних лексикографских дефиниција. Под дефинисањем јединице X, Апрејан подразумева реченицу на ограниченом и стандардном језику, формулисану тако да она буде потпуно синонимична јединици која се описује; она мора представити дати смисао простијим смислом — речима површинског семантичког језика. Ти прости смислови не смеју бити обимнији него што дефинисана јединица захтева, што значи да се та јединица своди на своје непосредне семантичке конституенте, а не на мање одређене речи — смислове. Тај степен детаљности који се остварује у дефинисању, опису језичких јединица довољан је за решавање основних задатка површинског семантичког нивоа: а) експликације националне семантике и б) решавање односа синонимије и хомонимије међу реченицама националног језика (нав. дело: 24—25).

5.2. Дефинисање задовољава најбитније захтеве интегралног описа јединица и омогућава установљење правила за прелазак од површинске структуре исказа ка семантичком представљању и обрнуто, као и установљење правила семантичких односа неке јединице са другим јединицама. Да би испунила наведене захтеве дефиниција се мора давати по утврђеном моделу, по коме описном делу претходи представљање одређеног значења неке речи у виду пропозиционе структуре. Нпр. за једно од значења глагола *обећајти* то је модел, чија се структура записује на следећи начин:

X је обећао Y-у да ће урадити P = 'знајући или сматрајући да је Y или неко треће лице заинтересовано за P [пресупозиција], X говори Y-у да ће урадити P без обзира на могућу тешкоћу [асерција]; X то говори зато што хоће да му верују, схватајући да ако не уради P, њему ће престати веровати' [мотивација].

Семантички примитиви у овој дефиницији су: *сматрајући, знајући, говоријући, радијући, чинијући*, а друге јединице у дефиницији могу се у два три корака свести на примитиве у даљем поступку постепеног дефинисања — описа значења. Овако представљено значење омогућава уочавање сличности и разлика у полисемним структурама лексема и њиховим синонимијским низовима.

Лексикографски тип

6.0. По системској лексикографији лексика једног језика представља се као систем, што је засновано на следећим теоријским претпоставкама о устројености лексичких значења целокупног речника: а) мноштво лексичких значења природног језика је системски организовано, али у мањој мери него њихова граматика; б) лексички систем има класификациони и операциони аспект, в) као класификациони систем лексика није строго хијерархијски устројена јер се многократно пресецају семантичке класе и поткласе; г) као операциони систем она се карактерише правилима узајамног деловања значења у тексту³ (АПРЕСЈАН 2006: 69).

6.1. Као класификациони систем лексика се представља у виду лексикографских типова, што је показано на примерима системског описа класе глагола говорења (нав. дело: 69—71).⁴ Представљањем лексике у виду *лексикографског портрета* и *лексикографског типа* остварује се интегрални опис језика. Свака лексема описује се као јединица одређеног лексикографског типа на основу заједничких особина и једнообразним представљањем у речнику. Лексикографски тип је класа лексема са истим општим карактеристикама за које важе иста граматичка и друга лингвистичка правила: семантичка, прагматичка, комуникативна, прозодијска и спојивосна. Лексикографски тип представља формалну организацију лексичких јединица на основу њихове морфологије, творбе и синтаксе, као и на основу њихових семантичких, прагматичких и културолошких карактеристика које образују наивну слику света специфичну за сваки појединачан језик. Он

³ Лексика као операциони систем представљена је на примеру глагола који исказују намерност / ненамерност појаве, ситуције, деловања (АПРЕСЈАН 2006: 74).

⁴ Пример лексикографског типа дат је у интегралном опису класе интерпретационих глагола (АПРЕСЈАН 2006: 145—160). Унутрашња структура система перцептивних глагола, такође је показана је у виду њиховог лексикографског типа (АПРЕСЈАН 1995а: 356—359).

је више одређен граматичким него општесемантичким правилима, јер по Апресјану при преласку од лексеме до лексикографског типа мења се не само број компонената него и објекат описивања.

6.2. Појам лексикографског типа Апресјан заснива на следећем постулату: Ако опште смисаоне компоненте заузимају исту позицију у семантичком представљању свих лексема одређене класе, код њих се могу поклапати морфолошка, синтаксичка, спојивосна, комуникативно-прозодијска и др. својства. Тада се сличност међу лексемама успоставља на основу њихових интегралних лексикографских описа, и оне се обједињују у један лексикографски тип. Речнички чланак свих лексема истог лексикографског типа мора се моделирати по истом обрасцу односно мора садржавати у одговарајућим зонама једнотипску информацију о њиховом значењу и по могућности исту информацију о граматичким облицима лексеме, о њеном управљању, спојивости, семантичким правилима и др. Одступање од ових принципа дозвољено је када то захтева језички материјал, што је показано на примерима моторно-кратних глагола (нав. дело: 71—73). Сва одступања од прототипа морају се забележити у речнику.

6.3. У лексикографски тип спадају лексеме различитих речи и зато се он може назвати „хоризонтални” лексикографски тип. Постоји и „вертикални” лексикографски тип који обухвата различите лексеме исте речи. Посебно су занимљиви вертикални лексикографски типови многозначних лексема у случајевима када су лексеме везане односима регуларне полисемије. У њиховој структури понавља се у већој или мањој мери полисемност прототипског представника те класе (нпр. вишезначност глагола *ходайи* понавља се код других глагола ове класе: *бежайи*, *лейейи*, *йливайи* и др.). У тим случајевима системском уређењу подлеже не само речнички чланак прототипске лексеме него целокупна полисемност свих других речи те класе.

6.4. Принцип системности захтева да сва деривирана значења заузимају једнако место у семантичкој структури многозначних речи датог лексикографског типа, уколико се томе не противе језичке чињенице. При хијерархијском устројству они се размештају у оним блоковима значења која одговарају основним значењима речи. Сва запажена својства треба записивати у речничком чланку великих и малих лексикографских типова и појединачних лексема. У идеалном случају сваки речнички чланак системског речника мора одражавати истовремено и типове и индивидуална својства лексема, односно мора презентовати и својства лексикографског типа и *лексикографског* *йорйрейта* (нав. дело: 73—74).

6.5. Пример лексикографског типа представљен је описом класе моторно-кратних глагола („моторно-кратные глаголы”) (АПРЕСЯН 2006: 65—69). То су глаголи типа: *ходить*, *бегать*, *летать*, *плавать*, *ползать*, *возить*, *водить*, *носить*, *таскать*, *катать* и др.; срп. *ходайи*, *шрчайи*, *лейейи*, *йливайи*, *гмизайи*, *возији*, *водији*, *носији*, *вући*, *ко-*

шрлаџи и др. Тако је опште значење ове класе глагола показано описом значења доминантног члана класе, глагола *ходить*:

ходить = 'то же, что идти, с той разницей, что ходить обозначает движение повторяющееся, совершающееся в разных направлениях или в разное время' (нав. дело: 65).

Реконструкције језичке слике света

7.1. Идеја језичке или наивне слике света, по Апресјану (2006), развијена је крајем 60-их година 20. века иако се јавила још у 19. веку.⁵ У његовом најновијем раду представљена је следећим тезама:

1) Као материјал за реконструкцију језичке слике света служе искључиво *језичке чињенице*, а то су: лексеме, граматичке форме, творбена средства, прозодија, синтаксичке конструкције, фраземе, правила лексичко-семантичке спојивости и др. (в. и АПРЕСЯН 1995: 349, 354). Тај став се разликује од става неких других руских лингвиста, код којих основу за реконструкцију језичке слике света чине *културни концепти*. То нису само језичке чињенице него сваки текст културе у најширем смислу речи, иако се по Н. Д. Арутјуновој, како истиче Апресјан, културни концепти у неким аспектима разликују од језичких, али у неким аспектима су слични (АПРЕСЯН 2006: 34).⁶

2) Језичка слика света се у многим аспектима разликује од научне слике света, што је у руској лингвистици показано на примерима наивне физике простора и времена (Ю. Д. АПРЕСЯН 1986б), слике човека (Ю. Д. АПРЕСЯН 1995а: 348—388), наивне слике емоција (В. Ю. АПРЕСЯН 1997), наивне представе о узрочно-последичним односима (О. Ю. Богуславская, И. Б. Левонтина 2004), наивне анатомије (Е. В. Урысон 2004), наивне етике и етикета (Т. В. Крылова 2000б; А. В. Санников 2004), идеје ирационалног схватања и др. (нав. дело: 35).⁷

3) Језичка слика света је лингвистички или етнички специфична тј. одражава специфичан начин погледа на свет, културно значајан за одређени језик и различит од било ког другог језика. Нарочити поглед на свет јавља се у виду национално специфичног скупа кључних идеја — нарочите врсте *семантичких лајтмотива*, од којих се сваки изражава многим језичким средствима: морфолошким, творбеним, синтаксичким, лексичким и прозодијским (што омогућава успостављање аналогije између семантичких лајтмотива и системски организованих смислова) (в. нав. дело: 35, нап. 4). Одређена кључна идеја има виши лингвоспецифичан и етноспецифични статус уколико је

⁵ Библиографски преглед са кратким коментарима дат у АПРЕСЯН 2006: 34, нап. 2.

⁶ Различити приступи наведених аутора упућени су на начин представљања руске речи *совесть* (АПРЕСЯН 2006: 34, в. и нап. 3: 34—35).

⁷ Наведени аутори дати су према АПРЕСЯН 2006: 35.

бројнији арсенал средстава њеног изражавања у одређеном језику у поређењу са другим језицима, уколико су разноврснија језичка средства (нарочито су илустративна граматикализована значења) и уколико је већи број језика у којима она не може бити изражена такође простим језичким средствима.

7.2. Општију идеју етноспецифичности Апресјан прецизира следећим критеријумима: 1) непреводивости јединице X_1 језика L_1 истим простим јединицама језика $L_2, L_3 \dots L_n$; 2) мером тог етноспецифичног својства — она је утолико већа уколико је већи број јединица језика L_1 које исказују одређену кључну идеју, уколико је разноврснија њихова природа и уколико је већи број језика у којима је такав прост превод немогућ — јака етноспецифичност (нав. дело: 35 и нап. 5).

7.3. Особеност језичке слике света описана је на примеру конструкције *мне (хорошо) работается* (нав. дело: 36—39), као примеру јаке етноспецифичности, са семантичким лајтмотивом 'неконтролисаност ситуације субјекта' и 'неодређеност силе' која се јавља као узрок такве ситуације, а што се представља дефиницијом, описом на следећи начин:

X-у P-ся = 'X делает P [пресуппозиция]; X находится в таком внутреннем состоянии, когда P не требует от него больших усилий [ассерция]; по мнению говорящего, это состояние возникло не потому, что X этого хотел, а в результате действия какой-то неопределенной и не зависящей от X-а силы' [модальная рамка] (нав. дело: 39, исп. и нап. 9).

Пример је етноспецифичан у јаком смислу. Може се десити да у преводу ове конструкције на друге језике може бити исказан сличан комплекс идеја, али је мало вероватно да се у другим језицима нађу слична проста средства њиховог исказивања (нав. дело: 39).

7.4. Етноспецифичност у слабом смислу показана је на примеру значења итеративности („многочестности“) (нав. дело: 39—41). Ово значење се у руском језику регуларно исказује прилозима и прилошким изразима, типа: *многочестно, неоднократно, несколько раз, каждый раз* и др. Аналогно се ово значење исказује и у другим језицима и у том погледу нема никакве етноспецифичности. Оно се јавља етноспецифичним када се исказује глаголима (њиховом основном, граматичком формом или афиксом); затим синтаксичким конструкцијама, када постаје један од јаких етноспецифичних доминанти руског језика (нав. дело: 39).

7.5. Значење итеративности (глаголске множине) у вези је са начином вршења: кумулативним (*наносил дров, читался романов*), дистрибутивним (*попадать, повставать*), сумарно-дистрибутивним (*понастроить, понавывдумывать*), деминутивним, ублажавајућим („прерывисто-смягчительным“) (*покалывать, покашливать*) и др.

Итеративно значење у руском језику исказује се:

- а) формама несвр. вида у општефактивном итеративном резултативном значењу;
- б) итеративним начином вршења: *бывать, видывать, едать, сиживать, слыживать, хаживать*;
- в) различитим афиксалним морфемама или са партикулом *-ся*;
- г) синтаксичким средствима
- д) глаголима кретања (нав. дело: 40).

Појам системскообразујућеḡ смисла

8. Системскообразујући смисао („системообразующий смысл”), по Апресјану (2006), улази у велики број језичких јединица различите природе и при одређеним условима реализују правила узајамног деловања значења. Таква невербализовна значења названа су и семантичким кварковима (исп. т. 3.2). У њих спадају: семантички примитиви, сложенији смислови који се у неколико корака могу свести на просте, неки смислови простији од семантичких примитива. Они се не вербализују јединицама, лексемама првог плана и представљају или пресек значења семантичких примитива и њихових ближих нетачних синонима (парови: *знать* и *ведать*, *считать* и *думать*, *хотеть* и *желать*, *чувствовать* и *ощущать*), или се јављају као заједнички, општи смисао (стативност код глагола, значење унутрашњег стања сл.). Неки од њих улазе у састав значења већег броја језичких јединица и именују се лингвистичким терминима: стативност, акционалност (нав. дело: 52—54).

Закључак

9.1. У односу на традиционални опис језичких јединица интегрални опис је детаљнији, систематичнији, а самим тим сведен је на минимум поступак интуитивног одабира релевантних параметара за поједине типове јединица. Новину представља избор елементарне јединице описа, који је сведен на једну лексичко-семантичку варијанту, лексему, или на једну фразеолошки везану конструкцију. Системност у опису језичких јединица остварује се у представљању лексикографског портрета сваке појединачне лексеме и лексикографског типа, који чине више лексема са заједничким карактеристикама. Представљањем та два плана лексичких јединица, као двеју координата које одређују њихову активну употребу, постиже се могућност тачне синонимске замене сродних јединица, као и потпун опис њихових комбинаторних потенцијала.

9.2. Теорија интегралног описа језика и системски речник као део тог описа обједињују данас теоријску, компјутерску и експери-

менталну лингвистику, практичну лексикографију, речник и граматичку. Концепција системског речника настајала је у процесу разрађивања формалних модела више језика за машинско превођење (па и морфолошких и синтаксичких модела руског језика). Идеја моделирања враћа лингвисте на њихове изворне задатке — описивање језика у целини, а потребе компјутерске реализације модела захтевају такав степен сагласности описа граматике и речника који је незамислив у традиционалном опису. Овим приступом знатно се повећава број лексикографских информација: прозодијских, синтаксичких, прагматичких, референцијалних, комуникативних, етнолингвистичких, културолошких и сл. Знатно се проширује и обим информација: семантичких, морфолошких, синтаксичких, спојивосних. Важан принцип овог описа јесте тај да се свака лексема разматра у контексту речника и у контексту за њу типичних исказа. То омогућава успостављање системских принципа организације речника (нпр. скуп њему својствених лексикографских типова), као и успостављање регуларних синтагматских правила узајамног деловања лексичких и граматичких значења. Посебну пажњу привлаче мотивисана узајамност разних типова својстава лексеме: семантичких и комуникативних, семантичких и прозодијских, семантичких и места у реченици, творбене структуре и референцијалности.

9.3. У домену лексикографије изразом оваквог речника остварио би се, коначно, идеал сваког лексикографа да свој посао обавља у унапред формираној лексикографској станици, која је у Апресјановој визији одсликана на следећи начин: лексикограф седи пред екраном на коме је представљена таблица лексикографских типова датог језика односно класе лексема са заједничким својствима на која су примењена одређена граматичка правила. Његова дужност је да при описивању сваке речи покуша да ту реч припише једном или неколико лексикографских типова наведених у табели. Одступање од те стратегије дозвољено је само у једном случају — када се језички материјал томе противи. У том случају лексикограф је дужан да у свом опису пређе са лексикографског типа на лексикографски портрет и да по могућности да тачан и потпун опис индивидуалних својстава дате лексеме (Апресјан 2006: 109—110).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Апресјан, Ю. Д. *Лексическая семантика, синонимические средства языка*. Москва: Школа „Языки русской культуры” : Издательская фирма „Восточная литература” РАН, 1995.
- Апресјан, Ю. Д. *Интегральное описание языка и системная лексикография*. Москва: Школа „Языки русской культуры”, 1995а.
- Апресјан, Ю. Д. „Основания системной лексикографии.” *Языковая картина мира и системная лексикография*. Ответственный редактор Ю. Д. Апресјан. Москва: „Языки славянских культур”, 2006: 31—160.

Стана Ристич

ТЕОРИЯ ИНТЕГРАЛЬНОГО ОПИСАНИЯ И СИСТЕМНАЯ
ЛЕКСИКОГРАФИЯ Ю. Д. АПРЕСЯНА

Резюме

В работе на основе обзора общей характеристики теорий интегрального описания и системной лексикографии, представленных в трудах Ю. Д. Апресяна, показан значительный вклад этого выдающегося русского лингвиста в развитие науки о языке как в общем теоретическом плане, так и в плане прикладной лингвистики, особенно в области лексикографии, обучения языку и перевода.

По отношению к традиционному описанию языковых единиц интегральное описание является более детальным, систематичным. Системность в описании языковых единиц реализуется посредством создания лексикографического портрета каждой отдельной лексемы и лексикографического типа, который представлен большим количеством лексем, имеющих общие характеристики. Объединением этих двух планов лексических единиц — лексического и грамматического — как двух координат, которые определяют их активное употребление концептуализируется составление словаря активного типа, который будет способствовать более быстрому усвоению языковых правил, успешному научному описанию языка и коррекции отставных теоретических положений. Значение теории интегрального описания языка и концепция системного словаря сегодня отражается в области технического развития и изучения языка, поскольку они объединяют теоретическую, компьютерную и экспериментальную лингвистику, практическую и компьютерную лексикографию, словарь и грамматику.

Дојчил П. Војводић
Универзитет у Новом Саду*
Филозофски факултет
Одсек за славистику

О КОНВЕРЗИВНОЈ АСИМЕТРИЈИ, ИМПЛИЦИТНОЈ ЕВИДЕНЦИЈАЛНОСТИ И ЕПИСТЕМИЧКОЈ МОДАЛНОСТИ У КОНЦЕСИВНИМ РЕЧЕНИЦАМА

У раду се (на материјалу српског и руског језика) разматрају сложене концесивне реченице. Посебна пажња посвећује се интерпретацији основних компоненти семантичке инваријанте категорије концесивности, која, поред асиметричних параметара „двојак оријентације”, односно принципа тзв. „изневјереног очекивања” (јер се моделу уобичајених логичких односа супроставља реална чињеница — радња-последица као актуелни, постигнути резултат који демантује очекивану последицу — радњу као априорни, претпостављени резултат), садржи и основне компоненте којима се одликује категорија евиденцијалности, као и категорија епистемичке модалности.

Кључне ријечи: концесивне реченице, семантичка инваријанта, конверзивна асиметрија, принцип „изневјереног очекивања”, средства и начини реализације, евиденцијалност, епистемичка модалност, српски и руски језик

1. Уводне напомене

У раду ћемо се кратко осврнути на допусне реченице, у којима су, као и у другим зависнословеним реченицама са рашчлањеном и условљеном синтаксичко-семантичком структуром, двије предикативне ситуације међусобно повезане односом субординације. Прије него што се упустимо у ширу анализу датих реченица напоменућемо само да је за њих, као и за све рашчлањене реченице, карактеристично да се (њихова) зависна клауза, по правилу, односи на читаву главну клаузу, при чему је синтаксичка веза међу њима факултативна, тј. главни дио реченице у овом случају, за разлику од главног дијела нерашчлањених реченица, може да се употреби и самостално, док се зависни дио одликује унилатералном (једносмјерном) облигаторном

* Рад представља дио истраживања у оквиру научног пројекта (финансираног од стране Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије) „Опис и стандардизација савременог српског језика” (№ 148002), односно потпројекта „Синтакса савременог српског језика II: Сложена реченица”.

везом са главном реченицом. Веза између главног и зависног дијела ових реченица реализује се помоћу тзв. семантичких везника; они у овом случају једини имају организациону улогу, на основу које се одређује и адвербијално значење читаве реченице (вид. подробније Волводит 2009).

Ове зависне реченице (клаузе), којима се, поред општег значења концесивности (’указивање на услов који није довољан да се спречи /из/вршење радње у главној реченици’), реализују и посебна (под-) значења, најчешће се уводе следећим везничким (међусобно синонимичним) ријечима (везницима и везничким скуповима): (срп.) *иако, мада, макар, ипак, без обзира на (што што), упркос (шоме што), ма (ко/како/колико/дје)* и сл.; (рус.) *хотя, пусть, несмотря на (то что), вопреки (тому что), как ни, сколько ни, что бы ни* и сл. На примјер:

(1) *Сивар ойцше йознаша, **иако** о њој нико никад не говори* (И. Андрић) // *Об этом все хорошо знали, **хотя** никогда не говорили;*

(2) *В старинном громадном камине, **несмотря на** жаркий весенний день, пылали дрова* (М. Булгаков) // *У старинском огромном камину, **без обзира на** шойли йролейни дан, шинала су дрва.*

Различити приступи категорији концесивности и концесивним реченицама посљедњих неколико десетљећа условили су и разноврсност типолошких анализа наведених реченица. Другим ријечима, у синтаксичким истраживањима, посебно у русистици, поред уобичајене, класичне класификације датих реченица, у чијој основи је семантика везника и везничких скупова којима се концесивна клауза уводи, могу се срести и друге, прије свега, семантичке класификације.

Тако, рецимо, В. Ј. Апријан (Апријан 1999), која такође полази од везничке семантике, разликује следећа значења (класе и подкласе) концесивних реченица: (а) „**изневјерено очекивање**” (*Без обзира на лоше вријеме, ми смо йошли у шейњу; Насшојаћу да йоможем, иако не могу да гарантујем йозишиван исход; Упркос свим очекивањима, он није дошао; Како год окренеш /окрени обрни, одговор се даћи мора* и сл.); (б) „**устујак с неслагањем**” (*Он неће доћи, а ако и <чак ако и> дође, ништа неће учинићи*); (в) „**неслагање под изговором слагања**” (*Ништа не обећавам, али да ћу йокушаћи — йокушаћу*); (г) „**компензација**” и „**ограда**” (*Иако се йри йаду јако йовредио, што ће ускоро зарасти; Он уошше није йослован човјек, али је зашо йошшен; Кућа је у йошйуносћи изграђена, само што сйруја још није уведена*); (д) „**граница**” (*Ја ћу остварићи свој сан, ја макар чийав свијет био йрошив мене*); (е) „**уступак упркос жељи**” (*Ако ја већ не волиш, можда би барем да ја йошјујеш; Па добро, нека дође; — Да ли је Иван дошао? — Дошао је Иван, али само он и нико више*); (ж) „**услов под којим је адресант спреман на уступак**” (*И што се она шу шейури — да се има барем шта видјети*!).

С друге стране, наилазимо и на, како се на први поглед чини, једноставније формално-семантичке класификације, као, на примјер, код В. С. Храковского (Храковский 1999; 2000), који узима у обзир не само семантику везничких ријечи већ и њихову синтаксичко-семантичку спојивост са одређеним лексичко-семантичким групама глагола, као и карактер протицања радње у главној, односно зависној реченици. Овај лингвиста концесивне реченице-конструкције раздваја на двије велике групе — *ијтеративне* и *неијтеративне*, у оквиру којих се наводе и, с обзиром на карактер везничких ријечи, подробно анализирају различити модели датих реченица. Овдје ћемо навести, тек као илустрацију, свега неколико примјера, који се могу сврстати у те двије основне групе (модела).

Навешћемо најприје примјере **неијтеративних** конструкција (за ову прилику конструисаних, односно овјерених):

(а) *Иако је Иван веома дуго/ујорно наговарао/молио (НСВ) Ану да остане на вечери, она (ијак) није одлучила да остане (СВ) // Хотя Иван очень долго/настойчиво уговаривал/просил (НСВ) Анну остаться на ужин, она (все равно) не решила/остаться (СВ).*

За реченице овога типа карактеристична је употреба глаголских и других предикатских ријечи са обиљежјем „градуелности” (интензитета, степена, количине) у зависној клаузи, због чега је могућа и „прикључна” употреба прилога управо са том семантиком. Поред тога, такве реченице могу да се употребљавају у различитим парадигматским (видско-временским) варијантама, на примјер:

(а¹) *Иако Иван веома дуго/ујорно наговара/моли (НСВ) Ану да остане на вечери, она (ијак) не одлучује (= „не може да одлучи”) да остане (НСВ) // Хотя Иван очень долго/настойчиво уговаривает/просит (НСВ) Анну остаться на ужин, она (все равно) не решается остаться (НСВ).*

Наведимо и примјере **ијтеративних** конструкција:

(б) *Иако Иван често навраћа (НСВ) код Ане, она га увијек срдечно дочекује (НСВ) // Хотя Иван часто заходит (НСВ) к Анне, она его встречает всегда радушно (НСВ).*

(б¹) *Иако Иван често навраћа (НСВ) код Ане, она га никад срдечно не дочекује (НСВ) // Хотя Иван заходит (НСВ) к Анне, она его никогда не встречает радушно (НСВ).*

Реченице-конструкције овога типа, за разлику од неијтеративних реченица-конструкција, не одликују се високом фреквентношћу (Храковский 1999). Поред тога, у главном дијелу реченице могућа је реализација дијаметрално супротне ситуације-последице, што представља својеврсно одступање од постојеће норме, због чега се таква ситуација-последица може назвати и „конверзивном”, односно „обрнутом” и „неочекиваном”. Управо овом аспекту конверзивности, односно противурјечности и асиметричности као предуслову за реали-

зацију укупне категоријалне семантике концесивних реченица-исказа посветићемо више пажње у даљем излагању.

2. Интерпретација концесивности кроз призму „конверзивне асиметрије”

У синтаксичким испитивањима могу се срести различите дефиниције концесивних реченица, које се, ипак, могу свести на свега двије групе (вид., поред осталог, ЧЕРНИКОВА 2004):

(1) концесивне реченице изражавају логичку протурјечност између услова и радње као посљедице, при чему услов који би требало да спречи (из)вршење радње, ипак не представља (праву) препреку или сметњу за њену реализацију;

(2) концесивне реченице изражавају логичку протурјечност између узрока и посљедице, при чему концесивност ваља схватити као нереализовану посљедицу коју би требало да изазове дати узрок.

Ако се, пак, услов поистовети са узроком, за што постоји добар разлог, јер су они обједињени, условно речено, наткатогијалним каузалним (општим узрочним) односима, онда се за концесивне реченице може рећи да оне у свом зависном дијелу садрже основу (услов/узрок) за реализацију одређене посљедице, а у главном дијелу — резултат супротан тој очекиваној логичкој посљедици, чиме се, на неки начин, крше правила организације уобичајених синтаксичких повезивања. На тај начин овим — „конверзивно” структурираним — реченицама реализују се не само односи заједнички осталим зависносложеним реченицама каузално условљене структуре (узрочним, посљедичним, условним и циљним) већ и однос адверзативности карактеристичан за супротне (адверзативне) независносложене реченице (уп.: ЧЕРНИКОВА 2004; ПИПЕР, АНТОНИЋ и др. 2005: 826 и д.; АПРЕСЈАН 2006; ПТИЧЕНКО 2009).¹

Другим ријечима, концесивни односи заснивају се на принципу „изневјереног очекивања”, јер се моделу уобичајених логичких односа супротставља реална чињеница (радња-посљедица као актуелни, постигнути резултат) која демантује очекивану посљедицу (радњу као априорни, претпостављени резултат) (ГУСМАН ТИРАДО 1998: 96).

Иако ова очекивана, претпостављена посљедица при реализацији датих, концесивних, односа нема свој експлицитни, формалнојезички израз, она ипак (премда имплицитно) учествује у семантичкој

¹ Додајмо узгред да реализација конверзивних односа није ограничена одређеним типом синтаксичких структура, већ да је она (као универзална појава) широко заступљена у различитим сегментима језичке употребе; уп., поред осталог, сагледавање конверзије кроз нешто другачију призму модалних (лексичко-семантичких, синтаксичко-семантичких и комуникативних) односа у: ПИПЕР 1984; PIPER 1997: 147—156; Тошович 1998а: 78; Тошовић 2001: 349—350; Алановић 2008).

организацији концесивних реченица, тако да двочлану формално-синтаксичку структуру трансформише у трочлану семантичку структуру, гдје у инкомпатибилан (противурјечан) однос не улазе резултат и његов узрок (услов), већ двије посљедице, које проистичу из једног те истог узрока, и то: (1) **очекивана (априорна)** и (2) **неочекивана (апостериорна, актуелна) посљедица**, с тим да се очекивана никад не вербализује (уп., поред осталог: Ляпон 1986: 137; Евтюхин 1996: 170—174; Гусман Тирадо 1998; Храковский 1998; Аapresян 1999; 2006; Николаева, Фужерон 1999; Томмола 2004; Храковский 2004; Черникова 2004; Урысон 2005; Кару 2006; Алексанова 2008; 2009: 196—199; Мусатова 2008).

Испоставља се, дакле, да је полазна, лимитативна (ограничавајућа) ситуација (**P**) нерелевантна, јер се условљена ситуација (**Q**) упркос свему реализује, захваљујући коегзистенцији и активизацији снажнијег (релевантног), иако имплицитног узрока (**P'**). Управо ова „тријада” представља неопходни семантички оквир у којем основна концесивна значења могу да функционишу. Уз ове три компоненте, које се традиционално издвајају у словенским граматикама (вид., поред осталог: Стевановић 1979: 909 и д.; Шведова 1980: 585—593), ваља додати и четврту (уп.: Теремова 1986; 1987; Хааг 2004: 23; Пипер, Антонић и др. 2005: 826—827; Птиченко 2009; Войводић 2010) — нереализовану (очекивану) ситуацију (**Q'**), која се такође (као и узрок савладавања препреке, односно „утирања пута” неочекиваној, реализованој ситуацији) никад не вербализује.

Дати однос (односе) можемо илустровати на сљедећи начин:

$$P \Rightarrow Q' \Delta P' \Rightarrow Q,$$

гдје **P** представља полазну лимитативну (нерелевантну) ситуацију-узрок (препреку) у зависној клаузи (експлицитна форма), **Q'** — нереализацију априорне (очекиване) ситуације у главној клаузи (имплицитна, нулта форма), **P'** — активизацију (правог, релевантног) узрока реализације неочекиване ситуације / нереализације очекиване ситуације у зависној клаузи (имплицитна, нулта форма), **Q** — реализација апостериорне/актуелне (неочекиване) ситуације у главној клаузи (експлицитна форма), знак $\Rightarrow$ — импликације саодноса између **P** и **Q'**, односно **P'** и **Q**, а знак Δ — конверзивну асиметрију двију супротстављених ситуација.

Овим типом реченица реализује се „обрнута” условљеност, односно принцип „изневјереног очекивања”, што значи да су ситуације **P** и **Q'** само „назначене”, а ситуације **P'** и **Q** — „остварене”. Другим ријечима, оне указују на објективну (без обиљежја хипотетичности) радњу (посљедицу, резултат, закључак) изазвану објективно претпостављеним узроком у зависној реченици.

Представљени концесивно-адверзативни, на први поглед парадоксални, (узајамни) односи компонената, за које је карактеристична „обрнута” условљеност, чине, заправо, семантичку инваријанту концесивних реченица.

Наведену „двојаку оријентацију” принципа „изневјереног очекивања” можемо да илуструјемо, парафразирајући слjedeће (већ наведене) двије овјерене (конструисане) реченице:

(а) *Иван је завршио посао (Q), иако није имао услове за то (P):* 'Иван није имао услове да заврши посао (P), па је, према томе, постојала оправдана основа (очекивање) да га неће завршити (Q'), али га је он ипак завршио (Q), захваљујући узроку (P')'.

(а₁) *Иван није завршио посао (Q), иако је имао услове за то (R):* 'Иван је имао услове да заврши посао (P), па је, према томе, постојала оправдана основа (очекивање) да ће га и завршити (Q'), али га он ипак није завршио (Q)', захваљујући узроку (P')'.

Као илустрација из оригиналног извора могу нам послужити слjedeће реченице:

(3) *Далеко и давно изгледало је одједном све, **иако** је прошло свега неколико дана од његовог последњег виђења* (И. Андрић) // *Бесконечно далекой почудилась им вдруг их последняя встреча, **хотя** прошло совсем немного дней;*

(4) *И когда побегал четвертый час казни, между двумя цепями, верхней пехотой и кавалерией у подножия, не осталось, **вопреки всем ожиданиям**, ни одного человека* (М. Булгаков) // *И кад је почео четврти сат мучења, на подножју између двају обруча тјешадије и коњаника, није остало, **насујрош** свим очекивањима, ниједан човек.*

Ово значење неподударности очекиваног и реалног може да се појача и употребом конектора (кохезивних ријечи), тј. лексичко-граматичких показатеља односа протурјечности у главној реченици, као што је везник (срп.) *ипак* / (рус.) *все-таки* (*все же, тем не менее*). Уп.:

(5) *И как бы ни были мелки и незначительны эти изменения, **все же** следует их отметить* (М. Булгаков) // *И како год биле ће промјене ситне и безначајне, **ипак** их треба забиљежити;*

(6) *Хотя мы и не можем обнаружить — в данное время, по крайней мере, — каких-либо его поклонников или последователей, **тем не менее** ручаться, что их совсем нет, нельзя* (М. Булгаков) // *Иако не можемо пронаћи — бар не овог часа — било какве његове поштоваоце или следбенике, **ипак** ми не можемо бити сигурни да их уопште нема.*

Додајмо још да управо због своје синтаксичко-семантичке структуре, која, у одређеној мјери, подсећа на паралелне (и слабо повезане) реченичне дијелове, дате реченице-искази (као и друге реченице са рашчлањеном, посебно условљеном, структуром) лако подлијежу парцелацији (нарочито ако је реализација потенцијалних, „будућих”

парцелата повезана са градуелношћу укупне исказне цјелине). На примјер:

(7) — *Нельзя! Не пуцу! Хотъ зарежьте!! Заседание!* (М. Булгаков)
// *Не може! Не пушћам! Макар ме заклали! Сједница!*²

Наведене реченице, што се може закључити и на основу свих претходних примјера, указују на нешто што се десило, а што се обично у сличним ситуацијама не дешава, или, пак, на нешто што се није десило, а што се обично у сличним ситуацијама дешава.

Ово запажање можемо да илуструјемо и сљедећим синтаксичким (концесивним) „пробама”, односно примјерима:

(а) *Иван је завршио посао, иако није имао најбоље услове за то.*

Иван је завршио посао, иако је имао лоше <минималне, ограничавајуће> услове за то.

**Иван је завршио посао, иако је имао најбоље услове за то.*

**Иван је завршио посао, иако није имао лоше услове за то.*

(а₁) *Иван није завршио (није могао да заврши) посао, иако је имао најбоље могуће, оптималне <побољшане, погодне> услове за то.*

Иван није завршио посао, иако није имао лоше <минималне, ограничавајуће> услове за то.

**Иван није завршио посао, иако није имао најбоље услове за то.*

**Иван није завршио посао, иако је имао имао лоше услове за то.*

За концесивне реченице типа (а) *Иван је завршио посао, иако није имао најбоље услове за то*, или (а₁) *Иван није завршио посао, иако је имао најбоље услове за то*, односно за концесивност (пермисивност, допусност, уступак) као функционално-семантичку категорију, важну одредницу чини обиљежје „условљености”, које је карактеристично и за све (каузално) детерминисане категорије, тј. за категорије каузалности, консекутивности, кондиционалности и теличности. Међутим, за разлику од наведене четири категорије, чија се асиметрична, биситуативна семантичка структура заснива прије свега на хронотопским, односно фактичко-темпоралним параметрима, што их доводи у врло тијесну везу са категоријом темпоралности, ова категорија (категорија концесивности) у својој семантичкој структури садржи параметре, условно речено, „конверзивне асиметрије”, односно „двојаке оријентације”, чиме она корелише са категоријама које се реализују кроз синтаксичко-семантичке односе, као што су компаративни, контрастни/неконтрастни, копулативни, адверзативни, дисјунктивни и слични односи.

² Уп. семантичку интерпретацију (експликацију) наведених парцелата: 'не можете да уђете у кабинет (1), јер је тамо сједница у току (2), због чега нећу да вас пустим унутра (3), макар ме заклали (4)'.

3. *О категоријама евиденцијалности и епистемичке модалности
као имплицитним компонентама концесивних
синтаксичко-семантичких структура*

За потпуније разумијевање размотрених синтаксичко-семантичких односа у концесивним реченицама ваља додати да је имплицитни, обично непредвидиви, узрок савладавања / несавладавања препреке, у принципу, субјективна категорија, јер извршење или неизвршење радње зависи од унутрашњег стања субјекта (воље, расположења, степена жеље, схватања и перцепције услова у цјелини и сл.). У вези с тим, треба такође истаћи да је у организацији овдје анализираних концесивних односа и присуство (учешће) адресанта обавезно, иако се оно, по правилу, формално не експлицира.

Другим ријечима, то значи да се може претпоставити да дате реченице, за разлику од осталих реченица са условљеном структуром, функционишу као и све реченице-искази са модалним оквиром („модусом”), којим се, на неки начин, интерпретира садржај главне реченице („пропозиције”). Чини се да би ову претпоставку могли да потврде и одређене аспектуално-темпоралне „пробе”, тј. тестови утврђивања временске корелативности, којима би се могло подвргнути свих пет типова „условљених” реченица (узрочних, посљедичних, условних, намјерних и допусних). Такво „тестирање” могло би да јасно укаже на припадност датих реченица барем двијема групама временских односа (категорија) — (1) *таксису* и/или (2) *релативном времену* (релативно-временским односима), који су посљедњих неколико десетљећа били у више наврата предмет ширих истраживања (вид., прије свега: Бондарко 1984; 1985; Акимова, Козинцева 1987; Полянски 1990; уп. такође: Белић 1928; Стевановић 1958; Kravar 1978; Козинцева 1991; Тошовић 1998б; Семенова 2002; Војводић 2007). Детаљнија испитивања ове проблематике показала су да је — управо услед имплицитне присутности адресанта, тј. његовог познавања догађаја (освједочене упућености у њих) који су се десили (који се нису десили), односно који се дешавају (не дешавају), или, пак, који ће тек да се десе (не десе), што се на посредан начин одражава у адресантовој „интерпретацији” (у клаузи) услова/не-услова за реализацију радње у главној реченици-исказу — нужно разликовати и трећу категорију — категорију *евиденцијалности*.³ Она се (као подвр-

³ Додајмо, да су подробнију диференцијацију не само односа унутар сложене СК таксиса већ и категорија блиских таксису (које се у лингвистичким испитивањима, по правилу, не посматрају као засебне, одвојене од таксиса, категорије) — *релативног времена* и *евиденцијалности* — извршили руски лингвисти С. М. Пољански (Полянски 1990; 2001) и Н. А. Козинцева (Козинцева 1994; 2000), представивши у својим истраживањима врло аргументовано основне критеријуме за диференцијацију трију наведених категорија, чију су интерпретацију сагледавали, поред осталог, и са аспекта епистемичке модалности, чиме је, рекли бисмо, дати сегмент разматрања синтаксичко-семантичких односа подигнут на вишу когнитивнолингвистичку разину (уп. такође: Яковсон 1972; Подлеская 1995; Храковский 1998; 2005; 2007; Семенова 2002; Шакирова 2005; Шестухина 2009; Поповић 2010).

ста релативно-временских односа) може дефинисати као узајамно семантичко дјеловање (саоднос) пропозиције и модуса у полипредикативном исказу, гдје модус врши функцију не само модалног, већ и временског оператора, који упућује на различите позиције пропозиционалног (диктумског) садржаја-догађаја на оси „позиционог” времена (Полянский 2001).⁴

ПРЕЛИМИНАРНА АНАЛИЗА „УСЛОВЉЕНИХ” РЕЧЕНИЦА (вид., поред осталог, ВОЛВОДИЋ 2009) упућује на специфичан синтаксичко-семантички однос главне реченице и клаузе у концесивним реченицама, услед чега дате реченице заузимају засебно мјесто, како у оквиру условљених структура тако и на општем синтаксичко-семантичком плану. Другим ријечима, тај однос, поред горе наведених инваријантних елемената, садржи и основне компоненте којима се одликује категорија евиденцијалности, као и категорија епистемичке модалности.

Наиме, за евиденцијалност и епистемичку модалност, као и за категорију концесивности, важну улогу има упућивање — било експлицитно, било имплицитно — на извор и истинитост информације коју адресант саопштава о догађају, при чему тај извор могу да буду како властита запажања и стечено искуство адресанта (директна евиденцијалност), тако и друга лица, или, пак, логичко закључивање на основу властитих сновиђења и претпоставки (индиректна евиденцијалност) (КОЗИНЦЕВА 1994: 92 и д.; 2000; вид. такође: ЯКОБСОН 1972: 101; ПОДЛЕССКАЯ 1995; ПОЛЯНСКИЙ 2001; ХААГ 2004; ШАКИРОВА 2005; ПИПЕР, АНТОНИЋ и др. 2005: 643—646; ПОПОВИЋ 2010).⁵ Тако, на

Усрбистици се за категорију *евиденцијалности* (с којом је повезана и „обрнута” условљеност, односно принцип „изневјереног очекивања” у концесивним реченицама, гдје су нерелевантна ситуација-препрека **P** и априорна /очекивана, али нереализована/ ситуација **Q'** само „назначене”, а релевантна ситуација-узрок **P'** и апостериорна /неочекивана, али реализована/ ситуација **Q** — „остварене”) могу срести и друга појмовно-терминолошка рјешења, која одражавају различите аспекте корелативне везе између пропозиције и модуса, односно синтаксичко-семантичке кореференцијалности између основних реченичних конституената у аподози и протазии, као нпр.: „пресупозиција типа *ексцелетивности*” (RADOVANOVIC 1978: 135), „*ексцелетивно* значење / *ексцелетивне* конструкције”, „катеорија *ексцелетивности* / *ексцелетивне* конструкције” (КОВАЧЕВИЋ 1998: 141—159), „катеорија *очекиваности*” (Ристић 1999); уп. такође: ИВИЋ 1958; 1977; ФЕЛЕШКО 1995; ВАСИЋ 1998; АЛАНОВИЋ 2005; АНТОНИЋ 2005: 170—175, 193—194, 234; ПИПЕР, АНТОНИЋ и др. 2005: 826—829.

⁴ „Позиционо” вријеме се не постиже средствима „векторског” времена (глаголским временским облицима прошлог, садашњег и будућег времена у споју са одговарајућом темпоралном лексиком), већ сасвим другим језичким средствима и њиховим разноврсним комбинацијама — помоћу посебне глаголске и неглаголске лексике (типа *прећходићи*, *слиједићи*, *йодударати се*, *йрије* /*раније*/, *йослије* /*касније*/, *истйовремено*), временских везника (везничких израза), предлога и прилога (*йрије него* /*щйто*/, *йошйто*, *након щйто*, *док*, *йред*, *до*, *у щоку*, *за вријеме*, *зайтим*, *йойтом* и сл.), при чему обавезно на сложенијем синтаксичком нивоу — у оквиру полипропозиционалних реченичних структура (вид. Полянский 2001, гдје је аутор представио основне критеријуме за диференцијацију наведених категорија — таксиса, релативног времена и евиденцијалности).

⁵ У лингвистичким истраживањима за „указивање на извор информације која се износи у пропозицији” могу се срести и друга терминолошка рјешења, као, на при-

примјер, у концесивним реченицама-исказима *Иван је завршио посао, иако није имао најбоље услове за то* / *Иван ће завршити посао, иако неће имати најбоље услове за то*, гдје адресант, саопштавајући основну, примарну информацију о догађају, релевантну за адресанта („Иван је завршио / ће завршити посао”), саопштава и секундарну информацију („Иван није имао / неће имати најбоље услове да заврши посао”), којом износи свој експлицитни („конверзивно-асиметрични”), односно имплицитни („епистемичко-субјективни”)⁶ став формиран на темељу претходног („евиденцијалног”) (са)знања, односно логичког закључивања (претпоставке), због чега се аподоза (главна реченица) и може посматрати као пропозиција исказа, а протаза (клауза) — као њен модални оквир. Такви односи у синтаксичко-семантичкој структури концесивних реченица-исказа посебно долазе до изражаја у случајевима када је вршилац радње (субјекат) истовремено и адресант. Уп. исказе: (а) *Иако нећу имати услове да завршим посао, ја ћу га (ијак) завршити* (адресант заиста зна да неће имати услове) и (б) *Чак ако и не будем имао услове да завршим посао, ја ћу га (ијак) завршити* (адресант не зна да ли ће имати услове), гдје се епистемички статус концесивних исказа заснива не толико на логичкој истинитости њихових саставних компоненти колико на степену адресантовог (прагматичког) познавања/непознавања ситуације⁷ (више о „епистемичкој” интерпретацији концесивних и других имплицативних конструкција вид. у Подлесская 1995; уп, такође Урысон 2010). Одређивање епистемичког статуса исказа представља уједно и релевантан критеријум (основу) за њихову типолошку диференцијацију. Тако, на примјер, исказом (а), гдје адресант познаје ситуацију, реализују се реални концесивни синтаксичко-семантички односи, а исказом (б), гдје адресант не познаје ситуацију, реализују се хипотетички кондиционално-концесивни, односно евентуално-концесивни односи.

мјер, ауторизација (вид., поред осталог: Золотова 1973: 263—278; Шмелева 1988: 35—37; Всеволодова 2000: 221—223, 300—314; Шацкая 2010) или *имперцетивности* (за информацију „из друге руке”; вид., нпр.: Поповић 2000: 146—151; Пипер, Антонић и др. 2005: 645—647).

⁶ Напоменимо успут да се за концесивне, као и за остале реченице са „условљеном” структуром, релативно често и врло слободно везују уводне модалне ријечи, нарочито с различитим персуазивним значењима, чиме се на експлицитан начин постиже већи или мањи степен епистемичке, односно субјективне модалности. Уп.: *Иван је завршио посао, иако можда (вјероватно, по свему судећи, очигледно, сигурно) није имао најбоље услове за то*.

⁷ Уп. следећи контекст, гдје адресант (ауторски приповједач), захваљујући познавању ситуације (која се може окарактерисати као 'прилике у којима је дошло до значајне историјске изјаве јунака наративног текста') на основу сопственог (доживљеног, стеченог) искуства, експлицира (појашњавајући додатном, „уметнутом” узрочном клаузом) разлог/повод за реализацију садржаја у главној реченици, упркос лимитативној ситуацији у зависној (концесивној) клаузи: *Исус им одговори: Не изабрах ли ја вас дванаесторицу? И један од вас је ђаво. А ђаворах за Јуду Симонова Искариота, јер он намјеравах да га изда, иако бјеше један од Дванаесторице* (Јев. Јн. 6, 70—71).

4. Умјесто закључка

Приводећи крају ову кратку, прелиминарну анализу једног сегмента „условљених” синтаксичких структура, додајмо да је још остало да концесивне реченице и категорију концесивности шире сагледамо с обзиром на њихово мјесто и улогу у функционисању семантичких категорија — овдје само у општим цртама размотрених — таксиса, релативног времена, евиденцијалности и епистемичке модалности, као и да их подробније испитамо у контрастивно-типолошком свјетлу (што овом приликом због просторне ограничености нећемо бити у могућности да учинимо). Напоменућемо само да је у том погледу посебно интересантна комуникативно-семантичка анализа појединих везника, као на примјер српских везника *иако* и *макар* и њихових руских еквивалената (и квазиеквивалената) — *хотя*, *хотя бы*, *хоть*, *по крайней мере* и сл., посебно када је ријеч о везничкој полисемичности и синонимичности, као и о укупној семантичкој комплексности и недовољној диференцираности, што може да представља посебан проблем не само у учењу поређених језика као страних (односно инословенских) и превођењу с једног језика на други већ и у семантичкој интерпретацији овдје разматраних концесивних реченица које се уводе наведеним везницима у сваком језику понаособ.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АКИМОВА, Т. Г. и Н. А. КОЗИНЦЕВА. „Аспектуально-таксисные ситуации.” *Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис* / Отв. ред. А. В. Бондарко. Ленинград: Наука, 1987: 257—294.
- АЛАНОВИЋ, МИЛИВОЈ. „Типологија и кореференцијалност агенса у српском, француском и немачком језику.” *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* књ. XLVIII/1—2 (2005): 151—232.
- АЛАНОВИЋ, МИЛИВОЈ. „Синтаксички и комуникативни аспекти конверзије.” *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* књ. 51/1—2 (2008): 87—98.
- АЛЕКСАНОВА, С. А. „Структурно-семантические особенности конструкций с детерминантами уступки.” *Вестник Университета Российской академии образования* № 4 (2008): 29—32.
- АЛЕКСАНОВА, С. А. *Обстоятельные детерминанты в системе членов предложения*. Славянск-на-Кубани: Славянский-на-Кубани государственный педагогический институт, 2009.
- АНТОНИЋ, ИВАНА. „Синтакса и семантика падежа.” *Синтакса савременога српског језика: Простор реченица*. Београд; Нови Сад, 2005: 119—300 (= вид. ПИПЕР, АНТОНИЋ и др. 2005).
- АПРЕСЯН, В. Ю. „Уступительность в языке и слова со значением уступки.” *Вопросы языкознания* № 5 (1999): 24—44.
- АПРЕСЯН, В. Ю. „Уступительность как системообразующий смысл.” *Вопросы языкознания* № 2 (2006): 85—110.
- БЕЛИЋ, АЛЕКСАНДАР. „О синтаксичком индикативу и ’релативу’.” *Symbolae grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowski* Vol. II (1928). Cracoviae: Apud Bibliopolas Gebnerthner & Wolff: 47—55.
- БОНДАРКО, А. В. *Функциональная грамматика*. Ленинград: Наука, 1984.

- Бондарко, А. В. „О таксисе (на материале русского языка).“ *Zeitschrift für Slawistik* Bd. XXX, Hf. 5 (1985): 3—16.
- Васић, Вера. „Синтаксичка корелативност.“ *Јужнословенски филолог* књ. LIV (1998): 79—86.
- Воводић, Дојчил. „О аспектуално-темпоралној корелативности у сложеним (условним) реченицама.“ *Славистика* књ. XI (2007): 206—222.
- Воводић, Дојчил. „О зависнослуженим реченицама са условљеном структуром (опште карактеристике, статус и класификација).“ *Славистика* књ. XIII (2009): 121—136.
- Войводић, Д. П. „О принципе 'обманутого ожидания' в concessивных предложениях (на материале русского и сербского языков).“ *Русский язык: исторические судьбы и современность* / IV Международный конгресс исследователей русского языка (Москва, МГУ им. М. В. Ломоносова, филологический факультет, 20—23 марта 2010 г.): Труды и материалы / Составители М. Л. Ремнева, А. А. Поликарпов. Москва: МГУ, 2010: 415—416.
- Всеволодова, М. В. *Теория функционально-коммуникативного синтаксиса: Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка*. Москва: МГУ, 2000.
- Гусман Тирадо, Р. *Генеративные сложноподчиненные предложения в русском языке* / Под ред. А. М. Ломова. Воронеж: Воронежский гос. ун-т, 1998.
- Евтюхин, В. Б. „Групи́ровка полей обусловленности: причина, условие, цель, следствие, уступка.“ *Теория функциональной грамматики. Локативность. Бытийность. Посевивность. Обусловленность* / Отв. ред. А. В. Бондарко. Санкт-Петербург: Наука, 1996: 138—174.
- Золотова, Г. А. *Очерк функционального синтаксиса русского языка*. Москва: Наука, 1973.
- Ивић, Милка. „Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику.“ *Јужнословенски филолог* књ. XXII (1957—1958) (1958): 141—166.
- Ивић, Милка. „Теоријско-методолошки проблеми словенске синтаксе везани за концепт 'фактивности'.“ *Јужнословенски филолог* књ. XXXIII (1977): 1—16.
- КАРУ, К. *Уступительные конструкции в эстонском и русском языках* / Дис. на соиск. учен. степ. д-ра филос. по рус. яз. Тарту: Тартуский университет, 2006 (<http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/10062/304/1/karukatrin.pdf>).
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Синтакса сложене реченице у српском језику*. Београд: Рашка школа; Србиње: Српско просвјетно и културно друштво Просвјета, 1998.
- КОЗИНЦЕВА, Н. А. *Временная локализованность действия и ее связи с аспектуальными, модальными и таксисными значениями*. Ленинград: Наука, 1991.
- КОЗИНЦЕВА, Н. А. „Категория эвиденциальности (проблемы типологического анализа).“ *Вопросы языкознания* № 3 (1994): 92—104.
- КОЗИНЦЕВА, Н. А. „К вопросу о категории засвидетельствованности в русском языке: косвенный источник информации.“ *Проблемы функциональной грамматики: категории морфологии и синтаксиса в высказывании* / Отв. ред. А. В. Бондарко, С. А. Шубик. Санкт-Петербург: Наука, 2000: 226—240.
- Ляпон, М. В. *Смысловая структура сложного предложения и текст: к типологии внутритекстовых отношений*. Москва: Наука, 1986.
- МУСАТОВА, Г. А. *Семантика уступки*. Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук. Москва: Московский гос. обл. ун-т, 2008.
- НИКОЛАЕВА, Т. М. и И. Фужерон. „Некоторые наблюдения над семантическим статусом сложных предложений с уступительными союзами.“ *Вопросы языкознания* № 1 (1999): 17—36.
- ПИПЕР, Предраг. „О конверсивных предложениях с квантификативами всеобщности в сербохорватском языке сопоставительно с русским.“ *Исследования по славянской филологии* / Под ред. В. П. Гудкова. Москва: Московский университет, 1984: 147—157.
- ПИПЕР, Предраг и Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременога српског језика: Простја реченица* / У ред. акад. Милке Ивић. Београд: Институт за српски језик САНУ : Београдска књига; Нови Сад: Матица српска, 2005.

- Подлесская, В. И. „Импликативные конструкции: некоторые проблемы типологической классификации.” *Вопросы языкознания* № 6 (1995): 77—84.
- Полянский, С. М. *Основы функционально-семантического анализа категории таксиса: (На материале немецкого языка)* / Учебное пособие к спецкурсу. Новосибирск: Новосибирский гос. пед. ин-т, 1990.
- Полянский, С. М. „Таксис — относительное время — эвиденциальность (к проблеме критериев разграничения).” *Сибирский лингвистический семинар: Научный журнал по теоретическому и прикладному языкознанию* № 2 (2001). Новосибирск: Новосибирский гос. ун-т (http://www.lingvotech.com/taxis_evident).
- Поповић, Људмила. *Ејистоларни дискурс украјинског и српског језика*. Београд: Филолошки факултет, 2000.
- Поповић, Људмила. „Категорија евиденцијалности у српском и украјинском језику.” *Зборник Мајице српске за славистику* књ. 77 (2010): 17—47.
- Птиченко, О. А. „Философские, семантико-синтаксические аспекты и границы поля concessивности в русском языке.” *Вестник Ставропольского государственного университета* № 60 (2009): 120—127.
- Ристић, С. „Категорија очекиваности у неким лексичким и граматичким јединицама.” *Научни састај слависта у Вукове дане* књ. 28/2 (1999): 159—166.
- СЕМЕНОВА, Н. В. *Семантика таксиса: концептуализация и категоризация*. Великий Новгород: Новгор. гос. ун-т им. Ярослава Мудрого, 2002.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. „Начин одређивања значења глаголских времена.” *Јужнословенски филолог* књ. XXII (1957—1958) (= 1958): 19—48.
- СТЕВАНОВИЋ, М. *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнोजичка норма)*, књ. II: *Синтакса*. Београд: Научна књига, 1979 (1969, 1974).
- ТЕРЕМОВА, Р. М. *Семантика уступительности и ее выражение в современном русском языке*. Ленинград: ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1986.
- ТЕРЕМОВА, Р. М. „К вопросу о субкатегоризации уступительных отношений в современном русском языке.” *Грамматическая семантика слова и предложения: Ученые записки Тартуского государственного университета* вып. 760 (1987): 49—52.
- ТОММОЛА, Ханну. „Уступительные конструкции в финском языке.” *Типология уступительных конструкций* / Отв. ред. В. С. Храковский. Санкт-Петербург: Наука, 2004: 223—258.
- ТОШОВИЧ, Бранко. *Глагольный категориал*. Opole — Graz: Uniwersytet Opolski — Universität Graz, 1998a.
- ТОШОВИЧ, Бранко. „Теория индикатива и релятива как инновация в темпусологии XX века”. *Słowo i czas* / Red. S. Gajda, A. Pietryga. Opole: Uniwersytet Opolski, 1998b: 11—36.
- УРЫСОН, Е. В. „К типологическому описанию служебных слов с противительной и уступительной семантикой.” *Четвертая типологическая школа: Международная школа по лингвистической типологии и антропологии* / Специальная сессия: Типология дискурсивных категорий и средств организации дискурса в японском, армянском и русском языках (Ереван, 21—28 сентября 2005 г.): Материалы лекций и семинаров. Москва: Российский гос. гум. ун-т., 2005: 328—331.
- УРЫСОН, Е. В. „К определению составного союза (анализ даже если).” *Конференция „Диалог 2010”*: Доклад 75 (<http://www.dialog-21.ru/dialog2010/materials/html/75.htm>).
- ФЕЛЕШКО, Казимјеж. *Значења и синтакса српскохрватског ѓенитива* / Прев. с польског Гордана Јовановић; уводни текст: Милорад Радовановић. „О синтакси генитива”: 5—15. Београд: Вукова задужбина : Орфелин; Нови Сад: Матица српска, 1995.
- ХААГ, Э.-О. *Функциональная типология и средства выражения причинно-следственных отношений в современном русском языке* / Дис. на соиск. учен. степ. д-ра филос. по рус. яз. Тарту: Тартуский университет, 2004 (http://www.murmix.narod.ru/uch/rus/Typology_i_vyrazhenie_prichinno_sledstvennyh_otnoshenii_v_RYA.pdf).
- ХРАКОВСКИЙ, В. С. „Уступительные предложения в системе импликативных конструкций.” *Общее языкознание и теория грамматики* / Материалы чтений, посвященных 90-летию С. Д. Кацнельсона. Санкт-Петербург: Наука, 1998: 79—89.

- ХРАКОВСКИЙ, В. С. „Универсальные уступительные конструкции.” *Вопросы языкознания* № 1 (1999): 103—122.
- ХРАКОВСКИЙ, В. С. „Опыт анализа универсальных уступительных конструкций.” *Проблемы функциональной грамматики: категории морфологии и синтаксиса в высказывании* / Отв. ред. А. В. Бондарко, С. А. Шубик. Санкт-Петербург: Наука, 2000: 135—163.
- ХРАКОВСКИЙ, В. С. (отв. ред.). *Типология уступительных конструкций*. Санкт-Петербург: Наука, 2004.
- ХРАКОВСКИЙ, В. С. „Эвиденциальность и эпистемическая модальность.” *Slavolinguistica 6: Modality in Slavonic Languages (New Perspective)* / Eds. B. Hansen, P. Karlik. München: Sagner, 2005: 87—94.
- ХРАКОВСКИЙ, В. С. (отв. ред.). *Эвиденциальность в языках Европы и Азии* / Сборник статей памяти Наталии Андреевны Козинцевой. Санкт-Петербург: Наука, 2007.
- ЧЕРНИКОВА, Н. С. „Уступительные конструкции: отклонение от стандарта? (на материале английского языка).” *Язык, коммуникация и социальная среда* / Сб. науч. трудов. Вып. 3. Воронеж: Воронежский гос. ун-т, 2004: 163—169.
- ШАКИРОВА, Р. Д. „О соотношении категории эвиденциальности и эпистемического статуса высказывания (на материале современного немецкого языка).” *Вестник Самарского государственного университета* т. 38, № 4 (2005): 127—134.
- ШАЦКАЯ, М. Ф. *Взаимодействие лексической и синтаксической семантики в русском художественном тексте: межуровневые контакты и механизмы аномальных трансформаций при порождении языковой игры* / Автореф. дис. на соиск. учен. степ. докт. филол. наук. Волгоград: Волгоградский гос. пед. ун-т, 2010.
- ШВЕДОВА, Н. Ю. (гл. ред.). *Русская грамматика*, т. II: *Синтаксис*. Москва: Наука (= Институт русского языка АН СССР), 1980.
- ШЕСТУХИНА, И. Ю. *Категория эвиденциальности в русском нарративном тексте: коммуникативно-прагматический аспект* / Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук. Барнаул: Алт. гос. пед. акад., 2009.
- ШМЕЛЕВА, Т. В. *Семантический синтаксис* / Текст лекций. Красноярск: Красноярский гос. ун-т, 1988.
- ЯКОВСОН, Р. О. „Шифтеры, глагольные категории и русский глагол” / Пер. с англ. А. К. Жолковского. *Принципы типологического анализа языков различного строя* / Отв. ред. Б. А. Успенский. Москва: Наука, 1972: 95—113.
- KRAVAR, Miroslav. „Verbal Aspect and Relative Time: (The w h e n — Clause Test).” *Rado- vi Filozofskog fakulteta u Zadru*. II. Dio. Sv. 17(10) (1977/1978) (= 1978): 149—163.
- PIPER, Predrag. *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek : Čigoja štampa (= Biblioteka XX vek, 91), 1997.
- RADOVANOVIC, Milorad. *Imenica u funkciji kondenzatora* / Poseban otisak iz Zbornika za filologiju i lingvistiku knj. XX/1 (1977): 65—144; knj. XX/2 (1977): 81—160. Novi Sad: Matica srpska, 1978.
- Tošović, Branko. *Korelaciona sintaksa: projekcional*. Graz: Institut für Slavistik der Karl-Franzens-Universität Graz, 2001.

Дойчил П. Войводиц

О КОНВЕРСИВНОЙ АСИММЕТРИИ, ИМПЛИЦИТНОЙ ЭВИДЕНЦИАЛЬНОСТИ И ЭПИСТЕМИЧЕСКОЙ МОДАЛЬНОСТИ В КОНЦЕССИВНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ

Резюме

В работе (на материале русского и сербского языков) рассматриваются сложно-подчиненные уступительные предложения, причем особое внимание уделяется их семантической интерпретации, подразумевающей, прежде всего, установление основных компонентов семантического инварианта категории концессивности (уступитель-

ности), а также объяснение принципа „обманутого ожидания”, т.е. имплицитной причины неожиданного преодоления / преодоления субъектом препятствия, на чем именно и строятся уступительные отношения. В связи с этим отмечается, что уступительные отношения тесно связаны с категориями эвиденциальности и эпистемической модальности, что, в принципе, является результатом обязательного, хотя, как правило, неэксплицированного присутствия (участия) говорящего в организации данных отношений. Таким образом, в уступительных предложениях реализуются „модно-диктумные” отношения, так как, в определенном смысле, придаточным предложением (пропозициональной установкой) интерпретируется содержание главного предложения (пропозиции). Подчеркивается особая роль указания (либо эксплицитного, либо имплицитного) на источник и достоверность информации, сообщаемой говорящим, причем данным источником могут быть как собственные наблюдения и приобретенный опыт говорящего (прямая эвиденциальность), так и другие лица или умозаключения говорящего на основании собственных сновидений и предположений (косвенная эвиденциальность). Отмечается также, что эпистемический статус concessивных высказываний базируется не столько на логической достоверности их составных компонентов, сколько на степени прагматической известности/неизвестности ситуации для говорящего, и что именно определение эпистемического статуса данных высказываний может представлять собой одновременно и основу для их типологической дифференциации.

Светлана А. Алексанова
Славянский-на-Кубани государственный педагогический институт
Славянск-на-Кубани

О СООТНОШЕНИИ ОБСТОЯТЕЛЬСТВЕННЫХ РАСПРОСТРАНТЕЛЕЙ ПРЕДЛОЖЕНИЯ¹ С СЕМАНТИЧЕСКИМИ КАТЕГОРИЯМИ АКТАНТА И СИРКОНСТАНТА

Статья посвящена сопоставительному анализу членов предложения с обстоятельственной семантикой и семантических категорий актанта и сирконстанта. Анализ языковых фактов показал, что дифференциация присловных и не-присловных обстоятельственных распространителей в структуре предложения вполне сопоставима с разграничением актантных и сирконстантных позиций. Присловные распространители являются обстоятельствами (в традиционном понимании термина), соотносимыми с обстоятельными актантами, не-присловные распространители — это обстоятельные детерминанты, соотносимые с сирконстантами.

Ключевые слова: семантический синтаксис, актанты, сирконстанты, второстепенные члены предложения, обстоятельные детерминанты.

В традиционном русском синтаксисе проблема разграничения второстепенных членов предложения на протяжении всего периода изучения не находила однозначного решения. Наиболее спорными оказывались вопросы дифференциации присловных и не-присловных членов предложения с обстоятельной семантикой. В современной парадигме научного исследования приверженцы теории семантического синтаксиса сталкиваются с теми противоречиями при разграничении актантов и сирконстантов.

В качестве цели данной статьи видим установление закономерностей в процессе дифференциации предложно-падежных присловных и не-присловных распространителей предложения с обстоятель-

¹ Термин *обстоятельные распространители предложения* используется в статье в качестве общего рабочего определения для членов предложения с обстоятельной семантикой, имеющих присловный или не-присловный характер связи. В первом случае это традиционно выделяемые обстоятельства, выраженные предложно-падежным способом, во втором — предложно-падежные обстоятельные детерминанты, входящие в состав предложения на основе не-присловной связи свободного присоединения.

ственной семантикой и семантических категорий актанта и сирконстанта.

Исследование предложения в семантическом аспекте невозможно без учета функциональной природы его компонентов. Семантическое устройство предложения наиболее полно описано еще Л. Теньером в разработанной им теории актантов (ТЕНЬЕР 1988). Дальнейшее ее развитие связано с детальным описанием функций актантов в ситуативном устройстве предложения и их синтаксических реализациях в предложениях различного структурного типа. Закономерно, что многие спорные вопросы теории второстепенных членов предложения, связанные с проблемами глагольного управления и разграничения сильных и слабых подчинительных связей, не могли не найти отражения в работах приверженцев вербоцентрической модели предложения.

Ключевые позиции вербоцентрической теории, как известно, четко обозначают следующие ее моменты: конструктивное ядро, или вершину, предложения формирует глагол с его определенным валентным потенциалом. При таком подходе иерархический статус всех членов предложения определяется по отношению к глаголу-сказуемому, и подлежащее в этом случае занимает подчиненное положение актанта, хотя и самого высокого ранга, но по сути своей находится в одной плоскости с дополнением, также являющимся актантом. Все виды обстоятельств — „сирконстанты” в терминологии Л. Теньера (ТЕНЬЕР 1988: 117) — не обусловлены значением глагола и поэтому исключаются из зоны его валентности. Такое понимание глагольной валентности восходит к смысловому уровню анализа компонентов предложения, позволяющему определить информативный минимум предложения, обеспечивающий его структурно-семантическую завершенность и вполне оправдывающий трехчленную схему синтаксической типологии.

В многочисленных исследованиях в области теории валентности, написанных под влиянием идей Л. Теньера, отмечается, что наиболее уязвимым местом данной теории является проблема разграничения актантов и сирконстантов, соотносимых с категориями второстепенных членов предложения. В этом случае закономерно возникает вопрос о количестве актантов в глагольном узле, что сам Л. Теньер считал определяющим „во всей структуре глагольного узла” (ТЕНЬЕР 1988: 121). Тем не менее уже у Л. Теньера „разница между актантами и сирконстантами была проведена непоследовательно: чисто семантические признаки перекрывались формальными, что свидетельствовало о нечетком различении пионером семантического синтаксиса семантического и синтаксического аспектов” (Гак 2002: 42).

Не вызывающий сомнений тезис о мотивированности языкового поведения человека не его бесконечной памятью, а известными ему правилами и тенденциями, приводит исследователей к необхо-

димости признания того, что не может быть двух принципиально разных когнитивных механизмов, „обслуживающих” актанты и сирконстанты: „Должно быть, механизм здесь все-таки один и тот же: определенный смысл ’вызывает’ в памяти человека определенную, связанную с ним форму. Только в одних случаях этот смысл встроен в семантику глагольной лексемы, а в других — составляет контекст ее употребления. Но если семантический компонент фигурирует тот же, то и поверхностное оформление можно по крайней мере ожидать одинаковое” (Воронцова).

Сложный вопрос о квалификационных характеристиках актантов и сирконстантов, на наш взгляд, может непротиворечиво решаться с учетом позиций последователей теории валентности, наиболее четко обозначенных представителями московской семантической школы. Ключевым моментом в данной теории является принципиальное разграничение валентности синтаксической и семантической. Семантическая и синтаксическая валентности по отношению к актантам совпадают. Что же касается сирконстантов, то они подчинены слову с предикативным значением только синтаксически, а **семантически сами подчиняют его** (Апресян 1973: 285—286; выделено нами — С. А.). Горизонтальный вариант вербоцентрической модели предложения можно представить следующим образом:

V [A1, A2, A3...] C,

где **V** — спрягаемый глагол-предикат, вершина предложения; **A1, A2, A3...** — субъектный и объектные актанты, заполняющие его семантическую и синтаксическую валентности; **C** — сирконстант, заполняющий синтаксическую валентность глагола. Традиционно актант (обычно в позиции A2, A3....) соотносим с дополнением, а сирконстант — с обстоятельством. В теории членов предложения отмечаются принципиальная синсемантичность дополнений и высокая автосемантичность предложно-падежных обстоятельств (Скобликова 2004: 326), поддерживающие семантико-синтаксическую валентность глагола по отношению к первым и синтаксическую — ко вторым.

Весьма интересными в этом отношении представляются выводы В. Г. Гака, который считает обстоятельства причины, места и времени *обстоятельственными дополнениями* — *complements circonstanciels* (выделено автором), на основании того, что они способны коммутировать с подлежащим и, как следствие, их целесообразнее включать в число актантов (Гак 2002: 42).

Квалификационные характеристики актантных и сирконстантных позиций в разных системах координат пересекаются. На первый взгляд, поиск решения проблемы разграничения распространителей с обстоятельственной семантикой в русле исходных позиций приверженцев предикатно-актантной структуры предложения, наиболее по-

следовательно воплотившейся в его вербоцентрической модели, может показаться нелогичным. Однако самые серьезные проблемы квалификационного характера в системе второстепенных членов предложения с обстоятельственной семантикой возникают прежде всего именно в предложениях со спрягаемым глаголом в роли предиката. В первую очередь именно в данном типе предложений оппоненты учения о детерминантах — обстоятельственных распространителях не-присловного типа — усматривают формально-грамматическую связь детерминанта с глаголом, что позволяет им квалифицировать любую обстоятельственную синтаксему как присловный распространитель, т.е. обычное обстоятельство. Поэтому обращение к данной теории с целью найти пути разграничения присловных и неприсловных обстоятельственных распространителей в предлагаемом аспекте представляется нам достаточно обоснованным.

Проблема разграничения присловных и неприсловных обстоятельств и сирконстантов наиболее остро встает в случае выражения обстоятельств (сирконстантов) предложно-падежными формами существительных, т.е. так называемым неморфологизированным способом их выражения. Авторы, в той или иной степени занимающиеся данной проблемой, всегда отмечают факт непропорционально более употребительного и предпочтительного использования именно предложно-падежных форм в функции обстоятельства (Скобликова 2001: 221). Е. С. Скобликова считает, что есть все основания признавать в качестве **грамматического центра** в выражении обстоятельственных значений **предложно-падежные формы существительных**, оставляя за „морфологизированными” наречиями далеко не ведущую роль (Скобликова 2001: 221; выделение автора).

Как показывают наблюдения, вопрос о границах между присловными и неприсловными распространителями с обстоятельственной семантикой не распространяется на все виды обстоятельств. Речь может идти лишь о распространителях с локальной и темпоральной семантикой, имеющих предложно-падежный способ выражения.

Процесс дифференциации присловных и неприсловных распространителей с локальным и темпоральным значением непосредственно связан с уточнением понятий словосочетательных подчинительных связей, традиционно относимых к управлению (его сильному и слабому вариантам), и подчинительной связи предложенческого уровня — связи свободного присоединения.

Безусловно, любое действие зафиксировано и происходит в определенное время в определенном пространстве. Однако не любой глагол, обозначающий это действие, нуждается в локальном или темпоральном распространителе. Синтаксемы с обстоятельственной семантикой реализуют словосочетательные связи с глаголом-сказуемым лишь в очень ограниченном ряде случаев, поэтому локальные и темпо-

ральные распространители функционируют как присловные, так и неprisловные, свободные синтаксемы.

Первые функционируют как типичные обстоятельства с локальным или темпоральным значением, заполняя при этом сильную или слабую глагольную валентность: *В киоске он купил еще несколько газет* (Н. Ключарева). *Она вошла в мой дом, как в душу, сразу и безоговорочно* (Л. Улицкая); *Под Новый год Вильгельм подъехал к Закуту* (Ю. Тынянов); *На утро была назначена судьбоносная встреча* (И. Штемлер).

Во втором случае обстоятельственные распространители, не заполняющие глагольную валентность, выходят из зоны его управления и функционируют как самостоятельные распространители предложения — обстоятельственные детерминанты: *В госпитале впервые пришла мысль, что его жизнь, жизнь военного, наверно, может быть только в единственном варианте, который он сам выбрал раз и навсегда* (Ю. Бондарев); *На вокзале Дванов почувствовал тревогу заросшего, забвенного пространства* (А. Платонов).

Затрагивая проблему разграничения актантов и сирконстантов, многие исследователи используют тезис о возможности свободного изъятия сирконстанта из предложения и недопустимости такого изъятия по отношению к актанту. Учитывая спорность использования подобного приема для доказательства ключевых квалификационных характеристик единиц языка, отметим, что возникающие противоречивые выводы, основанные на изначально единых посылах у разных авторов, упираются прежде всего в не учитываемую ими далеко не однородную структуру самих сирконстантов. Решение проблемы часто ограничивается рассмотрением вопросов о грамматической и лексико-семантической сочетаемости сирконстантов на глубинном/поверхностном уровне без учета семантики предиката в каждом конкретном случае. Акцент делается на степень смыслового участия данных компонентов в структуре предложения (Падучева 1998: 89, 91; Филлмор 1981: 520).

В. П. Малащенко очень точно подчеркивает особенность обстоятельственных словоформ со значением места и времени и отмечает, что в русском языке есть глаголы, семантика которых позволяет им формировать словосочетания с обязательными зависимыми обстоятельствами обозначенной семантики: „Следовательно, при употреблении этих глаголов в позиции предиката указанные обстоятельства входят, подобно актантам, в модель предложения, формируемую этими 'хозяевами' дерева зависимостей” (Малащенко 2004: 31).

На наш взгляд, процесс разграничения присловных и неprisловных распространителей с обстоятельственной семантикой проходит в несколько этапов. На **первом этапе** выделяются распространители, образующиеся на основе словосочетательной связи с **сильно-управляемым** глаголом со значением размещения, движения, прио-

бретения, физического воздействия: *А конверт он быстро положил в карман штанов* (В. Каверин); *Неожиданно для всех он стукнул по столу ребром ладони* (С. Крутилин). В подобных случаях отграничение присловных распространителей от неприсловных не составляет труда. Сложности возникают, когда обстоятельственный распространитель находится в зоне слабого глагольного управления. Такие распространители выделяются на **втором этапе** разграничения. Определяется несколько групп глаголов, валентные свойства которых предопределяют появление **слабоуправляемых** локальных распространителей. Это глаголы со значением пребывания, бытия, расположения, появления, размещения, обнаружения, проявления признака, воспринимаемого органами чувств, источника восприятия, приобретения чего-либо, занятия, вида деятельности, одновременно указывающие и на пребывание субъекта в определенном месте: *Долгое время он жил на окраине их села, не желая с кем-либо сближаться* (Л. Толстой). Однако какой бы „слабой” ни была связь между глаголом и управляемой им предложно-падежной локальной синтаксемой, если она имеет присловный характер, для квалификации локального или темпорального распространителя в качестве детерминанта нет достаточных оснований.

На **третьем этапе** выделяются распространители, **не предопределенные валентностью глагола** и входящие в структуру предложения непосредственно, на основе неприсловной связи свободного присоединения. Данные распространители функционируют в качестве обстоятельственных детерминантов, поскольку лишены формально-грамматической связи с предикатом, полностью вышли из зоны его валентности и, как следствие, обрели более высокий синтаксический статус, став синкретичным членом предложения с недискретным обстоятельственно-предикативным значением: *В институте* (учась в институте; когда училась в институте) *она вышла замуж* (В. Некрасов); *На пороге зала* (оказавшись на пороге зала; когда оказался на пороге зала) *Спиридонов стал как будто ласковее* (А. Лаврин).

Потенциальную предикативность обстоятельственной синтаксемы часто обуславливает „объем” локального значения. В предложении *В Москве Вадим купил себе хороший фотоаппарат* (В. Некрасов) выделенная синтаксема потенциально предикативна именно в силу весьма широкого локального значения, избыточного для реализации только обстоятельственной семантики. В данной синтаксеме, кроме обстоятельственного значения, присутствует дополнительный смысл *оказавшись в Москве*, который собственно и делает обстоятельственную синтаксему распространителем с недискретным обстоятельственно-предикативным значением — детерминантом. Ср.: *В магазине Вадим купил себе хороший фотоаппарат* — сужение локального значения приводит к утрате потенциальной предикативности синтаксемы,

оставляя ее в валентной зоне глагола *купить* как его присловного распространителя, актуализированного обстоятельства места.

Процесс последовательного разграничения предложно-падежных обстоятельственных распространителей в структуре предложения позволяет найти непротиворечивое решение вопроса об их синтаксическом статусе, вполне соотносимом с семантическими категориями актанта и сирконстанта. С учетом позиций приверженцев теории синтаксической семантики присловные локальные и темпоральные распространители входят в актантную рамку глагола. Отсутствие обязательной связи с предикатом выносит данные распространители за рамки предложения, его семантической структуры, и в этом случае они функционируют как сирконстанты. Это позволяет провести более четкую грань между актантами и сирконстантами: присловные локальные и темпоральные синтаксемы, входящие в актантную рамку глагола, являются **обстоятельственными актантами** и увеличивают тем самым число актантов в глагольном узле. Сирконстантами можно признать лишь обстоятельственные распространители, не заполняющие глагольную валентность. При таком подходе более упорядоченной выглядит и подсистема членов предложения с обстоятельственной семантикой: присловные распространители являются обстоятельствами (в традиционном понимании термина), соотносимыми с обстоятельственными актантами, неприсловные распространители — это обстоятельственные детерминанты, соотносимые с сирконстантами. Вышеизложенное позволяет несколько иначе представить горизонтальную модель глагольного предложения с предложно-падежным обстоятельственным распространителем:

$$V [A1, A2, A3 \dots An] C,$$

где **V** — предикат; **A1, A2, A3** — субъектный и объектные актанты; **An** — обстоятельственный актант; **C** — сирконстант. Эти выводы подтверждают некоторые идеи, выдвинутые в свете дискуссии о возможности перехода актантов в сирконстанты, связанные с проблемой расширения модели предложения и так называемой **n**-актантности (Падучева 1998; Храковский 1998; Плунгян 1998).

Поскольку в силу специфики семантики детерминантов (сирконстантов), совмещающих обстоятельственное значение со значением дополнительной предикативности, их выделение предполагается на первом уровне членения предложения: детерминант — главные члены предложения — второстепенные члены предложения, то модель детерминантного предложения с учетом семантикоориентированных взглядов на них может быть представлена следующим образом:

$$C [V [A1, A2, A3 \dots An]],$$

где **C** — сирконстант (обстоятельственный детерминант в теории членов предложения, неприсловный распространитель грамматической основы предложения в целом, в семантическом плане относящийся к содержанию остальной части предложения); **V** — предикат высказывания; **A1, A2, A3** — актанты, его субъектные и объектные распространители; **Ап** — обстоятельственный локальный или темпоральный актант (присловное обстоятельство в традиционной системе членов предложения).

Таким образом, дискуссионные моменты, связанные с определением синтаксического статуса обстоятельственных распространителей в структуре предложения, находят свое непротиворечивое решение при их сопоставительном анализе с семантическими категориями актанта и сирконстанта.

ЦИТИРОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

- Апресян, Ю. Д. „К построению языка для описания синтаксических свойств слова.“ *Проблемы структурной лингвистики* 1972. М.: Наука, 1973.
- Воронцова, М. И. и Е. В. Рахилина. „Об иконичности выражения глагольных ролей и грамматике конструкций.“ [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.infolex.ru>.
- Гак, В. Г. „Типология преобразований в актантной структуре высказывания при переводе.“ *Вопросы филологии* № 1 (2002).
- Малашенко, В. П. и М. В. Малашенко. „И все-таки они существуют!“ *Филологический вестник РГУ* [= Ростов н/Д.] № 1 (2004).
- Падучева, Е. В. „Коммуникативное выделение на уровне синтаксиса и семантики.“ *Семиотика и информатика* вып. 36 (1998).
- Плунгян, В. А. и Е. В. Рахилина. „Парадоксы валентностей.“ *Семиотика и информатика* вып. 36 (1998).
- Скобликова, Е. С. „Второстепенные члены предложения в свете современной лингвистической проблематики.“ *Русский язык: исторические судьбы и современность*. Междунар. конгресс. М.: Изд-во МГУ, 2001.
- Скобликова, Е. С. „Об уровне автосемантической / синсемантической разных членов предложения.“ *Русский язык: исторические судьбы и современность*. Второй междунар. конгресс русистов-исследователей. М.: Изд-во МГУ, 2004.
- Теньер, Л. *Основы структурного синтаксиса*. Пер. с франц. Ред.: Г. В. Степанов и др.; вступ. ст. и общ. ред. В. Г. Гака. М.: Прогресс, 1988.
- Филлмор, Ч. „Дело о падеже открывается вновь.“ *Новое в зарубежной лингвистике* вып. X: *Лингвистическая семантика*. М.: Прогресс, 1981.
- Храковский, В. С. „Понятие сирконстанта и его статус.“ *Семиотика и информатика* вып. 36 (1998).

ИСТОЧНИКИ

- Бондарев, Ю. В. *Горячий снег*. М.: Воениздат, 1974.
- Каверин, В. *Два капитана*. М.: Сов. писатель, 1979.
- Ключарева, Н. „Россия: общий вагон.“ *Новый мир* № 1 (2006).
- Крутилин, С. *Мастерская: повести*. М.: Мол. гвардия, 1981.
- Некрасов, В. В. *Маленькая печальная повесть. Проза разных лет*. М.: Книжная палата, 1990.
- Лаврин, В. „Гон.“ *Чистые пруды: альманах*. М.: Моск. рабочий, 1988.
- Платонов, А. П., *Чевенгур*. М.: Худож. лит., 1988.

- Толстой, Л. Н., *Воскресение*, М.: Худож. лит., 1977.
 Тынянов, Ю. Н. *Пушкин*, М.: Худож. лит., 1987.
 Улицкая, Л. Е. *Девочки. Рассказы*. М.: Эксмо-Пресс, 2007.
 ШТЕМЛЕР, И. *Архив*. Л.: Сов. писатель, 1991.

Светлана А. Алексанова

О САОДНОСУ АДВЕРБИЈАЛНИХ РЕЧЕНИЧНИХ ДОПУНА И СЕМАНТИЧКИХ КАТЕГОРИЈА АКТАНТА И СИРКОНСТАНТЕ

Резиме

У раду се разматрају питања разграничења адвербијалних допуна нерашчлањених (са упоришном, управном речју) и рашчлањених (без упоришне, управне речи) типова структуре реченице у њиховом саодносу са семантичким категоријама актанта и сирконстанте (квалификатора). Анализа језичког материјала показала је да се диференцијација управних и неуправних адвербијалних допуна у структури реченице у потпуности може упоредити с разграничењем актантних и сирконстантних позиција. Процес разграничења актаната и сирконстанти зависи од валентности глагола. Актанти су, за разлику од сирконстанти, предодређени валентношћу глагола. Међутим, сирконстанте с локалном и темпоралном семантиком могу да улазе у валентну зону глагола, али да буду и ван њених граница. У првом случају сврсисходније је да се разматрају као адвербијални актанти, чиме се повећава и број актаната у глаголском чвору, а у другом — као сирконстанте. Овакав приступ доприноси већој уређености и подсистема чланова реченице са адвербијалном семантиком: управне допуне су адвербијали, односно прилошке одредбе (према традиционалном схватању термина), које се саодносе са адвербијалним актантима, а неуправне допуне — адвербијални детерминатори, који се саодносе са сирконстантама.

Анна Д. Черенкова
Воронежский государственный педагогический университет
Воронеж

ВЫРАЖЕНИЕ ДЕЛИБЕРАТИВНОГО ОБЪЕКТА В РУССКОМ И СЕРБСКОМ ЯЗЫКАХ В СОПОСТАВИТЕЛЬНОМ АСПЕКТЕ

Основной задачей данной работы является структурно-семантическая характеристика словосочетаний с делиберативным объектом в русском и сербском языках в сопоставительном аспекте. Особое внимание уделяется семантической и стилистической дифференциации форм делиберативного объекта, а также употреблению специализированных форм его выражения при отдельных глаголах в русском языке. Автор приходит к выводу, что формы делиберативного объекта в словосочетаниях носят релятивный характер и зависят: от семантики глаголов речи, мысли и чувства, выступающих в роли главного слова в словосочетании; от значения имени, выступающего в роли зависимого компонента словосочетания; от сферы употребления; от стилистической окраски.

Ключевые слова: делиберативный объект, семантическая и стилистическая дифференциация, специализированные формы выражения объекта, глаголы речи, мысли и чувства, русский и сербский языки

Термин *делиберативный* восходит к латинскому *deliberare* 'зрело обдумывать, размышлять'. Этот термин введен в научный обиход Т. П. Ломтевым и в настоящее время в русской лингвистике является широко употребительным. Он обозначает лексико-синтаксическую категорию и может характеризовать текст, предложение и словосочетание. Главным условием создания делиберативных отношений в языке является использование в синтаксических структурах глаголов речи, мысли и чувства. Основной задачей данной работы является структурно-семантическая характеристика указанных словосочетаний в русском и сербском языках в сопоставительном аспекте. Приведем наиболее частотные глаголы в родственных языках, которые активно участвуют в отражении в языке речемыслительной деятельности человека.

Среди глаголов речи следует назвать:

В русском языке	В сербском языке
ГОВОРИТЬ	ГОВОРИТИ
СКАЗАТЬ	РЕЋИ, КАЗАТИ
РАССКАЗЫВАТЬ	ПРИЧАТИ, ПРИПОВЕДАТИ
РАЗГОВАРИВАТЬ	РАЗГОВАРАТИ, ГОВОРИТИ
СПРАШИВАТЬ	ПИТАТИ, ТРАЖИТИ

Глаголы мысли можно представить следующими лексемами:

В русском языке	В сербском языке
ЗНАТЬ	ЗНАТИ
ДУМАТЬ	МИСЛИТИ
РАЗМЫШЛЯТЬ	РАЗМИШЉАТИ
ПОМНИТЬ	ПАМТИТИ, СЕЋАТИ СЕ
ЗАБЫТЬ	ЗАБОРАВИТИ
МЕЧТАТЬ	МАШТАТИ, САЊАРИТИ

Из глаголов чувства наиболее употребительными являются:

В русском языке	В сербском языке
ВОЛНОВАТЬСЯ	УЗНЕМИРАВАТИ СЕ, УЗБУЉИВАТИ СЕ, УЗРУЈАВАТИ СЕ
БЕСПОКОИТЬСЯ	БРИНУТИ СЕ
ГОРЕВАТЬ	ТУГОВАТИ, ЖАЛИТИ
СКУЧАТЬ	ТУГОВАТИ, ПАТИТИ, ЧАМИТИ

Большинство глаголов речи и мысли имеет одинаковые корни в русском и сербском языках, что свидетельствует о древности их происхождения и о достаточно глубокой разработанности речемыслительной деятельности человека в праславянском языке.

В зависимости от степени полноты выражения предмета речи, мысли и чувства структурная единица со значением делиберативности может передавать:

А) полное содержание речи, мысли, что может быть отражено в тексте или в предложении с прямой речью, например: *Снегурочка спросила у Деда Мороза: „Разве тебе не жарко в такой теплой шубе и в такой большой шапке?“*;

Б) часть его (содержания), которая может быть представлена в сложноподчиненном предложении: *Георгий рассказал о том, что в этом году он провел лето на берегу Черного моря*;

В) тему речи, репрезентируемую в словосочетании, например: *говорить о дружбе, спросить об отъезде отца, тосковать по Родине*.

Следует сказать, что в словосочетаниях предмет речи, мысли, чувства представлен наиболее абстрактно по сравнению с другими синтаксическими структурами. Приведем в качестве примера следующий диалог:

Сергей сказал мне: „Сегодня очень хорошая погода, не то, что было вчера”. А я ему возразила: „Между прочим, я слышала по радио, что будет дождь”.

В данном диалоге предмет речи репрезентирован в полном объеме. Это так называемая конкретно-образная форма выражения речемыслительной деятельности. Абстрактная форма выражения содержания диалога может быть представлена очень кратко, в предложении: *Мы говорили о погоде*. Здесь нет таких конкретизаторов содержания речи, как время (*сегодня*) источник информации (*радио*), вид осадков (*дождь*), характер отношения говорящих к реальной действительности и т.п.

Первые две ступени (текст и предложения с прямой речью, с одной стороны, и сложноподчиненные предложения, — с другой) как конкретные формы выражения речемыслительной деятельности не имеют различий в русском и сербском языках, как и в любом другом языке, так как они дословно (или почти дословно) передают содержание речи. Абстрактные формы (глагольные и именные словосочетания с падежными или предложно-падежными формами) имеют в указанных языках как черты сходства, так и черты различия, поэтому наиболее интересными в плане сопоставления языков являются словосочетания, а именно: падежные или предложно-падежные формы при глаголах речи, мысли и чувства в русском и сербском языках.

Сходство обнаруживается в том, что и в русском, и в сербском языках используется не одна форма выражения делиберативного объекта, а несколько.

Многообразие форм репрезентирует или дифференциацию значений, или стилистические варианты способов выражения делиберативного объекта. Данным свойством обладают делиберативные словосочетания в наибольшей степени, что обусловлено спецификой речемыслительной деятельности, которая заключается в отражении особой, не физической, а интеллектуальной, психической деятельности человека — достаточно зыбкой субстанции. Отсюда и способность глаголов речи, мысли и чувства к совмещению значений, к развитию новых семантических компонентов, к зависимости структуры словосочетания от значения зависимого слова, и „чувствительность” к сфере употребления словосочетания. Объектные словосочетания, отражающие физическую, материальную субстанцию, такими свойствами не обладают (ср.: *рубить дрова, положить в мешок, бить молотком* и т.п.)

Как в русском, так и в сербском языках в словосочетаниях с глаголами речи, мысли и чувства возможны два типа объекта: прямой объект содержания высказывания и объект делиберативный. Прямой объект по своим смысловым характеристикам приближается к конкретным формам выражения делиберативности, но зависимый ком-

понент не раскрывает содержания речи, а лишь называет жанр речевого произведения или продукта мыслительной деятельности. В качестве зависимых слов выступают такие имена существительные, как **сказка, газета, песня, рассказ, стихотворение, письмо** и многие другие. Прямой объект в русском языке выражается винительным падежом без предлога (*рассказал сказку, прочитал письмо, знает язык* и т. п.), в сербском также: (*испричао бајку, прочитао писмо, зна језик* и т. п.). Как видим, структура и семантика данных словосочетаний однотипна в рассматриваемых языках. Прямой объект не указывает на тему речи, мысли, он называет речевое произведение, жанр. Зависимый компонент в них восходит к праславянскому винительному беспредложному, т. е. он является наиболее древним по происхождению и наиболее конкретным по содержанию.

Однако следует иметь в виду, что в праславянском языке винительный беспредложный мог передавать и прямое содержание высказывания (речевое или интеллектуальное произведение), и тему речи неразграниченно. Делиберативный объект вычленился из состава прямого объекта в связи с совершенствованием коммуникативной функции языка, а именно: в связи с дифференциацией значений, что соответствует основной тенденции индоевропейских языков в области малого синтаксиса — движению от беспредложных конструкций к предложно-падежным формам. Необходимость абстрактной формы выражения предмета речемыслительной деятельности человека вызывает возникновение в праславянском языке различных предложно-падежных форм. Одной из первых и самых частотных была форма „О + местный п.". Эта форма была свойственна всем славянским языкам, в том числе древнерусскому. Эта форма сохранилась в обоих языках до настоящего времени.

Она употребительна в обоих языках во всех функциональных стилях литературных языков и во всех подсистемах национальных языков: в просторечии, разговорной речи, в диалектах. Приведем примеры.

В научном стиле:

В русском языке: *О предложениях „Не можется мне“, „Спится мне“ А. А. Потебня писал...* (Золотова 1973: 161). В сербском языке: *...Може се говорићи о новој етапи развојка лингвистилистике* (Лайнович-Стојановић 1998: 7).

В официально-деловом стиле:

В русском языке: *Об уровне хозяйствования следует судить и по тому, насколько широко внедрены отраслевые и межотраслевые нормы* (из отчета). В сербском языке: *Седница Председништва ДОС-а, на којој ће се разговарати о предлогу премијера Србије Зорана Живковића о приоритетима владе у наредној години, биће одржана највероватније у уторак у Суботици, изјавио је данас лидер Савеза војвођанских Мађара Јожеф Каса* (из газет).

В публицистическом стиле:

В русском языке: *Об этом и спорил Белгород, пионер специализации, в апреле семьдесят четвертого* (Черниченко 1978: 178). В сербском языке: *Мислим да није добро ђоворити о исламу искључиво као о ојасности, јер тиме већ заузимамо позицију и имамо дефиницију која не оставља много простора за плодно, дијалогско сучељавање са исламом ...* (Политика 2003).

В художественно-беллетристическом стиле:

В русском языке: *Говорить об этом он мог часами, а слушали его с большим интересом* (Троепольский 1964: 235). В сербском языке: *Дуго је ђоворио о збеђу у врбаку, чије је слабе вајше киша појасила чим су тојолови чамци зарили кљунове у друђу обалу њихове бежаније* (Ђосиф 2009: 76).

В литературно-разговорной речи:

В русском языке форм с предлогом „О” намного меньше употребляется: *Я об этом у него не спрашивала* (разг.). В сербском языке: *Сај времена ми је ђоворила само о том филму* (разг.).

Форма „О + предл. п.” в русском языке употребляется в просторечии и диалектах, уступая при этом в употребительности другим формам выражения делиберативного объекта.

Общеупотребительность формы „О + предложный падеж” создается в русском языке не только тем, что она употребляется во всех функциональных стилях русского языка, но и тем, что она возможна практически со всеми глаголами речи, мысли и чувства, способными выражать делиберативные отношения.

Приведем примеры употребления этой формы с глаголами разных тематических групп (речи, мысли, чувства) и их ЛСГ:

1. С глаголами речи:

а) обозначающими собственно процесс говорения без дополнительных значений, но с возможным изменением способа речи: *Особо хочется **сказать** о сотрудничестве научных учреждений* (из газеты); *Очень здорово **приговаривали**, так здорово, что писать об этом невозможно* (Троепольский 1964: 347); ... *Он скакал и **кричал** о гибели Федьки* (там же: 9); *Я и Буссенара заглатывал с упоением, но соображал, что об этом надо **помалкивать**...* (Кузьмин 1970: 92);

б) обозначающими процесс речи с определенной целевой установкой (дополнительной семантикой): *острить, шутить, хвастать, просить, умолять, спросить, расспрашивать* и др.: *Захар Павлович начал **расспрашивать** партийного человека о революции* (Платонов 1969: 243); *Паровоз подолгу гудел на полном ходу, пугая темноту и **прося** о безопасности* (там же: 66); *Андрей **взывал** о помощи против беса к троице* (Кузьмин 1970: 132);

в) обозначающими передачу, прием или фиксирование информации (*информировать, сообщать, заявлять, оповещать, рапортовать,*

докладывать, доносить, сигнализировать, консультироваться, свидетельствовать и др.): ...Каждый рисунок обдумывал и переделывал десятки раз, о чем **свидетельствуют** горы жанров... (Кузьмин 1970: 76); ...**Объявили** с Таней о свадьбе, а потом уже стали думать, во что одеться и где жить (Черниченко 1978: 44); ... Признать отпуск аэроплана хутору Девьи Дубравы пока преждевременным, о чем и **уведомить** просителей (Платонов 1969, из протокола); Однажды, когда Тося **докладывала** о больном, Василий Васильевич сказал... (Троепольский 1964: 112) и др.;

г) обозначающими участие в речи двух или нескольких лиц или двух сторон, участвующих в коммуникации (речевого взаимодействия — **разговаривать, беседовать, толковать** (разг.), **спорить, договариваться** и т. п.):

Поговорили о взрывах артиллерийских складов — „это большевики взорвали”, убежденно сказал Бунин, — затем перешли к темам хозяйственным (Катаев 1969: 179); О мясе-молоке **дискутировать** нечего, а от сада-винограда сами не откажитесь (Черниченко 1978: 134); ...Он **беседовал** с Пуховым о какой-то речке Курсавке... (Платонов 1969: 64); Только сегодня утром Ваня **разговаривал** с Андреем о Федоре (Троепольский 1964: 36); Он стоял за каменным амбаром и **договаривался** о чем-то с двумя слесарями... (Платонов 1969: 81); И Димка с Мишкой **распились**, и вся деревня только об этом и **судачила** (Белов 1968: 126) и др.

2. С глаголами мысли:

а) обозначающими собственно процесс мышления (**думать, размышлять, соображать, мечтать, философствовать** и др.): Примерно тот же вопрос стоит и перед Левиным, **размышляющим** о несомненности закона добра и „гордости”, „плутовстве” ума, отвергающего закон (Куприянова 1966: 107); Они совершенно готовы для идеального общества, о котором человечество **мечтает**... (там же: 218); Приходится **думать** не только о **результатах успеваемости** ребят, но и о **металлоломе, макулатуре** (из газет) и др.

б) обозначающими мнемонические процессы (**помнить, вспомнить, забыть**): Не следует **забывать** о **наречном характере** примыкающих предложно-падежных групп... (Золотова 1973: 91); ... Всегда надо **помнить** о ее **тесной связи** с грамматикой (Гвоздев 1955: 39); А я **об этом** и **не вспомнила** ни разу (разг.);

в) обозначающими знание (**знать, узнать, догадываться, гадать** и др.): ... Командировочное удостоверение подписано... начальником Республиканской НИС по труду Роспотребсоюза, о существовании которой он **не знает** (из отчета); Он об этом и **не догадывался** (разг.); Хорошо, что Пивоваров **узнал об этом** последним (разг.) и др.;

г) обозначающими различные части творческой деятельности (**исследовать, сочинять, трактовать, творить** и т.д.): ... Физика **трактует** о **горении**, а не о том, как что-либо горит (Гвоздев 1955: 266).

3. С глаголами чувства:

а) с глаголами горестного чувства (*тосковать, горевать, грустить, плакать, скорбеть, скучать* и др.): ... *Он не жалеет ни о Москве, с которой расстался, ни о прошлой большой работе* (ЧЕРНИЧЕНКО 1978: 275); *О чем-то тосковал* ли, жалел ли — неизвестно (ТРОЕПОЛЬСКИЙ 1964: 15); *Вспоминая усопшую жену, Пухов горевал о ней* (ПЛАТОНОВ 1969: 59); *Анастасия Семеновна обмирала о детях* (ПЛАТОНОВ 1969: 176); *Не горюй о нас, девчонка...* (там же, 327); *И все время вокруг него беспрестанно стонут о земле, о земле, о земле* (ТРОЕПОЛЬСКИЙ 1964: 175) и др.;

б) с глаголами сопереживания (*волноваться, тревожиться, беспокоиться, молиться* и др.): *надо выбрасывать лишнее, очищать фразу от „по мере того“, „при помощи“, надо заботиться о ее музыкальности...* (ГВОЗДЕВ 1955: 26); ...*Эгоист Астров, пекущийся* лишь о собственном благе... (ТУРОВСКАЯ 1966: 11); *Миша беспокоился и о том, чтобы семена были высеяны...* (ТРОЕПОЛЬСКИЙ 1964: 249); ... *И весь крестный ход, молившийся о дожде, направился назад на деревню* (ПЛАТОНОВ 1969: 335) и др.

Следует предположить, что наряду с формой „О + местн. п.“ в праславянском языке были и другие предложно-падежные формы. Процесс оформления нового (делиберативного) значения был длительным и достаточно поздним, поэтому многие способы выражения делиберативного объекта не совпадают в разных славянских языках, в том числе в русском и сербском языках.

Наряду с „О + предл. п.“ в роли делиберативного объекта в русском языке употребляются другие формы как с первообразными предлогами „ПРО + вин. п.“, „ПО + дат. или предл. п.“, „НАД + твор. п.“, так и с производными предлогами ПО ПОВОДУ, ПО ВОПРОСУ, НА ТЕМУ, ОТНОСИТЕЛЬНО, КАСАТЕЛЬНО, В ПОЛЬЗУ, управляющими родительным падежом, „В СВЯЗИ С + твор. п.“ и др. Всего насчитывается свыше 20 форм.

Одни из них выступают как специализированные формы при отдельных глаголах, другие дифференцируют значение, третьи выступают как стилистические варианты.

Семантическая дифференциация форм выражения делиберативного объекта в русском языке

В русском языке самой частотной после „О + предл. п.“ является форма „ПРО + вин. п.“. Эта форма долгое время оценивалась как просторечная, затем приобрела статус разговорной, а в настоящее время ее можно встретить во всех стилях литературного языка, кроме официально-делового; в публицистике, на страницах газет и журналов, в художественно-беллетристическом и даже в научном (ред-

ко). Из стилистически сниженной она превращается в специфическую форму выражения делиберативного объекта. Специфичность ее заключается в том, что она указывает на небольшую по объему, но исчерпывающую информацию о предмете, тогда как „О + предл. п.” никаких ограничений в семантике не имеет. Неслучайно в словосочетаниях, где делиберативный объект выражен формой „ПРО + вин. п.”, зависимое слово в подавляющем большинстве представляет собой существительное с конкретным значением или местоимение, указывающее на него (*про стол, про сестру, про холодильник, про платок, про меня, про него* и т.д.): *Ты про стулья спроси, есть ли они там или нет* (разг.); *Второпях, чтобы его не опередил кто-нибудь, стал быстро соображать, как бы повеселее, поостроумнее сказать этим, в очереди, про бумажку* (Шукшин 1970: 162); *Но про Степана и не говорят* (там же: 167); *Я читал в журнале про индейских факиров, они почище этих чудеса вытворяют* (Кузьмин 1967: 136). Особенно ярко семантическая дифференциация проявляется при параллельном употреблении форм „О + предл. п.” и „ПРО + вин. п.”: ... *И они ничего ниоткуда не помнили, а о государствах рассказывали, как про волостное село в базарные дни* (Платонов 1969: 63); *О чем вы там говорите про меня?* (разг.). Последний пример красноречиво показывает разницу этих форм: „ПРО + вин. п.” указывает на конкретное лицо, а „О + предл. п.” — на содержание речи.

Иногда параллельное употребление указанных форм используется как художественный прием: *О немцах частушек не складывали. Про воинство пели* (Черниченко 1978: 140).

В данном случае разные формы делиберативного объекта усиливают смысловую противопоставленность между двумя предложениями.

Различия в объеме информации создаются не только значением зависимого компонента, но и семантикой главного слова. Если в семантике глагола речемыслительной деятельности присутствует сема длительности, то зависимое слово выступает преимущественно в форме „О + предл. п.”: *О доме у меня нечего рассказывать*, — угрюмо сказал Федька, присаживаясь около (Троепольский 1964: 15); *Очень здорово приговаривали, так здорово, что писать об этом невозможно* (там же: 69); *Мы сначала узнаем, что думал Онегин о своем умирающем дядюшке* (Туровская 1966: 180).

Сему длительности создает не только семантика глагола, но и вид, в частности, несовершенный вид глагола, что лишний раз доказывает, что вид глагола является лексико-грамматической категорией. Глаголы несовершенного вида предполагают более объемную, сложную, разностороннюю информацию о предмете. При них обычно зависимое слово стоит в форме „О + предл. п.” (*говорить, думать, вспоминать о чем*).

Глаголы совершенного вида предполагают небольшую по объему информацию о предмете речи и мысли, поэтому при них чаще используется форма „ПРО + вин. п.” для выражения зависимого компонента (*забыть, вспомнить, сказать про что*): *В одной книге про Клепикова написано, что в бригаде конфликтов нет...* (ЧЕРНИЧЕНКО 1978: 47); *А про то, что рассказала, забудьте, — насторожилась Ульяна.* — *Ну, про шурупы, про ванны* (там же). Вопрос о конкуренции форм „О + предл. п.” и „ПРО + вин. п.” в русском языке чрезвычайно сложный. Безусловно, есть зависимость в выборе формы от семантики управляющего глагола и от значения зависимого слова, однако пока не приходится говорить о закономерности их использования. Эту зависимость скорее следует расценивать как достаточно сложившуюся тенденцию в русском языке.

В официально-деловом стиле глагольные словосочетания со значением делиберативности чрезвычайно редки, но чрезвычайно активны именные словосочетания (отчет о работе, приказ об изменении кадрового состава, распоряжение об организации и проведении субботника и т. д.), где функционирует исключительно абстрактная лексика, поэтому в официально-деловом стиле нет условий для употребления формы „ПРО + вин. п.”.

В научном стиле при огромном количестве глагольных словосочетаний со значением делиберативности формы с предлогом ПРО имеют место, но употребление их сдерживается характером зависимого слова (абстрактные существительные) и несовершенным видом глагола. Следовательно, в научном стиле словосочетания с делиберативным значением формируются по модели „Глагол несовершенного вида + О + предл. п. абстрактного существительного”.

В публицистике, в языке газет и журналов количество форм с предлогом ПРО резко увеличивается, а в языке художественной литературы формы „О + предл. п.” и „ПРО + вин. п.” выступают на поритетных началах. В разговорной речи формы с ПРО преобладают. В этих двух стилях формируется модель „Глагол совершенного вида + ПРО + вин. п. конкретного существительного”. Таким образом, в двух моделях делиберативных словосочетаний наблюдается семантико-стилистическое согласование главного и зависимого компонентов словосочетания, формы делиберативного объекта и объема информации, охватываемой им. Переходя из стиля в стиль, эти модели в основном сохраняют свою характеристику.

Таким образом, в русском языке наблюдается тенденция к дифференциации значения делиберативного объекта. При глаголах речемыслительной деятельности дифференцирующими значение следует считать формы с производными предлогами „ПО ВОПРОСУ + род. п.”, „ПО ПОВОДУ + род. п.”, „НА ТЕМУ + род. п.”, „В ПОЛЬЗУ + род. п.”, „ОТНОСИТЕЛЬНО + род. п.”, „В СВЯЗИ С + твор. п.” и др. Производные предлоги сохраняют семантическую

связь с производящими лексемами и поэтому в каждом случае мы наблюдаем совмещение этих значений с делиберативностью:

— причины: *В известном эксперименте И. С. Ильинской с сочетаниями „пишу пером, пишу перу” по поводу второго сочетания сказано ... (Золотова 1973: 22);*

— цели: *В пользу последнего толкования говорит то, что, сочетаясь в одной из форм времени и модальности, они способны. Целый ряд факторов, зарегистрированных исследователями, говорят в пользу того, что идет процесс дифференциации ... (там же: 317);*

— адресата: *Горький так писал Федину по поводу тех обвинений в „литературищине”, которые прозвучали в адрес романиста со стороны некоторых критиков ... (КУПРЕЯНОВА 1966: 255) и др.*

Употребление специализированных форм выражения делиберативного объекта при отдельных глаголах

К специализированным формам выражения делиберативного объекта следует отнести форму „НАД + твор. п.”, которая употребляется лишь при некоторых глаголах мысли: *думать, задуматься, размышлять, работать* в значении интеллектуальной деятельности: *Задумаемся над следующими цифрами (из газет); Поэтому исследователь... должен задуматься над тем, как в каждом конкретном случае изучаемая им общественная жизнь отражалась в головах людей... (КУПРЕЯНОВА 1966: 9); ... Романа из эпохи Петра, над которым Толстой иногда работал (там же: 149).*

Форма „НАД + твор. п.” зависит от семантики глагола. Она употребляется только при тех глаголах, которые способны совмещать делиберативное значение с пространственным: *Он долго ломал голову над этой задачей, пока не решил (разг.).* При этом не всегда вместо нее можно употребить форму „О + предл. п.”. Глаголы *работать* (в значении интеллектуальной деятельности), *ломать голову, биться* управляют исключительно предлогом НАД с творительным падежом имени.

Глаголы чувства являются наименее однородными по семантике, поэтому при них больше всего насчитывается специализированных форм, которые употребляются наряду с „О + предл. п.”.

При глаголах горестного чувства специализированной и наиболее распространенной в русском языке является форма „ПО + дательный или предложный падеж” во всех стилях литературного языка и во всех подсистемах русского национального языка: *...Философия...величия и красоты, по которым тоскует душа человека, изуродованного обществом (КУПРЕЯНОВА 1966: 133); ...Сейчас льют слезы по реакционному режиму... (из газет); ... Он так грустил по мертвому отцу, что мертвый мог бы быть счастливым (ПЛАТОНОВ 1969: 200); Дол-*

го они жили без него и скучали по нем (там же: 462); *Ох и тосковала я тогда по дому, совсем ведь девчонка была* (Кузьмин 1970: 12).

Форма „ПО + дат. или предл. п.” по сравнению с „О + предл. п.” является более выразительной при глаголах горестного чувства.

По нормам русского литературного языка при предлоге ПО и в единственном и во множественном числе имена существительные должны стоять в дательном падеже. Аналогично употребляются личные местоимения третьего лица во множественном числе (*по ним*). В предложном падеже — только личные местоимения в единственном числе (*по мне, по тебе, по нем*). При употреблении личных местоимений 1 и 2 лица множественного числа допускаются варианты: они могут стоять в дательном или предложном падежах (*по нас и по нам, по вас и по вам*). При этом предпочтительнее использование дательного падежа. Ср. следующую таблицу:

Глаголы горестного чувства	Зависимое слово		
	Имя существительное в ед. и мн. числе	Личные местоимения	
		в ед. ч.	во мн. ч.
СКУЧАТЬ	<i>по брату, по братьям,</i>	<i>по мне</i>	<i>по нам и по нас</i>
ТОСКОВАТЬ	<i>по сестре, по сестрам,</i>	<i>по тебе</i>	<i>по вам и по вас</i>
ГРУСТИТЬ	<i>по матери, по матерям</i>	<i>по нем</i>	<i>по ним</i>
ПЕЧАЛИТЬСЯ		<i>по ней</i>	
	только с дат. пад.	с предл.	с дат. и предл.

Следует предположить, что наряду с формой „О + местн. п.” в праславянском языке были и другие предложно-падежные формы. Процесс оформления нового (делиберативного) значения был длительным и достаточно поздним, поэтому многие способы выражения делиберативного объекта не совпадают в разных славянских языках, в том числе в русском и сербском языках.

Второй специализированной формой делиберативного объекта при глаголах чувства является форма „ЗА + вин. п.”. Употребляется она наряду с „О + предл. п.” при глаголах сопереживания и др.: *Миша беспокоился и о том, чтобы семена были высеяны...* (Троепольский 1964: 249); *...Волнуется за мужа* (Кузьмин 1970: 200); *...У нее, у Евстолии, сердце за дочку обомрет* (Белов 1968: 62); *И там в заготконторе все волнуются за нее* (из разг.); *Это же не какая-нибудь тряпка, за вещь и то душа болит* (из разг.). Особенно широко эта форма употребляется в разговорной речи.

Третьей специализированной формой при глаголах чувства является форма „НАД + твор. п.”. Она употребляется при глаголах горестного чувства: *Заплакала над тем, что брошенная...* (Троепольский 1964: 30); *Не пора ли ему отправиться в глухой скит, чтобы дальше скорбеть над болящим миром?* (Платонов 1969: 117); *Алена завопила в голос над покойником* (Троепольский 1964: 345). Так же, как и при

глаголах мысли, форма „НАД + твор. п.” в одних случаях совмещает в себе пространственно-делиберативное значение, как в последнем примере, в других используется только в значении делиберативности.

В наибольшей степени форма „НАД + твор. п.” употребительна при глаголах субъектного отношения, в основе семантики которых заложена активная деятельность субъекта по отношению к другому лицу или предмету, например, при глаголе ХЛОПОТАТЬ: ... *И хлопотал, не жалея здоровья, над устройством жилья* (Платонов 1969: 347), а при глаголах ЛСГ СМЕЯТЬСЯ — НАСМЕХАТЬСЯ эта форма является единственно возможной: *Ванька захохотал над нею...* (Платонов 1969: 327); *Чагатаеву казалось, что он смеется над своей речью и над своим умом...* (Платонов 1969: 279); *Ведь и шутили они над Федором как-то вечером...* (Тропольский 1964: 234); *Надселясь я над ним со смеху...* (Кузьмин 1970: 9).

Стилистическая дифференциация форм делиберативного объекта в русском языке

Вариативность форм делиберативного объекта в русском языке обеспечивается не только дифференциацией значений, но и сферой употребления.

Так, в официально-деловом стиле при глаголах речи имеет широкое распространение форма „ПО + дат. или предл. п.”, хотя существующие словари ее не отмечают: *Периодически заслушивать на правлении руководителей отдельных предприятий по этим вопросам* (из протокола).

В других функциональных стилях русского литературного языка форма „ПО + дат. или предл. п.” при глаголах речи является ненормативной.

Новые формы с производными предлогами, появившиеся в русском языке в XVII—XVIII вв., являются книжными и употребляются в основном в научном, официально-деловом стилях, в средствах массовой информации: *рассуждать по поводу предстоящих выборов; говорил по вопросу международных отношений; относительно теоремы Лемма следует сказать...* и т. п.

Форма „НАСЧЕТ + род. п.”, появившаяся в XVIII в. в официально-деловом стиле, сейчас приобрела недифференцированное значение, но получила разговорно-просторечную окраску. Она употребляется при глаголах речи: *Бабы кричали ему что-то насчет...* (Белов 1968: 79); *Иди-ко, чего скажу-то, девушка, насчет Нюшки-то* (там же: 192); *...Я смотрю, смотрю по двору: где же он есть, кого вы упреждали насчет лошади?* (Тропольский 1964: 181); *И разговорились, друг мой, насчет Гитлера...* (Белов 1968: 87).

Форма „НАСЧЕТ + род. п.” встречается и при глаголах мысли: *А что ты думаешь насчет поездки на практику?* (из разг.).

Эта форма возможна и при глаголах чувства: *Успокоившись насчет пожара, я нашел прохладное укромное место...* (Платонов 1969: 339); *И Захар Васильевич, поведя на него белыми глазами, успокаивался насчет необходимости ответа* (там же: 157); *Похлопочи насчет обеда* (из разг.); *Ты насчет этого не беспокойся* (из разг.).

Абстрактность отражаемой субстанции в словосочетаниях с делиберативным объектом, нечеткость границ тематических и лексико-семантических групп глаголов, способность их к совмещению значений и т. п. приводят к многочисленным нарушениям в употреблении форм зависимого компонента как в письменной, так и в устной речи.

К некодифицированным формам делиберативного объекта в русском языке, кроме указанных стилистически сниженных относятся:

1. Форма „ЗА + вин. п.” при глаголах речи и мысли (*Давай за жизнь поговорим* — из разг.; *Забыла за компот* — из разг.). Форма „ЗА + вин.п.” при глаголах речи и мысли является диалектной по происхождению. По аналогии с конструкциями АНА НИЧАВО ЗЪ СЯСТРУ НИ РАСКАЗЫВЪЛА? (с. Криуша Воронежской области) появляются выражения типа Я НИЧЕГО ЗА ФИЗИЧЕСКУЮ ГЕОГРАФИЮ НЕ ЗНАЮ (из речи преподавателя высшего учебного заведения).

2. Форма „ЗА + твор. п.” при глаголах ЛСГ *скучать* (*Я за вами скучаю* — из письма). Эта форма распространяется в русских говорах под влиянием украинского языка и так же, как и „ЗА + вин. п.”, проникает через просторечие в разговорную речь носителей литературного языка.

Речемыслительная формула в русском языке настолько сильна, что в ее состав втягиваются и словосочетания с неречемыслительными глаголами (*останавливаться, указывать, заметить* и др.): *остановился о недостатках; указывает об ошибках; заметил о перспективах развития*, которые также являются ненормативными в русском языке.

Таким образом, вопрос отражения речемыслительной и эмотивной деятельности в русском языке является достаточно сложным. Формы делиберативного объекта в словосочетаниях носят релятивный характер и зависят: от семантики глаголов речи, мысли и чувства, выступающих в роли главного слова в словосочетании; от значения имени, выступающего в роли зависимого компонента словосочетания; от сферы употребления; от стилистической окраски.

ИСТОЧНИКИ

Научный стиль:

Гвоздев, А. Н. *Очерки по стилистике русского языка*. М., 1955.

Золотова, Г. А. *Очерк функционального синтаксиса русского языка*. М., 1973.

Купреянова, Е. Н. *Эстетика Л. Н. Толстого*. М. — Л., 1966.

Лаинович-Стојановић, Н. *Српски еквиваленци руских радних глаголаских придева у језику струге*. Ниш, 1998.

Официально-деловой стиль:

Материалы Республиканской нормативно-исследовательской станции по труду 1977—1978 гг.

Публицистический стиль:

Катаев, В. П. „Трава забвенья” // Катаев В. П. *Святой колодец*. М., 1969.

Кузьмин, Н. В. *Штрих и слово*. Л., 1967.

Политика, 15. септембар 2003.

Туровская, М. И. *Да и нет*. М., 1966.

Черниченко, Ю. Д. *Русский чернозем*. М., 1978.

Художественно-беллетристический стиль:

Белов, В. И. „Привычное дело” // Белов В. И. *За тремя волоками*. М., 1968.

Кузьмин, Н. В. *Круг царя Соломона*. М., 1970.

Платонов, А. П. *Повести и рассказы*. Воронеж, 1969.

Троепольский, Г. Н. *Чернозем*. Воронеж, 1964.

Посић, Д. *Корени* / Антологија српске књижевности. Београд, 2009:

<http://www.scribd.com/doc/25194047/Dobrica-%C4%86osi%C4%87-Koreni>.

Шукшин, В. М. *Земляки*. М., 1970.

Ана Д. Черенкова

ИЗРАЖАВАЊЕ ДЕЛИБЕРАТИВНОГ ОБЈЕКТА У РУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ У ПОРЕЂЕЊУ

Резиме

У раду се (на материјалу свих функционалних стилова) разматрају основне структурно-семантичке карактеристике синтагми са делиберативним објектом („о + локатив”, „про + акузатив”, „над + инструментал”, „по + датив/локатив”, „за + акузатив”, „насчет + генитив”, „по поводу / по вопросу / на тему / относительно / касательно / в пользу + генитив”, „в связи с + инструментал” и др.) у руском језику у поређењу са српским. Посебна пажња посвећује се семантичкој и стилистичкој диференцијацији форми делиберативног објекта, као и употреби посебних форми његовог изражавања уз поједине глаголе у руском језику. Аутор након проведене анализе закључује да форме (предлошко-падежне конструкције) у датим синтагмама имају релативан карактер и да зависе од (1) семантике глагола говорења, мишљења и осећања, који се налазе у улози главне (управне) речи у синтагми, (2) значења именице, која се налази у улози зависне компоненте у синтагми, (3) сфере употребе и (4) стилске обојености.

Предраг Обућина
 Универзитет у Београду
 Филолошки факултет
 Катедра за славистику

ОСНОВНИ ТЕРМИНОСИСТЕМ ПОЉСКЕ СИНТАКСЕ И СРПСКИ СИНТАКСИЧКИ ТЕРМИНОСИСТЕМ

У раду се представља систем основних термина синтаксе пољског језика и пореди се са српским језиком. Термини се анализирају са појмовне стране, док се формална страна термина не разматра. Термини су разврстани у четири тематске групе: 1) општа питања синтаксе, 2) реченице, 3) синтаксички чланови и 4) синтаксичке групе. Приметан је већи језички пуризам (предност домаћих варијанти у односу на интернационалне) и већа дифузност и шароликост, тј. терминолошка синонимија у пољском синтаксичком терминосистему, која није толико заступљена у српском синтаксичком терминосистему. Уочене су одређене теоријске разлике између пољске и српске синтаксе, које су се пројављивале кроз термине. У српској синтакси доминантне су функционално-семантичке теме, док се у пољској синтакси више расправља о проблемима дистрибуције и семантичке структуре. Свест о овим разликама може допринети бољем разумевању и квалитетнијој сарадњи у заједничким контрастивним пројектима српског и пољског језика на синтаксичком плану и унети иновације у истраживања у овим двама језицима.

Кључне речи: пољски језик, српски језик, контрастивна анализа, граматика, синтакса, терминологија.

Увод

Контрастирање два језика на синтаксичком нивоу, чак и тако сродних као што је то случај са пољским и српским, носи са собом више потешкоћа. Различитости у структури језика могу понекад изгледати и веће због различитих теоријских приступа, а и због различитих традиција у пољској и српској граматици, које могу фаворизовати неке погледе у односу на друге. Многа од ових питања огледају се у граматичким терминосистемима,¹ тј. системима термина створеним за потребе граматичког описа пољског и српског језика. Због тога и синтаксички терминосистем може бити предмет контрастивног

¹ У раду правимо разлику између „терминологије”, коју разумемо као науку о терминима, и „терминосистема”, који разумемо као систем термина, обично унутар једне дисциплине.

проучавања, јер он служи као везивно ткиво грађи граматичке и синтаксичке дисциплине.

У овом раду анализирамо базични синтаксички терминосистем пољског језика и поредимо га са српским. Корпус за истраживање чине новије дескриптивне граматике пољског језика, лингвистичке енциклопедије и речници граматичке терминологије пољског језика и то (GROCHOWSKI, KAROLAK et al. 1984), (SALONI, ŚWIDZIŃSKI 1987), (GRZEGORCZYKOWA 1999), (URBAŃCZYK 1999), (GRUSZCZYŃSKI, BRALCZYK 2002), (NAGÓRKO 2003). Потврде за српске терминологске еквиваленте проналазимо у следећим радовима: (СТЕВАНОВИЋ 1969), (BUGARSKI 1996), (Станолчић, Поповић 2005) и (ПИПЕР и др. 2005). Представљена основна терминологска решења из пољске синтаксе и термине из српске синтаксе разврставамо у четири области: 1) општа питања синтаксе, 2) реченице, 3) синтаксички чланови и 4) синтаксичке групе.

Наша анализа у свом центру нема формалне облике термина, већ појам који је означен датом речју или скупом речи. Дакле не бавимо се творбом нити питањима грађе пољских синтаксичких термина, већ пре свега њиховом значењском страном и покушавамо да пронађемо адекватне термине у српској синтакси. Тамо где је то било могуће осврћемо се и на теоријске разлике у пољској и српској синтакси. Због свега тога рад може бити читан и као својеврстан увод у савремену синтаксу пољског језика и на тај начин допринети бољем разумевању пољске синтаксе, уз наду да ће неке од идеја изнетих овде имати свог одјека и у синтаксичком опису српског језика.

Општа питања синтаксе

Składnia — синтакса, име дисциплине. Према схватању Салоњија и Швиђињског главни задатак синтаксе је опис на који начин лексеме творе јединице више структуре — комуникативне реченице (SALONI, ŚWIDZIŃSKI 1987: 16). Код њих постоји јака тенденција да се раздвоје формални и семантички план реченице и да се тако раздвојено проучавају, а тренутно стање граматичке теорије нагони их, по њиховим речима, да се баве искључиво формалним планом — планом структуре, без озбиљнијих, систематизованијих покушаја семантичке анализе, не укључујући ту интуитивну интерпретацију. То је стога што они семантику сматрају посебним, вишим нивоом описа језика од синтаксе. Иако су односи на nižем, синтаксичком нивоу често условљени односима на вишем, семантичком, квалитетном опису односа на вишем нивоу мора претходити детаљан опис односа на nižем.

Приступ Салоњија и Швиђињског је, може се рећи, дистрибуционалистички, јер се највише баве питањима услова појављивања

речи унутар реченица. С тим у вези је и њихова подела језичких јединица — *jednostki systemu językowego* — на три нивоа. Јединице првог нивоа — *jednostki pierwszego stopnia* — које они називају *дијакритицима* — *diakryty* — немају значења, већ поседују само дистинктивну функцију (нпр. фонеме). Јединице вишег нивоа могу бити представљене низом дијакритика, у говорном језику то би био низ фонема, а у писаном низ слова. Јединице другог степена — *jednostki drugiego stopnia* — имају значење које има однос према спољашњем свету, или пак служе за повезивање тих јединица и у њих се убрајају лексеме, а под одређеним теоријским условима могуће је убројити и морфеме. Јединице трећег нивоа — *jednostki trzeciego stopnia* — јесу комуникативне реченице. У светлу ових термина могло би се рећи да је задатак синтаксе опис правила по којима се језичке јединице другог нивоа удружују у језичке јединице трећег нивоа. На сличан начин задатак синтаксе види и Гжегорчикова (GRZEGORCZYKOWA 1999: 7).

Три су врсте веза између речи унутар реченице: *związki linearne* — линеарне везе, место, тј. ред речи у реченици, њихово позиционирање у односу једне на другу; *związki strukturalne* — структурне везе, тј. односи морфолошких зависности изражених граматичким категоријама, као нпр. обликом падежа, рода итд; *związki semantyczne* — семантичке везе, тј. односи између речи дефинисани њиховим значењем. У зависности од хијерархије ових односа, тј. тога којој врсти зависности се даје примат у опису, разликују се и синтаксичке теорије. Овај приступ Салоњи и Швиђињски преузимају у потпуности од Каролака, који првенство даје семантичким односима. За разлику од њега, Салоњи и Швиђињски акценат стављају на проучавање пре свега структурних веза (SALONI, ŚWIDZIŃSKI 1987: 18—21). Линеарне везе се пак уопште слабо проучавају у пољској синтакси.

Трипартитну концепцију синтаксе, као што смо већ поменули, дугујемо Станиславу Каролаку. Он је први диференцирао три нивоа синтаксичких истраживања (GROCHOWSKI, KAROLAK et al. 1984: 11—19): семантичку синтаксу — *składnia semantyczna*, структуралну синтаксу — *składnia strukturalna* и синтаксу реда речи — *składnia szyku*. У његовој концепцији науке о реченици највише место у хијерархији заузима семантичка синтакса, затим структурална и на крају синтакса реда речи. Позабавимо се неким од главних појмова и термина који фигурирају код Каролака. Предмет такве синтаксе је опис релевантних особина сложених конструкција, тј. опис правила повезивања простих конструкција — *wyrażenie proste* у сложене конструкције — *wyrażenie złożone*. У оквиру сложених конструкција он дефинише такву групу која је у семантичком смислу потпуна, тј. која не захтева допуњавање нити у ситуационом нити у контекстуалном смислу и назива их самосталне информативне јединице — *samodzielna jednostka informacyjna*. У оквиру ових самосталних информативних једини-

ца он изолира оне које садрже само семантички обавезне елементе и назива их минималне реченице — *zdanie minimalne*. Минималне реченице чији су елементи семантички неизведени, тј. примарни, он назива елементарним реченицама — *zdaniami elementarnymi*.² Елементарне реченице представљају основни скуп реченица и настају применом основних правила формирања реченица — *reguła formowania*. Од елементарних реченица могуће је применом одређених правила преобликовања — *reguła przekształcania* — изводити друге реченице, које он назива изведене, деривирани реченице — *zdanie pochodne, derywowane*. Овако високо формализована синтакса, са строгим захтевом за семантичком примарношћу простих елемената реченице, на самом почетку наилази на препреке, јер док се за неке јединице и може утврдити семантичка неизведеност, тј. примарност (нпр. неке именице), за већину других речи се то не може констатовати (нпр. за велики број придева и све глаголе), па овај модел синтаксе или себи ограничава поље до неоперативности, ако је примењен доследно, или третира принцип семантичке неизведености селективно како би могао било шта да опише. Каролак се опредељује за овај други захват јер констатује да предикати ни у ком случају не могу бити семантички прости и своди захтев за семантичком неизведеношћу на захтев за формалном неизведеношћу када се ради о њима (GROCHOWSKI, KAROLAK et al. 1984: 25). То је озбиљан недостатак ове синтаксе, јер она није у стању да сама следи своје принципе, а истраживачева арбитарна промена критеријума веома је дискутабилна када није могуће спровести анализу. Може се с правом поставити питање прецизности такве синтаксе, која као своје примарне јединице дефинише моделе који су према њеним постулатима *немогући* (елементарне реченице), а затим из њих изводи све друге моделе (неелементарне реченице) на основу примене трансформационих правила.

Говорећи о предмету синтаксе, Гжегорчикова се у доброј мери ослања на Каролака, мада не формализује своју анализу у толиком степену из оправданих разлога. Најпре тврди да се синтакса не бави конкретним реченичким конструкцијама, већ само реченичким схемама — *schematy* — и правилима њиховог преобликовања — *przekształcanie* — путем (синтаксичке) трансформације и деривације — *transformacja, derywacja (syntaktyczna, składniowa)*. Ови проблеми конституишу једну групу предмета синтаксичких истраживања. Друга група синтаксичких проблема јесу правила акомодације — *akomodacja* — која функционишу у домену флексије, а примењују се за сигнализирање узајамних односа синтаксичких чланова. Трећи скуп проблема тиче се правила актуализације реченице

² На једном месту пронашли смо и термин у облику — *zdanie elementowe* (GROCHOWSKI, KAROLAK et al. 1984: 35) — али претпостављамо да се ради о *лајсус калами*, па га и не представљамо у анализи.

— *aktualizacja* — тј. информисање о референцији, времену, месту и модалном оквиру реченице. Видимо да је хијерархија њених интереса наклоњенија семантици, али можемо препознати семантичка, структурална и линеарна правила, мада су она постављена у другачији и нешто замршенији однос у њеној теорији (GRZEGORCZYKOWA 1999: 11—12). На другом месту Гжегорчикова разликује четири нивоа структуре реченице: семантичко-логичку структуру — *struktura semantyczno-logiczna*, синтаксичку структуру — *struktura syntaktyczna*, тематско-рематску структуру — *struktura tematyczno-rematyczna* и линеарне односе — *ciąg liniarny* (GRZEGORCZYKOWA 1999: 28). У том случају њено виђење сложености односа унутар реченице самерљивије је са осталим граматичарима логичке оријентације, с тим што је ниво линеарности код ње подељен на тематско-рематску линеарност и линеарне односе у служби сигнализирања граматичких зависности. Касније она одбацује тематско-рематску структуру из поља интересовања своје синтаксе и сматра је проблемом структуре текста.

Реченица

Основни термин за реченицу је *zdanie*, који код Салоњија и Швиђињског има специфично значење и треба дати неколико напомена што се тиче употребе тог термина (SALONI, ŚWIDZIŃSKI 1987: 39). *Zdanie* се односи пре свега на модел реченице, на реченицу у апстрактном смислу, на типове реченица. Конкретне реченице називају се *wystąpienie*, *egzemplarz*, *okaz* — дословно пример, мада у самој анализи не налазимо пречесту употребу ових термина. С обзиром на однос према значењу, тј. интерпретацији, термин *zdanie* стоји код њих у опозицији према појму означеном термином *wypowiedzenie*. Док је *wypowiedzenie* унилатерална јединица, независна од своје функције, форма реченице неоптерећена интерпретацијом, *zdanie* је билатерална јединица, тј. она се нужно посматра као однос означитеља и означеног, тј. низа речи којој је приписана одређена структура. *Wypowiedzenie* они дефинишу строго формално — то је јединица која је у тексту означена великим словом на почетку и тачком (или неким сродним знаком — узвичником, знаком питања, трима тачкама испред великог слова итд.) на свом крају, без обзира на однос према семантици, дакле ради се о реченици у ширем смислу. Реченица у смислу термина *zdanie* је синтаксичка целина конструисана око личне форме глагола или њеног дистрибутивног елемента, или конструисана од две реченице (*zdanie*) спојене неком везничком речју.

Термин *wypowiedzenie* код Салоњија и Швиђињског покрива и случајеве реченица у ширем смислу, тј. у оном смислу у ком

се тај исти термин користи код Клеменсјевича. Тада у његов обим улази и тзв. *równoważnik zdania* или *oznajmienie* — реченица без предиката у личном облику (*Pożar! Z drogi!*), али и још један појам — *zawiadomienie* — дословно *обавештење* — различити натписи на зградама, насловним страницама књига итд. (*Pałac Kultury i Nauki, Eliza Orzeszkowa — Nad Niemnem — Państwowy Instytut Wydawniczy...*) (SALONI, ŚWIDZIŃSKI 1987: 30). Међутим они искључују овакве појаве из обима својих истраживања. Термини су присутни и код Гжегорчикове (GRZEGORCZYKOWA 1999: 14).

Код Гжегорчикове реченица у ширем смислу — *wypowiedzenie* — јесте јединица употребе говора (*parole*), а не језика као система (*langue*) у сосировском смислу, тј. *исказ*. Притом је то тип исказа, а конкретни исказ назива она *wypowiedź*. Исказ као тип — *wypowiedzenie* — код ње је дефинисан као најмањи део текста који има самосталну комуникативну функцију, обележену на одговарајући ортографски начин у писаном, тј. интонацијом и паузама у говорном језику. Реченица у смислу *zdanie* увек је неки тип конструкције, најчешће са предикативном формом глагола — *forma predykatywna czasownika* (GRZEGORCZYKOWA 1999: 13). У анализи језичког материјала пак она користи термине *zdanie* и *wypowiedzenie* идентично као Салоњи и Швиђињски. Она се међутим додатно ослања на феномен предикације — *predykcja, orzekanie* — разрађен у класичној синтакси, за који тврди да је најважнија компонента језичке комуникативности, а заснива се на приписивању неке особине одређеном фрагменту стварности, при чему говорник изражава свој модални став (изјавни, упитни, заповедни и сл.). Њему супротстављене су атрибутивне конструкције — *konstrukcja atrybutywna* (термин за такав процес могао би бити атрибуција — *atrybucja*), којима се само приписује нека особина, нпр: *dawny kolega, mój brat* (GRZEGORCZYKOWA 1999: 16—17).

Што се тиче врста реченица према сложености, код Салоњија и Швиђињског разликује се проста реченица — *zdanie proste* и сложена — *zdanie złożone*, међутим ови термини нису потпуно у складу са њиховим класичним разумевањем. Простом реченицом сматра се (свака) синтаксичка целина конструисана око личног облика глагола. Шема просте реченице — *shemat zdania prostego* — јесте апстрактни модел, презентација реченице која се састоји од мањих функционалних делова, фраза — *wyrażenie*. Међу фразама се може разликовати главна фраза тј. финитна фраза — *wyrażenie finitywne*, нпр. глагол у личном облику — и друге њој подређене фразе — најчешће именске речи или синтагме. Међутим подређене фразе могу имати облик и реченичких конструкција, тј. конструкција са глаголом у личном облику. Према њиховој дефиницији таква реченица ће бити проста, јер она има схему просте реченице, без обзира на број глагола у личном облику у читавој рече-

ници. У формалном смислу таква реченица има само један центар и чак се може редуковати на тај свој центар, који може бити њен репрезентант. Нпр. реченица *Dziewczyna, którą kocham, nazywa się Maria* проста је јер се елемент *którą kocham* може заменити другим групама без глагола у личном облику (*piękna, młoda, moja*), и може се редуковати на реченицу са обликом *Dziewczyna się nazywa Maria*, а у крајњој линији и на финитну фразу *nazywa się*. С друге стране реченица *Żołnierz rzucił granat, ale ktoś odrzucił go z powrotem* сложена је зато што не може бити редукована на само једну финитну фразу (нити на *rzucił* нити *odrzucił*), већ евентуално на везник (*ale*), а упрошћавања реченичке конструкције такође не долазе у обзир (SALONI, ŚWIDZIŃSKI 1987: 39). Они немају неку развијенију типологију сложених реченица, дефинишу је као јединицу конструисану од две или више простих реченица и везника, тј. везивног елемента — *element łączący, element spójnikowy*, који код њих може бити и зарез. С обзиром на то да се они не баве семантичким аспектом реченице, онда ни не дају типологију према врсти семантичког односа између две клаузе у сложеној реченици, што би била стандардна процедура у класичној пољској синтакси (SALONI, ŚWIDZIŃSKI 1987: 272—273).

То се само делимично, али суштински, противи класичном виђењу сложених реченица, по ком се разликују зависно-сложене и независно-сложене реченице и које се води принципом „колико личних глаголских облика, толико предикатских реченица”, што имамо нпр. код Гжегорчикове (GRZEGORCZYKOWA 1999: 88). Према томе није свака конструкција која садржи више од једног личног облика глагола сложена реченица, док свака сложена реченица увек садржи више од једног предиката. У логичком смислу је закључак Салоњија и Швиђињског исправан, јер основни критеријум класификације реченица на просте и сложене дефинишу као *схему* тј. *модел*, па ако једна структура има одређену схему, тј. може се свести на одређени модел, остале њене особине постају ирелевантне. На исти начин је исправан и класични приступ, који се води другим критеријумом — бројем предиката у реченици.

Појам полипредикацијских конструкција — *wyrażenie polipredykatywne* — на које се по свој прилици ослањају Салоњи и Швиђињски, имамо код Гроховског (GROCHOWSKI, KAROLAK et al. 1984: 213—299). Феномен полипредикације предуслов је за настанак сложених реченица. Полипредикацијску конструкцију Гроховски разуме као низ од две или више конструкција, који се састоји од основне предикацијске конструкције, конструкције која у свом центру има глагол у финитном облику — *podstawowe wyrażenie predykatywne* — и друге конструкције која је додата основној, а која не заузима позицију коју имплицира предикат из основне предикације. Другим речима додата конструкција неће у структури реченице

имати место фразе која је подређена финитној фрази. Додата конструкција и сама може бити основна предикатско-аргументска конструкција, али може бити и изведена (деривирана) предикатско-аргументска конструкција — *niepodstawowe wyrażenie predykatywne* — и она обично има форму именске групе, тј. именске синтагме. Практично то значи да се могу изоловати два типа полипредикацијских конструкција: конструкције са две или више основних предикатско-аргументских конструкција, нпр: *Jan siedzi na tapczanie, a matka czyta książkę*, и конструкције са једном основном и једном *изведеном* предикатско-аргументском конструкцијом: *Jan rozchorował się na skutek przejedzenia*. Услед примене семантичких критеријума конструкција *na skutek przejedzenia* сматра се деривираном предикатском конструкцијом (садржи предикат представљен именском синтагмом), па отуд и њена улога у полипредикацијским конструкцијама. Други разлог, али први у хијерархији критеријума и зато важнији за дефиницију полипредикативности неке конструкције, је тај што конструкција *na skutek przejedzenia* заузима синтаксичку позицију која није имплицирана семантиком предиката главне реченице, тј. није обавезна (*синтаксички конотирана* — *konotowana syntaktycznie* у терминосистему Салоњија и Швиђињског). Насупрот томе не сматрају се полипредикацијским конструкцијама реченице у којима се предикацијска конструкција (била она основна или изведена) нађе у позицији која је имплицирана семантичко-синтаксичким особинама предиката главне реченице. Нпр. реченице типа *Jan chce, żeby Maria ugotowała obiad*, не сматрају се полипредикативним према овој дефиницији, јер је конструкција *żeby Maria ugotowała obiad* обавезна, тј. имплицирана семантиком предиката *chce*. Такву дефиницију полипредикатских структура не испуњава ниједна од реченица из класичне групе тзв. допунских, тј. изричних зависних реченица. У формалном смислу, пак, анализа Гроховског не разликује се много од интуитивних очекивања — у оквиру сложене реченице он разликује онолико клауза колико има и финитних форми глагола или њима *функционално* еквивалентних облика (за разлику од Салоњија и Швиђињског, код којих су то *дистрибуционално еквивалентни* облици). Терминологија којом се служи је такође широко распрострањена: *zdanie złożone* — сложена реченица, *zdanie składowe* — клауза, али за везнике — *spójnik* — и везничке речи има свој оригинални термин — *wykładnik relacji* — показатељ (експонент) односа. Практично то значи да у овом приступу можемо очекивати полипредикацијске конструкције које имају форму просте реченице, као и полипредикацијске конструкције које имају форму сложене реченице, али и (моно)предикацијске структуре које имају облик сложене реченице.

Гроховски одустаје од поделе сложених реченица на паратаксу и хипотаксу — *parataksa, hipotaksa*, јер сматра да таква опози-

ција није настала на основу логичног анализирања, већ да се ради о једној врсти упрошћавања синтаксичких односа (GROCHOWSKI, KAROLAK et al. 1984: 238—240). Његова типологија семантичких релација између клауза (*zdania składowe*) заснива се на именовању те релације лексичким показатељем односа тј. везником. Напомињемо да Гроховски не назива целе реченице према везнику којим се означава њихов однос, већ само тај однос, за разлику од Нагурко, која има термине типа — *i-zdanie, albo-zdanie, ale-zdanie* итд. (NAGÓRKO 2003: 302). С обзиром на то да ти типови релација немају форму термина (Гроховски их означава на следећи начин: *p, A q; p, ABY q; p ALBO q; p ANI q*, где су *p, q* клаузе, а капиталом је дат везник који симболизује тип односа између њих) не анализирамо их овде.

Гжегорчикова има типологију сложених реченица, која је доста слична класичној (GRZEGORCZYKOWA 1999: 87—138). Сложене реченице *zdanie złożone* — она дели на реченице сложене паратаксички и хипотаксички, респективно — *zdanie złożone parataktycznie, zdanie złożone hipotaktycznie*. У оквиру паратаксе разликује пет типова на основу семантичког критеријума: саставне реченице — *zdania łączne* (*Jan wszedł i zamknął drzwi*), супротне — *zdanie przeciwstawne* (*Maria jest szatynką, a Zofia brunetką. Jan zachorował, ale przyszedł na zebranie*), раставне — *zdanie rozłączne* (*Jan jest w tej chwili w pracy lub wyjechał z Warszawy*), закључне — *zdanie wynikowe* (*Jan zachorował, więc nie przyszedł na zebranie. Nie przyszedł, bo zachorował*) и прецизирајуће, тј укључне — *zdanie włączne* (*Jan zdał egzamin magisterski, innymi słowy zakończył studia*).

У оквиру хипотаксе Гжегорчикова разликује три главна типа: интензионалне (допунске) — *zdanie intensjonalne*, релативне — *zdanie relatywne* и екстензионалне (одредбене) реченице — *zdanie ekstensjonalne*. Допунске реченице су оне које заузимају место које конотира глагол у личном облику (нпр. место субјекта, објекта и других допуна у класичном смислу, нпр: *Jan wie, że Piotr przyjechał*). Релативне реченице су оне које одређују неку именску групу у надређеној реченици, нпр: *Maria, która wróciła z Paryża, opowiadała o tym*). Одредбене реченице су оне које се са надређеном реченицом спајају по семантичком принципу (као и одредбе у теорији Гжегорчикове), деле се на темпоралне — *zdanie temporalne* (*Jan przyszedł, kiedy Maria spała*), поредбене — *zdanie porównawcze* (*Mówi po francusku, jakby była rodowitą Francuską*) и узрочно-последичне — *zdanie przyczynowo-skutkowe*. У оквиру узрочно-последичних реченица Гжегорчикова има следеће реченице: обичне узрочно-последичне — *zdanie przyczynowe zwykłe* (*Nie przyszedł, bo zachorował*), концесивне, тј. допусне — *zdanie koncesyjne* (*Przyszedł, chociaż zachorował*), хипотетичко-узрочне

тј. реченице са логичким условом — *zdanie z przyczyną logiczną*, *zdanie z przyczyną hipotetyczną* (*Zachorował, skoro nie przyszedł*), циљне — *zdanie celowe* (*Poszedł, żeby kupić chleb*), условне — *zdanie warunkowe* (*Jeżeli zachoruje, nie pojedzie*), последичне — *zdanie skutkowe* (*Biegł, aż stracił oddech*), међу које Гжегорчикова убраја класични тип реченица степена и мере — *zdanie stopnia i miary*.

Овде бисмо напоменули да приликом анализе условних реченица Гжегорчикова констатује старо, архаично стање тзв. нереалног кондиционала у пољском језику који се користи формом кондиционала који она назива *tryb przypuszczający kontrfaktyczny* — контрафактивни кондиционал: *Gdybym była skończyła wcześniej pracę, bylibyśmy do was przyjechali*. У тој конструкцији фигурира и пољски плусквамперфекат *była skończyła*, што је такође један од знакова немогућности извршења акције. Оно што Гжегорчикова заборавља да констатује јесте да су обе ове форме архаичне и да се практично не употребљавају у пољском језику, као и да су са архаизацијом ових форми из пољског језика истовремено нестала и средства за исказивање нереалног услова, па да према томе савремени пољски не располаже трима кондиционалима, већ само двама — реалним и потенцијално-нереалним. Да не помињемо то да ниједна савремена граматика пољског језика не описује облике типа *była skończyła* или *bylibyśmy przyjechali*.

Код термина *zdanie proste* — проста реченица, важно је напоменути допуну дефиниције коју уводе Салоњи и Швиђињски (SALONI, ŚWIDZIŃSKI 1987: 38). Традиционално у пољској синтакси реченице се дефинишу помоћу појма *финитна форма*, тј. *лични облик* — *forma finitywna*, али се том дефиницијом не може покрити велики број реченица, предикативних конструкција, које не садрже финитни облик. У ту сврху они проширују интуитивни опсег појма личног облика (глагола) — *forma finitywna* — елементима који немају категорију лица, али имају исту дистрибуцију као лични облици глагола. Личним обликом, или финитном формом, они сматрају: а) личне облике глагола, б) безличне облике глагола на *-no*, *-to*, који се у традицији називају *bezosobniki* — дословно *безличник*, или код Кошутећа „безлично прошасто време” (Кошутећ 1898: 115), в) неправне глаголе (тј. безличне) — *czasownik niewłaściwy* — типа *trzeba*, *można*, *warto*, *widać*, *słuchać*, *czuć*, *wypada*, *należy*.³

Салоњи и Швиђињски разликују још неколико подтипова реченица (*zdanie*): самостална реченица — *zdanie samo-*

³ Код тзв. „безличника” у историјском смислу ради се о формама партиципа перфекта пасивног средњег рода које имају функцију предиката код неких пасивних реченица, а код тзв. „неправих глагола” ради се историјски хетерогеној групи, где имамо некадашње предикативе без копулативних глагола, калкове латинских конструкција *accusativus cum infinitivo* и сл.

dzielne и клауза — *zdanie składowe*. Међу клаузама дефинисане су независна клауза (део независно-сложене реченице) — *zdanie składowe właściwe* и зависна клауза (део зависно-сложене реченице) — *zdanie składowe podrzędne*. Унутар зависне клаузе могу се уочити два дела: везивни елемент — *element łączący* и реченица остатак — *zdanie reszta*.

Што се тиче формалних карактеристика реченице, можда је важно истакнути једну групу реченица, која одудара од „прототипских” реченица у класичном синтаксичком смислу говорећи. То су именице без номинатива у свом саставу — *zdanie bezmianownikowe* (можда *безноминативске реченице*). Тај појам дугује своје постојање анализирању и разрађивању следећих појмова из класичне пољске граматике: бесубјекатских реченица — *zdanie bezpodmiotowe* и логичког субјекта — *podmiot logiczny*, а представљају једну од тачака разлаза пољских модерних синтаксичких истраживања и класичних. Гжегорчикова посвећује једно краће поглавље њиховој анализи, међутим опет без посебних термина за изолационе подтипове ових синтаксичких конструкција (GRZEGORCZYKOWA 1999: 59—63). Њена типологија заснива се на типологији раније поменутих неправих глагола — *czasowniki niewłaściwe* — и њихових семантичких особина.

У српској синтакси у овом смислу обично се говори о три различита појма: о безличним или бесубјекатским реченицама, о реченицама са логичким субјектом и о обезличеним реченицама (СТАНОЉЧИЋ, ПОПОВИЋ 2005: 245—253). Прецизнију типологију (осам типова) безличних реченица налазимо код Пипера, нажалост без диференцираних термина (ПИПЕР и др. 2005: 603—607). Пољски термин *безноминативске реченице* у сваком случају покрива појмове који су у српској граматици обележени већим бројевима термина.

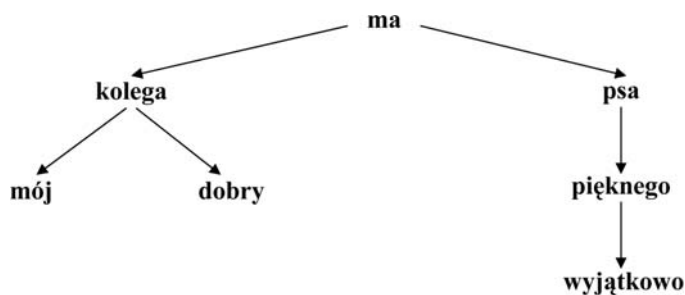
Код Гжегорчикове такође имамо типове комуникативних реченица које немају структуру реченице, тј. које немају глагол у личном облику у свом центру (GRZEGORCZYKOWA 1999: 139—143) — *wypowiedzenie niezdaniowe*, а у нашој синтакси познате као специјалне реченице (СТАНОЉЧИЋ, ПОПОВИЋ 2005: 378). Најпре, деле се на комуникативне реченице а) независне и б) зависне од контекста. Комуникативне реченице зависне од контекста су елипсе — *wypowiedzenie eliptyczne* (/Kto to zrobił/ **On!**) и комуникативне реченице у облику појединачних синтаксичких чланова — такође једна врста елипсе — *wypowiedzeniowy człon syntaktyczny* (/Jan od rana pisze./ **Referat.**). Комуникативне реченице независне од контекста: су вокативске комуникативне реченице — *wypowiedzenie wołaczowe* (**Jasiu!**), тзв. додатне комуникативне реченице — *dopowiedzenie* (/Czy lubisz mnie?/ **Owszem.** /Chodźmy do kina./ **Tak. Dobrze. Lepiej nie...**), узвичне комуникативне реченице — *wypowiedzenie wykrzyknieniowe* (**Ejże! Hej! Hola! Hallo!**

Cześć! Cholera! Ba! O rety! Psia krew! (sic!)), самостални еквиваленти реченица — *samodzielny równoważnik zdania* (*Pożar! Ciesz! To moje.*).

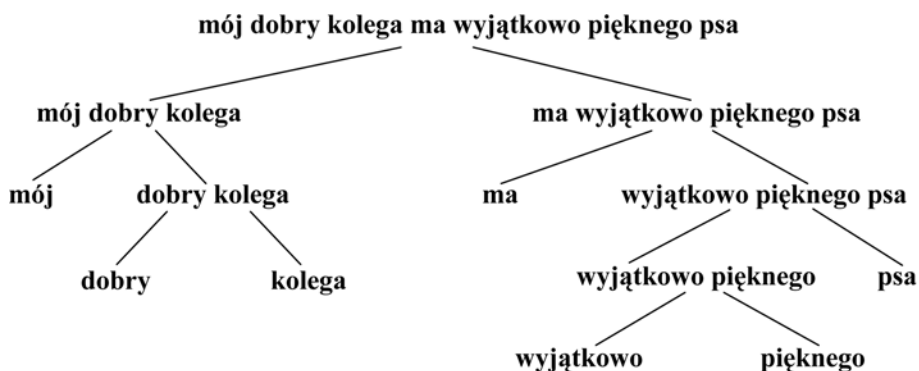
Синтаксичке јединице мање од реченице и њихова анализа

Człon syntaktyczny — синтаксички члан је релативно широк појам. Код Салоњија и Швиђињског он обухвата сваку јединицу другог степена, дакле сваку реч са синтаксичком улогом, или сваки комплекс тих јединица који се може третирати као целина. Они употребљавају и термине са ужим значењем: *grupa* — група и *fraza* — фраза, који су за њих специјални случајеви члана.⁴

Односи између чланова могу се представљати уз помоћ графикана који се назива *дрво зависности* — *drzewo zależności*, или дрво непосредних конституената — *drzewo składników bezpośrednich*. Ево како изгледају ти графици за реченицу *Mój dobry kolega ma wyjątkowo pięknego psa* (SALONI, ŚWIDZIŃSKI 1987: 22—23).

дрво зависности — *drzewo zależności*

дрво непосредних конституената — *drzewo składników bezpośrednich*

⁴ Фраза вероватно води порекло од енглеског термина *phrase* из генеративне граматике, уп. *noun phrase* (NP), *verb phrase* (VP).

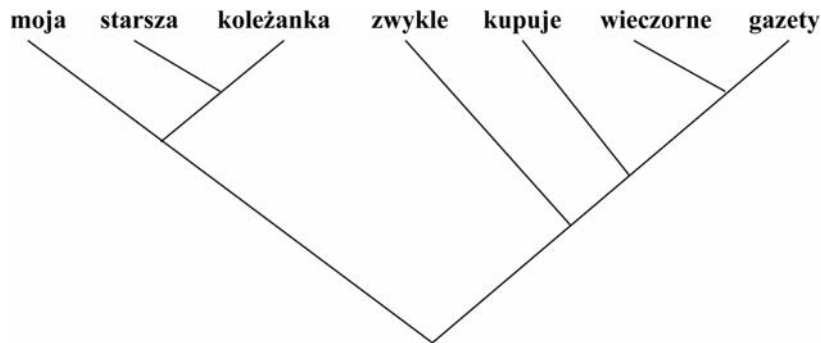
Овакви дијаграми показују односе синтаксичке зависности — *podrzędność składniowa* и надређености — *nadrzędność składniowa* између чланова. Код Салоњија и Швиђињског ова зависност је дистрибутивног, не семантичког типа, па уколико две речи заједно сачињавају некакав синтаксички члан, надређеним се сматра онај његов део који се може појављивати као његов представник у оквиру неког вишег синтаксичког члана. Нпр. реч *kolega* је надређена у односу на *mój, dobry*, реч *ta* у односу на *psa, pięknego, wyjątkowo*, итд.⁵ Неки елементи дрвета су корен — *korzeń* (место првог раздвајања: *mój dobry kolega ta wyjątkowo pięknego psa*), врх — *wierchołek* (остала места раздвајања дијаграма: *mój dobry kolega, dobry kolega, ta wyjątkowo pięknego psa, wyjątkowo pięknego psa, wyjątkowo pięknego*) и терминални конституенти — *składnik terminalny* (појединачне речи: *mój, dobry, kolega, ta*, итд.).

Салоњи и Швиђињски су у својој синтакси преузели неке елементе анализе непосредних конституената — *analiza na składniki bezpośrednie*, настале у америчкој лингвистици, а прилагођене пољском језику. Непосредни конституенти — *składniki bezpośrednie* — дате конструкције су подконструкције на које она може бити подељена без остатка (види *дрво непосредних конституената*). Две су могућности анализе: анализа одозго на доле — *analiza odgórna, analiza rozwijania, analiza zstępująca* (анализа развијања, силазна анализа), и анализа одоздо на горе — *analiza oddolna, analiza redukcji, analiza wstępująca* (редукциона анализа, узлазна анализа). Анализа одозго на доле полази од целе реченице и рашчлањује је на мање групе речи (без остатка) које се називају фразе — *fraza*. Могуће је разликовати неколико типова фразе: именска фраза — *fraza imienna*, глаголска фраза — *fraza czasownikowa*, придевска фраза — *fraza przymiotnikowa*, прилошка фраза — *fraza przysłówkowa*, у зависности од тога која врста речи је (дистрибутивни) центар фразе. Фраза може садржати произвољан број речи. Фраза која садржи једну лексему, тј. која се не може даље поделити на синтаксичке јединице назива се терминални (крајњи, финални) конституент — *składnik terminalny*.

С друге стране, анализа одоздо, тј. редукциона анализа полази од редуковања сегментираног текста, тј. терминалних конституената. Дату реченицу редукујемо тако да у сваком кораку упростимо по једну групу за једну реч, како бисмо на крају дошли до главног представника реченице. Основни постулат јесте да у сваком кораку резултат буде неелиптична конструкција, што је доста тежак услов, а по-

⁵ Слично би било у српском, нпр. реченица *Пет је дошао* могла би бити редукована на реченицу *Пет је дошао*, што би значило да смо групу *је дошао* редуковали на *је*, иако је елемент *је дошао* семантички надређен, јер носи значење. Семантика често може бити у раскораку са дистрибуцијом.

некад и немогућ, нарочито у завршном кораку, када се реченица редукује на једну реч, обично предикат (тј. глагол у личном облику). Арбитрарност у оцени или немогућност избегавања елиптичности јесте и основни недостатак овог типа анализе. Ево дијаграма редукционе анализе за реченицу *Moja starsza koleżanka zwykle kupuje wieczorne gazety* (SALONI, ŚWIDZIŃSKI 1987: 50).

Важно је напоменути да у редукционој анализи нема једног тачног решења и да у зависности од тока редукције графикон зависности може показивати различите односе зависности. Целине изоловане на појединачним њеним етапама називају се код Салоњија и Швиђињског групе — *grupa*, али у току описа много чешће користе термин конструкција — *konstrukcja*.

Слободни чланови — *człon luźny* — јесу код Салоњија и Швиђињског оне конструкције које се могу изоставити без последица по структуру, а њихов граматички облик не зависи од других чланова реченице (SALONI, ŚWIDZIŃSKI 1987: 73). Ту спадају *интерјекције* — *wtrącenie*, *вокативске фразе* — *fraza wołaczowa*, *узвичне фразе* — *fraza wykrzyknikowa*, *одредбе* — *okoliczniki* (конкретно партиципски еквивалент реченице — *imiestwowowy równoważnik zdania*, тј. конструкција са партиципом). Нпр. *Matka, jak przypuszczam, ukarała syna. Jasiu, przyjedź prędko! Spóźniłście się, psiakrew. Kupiliśmy książki, przepłacając słono.*

Враћајући се односу синтаксичког члана, групе и фразе (*składnik: grupa: fraza*) напомињемо да је код Гжегорчикове, за разлику од претходно изнетог виђења, синтаксички члан ближи интуитивном (и класичном) схватању тог термина као синтаксички просте и синтаксичком анализом даље недељиве јединице, а група је синтаксичка јединица која садржи неколико (најмање два) синтаксичка члана. Додатно, она и не оперише термином *фраза*, већ говори само о групи у два значења: *ширем и ужем*. У ширем схватању — *grupa w rozumieniu szerszym* — јесте апстрактни део реченице која представља део њене конструкције, тј. једна позиција у схеми реченице, и у овом смислу он одговара термину Салоњија и Швиђињ-

ског *фраза* — *fraza*. У другом, ужем смислу — *grupa w rozumieniu węższym* — група је заправо конструкција сачињена од најмање два члана, али за разлику од термина *grupa* Салоњија и Швиђињског, она мора бити искључиво непредикацијског типа, тј. не би требало да може функционисати и као реченица (GRZEGORCZYKOWA 1999: 14) — о томе шире у делу о синтаксичким групама.

Просте синтаксичке јединице

Код Гжегорчикове имамо виђење синтаксичког члана — *składnik* — као просте синтаксичке јединице, елемента који се синтаксички не може даље делити. Међу њих она убраја и аналитичке флективне форме (типа *będą pisać, niech pracuje, mówi się*, итд.), негиране форме (нпр: *Ojciec nie przyszedł*), фразеологизме (*byli górą, przeprowadził się, Boże Narodzenie, Plac Zbawiciela, od dawna*) и предлошко-падешке конструкције (*po ulicy*). Према томе, ова проста јединица није увек проста, а моменат интерпретације може одлучити о њеној даљој дељивости или недељивости (GRZEGORCZYKOWA 1999: 20).

Као што смо већ поменули, најпростије јединице код Салоњија и Швиђињског јесу тзв. јединице другог нивоа, лексема — *leksem* и оне заузимају најниже позиције у структури реченице, која се графички може приказати дрветом зависности. Подела лексема на граматичке класе — *klasa gramatyczna* — код ова два аутора слична је ономе што је у традиционалној граматици подела речи на врсте, с тим што су у фокусу искључиво њихове формалне особине (SALONI, ŚWIDZIŃSKI 1987: 77). То су најпростије синтаксичке јединице, материјал за изградњу реченица. Притом они покушавају да строго разграничавају појмове реч — *słowo*, форма речи — *forma wyrazowa* и лексема — *leksem*. Реч — *słowo* — то је „низ слова између суседних празнина у тексту” (SALONI, ŚWIDZIŃSKI 1987: 78):

„Ciąg liter między sąsiednimi spacjami będziemy nazywać słowem.”

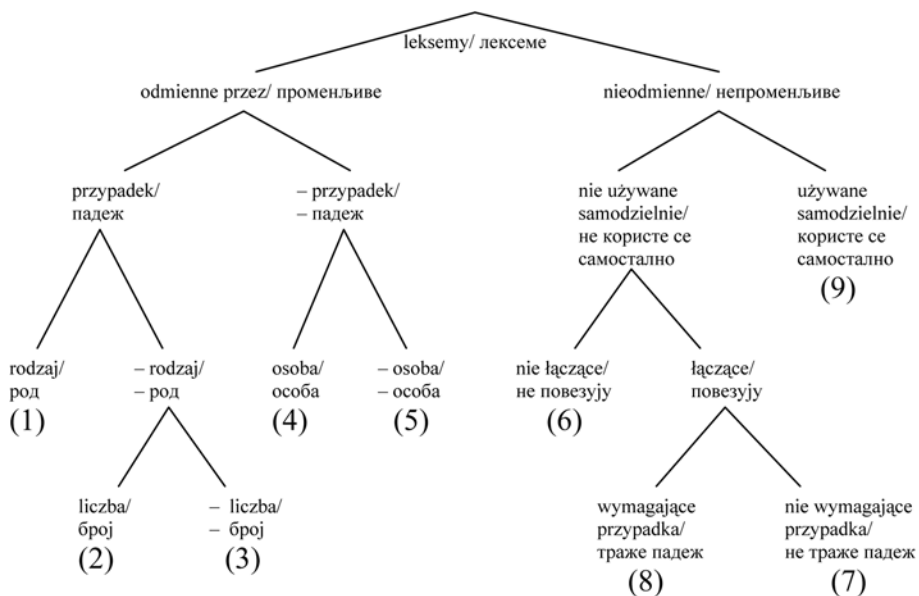
За сада нам таква дефиниција мало говори о граматичким или семантичким особинама речи и толико је широка да би могла укључити сваки низ слова, па чак и онај коме у датом језику није приписано неко значење. Форма речи — *forma wyrazowa* — јесте реч са приписаном граматичком и семантичком (денотативном) карактеристиком, а лексема — *leksem* — јесте скуп форми речи са идентичном или правилно диференцираном семантиком који је уређен по принципу опозиција. Тако се у следећем тексту шест пута појављује једна реч *szkoły*, четири форме речи *szkoły* (по једном номинатив јединице, акузатив и номинатив множине и три пута генитив јединице), док су све те форме уствари облици једне лексеми, имени-

це szkoła: *W mieście X zbudowano dwie szkoły, aby dzieci z okolicznych wsi miały blisko do szkoły. Szkoły zostały oddane do użytku przed terminem. Przewóz dzieci do szkoły i ze szkoły zapewni szkoła we własnym zakresie.* Мало даље прецизира се и појашњавају дефиниције (SALONI, ŚWIDZIŃSKI 1987: 79):

„Wyrażając się ściśle, powiemy, że w tekście /1/ sześciokrotnie występują słowa, które są wykładnikami form wyrazowych należących do leksemu SZKOŁA.”

Могли бисмо закључити да су речи дакле текстуалне јединице које су експоненти форми речи, а те форме речи припадају једној лексеми. Уколико бисмо се замислили над оваквим начином дефинисања, видели бисмо да су односи између јединица *słowo*, *forma wyrazowa* и *leksem* дефинисани, али саме јединице нису: дефиниција се врти у круг, и то два пута око себе. Најпре се дефинише реч као јединица текста непознатих (или просто занемарених) особина, затим форме као речи са приписаним одређеним односом према семантици и граматички, и на крају лексеме као апстрактни скуп форми речи. Потом се речи дефинишу још једном као текстуалне јединице, али овог пута у односу на форме, а форме се дефинишу у односу на лексеме. Главни део ове дефиниције јесте текст дат као пример, али и претходно граматичко и лингвистичко знање читаоца, па се зато она може сврстати у једну врсту остензивних дефиниција.

Напуштајући традиционалну поделу на врсте речи у корист своје, оригиналне поделе, која више одговара потребама дистрибуцио-

налистичке анализе, Салоњи и Швиђињски напуштају и термин *врста речи* — *części mowy*, који са собом носи одређени теоријски баласт. На срећу та подела је доста интуитивна и не одудара превише од граматичке традиције, али се услед строге примене логичких правила приликом поделе крајњи резултат нешто разликује. Ове граматичке класе, тј. врсте, типови лексема представљају најпростије синтаксичке јединице, од којих се касније граде одређене групе. Погледајмо графикон поделе (SALONI, ŚWIDZIŃSKI 1987: 16) на стр. 190:

Класа (1) су именице — *rzeczownik*, класа (2) су придеви — *przymiotnik*, класа (3) су бројеви — *liczebnik*, класа (4) су прави глаголи — *czasownik właściwy*, класа (5) су неправи глаголи — *czasownik niewłaściwy*, класа (6) су партикуло-адверби — *partykuło-przysłówki*, класа (7) су везници — *spójniki*, класа (8) су предлози — *przyimki*, класа (9) су узвици — *wykrzykniki*. При овој подели коришћене су формалне особине речи — њихово морфолошко и формално-синтаксичко понашање у реченици, а семантичке особине су апстраховане. Наравно, лако је приметити да неке традиционалне врсте речи нису нашле место у овој подели, па ћемо то кратко прокоментарисати.

Најпре заменице — с обзиром да су оне семантичка класа, немају своје место у подели, а према формалним особинама аутори их смештају у различите класе своје поделе — у именице, придеве и бројеве (именске заменице, придевске заменице и бројне заменице). На сличан начин и бројеви су разбијени у различите класе (*tysiąc*, *ćwierć* у именице, редни у придеве, главни у бројеве, *dwakroć* у партикуло-адвербе). Разликују се и два типа глагола, прави и неправи — *właściwy*, *niewłaściwy*, од којих по дефиницији прави имају, а неправи немају парадигму по лицу (таквим глаголима сматрају се речи типа: *szkoda*, *warto*, *brak*, итд.). Прилози изведени од придева класификовани су заједно са придевима у групу (2), а остали у класу (6) која је доста хетерогена и било би потребно да се додатно разради (обухвата следеће јединице *gdzie*, *kiedy*, *tam*, *tu*, *zawsze*; *prawie*, *ponad*; *byle*, *dwakroć*; *ukradkiem*, *wkrótce*, *wewnątrz*, *naprzód*, *nie*, *czy*...).

Код Салоњија и Швиђињског, у оквиру синтаксичког терминосистема, нашли су се и неки термини које бисмо радије сврстали у домен морфологије. Међутим у њиховој дистрибуционалистичкој теорији синтаксе морфологија је феномен у служби синтаксе, и као директно подређени језички ниво конституише синтаксу, па зато и морфолошки појмови спадају у домен синтаксичке терминологије. Поменимо неке од тих термина.

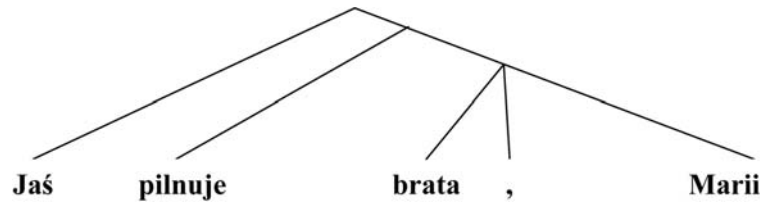
Kategoria fleksyjna — флексивна категорија одређена је опозиција форми речи, као што су горе поменути род — *rodzaj*, број — *liczba*, падеж — *przypadek* итд. *Wartość kategorii fleksyjnej* — вредност флексивне категорије је члан такве опозиције. Нпр. флексивна категорија броја има вредности *једнина*,

множина. Феномен да све форме речи не учествују у свим опозицијама и да немају посебне вредности флексивних категорија назива се неутрализација — *neutralizacja*, а одређене форме могу бити неутрализоване у односу на ту категорију (*zneutralizowane ze względu na kategorię*). Нпр. форме прошлог времена имају флексивну категорију рода — *писаћ, писаћа, писаће*, али категорија рода код форми садашњег времена неутрализована је. На крају неке лексеме не морају имати све форме које су предвиђене системом опозиција, па се такве парадигме називају дефективне парадигме, непотпуне парадигме — *paradygmat defektywny*. Такав случај је код именице *санје*, која има само форму множине (плуралија тантум), или пак већ поменути неправи глаголи, који имају само форму трећег лица (SALONI, ŚWIDZIŃSKI 1987: 81—83).

Група

Група — *grupa* — интуитивно може бити схваћена као скуп речи у реченици који може садржати произвољан број чланова. У виђењу Салоњија и Швиђињског то је сваки фрагмент реченице изолован на произвољном ступњу редукционе анализе и не мора бити потпун. Тако група може бити цела реченица, проста група (од два члана), сложена група (од више чланова) и појединачна реч. Редукцијом анализом може се показати дистрибутивна еквиваленција — *równorzędność dystrybucyjna* — одређених синтаксичких група. Нпр. групе [*моја старша колежанка*], [*старша колежанка*] и [*колежанка*] дистрибутивно су еквивалентне, а најредукованија група (која овде садржи само једну лексему *колежанка*) назива се представник, репрезентант конструкције — *reprezentant konstrukcji*. Репрезентанти конструкције јесу њени управни дистрибутивни чланови — *nadrzędnik dystrybucyjny* у односу на друге чланове конструкције, који се називају зависни дистрибутивни чланови — *podrzędnik dystrybucyjny* (*моја, старша*). Конструкције састављене од управног и зависног члана називају се зависне конструкције — *konstrukcja podrzędna*. Постоје и независне конструкције — *konstrukcja współrzędna*, које се не могу редукovati на један члан, нпр. у реченици *Јас пиљује брата albo Мариј*, конструкција *брата albo Мариј* не може се редукovati на само један члан (немогуће су реченице **Јас пиљује брата albo, *Јас пиљује albo Мариј*). Уколико се напоредне конструкције састоје од више елемената, називају се *konstrukcje współrzędne szeregowе* (SALONI, ŚWIDZIŃSKI 1987: 63) (видљив је утицај Клеменсјевичеве терминологије) — такве облике могли бисмо назвати *вишечлане независне конструкције* у српској синтаксичкој терминологији. Независне конструкције имају најмање три члана, од којих је један везник — *ele-*

ment łączący (дословно елементи йовезивања), а тај елементи йовезивања често може бити и зарез, и он може бити изолован као синтаксичка јединица, тј. као терминални члан у анализи, и имати своје место у неком графикону (SALONI, ŚWIDZIŃSKI 1987: 53), нпр:

Такав ток анализе веома је нетрадиционалан, јер интерпункцију, интонацијске и остале супрасегменталне особине реченице сматрамо предметом других лингвистичких дисциплина, које могу бити оријентисане ка нивоу реченице, а не предметом истраживања саме синтаксе. Могућност замене зареза везником *i* обично није довољан аргумент.

Напоредне конструкције, с обзиром на то да немају репрезентанта, још се могу називати и — *konstrukcje samoreprezentujące* — ауторепрезентативне конструкције. Ево још неколико примера оваквих конструкција: *Chłopiec idzie do szkoły. Chłopiec i dziewczyna śpiewali. Wiem, że Piotr przyszedł*. Видимо да је појам обележен овим термином нешто шири од појма подређености и надређености јер обухвата како независне тако и неке зависне конструкције, па овде немамо случај терминолошке синонимије. Нажалост у пољској синтаксичкој терминологији нема опозиције *konstrukcja samoreprezentująca*: **konstrukcja niesamoreprezentująca*, тј. нема оригиналног пољског термина који би означавао конструкцију која није саморепрезентујућа, тј. која има свог репрезентанта и може се на њега редуковати. Као што је познато конструкције које имају репрезентанта (које се дају редуковати на свој надређени члан) називају се у лингвистици ендоцентричне конструкције — *konstrukcje endocentryczne*, док се конструкције без репрезентанта називају егзоцентричне конструкције — *konstrukcje egzocentryczne* (SALONI, ŚWIDZIŃSKI 1987: 54—55). Полонизација међународно прихваћене терминологије, уколико није спроведена енергично и без остатка, само доприноси терминолошкој неравнотежи и збуњује читаоца.

Група, тј. конструкција код Салоњија и Швиђињског јесте врло широк појам. То може бити практично сваки фрагмент реченице унутар кога се могу уочити неке формалне везе. Група може бити и цела реченица, ако је конструисана око финитног облика глагола, а добијена као резултат редукционе анализе, нпр. (SALONI, ŚWIDZIŃSKI 1987: 239—240):

koledzy matki i jej sąsiada dobrze wiedzą, że Piotr przyjdzie
koledzy matki i sąsiada dobrze wiedzą, że Piotr przyjdzie
koledzy matki wiedzą, że Piotr przyjdzie
koledzy wiedzą, że Piotr przyjdzie
koledzy wiedzą
że Piotr przyjdzie
Piotr przyjdzie
koledzy matki i jej sąsiada
matki i jej sąsiada...

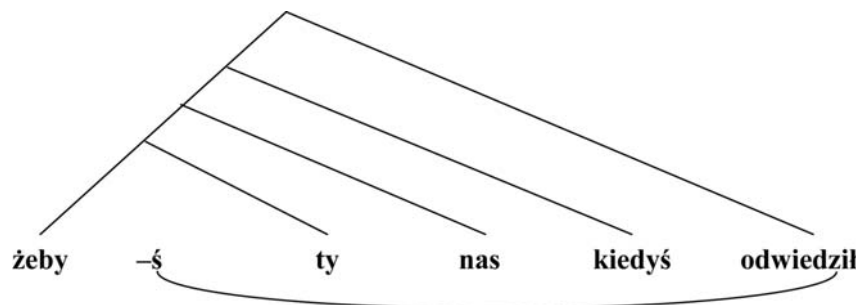
Свака од ових конструкција јесте група, а неке од њих могу бити и реченице. На крају крајева, према дефиницији, групе су и појединачне речи: *koledzy, matki, i, jej, sąsiada, dobrze* итд.

С обзиром на то да се редукциона анализа врши интуитивно, и ове групе добијене су на интуитиван начин. Интуиција има важно место у дистрибуционализму, а то је заправо семантика која се не анализира. Салоњи и Швиђињски на формални начин дефинишу групу помоћу дрвета зависности — као низ терминалних конституентата над којима доминира један врх. Међутим ова дефиниција је формална само декларативно. Сам дијаграм конструисан је на основу интуиције, па су према томе интуитивни и сви елементи дијаграма, а формална дефиниција може бити изведена само на основу формалних елемената (као што су суфикси, ред речи у реченици, дистрибуција, статистика и сл.) и логичног тока мисли, а не на основу интуитивне оцене. Још неки од недостатака појма групе код њих су и некомплетност анализе — они разматрају само просте ендоцентричне групе (од два терминална конституента). Цитирамо фрагмент којим се аутори оградају од свих консеквенци своје анализе (SALONI, ŚWIDZIŃSKI 1987: 258):

„Musimy jeszcze podkreślić, że taka klasyfikacja grup, jaką przedstawiamy, wynika w znacznej mierze z wcześniejszych, arbitralnych decyzji o sposobie opisywania poszczególnych połączeń. Dyskusyjność tych decyzji jest w pewnych wypadkach oczywista (traktowanie wyrażenia przyimkowych, uznanie formy liczebnika za nadrzędną wobec rzeczownika). Przyjęcie innych założeń doprowadziłoby oczywiście do istotnych zmian w zaprezentowanym tu obrazie.”

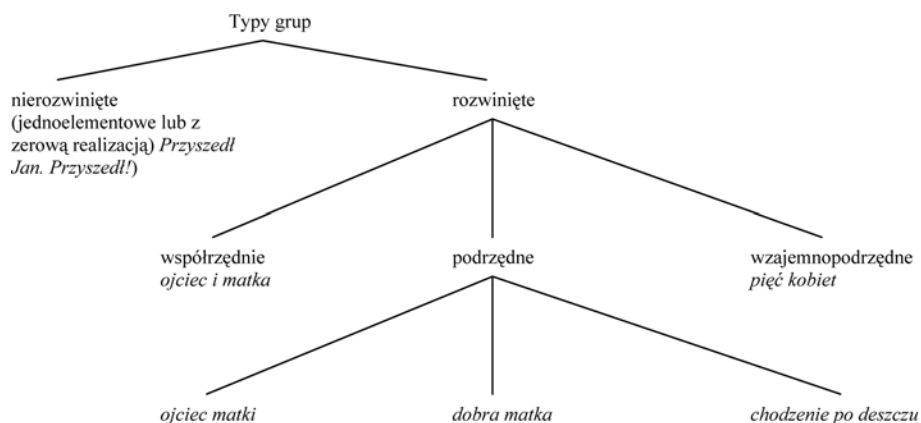
Што се тиче статуса тзв. ортографски нетипичних синтаксичких конструкција — *nietypowe ortograficznie konstrukcje składniowe* (као што су јединице типа *głupiście, żebyś, zań* у реченицама: *Głupiście! Żebyś ty nas kiedyś odwiedził! Piotr jest zań odpowiedzialny.*) — морамо приметити да је атрактивност овог појма и перспектива истраживања на пограничју ортографије и синтаксе помало угрожена дужином овог термина и превеликим бројем чланова, који битно отежавају његову употребу. Феномен примећује и Гжегорчикова, али не додељује му никакав термин (GRZEGORCZYKOWA 1999: 7). Графички

оваква једна јединица у оквиру реченице може се представити на следећи начин (SALONI, ŚWIDZIŃSKI 1987: 59):

Додатни проблем могао би представљати арбитрарност додељивања таквог статуса неким јединицама — нпр. сигнализира се припојеност морфеме за лице *-ś* уз везник *żeby*, али би се могла сигнализирати и припојеност морфеме за потенцијал *-byś* уз везник *że* у датом примеру. Подједнако је немогуће извршити и једну и другу поделу, немогуће су и реченице типа **żeby ty nas odwiedziłeś*, и **że ty nas odwiedziłbyś*, али у пољској лингвистици *że* и *żeby* традиционално се третирају као посебни везници (највероватније због безличних конструкција *żeby* + *inf.*), па се у овом случају аутори удаљавају од традиције тек толико да се не може протумачити како везници у пољском језику могу имати категорију лица (*żebym*, *żebyś*, *żeby*, *żebyśmy*, *żebyście*, *żeby*), што је врло важно за њихову поделу речи на граматичке класе.

Гжегорчикова декларише две типологије групе, која је за њу, да поновимо, свака конструкција која се састоји од најмање два члана. С обзиром на граматичке особине свог надређеног члана групе се могу поделити на именичке групе — *grupa rzeczownikowa* (*nominalna*) (нпр. *kolega brata*), придевске групе — *grupa przymiotnikowa* (нпр. *godny uwagi*), вербалне групе — *grupa werbalna* (нпр. *pisze wyraźnie*), адвербијалне групе — *grupa adverbialna* (нпр. *bardzo wyraźnie*) итд. и то је подела коју она преузима од Салоњија и Швиђињског (GRZEGORCZYKOWA 1999: 22). Мана те поделе је њена некомплетност — она се тиче само ендоцентричних група, тј. група које имају репрезентанта, а за њу сами творци кажу да је арбитрарна, спорна и да тражи усавршавање, па није јасно зашто је Гжегорчикова усваја. Друга подела је извршена према односу чланова унутар групе, па се добијају три типа: напоредне — *grupa współrzędna* (*brat i kolega*, *brat albo kolega...*), једнострано (једносмерно) зависне — *grupa podrzędna jednostronnie* (*brat kolegi*, *kolega brata*, *kolega z bratem...*) и узајамно зависне — *grupa podrzędna wzajemnie* (*pięć kobiet*). Међутим постоји и трећа подела, која није дата експлицитно, већ само у графикону, који изгледа овако (GRZEGORCZYKOWA 1999: 23):

Тип групе означен као *неразвијена група* — *grupa nierozwinięta* — ипак ни на који начин не може бити изведен из њене дефиниције групе. Да подсетимо, она каже да је то конструкција која се састоји од најмање два члана и зато *по дефиницији* група никада не може имати један члан — *Jan*, нити бити изражена нултим чланом (*Przyszędł-∅*). Зато би цела ова грана морала бити елиминисана из њене типологије.

Тополињска се посебно бави испитивањем именске групе — *grupa imienna* (GROCHOWSKI, KAROLAK et al. 1984: 330—389). У оквиру ње она разликује две структуре — формалну и семантичку, где на формалном плану именску групу сачињава њен конституент (K — скраћеница од *konstytuent*) и зависни елемент, тј. одредба или допуна (U — скраћеница од *uzupełnienie*), док је на семантичком плану могуће разликовати референцијалну карактеристику — *charakterystyka referencyjna* (R — скраћеница од *referencja*), карактеристику квантитета — *charakterystyka ilościowa* (Q — скраћеница од латинског *квантитет*) и предикацијску садржину на коју се квантитет односи — *treść predykatywna* (x — „икс”, непозната предикација⁶). Формално говорећи структурни опис именске групе јесте анализирање на који начин се информација, коју симболише формула RQx, представља у језику структуром коју симболише формула KU.

Део групе означен симболички x — примарна предикација — представља главни део именске фразе, језгро, језгрену групу — *gru-*

⁶ Подсећамо да Тополињска спада у *синтаксичке семантичаре*, за које је у синтаксичкој анализи полазна тачка категорија семантичке неизведености тј. примарности. Семантички су неизведене све оне именске конструкције које нису производ синтаксичке деривације, тј. које у својој семантичкој структури не садрже неку предикацију. Семантички неизведене јединице су малобројне (неке показне заменице, лична имена и сл.). Највећи број именских јединица је семантички изведена, тј. њихова семантичка структура се може рашчланити на одговарајуће неизведене јединице и на предикате.

pa jądrowa, и то је онај део именске групе који служи као база за функционисање референције и квантификације. Нпр. за низ именских група: *młody człowiek*, *ten młody człowiek*, *jakiś młody człowiek*, *jeden młody człowiek*, *dwaj młodzi ludzie*, *wszyscy młodzi ludzie*, *każdy młody człowiek* можемо рећи да имају исто језгро/ језgrenу групу, а разликују се по својим показатељима *референцијалности* и *квантификације* (GROCHOWSKI, KAROLAK et al. 1984: 332).

Члан који условљава постојање језгрене групе и који је граматички одређен у групи назива се конститутивни члан групе — *składnik konstytutywny grupy*. Много именских група састоји се само од конститутивног члана. Конститутивни члан је обично једна лексема, али може имати и облик петрификованих конструкција (нпр. *ołówek chemiczny*, *pan młody*). Он представља групу на споља — то значи да он узима граматичку форму коју му намеће граматичко окружење, а остали чланови групе прилагођавају се, тј. акомодирају према њему облике својих граматичких категорија (она користи вербалну верзију термина *akomodacja* — *akomodować*). Овај тип акомодације унутар језгрене именске групе Тополињска назива конгруенцијом — *związek zgody*. Међутим међу примерима за два типа групе, колико Тополињска разликује, за слободну групу — *grupa swobodna* (*Ich dom był najwspanialszym budynkiem w mieście*) и везану групу — *grupa związana*, *grupa z determinatorem koniecznym* (*dziewczyna o złotych włosach*, *całować gorącymi wargami*) примећујемо да нису сви односи унутар групе уређени на основу конгруенције схваћене у класичном смислу — слагање рода, броја и падежа, нпр. унутар групе *dziewczyna o złotych włosach* нема конгруенције (елемент *o złotych włosach* могао би се назвати *неконгруентним априбуцијом*).

Конститутивни члан код Тополињске може бити и несамосталан — *człon konstytutywny niesamodzielny*, и то су различите именице релационог значења као *właściciel*, *dzierżawca*, *zastępca*, *ojciec*, *brat*, *syn*, *kolega*, које због своје семантике најчешће траже да буду додатно одређене (отац је увек нечији, власник увек поседује нешто), а могу се појављивати самостално у реченици само онда када се употребљавају неактуелизовано — *niezaktualizowana relacja* (нпр: *W dzisiejszych czasach trudno jest być ojcem*). Слично је са речима које означавају неке делове предмета: *skraj*, *czubek*, *koniuszek*, *kącik* или делове тела: *głowa*, *ręka*, *ucho*...

Сви остали чланови (језгрене) именске групе факултативни су, необавезни, а у њу могу се уградити најразличитији садржаји. Нпр. предикације које не улазе у оквир неке именске групе, као *Ci młodzi ludzie są rozkojarzeni*, могу јој бити прикључени. Прикључивање нових садржаја (нових семантичких предикација) код Тополињске у оквиру именске групе назива се атрибуција — *atrybucja*, тј, прецизније рестриктивна атрибуција — *atrybucja restryktywna*,

а њени експоненти у тексту називају се рестриктивним атрибутима — *atrybut restryktywny* (*Ci rozkojarzeni młodzi ludzie nie panują nad sobą*). Могуће је прикључивање нових садржаја када они не улазе директно у обим именске групе, тј. апозиција, или прецизније речено апозитивна атрибуција — *apozycja, atrybucja apozytywna* (*Ci młodzi ludzie, rozkojarzeni, nie panują nad sobą*). Дакле у семантичком смислу атрибуција је секундарна улога атрибута, тј. њихових језичких форми, атрибутских конструкција (или израза) — *atrybut, wyrażenie atrybutywne*, а примарно су то експоненти неких предикатско-аргументских структура. Идеални атрибути су придевске предикације (нпр: *Ten student jest młody* — *ten młody student*), али то могу бити и експоненти других предикатско-аргументских структура, најбоље једноаргументских (нпр. *ten student biegnie* — *ten biegnący student*; *ten student jest na kursie magisterskim* — *ten student z kursu magisterskiego*). Тада она користи термин придевски атрибут — *atrybut przymiotnikowy*. Овај атрибут може понекад бити развијен помоћу неког прилога за количину типа *bardzo, strasznie, wyjątkowo...* а Тополињска речи са таквом функцијом назива *intensivum* — интензификатор.

Тополињска користи и термин основни именски низ — *podstawowy ciąg imienny, podstawowa sekwencja imienna* — што је линеарно уређен низ од којег се састоји конститутивни члан групе и чланови састављени од појединачних лексема који су са њим формално усклађени. Дакле то је формални појам у чији састав могу улазити и чиниоци референције (R), и квантификације (Q), као и предикације x које се формализују као рестриктивни атрибути у облику придева, али у њега не спадају оне одредбе конститутивног члана које и саме имају облик именске групе или речи коју конституише лична форма глагола (GROCHOWSKI, KAROLAK et al. 1984: 339). Нпр. у низовима као што су: *te dwa moje ukochane kilimki, kupione w Grecji...*, *jakiś stary śpiewór mojej dawnej koleżanki...*, *mały piesek, który wczoraj się do nas przyplątał...* Тополињска разликује следеће основне низове: *te dwa moje ukochane kilimki, jakiś stary śpiewór, mojej dawnej koleżanki, mały piesek*. Неки придеви могу се јављати само унутар основног низа, међу којима има више типова (наведимо само примере без улажења у типологију, јер није опремљена терминима: *lisi ogon, przyszły zięć, zagorzały zwolennik, wczorajszy chleb...*), други се пак тамо не могу јављати, већ само на неким другим позицијама унутар реченице (нпр. *wart, godzin, świadom...*).

Адјективизација — *adjektywizacja* — код Тополињске је процес укључивања неке предикације у оквир именске групе путем њихове придевске формализације. Нпр. глаголи се укључују у именску групу на тај начин што узимају посебне форме партиципа, тј. глаголских придева, и такав поступак могао би се назвати морфолошка адјективизација — *adjektywizacja morfologiczna*. С

друге стране, процес у коме се у оквир именске групе укључује цела реченица, могао би се назвати синтаксичка адјективизација — *adjektywizacja syntaktyczna*, чији је производ релативна реченица, па се зато назива још и релативизација — *relatywizacja*. Процес релативизације се најкраће може дефинисати као допуњавање (реченичне) конструкције А (реченичном) конструкцијом Б уз помоћ одговарајуће релативне заменице (нпр. *który*) (GROCHOWSKI, KAROLAK et al. 1984: 343). Међутим постоји још један механизам укључивања семантичке садржине реченичке конструкције у оквир именске групе који се врши редукцијом вербалног елемента дотичне реченице, али није му додељен неки конкретан термин (то је процес као нпр: *Jednym z ważnych elementów moich wspomnień dzieciennych są drzewa. Drzewa rosły nad rzeką: Drzewa były nad rzeką: drzewa nad rzeką: drzewa znad rzeki*).

Нека цела предикатско-аргументска структура може бити уведена у позицију аргумента неке друге предикатско-аргументске структуре,⁷ најчешће у сврху именовања неког непредметног феномена, који не може бити исказан појединачним именицама. Тополињска разликује три процедуре: инкорпорација — *inkorporacja*, када се дата конструкција уводи простим прикључивањем везником *że*, *jak*, *czy*, или без њега (нпр: *Zastanawiam się, czy Jurek przyszedł. Sądzę, że Jurek przyszedł. Lubię, kiedy przyjeżdżam. Lubię przyjeżdżać*); синтаксичка номинализација — *nominalizacja syntaktyczna*, увођење које се врши помоћу заменичког оператора *to* — *operator zaimkowy*⁸ (нпр: *Martwi mnie to, że Jurek przyjeżdża. Martwię się tym, że Jurek przyjeżdża*); морфолошка номинализација — *nominalizacja morfologiczna*, наметање форме именице инкорпорираној предикатско-аргументској структури, конкретно експоненту њеног конститутивног члана — глаголу (нпр: *Cieszę mnie, że Jan przyjechał: Cieszę mnie przyjazd Jana*). Међутим номинализованим се не сматра само глагол, већ читава структура, јер у њој наступају одређене промене како на формалном, тако и на семантичком плану (GROCHOWSKI, KAROLAK et al. 1984: 353—367).

Закључак

У пољском синтаксичком терминосистему пуристичке тенденције су јаче, што отежава интернационалну комуникацију у пољској

⁷ Термин *предикатско-аргументска структура* преузет је из формалне логике и односи се на елемент семантичке структуре реченице. Овде није посебно објашњен, а грубо се може представити као схема коју назначавља предикат (најчешће је то глагол) са свим својим допунама.

⁸ Код других синтаксичара имамо термин — *korelat* — дословно корелат, усталин и у српској терминологији као *корелатив*, нпр. код Поповића.

науци о реченици. С друге стране, те исте тенденције Пољацима омогућавају да се речима домаћег порекла говори на врло апстрактном нивоу, што често није могуће у српској синтакси. Из представљеног пољског терминосистема може се видети да основни концепти синтаксе пољског језика постоје и у српском терминосистему. Међутим многи од њих су непознати у српској синтакси, или се користе на другом нивоу граматичког описа (нпр. у морфологији). То потиче од разлике у теоријским оквирима пољске и српске синтаксе. У српској синтакси се приликом описивања акценат ставља на семантичко-функционални аспект проблема, дакле одговара се на питање шта и како одређене синтаксичке јединице означавају. У разграниченим синтаксичким радовима о пољској синтакси јасно су се разграничила два виђења синтаксичког проблема: с једне стране проблеми дистрибуције и комбиновања нижих језичких јединица (лексема) у више јединице (групе и реченице), а са друге проблеми значењске структуре реченица и њихових формалних трансформација. Те разлике суштински се одражавају на терминосистем синтаксе пољског језика и битно га удаљавају од српског синтаксичког терминосистема. Међутим познавање ових разлика помаже нам да боље разумемо пољску синтаксу, а даје нам и нови поглед на српску синтаксу и науку о реченици уопште. Такође омогућује нам да нова сазнања применимо у неким будућим контрастивним проучавањима српског и пољског језика, али и у истраживањима нашег матерњег језика.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- КОШУТИЋ, Радован. *Граматика пољског језика*. Београд 1898.
- ПИПЕР, Предраг и Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременог српског језика. Простор реченица* / У ред. акад. М. Ивић. Београд: Институт за српски језик САНУ: Београдска књига; Нови Сад: Матица српска, 2005.
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин и Љубомир Поповић. *Граматика српског језика за I–IV разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик II. Синтакса*. Београд: Научна књига, 1969.
- BUGARSKI, Ranko. *Uvod u opštu lingvistiku*. Beograd: Čigoja štampa, 1996.
- GROCHOWSKI, Maciej i Stanisław Karolak, Zuzanna Topolińska. *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*. Warszawa: PWN, 1984.
- GRUSZCZYŃSKI, Włodzimierz (red.) i Jerzy Bralczyk (red.). *Słownik gramatyki języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne SA, 2002.
- GRZEGORCZYKOWA, Renata. *Wykłady z polskiej składni*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999.
- NAGÓRKO, Alicja. *Zarys gramatyki polskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003.
- SALONI, Zygmunt i Marek Świdziński. *Składnia współczesnego języka polskiego*. Warszawa: PWN, 1987.
- URBAŃCZYK, Stanisław (red.): *Encyklopedia języka polskiego*. Wrocław — Warszawa — Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1999.

Predrag Obućina

BASIC TERMINOSYSTEM OF THE SYNTAX OF POLISH LANGUAGE
AND SERBIAN SYNTACTIC TERMINOSYSTEM

Summary

The paper presents a system of basic syntactic terms of Polish language and compares it with Serbian. The terms are analyzed from the semantic point of view while the formal aspects are not reviewed. In the paper the terms have been classified in four groups: a) terms which refer to general issues of syntax, b) sentence typology, c) syntactic groups and d) sentence members. The paper notices linguistic purism in Polish terminosystem, which is not so present in Serbian. Certain theoretical differences between Polish and Serbian syntax became visible through the analysis of terms. In Serbian syntax functional-semantic topics are dominant while in Polish syntax the problems of linguistic distribution and semantic structure are more discussed. The awareness of these differences may improve the understanding and co-operation in contrastive projects on the syntactic level, but also bring innovation to research in both languages.

Ивана С. Башић
Институт за српски језик САНУ
Београд

О УНУТРАШЊОЈ ФОРМИ РЕЧИ У РУСКОЈ ЛИНГВИСТИЦИ

У раду се разматра на који начин су тумачења А. А. Потебње и Г. Г. Шпета утицала не само на рецепцију Хумболтове теорије језика већ и на дефинисање појма и употребу термина *унутрашња форма речи* (*внутренняя форма слова*) у руској лингвистици.

Кључне речи: унутрашња форма речи, мотивација, иконичност, А. А. Потебња, Г. Г. Шпет.

Комплекс антрополингвистичких проблема којима се бавио Вилхелм фон Хумболт веома је актуелан у савременој руској лингвистици и представља основ за проучавање тема попут унутрашње форме језика, језичке мотивације, језичке слике света. Један од кључних ставова Хумболтове теорије језика јесте да од специфичне психолошке структуре говорних представника неког језика зависи конкретна организација споја звуковне стране са значењском. Из тога произилази *Weltanschauung* теорија, односно став да језик представља својеврсну еманацију духа народа. Што се питања језичке мотивације тиче, Хумболтови ставови спадају у ред миметичких теорија језика — он, наиме, разликује три типа означавања појмова посредством „подражавања”: 1) оно које непосредно подражава — или *ономаџојеја*; 2) *симболичко* означавање које не подражава непосредно него у неком трећем облику, заједничком гласу и предмету, стварајући „утисак сличан утиску предмета на душу”; 3) *аналоџијско*¹ означавање гласовном сличношћу према сродности појмова које треба означити (Хумболт 1988: 133—135). Унутрашња језичка форма, насупрот спољашњој, гласовној, код које је могућа бескрајна разноврсност, представља за Хумболта интелектуални део језика, заснован на духовној са-

¹ Овде је кључан појам *аналоџије* који сеже до грчких аналогиста, а који је оживео у когнитивној лингвистици. Према схватању аналогиста језик није ствар конвенције, већ постоји потпуна хармонија између гласовног склопа речи и значења. Поред те врсте аналогије између звука и значења, још код Хераклита јавља се и идеја о идентичности разума са целином језичке структуре, која ће касније бити веома плодотворна, посебно у универзалистичким теоријама језика (Ивић 2001: 27).

моделатности, који, у том смислу, може показати већу једнообразност. Међутим, језикотворна снага не заснива се само на разуму, већ у њој једнако учествују машта и осећања, остварујући индивидуална обличја у којима се испољава индивидуални карактер нације (Хумболт 1988: 143). На томе почива и многострукоост израза за исте предмете — иако се сваки пут мисли на исти предмет, он је означен различитим појмовима и управо у том различитом означавању избија на видело национална особеност. Хумболт такође сматра да реч не садржи затворени појам, већ да подстиче образовање појама, те стога унутрашња форма језика није логички појам нити физички глас, већ субјективно човеково гледање на ствари око себе, производ фантазије и осећања, индивидуализација појама, док је спајање унутрашње форме језика са физичким гласом процес унутрашње синтезе.

Руска етнолингвистика, психоллингвистика и лингвокултурологија развијале су се под утицајем Хумболтове језичке теорије, иако добрим делом независно од главног тока западноевропске и англосаксонске традиције. За рецепцију Хумболтових идеја у руској лингвистици заслужни су, пре свега, А. А. Потебња и Г. Г. Шпет, иако се њихови ставови разликују. Наиме, Потебња полази од Хумболта, али се ослања на традицију психологизма у лингвистици, чији су главни представници Х. Штајнтал и В. Вундт, док је Шпетова перспектива логичко-филозофска и, под утицајем Хусерлове феноменологије, укључује и онтолошку проблематику. Шпетова филозофија језика добрим делом показује сличност са Касиреровим ставовима, а изучаваоци Шпетовог дела називају је феноменолошком херменеутиком и истичу актуелност његових увида упоређујући га са Фукоом и Деридом. Међутим, Потебњин утицај на руску лингвистику био је донедавно много већи од Шпетовог, у чему су немалу улогу одиграли идеолошки разлози.² Проучавања унутрашње форме и круга проблема у вези са овим појмом такође су се дуго налазила на периферији интересовања структуралистички оријентисане лингвистике, да би, добивши подстицај из когнитивне лингвистике, поново постала актуелна.

Под утицајем А. А. Потебње у руској лингвистици одомаћио се термин *унутрашња форма речи*.³ Потебња прихвата Хумболтову разлику између спољашње и унутрашње форме језика, те и у речи разликује спољашњу форму, односно садржај објективираним посредством

² Шпетови последњи радови објављени су 1927. године, а марта 1935. оптужен је за антисовјетску активност и депортован у Сибир. Стрељан је у оквиру стаљинистичких чистки 16. новембра 1937. године. Иако је постхумно рехабилитован 1956. године, његово дело било је доста дуго заборављено, да би тек последњих деценија 20. века оживело интересовање за њега. Управо стога Шпетовим ставовима биће дато више простора у овом раду.

³ Почетак употребе овог термина у руској лингвистици везује се за Потебњу и 1892. годину (вид. Маслова 2001). Г. Г. Шпет, иако прихвата Потебњин термин *внутренняя форма слова*, не бави се анализом Потебњиних ставова и готово да га не помиње у свом делу *Внутренняя форма слова (этюды и вариации на темы Гумбольта)*.

разговетног звука, и унутрашњу форму или ближе етимолошко значење речи.⁴ Унутрашњу форму речи Потебња одређује као однос садржаја мисли према сазнању или *начин на који се човеку представља сојствена мисао*. Иако је Потебња био свестан циркуларности Хумболтовог става о идентичности мисли и језика, ни он није успео да је избегне у одређивању „првенства” мисли или израза. Наиме, Потебња сматра да реч није само средство изражавања мисли, већ и средство њиховог саздавања. Унутрашња форма речи у његовом тумачењу представља „згушњавање мисли” (*сгущение мысли*), које кондензују чулни лик (ПОТЕБНЯ 1990: 51). Међутим, ово одређење отвара читав низ питања. Најпре, уколико је унутрашња форма однос садржаја мисли према сазнању, онда то имплицира да је мисао најпре одвојена од сазнања. Уколико је унутрашња форма представа о сопственој мисли, то значи да постоји и област несазнатљивих мисли које сазнајемо тек посредством ње. Иако Потебња сматра да реч има првенство у односу на мисао и да је она средство њиховог саздавања, одредити унутрашњу форму речи као „згушњавање мисли” — значи да мисао заправо постоји пре речи. Из Потебњиних ставова произилази да несазнатљива мисао и њено сазнање или „згушњавање” претходе речи, па би унутрашња форма речи ипак била резултат деловања мисли и сазнања (више о овоме вид. КАМЧАТНОВ 1998). Потебња дефинише унутрашњу форму и као свеукупност мисаоних аката.⁵ Међутим, та свеукупност мисаоних аката постаје сазнатљива тек посредством унутрашње форме речи, а предео несазнатљивих мисли јесте *душа која стреми ка мисли*.⁶ То би онда значило да је унутрашња форма речи, иако дефинисана као однос мисли према сазнању, заправо стремљење душе ка мисли која, пак, стреми ка сазнању. У том случају унутрашња форма речи не показује се као однос

⁴ „В слове мы различаем: **внешнюю форму**, т. е. членораздельный звук, содержание, объективируемое посредством звука, и **внутреннюю форму**, или ближайшее этимологическое значение слова, тот способ, каким выражается содержание. При некотором внимании нет возможности смешать содержание с внутренней формой” (ПОТЕБНЯ 1990: 22).

⁵ „Кажется, из сказанного ясно, что и в поэтическом, следовательно вообще художественном, произведении есть те же самые стихии, что и в слове: содержание (или идея), соответствующее чувственному образу или развитому из него понятию; внутренняя форма, образ, который указывает на это содержание, соответствующий представлению (которое тоже имеет значение только как символ, намек на известную совокупность чувственных восприятий, или на понятие), и, наконец, внешняя форма, в которой объективируется художественный образ” (ПОТЕБНЯ 1990: 26).

⁶ „Напротив, слово есть выражение мысли лишь настолько, насколько служит средством к ее созданию; внутренняя форма, единственное объективное содержание слова, имеет значение только потому, что видоизменяет и совершенствует те агрегаты восприятий, какие застает в душе. (...) Чтобы не сделать искусства явлением не необходимым или вовсе лишним в человеческой жизни, следует допустить, что и оно, подобно слову, есть не столько выражение, сколько средство создания мысли; что цель его, как и слова, — произвести известное субъективное настроение как в самом производителе, так в понимающем; что и оно не есть (...)” (ПОТЕБНЯ 1990: 28—29).

мисли према сазнању, већ пре као *представа* (што је кључни термин психологизма 19. века) или интериоризовани чулни лик, који постоји пре самих мисли и тежи ка осмишљавању. Реч онда не изражава толико цео садржај мисли, колико издваја једно обележје. Другим речима, према Потебњином разумевању, наша душа је простор несазнатљивих садржаја, односно разноликих обележја неког предмета, а стремљење душе ка сазнању заснива се на томе што се целина лика, односно укупност тих обележја, разлаже и узима се једно од њих, како би се допрло до одређености мисли. Управо на том процесу субјективног издвајања заснивала би се унутрашња форма речи. Из овога следи да првобитне речи не поседују унутрашњу већ само спољашњу форму, која постаје посредник у делатности разлагања чулног лика и „стремљења душе ка мисли”. Првобитне речи настајале би, у том случају, као непосредни израз чула, из узвика, а узвик би тек под утицајем мисли постајао реч.⁷ Потебњина дефиниција унутрашње форме речи ипак остаје у зачараном кругу — јер ако сама мисао постаје спозната тек помоћу речи, остаје отворено питање како онда реч настаје из узвика посредством мисли.

На Хумболтову идеју унутрашње форме надовезују се и истраживања руског филозофа Г. Г. Шпета. Поља Шпетових интересовања била су језик, уметности и историја,⁸ а у средишту његових последњих дела налази се питање дискурса као фундаменталног начина друштвеног постојања. Од 1920. Шпет је учествовао у раду Московског лингвистичког круга, где се сусретао са Јакобсоном и осталим теоретичарима језика и књижевности, и управо захваљујући Шпету, који је био Хусерлов ученик, Хусерлова феноменологија (вид. SCANLAN 1993) извршила је утицај на овај круг, посебно на Јакобсона. Међутим, Шпет одбацује Хусерлову идеју трансценденталне свести као суштинске за феноменолошки метод и све више се интересује за Хумболтову језичку теорију. У унутрашњој форми језика види облик сопства који чини колективну свест, а законе развоја дискурса посматра као део историје културе и у њима види својеврсну „онтологију разума”, што његове ставове чини веома блиским савременим семиотичким истраживањима (вид. GRIER 2009).

Шпет у погледу одређења појма *унутрашња форма речи* истиче две традиције: хумболтовску и гетеовску. Код Гетеа је појам унутрашње форме употребљен у метафоричком значењу — као основ ор-

⁷ Слично код нас закључује и Белић — дојезичка епоха користи артикулисани глас или комплекс гласова праћен гестом и мимиком. Потом долази језичка фаза и стварање појмовних речи, након чега долази до стварања реализованих речи. Раније језичко стање служи као мотивација и као извор у грађењу нових речи (Белић 1998: 452—459).

⁸ Проучаваоци истичу оригиналност Шпетових ставова у филозофији историје и, описујући их као својеврсну антиципацију „лингвистичког заокрета” у историографији, указују на њихову сличност са доцнијом теоријом Хејдена Вајта (о овоме вид. STEINER 2003).

ганског формирања, својеврсна „душа” поетског производа, иако Гете не прецизира каква је то *енџелехија* или *vis vitalis* која делује унутар уметничког производа схваћеног као организам. Са Хумболтовим појмом унутрашње форме има то заједничко својство што је у оба случаја реч о активности, обликотворном начелу и организацији. Хумболтова примена овог термина у проучавању језика, сматра Шпет, захтева усмеравање од метафоричке распричаности и ирационалности ка строгој дефиницији и рационалности. Хумболт најпре користи овај термин у естетичком контексту — тако што одређује поезију као искуство језика. Овде се појављује стара игра противречја, коју Хумболт разрешава у поезији и у језику — делотворним јединством унутрашње и спољашње форме поезије, синтезом чулног и мисаоног. Чулност и разум, као и случајност и нужност, у Хумболтовој теорији нису противречја већ корелати, као и спољашња и унутрашња форма. Подела форме на унутрашњу и спољашњу отвара две могућности, те Шпет сматра да, ако је Хумболтово тврђење тачно, с једне стране постоји звук, а са друге стране свеукупност чулних утисака. Звук се, као језички факат у својој формалној особености, јавља разнолико. Стога не говоримо о комплексу чулних утисака, него о самом предметном свету, а помоћу језика конструишемо разне модификације бити тих предмета. Међутим, тачно место онога што Хумболт назива унутрашњом формом није одређено — тако да Шпет поставља питање „каква све значења могу бити положена у појам унутрашње форме?” (Шпет 2006: 67). Могуће је, сматра Шпет, дати негативну и позитивну дефиницију. У негативну дефиницију улази то да унутрашња форма није чулно дата звуковна форма, али није ни форма самог мишљења, као што није ни форма предмета схваћеног апстрактно као конститутивни садржај мишљења. Позитивна дефиниција указује на то да унутрашња форма захтева звуковну форму за означавање предмета и веза, као и за израз жељене модификације мишљеног предметног садржаја, кога у том случају називамо *сми-слом*. Израз и смисао у конкретној реалности језичког бића не чине толико нераскидиво структурно јединство, колико у себи идентично биће социјално-културног типа. Да би се одговорило на питање какво место заузима унутрашња форма у устројству језика, Шпет предлаже разликовање фонетике и семасиологије. Фонетика лежи у пределу лингвистике и стоји у неком односу према смислу речи. Овај однос може бити вишеструко неодређен, али мора бити признат због наличја гласовних измена у вези са формалним или смисаоним изменама у животу речи. Такве измене могу настати и као последица експресивне функције речи. Стога Шпет сматра да фонетика не сме да представља само класификацију звуковних елемената, него мора да има у виду целину, која не може бити одвојена од смисла. Фонетика, тако схваћена, налази се на граници између лингвистичких и естетичких наука. С друге стране налази се онтологија, као учење о

сваком предмету. Предмет, сматра Шпет, не постоји само као идеално мишљени или идеални предмет, већ такође учествује у остварењу многолике стварности, он подразумева и мишљени садржај, који прелази у смисао свесног означавања. Проучавање овог прелаза захтева окретање ка објективном, предметном садржају, што уводи пограничну област лингвистике — семасиологију, и мноштво посебних области — односно историју културе.

Шпет истиче као кључно питање — питање односа унутрашње форме према спољашњем изразу и њено место у структури речи. При конституисању смисаоног садржаја речи долази до особитог творачког акта, који је услов свесног изрази. Појам има сложену структуру — предметни садржај појма није никада сав садржај предмета. Под унутрашњом формом немамо у виду само појам као свесну датост нити мисаони садржај који је изабран према објективној предметности, већ се ту морају признати права субјекта. Унутрашња форма речи би тако, у Шпетовом тумачењу, била субјективна модификација предметног садржаја, односно смисла.

Унутрашња форма стога не би могла бити названа формом, ако бисмо имали у виду само садржај, био он објективни смисао, субјективна представа или субјективност са чулним елементима опажаја, сматра Шпет. Појам унутрашње форме речи овде игра посредничку улогу — између звука, мишљења и предмета мишљења. Унутрашња форма јесте закон самог образовања појма. О унутрашњој форми може се говорити као о односу спољашње означавајуће форме и предметне форме садржаја ствари. Језик најпре савлађује тамну и неодређену област неразвијеног осећања и тиме интелектуализује садржај. Индивидуа и нација не преносе толико објективни предметни садржај колико сопствени стваралачки однос према њима. Особите форме тог отиска потчињавају себи интелектуалне форме као свој унутрашњи садржај и преображавају их, одвајајући логичке форме од њиховог провобитног односа према садржају (Шпет 2006: 172). Шпет подсећа на познати Хумболтов пример да се у санскрту *слон* назива „два пута пијући” или „двозуби” или „онај који има једну руку”, те да се на тај начин означавају три различита појма, мада се у виду има један исти предмет. Језик, дакле, не означава предмете, већ појмове образоване самосталном духовном делатношћу. То образовање јесте унутрашња форма. Шпет наводи и Делбриково тумачење овог примера: „унутрашња форма јесте нарочити начин на који језик постиже стварање субјектом посредованог појма” (Шпет 2006: 81). Иако Делбрик истиче да се ствари именују језиком на основу најразличитијих особина, даље не разматра да ли те многобројне појединости могу бити заокружене у један систем и каква би била корист од таквог систематизовања. На тај начин, сматра Шпет, не разматра се фундаментално питање семасиологије, а управо питање унутрашње форме обједињује у један проблем основне појмове логике, поетике

и семасиологије. Нетачност објашњења којим Хумболт прати овај пример, сматра Шпет, проистиче само из тога што он открива могућност двојног тумачења термина *унутрашња форма*. Подразумева се, свакако, да иза сваког назива стоји један предмет, али ту се не ради о називима појмова, већ о стварима о којима је реч, с њиховим објективним особинама, дејствима и односима. Али, смисао садржан у лексичком изразу дате ствари (и о датој ствари), указује се помоћу спољашње форме лексичког изрази, и то у самосвојним *логичким формама*, које и треба посматрати као унутрашње форме речи. С тачке гледишта апстрактне логике, они се могу називати појмовима, али тада треба разликовати у самом појму његову *логичку концептуалну форму* од *смисаоног концептуалног садржаја*. Такво тумачење било би повезано са концептуалистичком теоријом појмова и водило би ка њој својственим потешкоћама, односно оно не би показивало како се установљава појам, а како концептуална форма, нити да ли је за то потребна нарочита „способност”, асоцијативна веза или још нешто. Може се размишљати и о томе да се сама реч појављује као појам. Она има тенденцију, иако само потенцијалну, да покрије сав објективни садржај подразумеваног предмета. У таквом случају јавља се онај садржај који нам се разоткрива у лексичком преносу, увек са већим или мањим степеном исцрпности, а до краја се разоткрива само у некој идеално-мисаоној сфери. Шпет говори о законима кретања до тог предела идеалног смисла, пуноће смисла, као о законима дијалектичког кретања. Да би успоставио разлику према унутрашњим језичким логичким формама, Шпет предлаже назив *унутрашња поетска форма*, због тога што оне не дају свеобухватни смисао, већ извлаче смисао из његових објективних веза и укључују га у друге везе, више или мање произвољне, потчињене не логици него фантазији. Ту је реч је о одвајању смисаоног садржаја кроз „поетско формирање” (ШПЕТ 2006: 83). Ипак, унутрашња поетска форма без унутрашњих логичких форми као своје основе, као ни без спољашње звуковне форме, не може постојати.

Шпет, дакле, говори о месту унутрашње форме у структури речи, али не само у односу према спољашњој форми, већ и према онтолошкој форми, форми самог предмета. Унутрашња форма не може бити релативна, односна форма, јер би се онда опет посматрала као садржај. Она претендује на то да буде апсолутна форма, форма форми у систему и структури форме језичко-логичког плана. Унутрашња језичко-логичка форма, по Шпетовом тумачењу, јесте закон самог образовања смисла. То није схема нити формула, већ способност, метод формирања речи-појма. Може се говорити о унутрашњој форми као о односу спољашње означавајуће форме и предметне форме садржаја ствари, и овај однос је нужно разумети као развитака, као рад духа. Унутрашња форма била би форма реализације смисаоног садржаја предмета. Такав садржај може бити назван апсолутним,

јер лежи ван предела свесно-логичког образовања, у некој врсти пограничне зоне. Као и те форме, тако и садржај не улази у састав саме речи, али се рефлектује на њену структуру. Овим се укида супротстављеност субјекта и објекта.

Унутрашња форма речи, сматра Шпет, управља реализацијом прагматичког, научног и поетског односа према објективним стварима. Унутрашња форма јесте објективни закон оствареног смисла, зато је она уроњена у само културно биће и изнутра га организује. Када субјекат иступа као репрезентант и носилац смисла, он стиче општи социјално-културни значај и улази у област естетског израза. Шпет истиче да језик има свој унутрашњи закон, своју форму форми у више *йройшумачених* унутрашњих логичких форми. По томе је праузор виског културно-социјалног феномена, који мора имати своју хомологну унутрашњу форму. Искуство је, сматра Шпет културно-социјални феномен који не може бити покривен само логичким унутрашњим формама. Оно има своју особеност, а то су форме које су хомологне логичким формама. Свесно искуство, дакле, има своје логичке унутрашње форме, али има и своје особене уметничке, поетске унутрашње форме. И то наличје поетских унутрашњих форми у језику разоткрива се у другим способностима, те и Кант, који апстрактно анализира процес мишљења, мора да призна улогу уобразиље чак и у научном мишљењу (Шпет 2006: 146). Хумболтово разликовање поезије и прозе, сматра Шпет, принципијелно намеће проблем односа интелектуалних (унутрашњих логичких) форми и питање уобразиље или уметничко-поетских форми. Шпет, дакле, указује на неопредељеност у Хумболтовом појму унутрашње форме, који се може сувише одредити ка једностраној интерпретацији логичког смисла, те стога као решење види увођење појма *унутрашње поетске форме*. Међутим, иако говори о јединству унутрашње логичке и унутрашње поетске форме, и код Шпета је имплицитно присутна мисао о примату логичке форме, јер она представља основу унутрашње поетске форме, односно унутрашња форма речи ипак бива дефинисана као модификација интелектуалне форме. Шпетово одређење унутрашње форме унеколико је блиско Касиреровом. Наиме, Касирер такође критикује психологизам, истичући да је тај интуитивни индивидуални свет истовремено увек интерсубјективни свет значења људске културе и наглашава значај Хумболтовог става да је ту реч о доминацији симболичког подражавања у процесу формирања речи (KASIRER 1985).

Иако и Потебња и Шпет полазе од основних Хумболтових идеја о унутрашњој форми као психолошкој структури говорника, о језику као оквиру мишљења који одређује наше појмове, њихова тумачења унутрашње форме речи разликују се у битним тачкама. Потебња је, под утицајем психологизма, а насупрот ставовима логичког универзализма, наглашавао индивидуалност нације, али није успео да реши питање првенства мисли или израза. Код њега је, ипак, импли-

цитно дато првенство чулном и интуитивном, будући да говори о „души која стреми ка мисли” и која је простор „несазнатљивих мисли”, те се тако његово одређење унутрашње форме у суштини своди на представу или чулну слику, која се налази у основи номинације. Захваљујући Потебњином тумачењу унутрашње форме речи као „ближег етимолошког значења речи”, у руској лингвистици развило се разумевање унутрашње форме речи као етимона, односно трага или отиска првобитног значења речи. Наиме, Потебња у речи разликује *звук*, *садржај* објективниран посредством звука и *унутрашњу форму* или *етимолошко значење*, односно он преузима Хумболтово одређење унутрашње форме језика на које је Касирер скренуо пажњу као на доминантно — а то је унутрашња форма схваћена у морфолошком смислу, која се своди на порекло значења речи, а не схвата се као динамичка категорија, односно као закон образовања смисла, што је тумачење блиско Касиреру, али и Шпету.

Шпет такође покушава да превазиђе питање првенства мисли или израза ставом да је унутрашња форма модификација мишљеног предметног садржаја, односно субјективни преображај интелектуалне логичке форме, те уводи појмове *унутрашње логичке* и *унутрашње поетске форме*. Иако жели да превазиђе ову дихотомију, истичући повезаност унутрашњих логичких и поетских форми, он ипак даје првенство логичком у формирању израза. Шпетово одређење, насупротив Потебњином, ближе је разумевању да је унутрашња форма активност, принцип или закон који делује у оквиру једне културе, а не сам резултат стварања смисла, сачуван у речи као етимон.

Унутрашња форма речи у руској лингвистици била је одређивана углавном више у складу са Потебњиним ставовима и њено разумевање ближе је психологистичком приступу него Шпетовом логичко-онтолошком тумачењу. Унутрашња форма речи дефинише се уобичајено као мотивисаност значења речи, и то на основу значења њених саставних морфема или првобитног значења речи, односно као оно што представља полазиште у процесу настанка нових речи путем метонимијског и метафоричког преноса, или служи као морфолошка основа.⁹ *Велика совјетска енциклопедија* даје следеће дефиниције унутрашње форме речи: 1) представа о првобитном обележју које лежи у основи појма, сачувана у речи; 2) семантички или структурни однос лексичке или граматичке морфеме са другим морфемама датог језика, који се може појавити у представи говорника при

⁹ „ВНУТРЕННЯЯ ФОРМА СЛОВА. Признак, лежащий в основе номинации и служащий мотивировкой значения данного слова. В[нутренняя] ф[орма] с[лова] проявляется в его смысловой и формальной разложимости, в возможности установить отношение производности (морфологической или на основе переноса, см. Метафора, Метонимия) между данным словом и некоторым исходным словом. *Утрата внутренней формы слова*. Затемненная В.ф.с. устанавливается ЭТИМОЛОГИЕЙ” (ВАСИЛЬЕВА, Виноградов и др. 1995).

анализи структуре речи. Тај узајамни однос може бити објективно условљен чувањем етимона у структури речи, а може бити и резултат накнадне, тзв. народне етимологије. У *Енциклопедији* се као сродан појам јавља и *унутрашња форма језика*, најпре одређена према учењу В. фон Хумболта — као систем појмова карактеристичан за поглед на свет говорника датог језика, који утврђује спољашњу форму, потом према учењу Х. Штајнтала — као способност изражавања психичког садржаја у језику. Она се супротставља звуковном материјалу или спољашњој звуковној форми, али и психичком садржају. Наводи се и Вундтова дефиниција спољашње језичке форме као структуре језика и унутрашње форме као комплекса скривених психичких процеса, који се разоткривају помоћу спољашњих језичких форми (Большая советская энциклопедия). О. И. Блинова (Блинова 1995) одређује унутрашњу форму као морфосемантичку структуру речи, где морфемски састав изражава мотивисаност и указује на рационалну везу између звуковог облика и лексичког значења. А. Ахманова (Ахманова 1996) дефинише унутрашњу форму речи као симболичку вредност, структуру смисла, односно као семантичку структуру речи, њена морфофонолошка својства која симболизују везу датог звучања са датим значењем или са стилистичким конотацијама.¹⁰ И. А. Ребрушкіна у дисертацији *Ориентирующие свойства терминов* даје потпунији преглед дефиниција унутрашње форме речи у руској лингвистици, од којих ћемо навести неке које указују на различите аспекте: Козлова одређује унутрашњу форму као средство реализације мотивисаности речи, односно као особиту способност организације језичке информације, где није реч о рационалној вези звуковог облика и значења, као што и унутрашња форма, као морфосемантичка структура речи, зависи од синхронијске и дијахронијске мотивисаности, а не представља само просту суму значења садржану у морфема, односно дословном значењу речи. Т. Р. Кијак сматра да је унутрашња форма мисаони интериоризовани лик, потенцијално апстрахујући и одсликавајући, у виду аперцепционе представе једног или неколико суштинских својстава денотата (објективно схваћеног означеног), урезаних и фиксираних у сећању носилаца језика, захваљујући морфемској структури израза. Али он истиче да се унутрашња форма не своди једнозначно ни на етимологију речи ни на лексичко значење, ни на мотивисаност, ни на просту суму значења сложене морфеме, већ оваплоћује траг који реч оставља у памћењу човека. Из примера које Кијак даје може се закључити да он разуме унутрашњу форму као психичку суштину и отисак првобитног стварања појма у сазнању

¹⁰ „Внутренняя форма слова (*символическая ценность, смысловая структура) англ. inner form, bridge meaning, фр. Forme intérieure, нем. innere Form, исп. forma interior. Семантическая структура слова, т. е. его морфонологические свойства, которые символизируют связь данного звучания с данным значением или с данными стилистическими коннотациями” (Ахманова 1996).

индивидуума. Маслова одређује унутрашњу форму као чување отиска кретања мисли у речи у тренутку њеног настанка. Тај след кретања мисли може бити више или мање сачуван, а може бити потпуно изгубљен у дубини векова — у том случају говоримо о одсутству унутрашње форме (према: РЕБРУШКИНА 2005).

Све ове дефиниције могу се груписати у оне које унутрашњу форму речи одређују као првобитно значење речи, истичући дијахронијску мотивисаност; оне које истичу синхронијски и стилистички аспект, посматрајући унутрашњу форму као однос елемента према другим елементима система и, коначно, оне које здружују синхронијски и дијахронијски аспект језика. При том, иако су присутна колебања да ли мотивисаност треба одредити као рационалну везу или не, и да ли унутрашња форма представља саму језикотворну активност или сачувани траг те активности, утицај Потебњиног разумевања је већи. У једном случају унутрашња форма се може свести на „траг” (првобитне слике/представе, првобитног значења/логичког смисла или језикотворне активности), а у другом се појам форме изједначава са појмом структуре, где унутрашња форма игра улогу посредника који успоставља везу (однос мотивације) између структуре и њене супротности — елемената структуре (морфолошких и семантичких елемената).

Разматрање одређења појма *унутрашње форме речи* у вези је са појмом *мотивације*, будући да се она често одређује као мотивисаност значења речи значењем друге речи или морфолошке основе. Међутим, ни термин *мотивација* не користи се једнозначно. У неким случајевима мотивисаност речи одређује се као изведена, или се објашњава као условљеност лексичког значења речи значењем друге истокоренске речи или другим значењима дате речи. О. И. Блинова (Блинова 1995) даје одређење мотивације које је блиско дефиницији унутрашње форме: мотивација је структурно-семантичко својство речи, које допушта разумевање рационалне везе значења и звуковог облика речи на основу лексичког и структурног односа. То значи да су речи са унутрашњом формом заправо мотивисане речи. Дефиниција мотивације, дакле, иако се посредством ње објашњава појам унутрашње форме, активира исте недоумице које су се појавиле у покушају одређења унутрашње форме, те стога обе остају у зачараном кругу таутологије. Унутрашња форма одређује се појмом мотивације, која се дефинише као веза између звучања и значења, али и као условљеност језичког значења значењем друге речи, међутим, даље се не објашњава мотивисаност, односно унутрашња форма те друге речи. Заправо, дошло је до извесног сужавања појма унутрашње форме на везу са ранијим, првобитним значењем, док је проблем мотивисаности, односно утврђивања механизма на коме почива унутрашња форма, или веза звучања и (првобитног) значења углавном избегнут.

Термин *унутрашња форма речи* у руској лингвистици најчешће је, под Потебњиним утицајем, имао значење „првобитно значење речи”. У разноврсним дефиницијама које полазе од теорије корена сретће се такође одређење унутрашње форме речи као семантичког и структурног саодноса саставних морфема речи са другим морфемама датог језика, односно као својстава положених у основу номинације при образовању новог лексичког значења речи. Може се десити да реч која је послужила као основа номинације потом ишчезне из језика. Те везе могу онда постојати у латентној форми и могу постати видљиве у поезији или у игри речима

Ипак, унутрашња форма речи дефинише се и као постојање одређеног типа парадигматских смисаоних односа. У зависности од тога каква се „суштина” јавља, одређују се и разне врсте унутрашњих форми. Тако би један тип унутрашње форме био творбени (када се однос успоставља са другом речју), а други епидигматички (када се јавља у односу према другом значењу те речи). Поред тога, могући су и мешовити случајеви. Унутрашња форма епидигматичког типа ствара речи помоћу правога и пренесеног значења. Унутрашња форма мешовитог типа односи се непосредно према другој речи, али има и везу епидигматичког типа, односно пренос по функцији. Други случај унутрашње форме мешовитог типа представљен је речима апстрактног значења, које је настало путем метафоричког преосмишљавања просторних категорија и других параметара материјалног света (вид. Зализњак).

Насупрот нешто суженом значењу етимона — уколико се нагласи друга компонента Хумболтовог одређења — *унутрашња форма речи* добија значење концепта сачуваног у речи, који тако успоставља разлику између значења квазисинонимичних речи и утиче на оно што се назива „суштинском непреводљивошћу различитих језика”. Унутрашња форма речи била би онда сродна Гироовом појму *концепт* или идеје (вид. GIRO 1983) која дефинише супстанцу означеног, али би, поред значења унутрашње логичке форме, садржавала и значење посредујуће творачке делатности између логичке форме и форме израза, односно упућивала би у правцу Шпетове *унутрашње йоейске форме* или у правцу Јакобсонове *йоейске функције језика* (вид.: ЈАКОБСОН 1986; ЈАКОВSON 1996).

Поред термина *унутрашња форма речи* у савременој руској лингвистици присутан је и термин *иконичност*, иако је то термин који се чешће јавља у англосаксонској традицији, под утицајем Персове типологије знака (вид. PERCE 1867). У функционално-когнитивној лингвистици и семиотици иконичност подразумева сличност (*likeness*) или аналогију између форме и значења и супротстављена је арбитрарности. Одређење иконичности у битним тачкама преклапа се са појмом унутрашње форме речи. Заправо, у руској лингвистици, која углавном следи Потебњино тумачење унутрашње форме, *унутрашња*

форма речи била би добрим делом синоним термина *лексичка иконичност*, схваћеног у дијахроничарској перспективи, у којој је полазиште језичког знака чулна „слика”, која се временом развија до симбола, губећи при том мотивацијску везу. С друге стране, у западноевропској и англосаксонској традицији, којој је ближе Шпетово тумачење, *унутрашња форма речи* пре би била динамична социо-културна категорија, у којој логичке форме имају примат над поетским и чулним, иако су неодвојиво повезане са њима, те би се тако поклапала са разумевањем иконичности у синхроничарској перспективи и у прагматичкој теорији језика, које иконичност испитују као закон образовања смисла, а не као својство раније фазе у развоју језика, при чему се наглашава однос између лингвистичке форме и општих културних конвенција.

Круг проблема у вези са унутрашњом формом могао би се интерпретирати и помоћу термина етимологије, творбене семантике и лексикологије. Међутим, термин и појам *унутрашња форма речи* опстаје у лингвистици, упркос томе што не постоји једнозначна и општеприхваћена дефиниција (чему је узрок не само постојање различитих традиција у тумачењу Хумболтовог термина *унутрашња форма језика* већ и сама унутрашња форма *унутрашње форме*¹¹), јер има функцију обједињавања одређеног броја разнородних појава у оквиру једног појма. Будући да се лингвистика, користећи искуство других научних дисциплина, упутила ка истраживању тоталитета језичке „реалности”, појам *унутрашња форма речи* поново је добио значај у савременим лингвистичким истраживањима. Истовремено, под утицајем когнитивне лингвистике актуализује се Шпетова филозофија језика, која у битним закључцима кореспондира са когнитивистичком теоријом, јер унутрашњу форму види пре свега као субјективну модификацију унутрашње логичке форме, а не као првобитну психичку представу са траговима чулности, наглашавајући при том културно-социјални аспект.

Помало парадоксално, Г. Г. Шпет је, преносећи западноевропску мисаону традицију, утицао на формирање руског формализма, једног од најзначајнијих оригиналних руских књижевно-теоријских праваца, али, истовремено, и на формирање Јакобсонових лингвистичких ставова, који ће оставити значајан траг и у западноевропској традицији. Његова истраживања, након периода заборављања, поново постају актуелна у руској лингвистици захваљујући и утицају савремене когнитивистике,¹² која припада англосаксонској традицији. С

¹¹ Вид. Башић 2010.

¹² Слична је судбина код нас задесила *Феноменолошка пресликавања* Михаила Петровића Аласа, објављена 1933. године, као и његове *Метифоре и алегорije*, започете 1939. а довршене 1942. године. Озбиљнија рецепција и откривање значаја и актуелности Петровићевих ставова о метафоричности језика такође су морали да сачекају утицај когнитивистике на лингвистику у Србији.

друге стране, Потебња, чија је психологистички обојена теорија језика усмерила донекле самосвојан развој руске етнолингвистике, психоллингвистике и лингвокултурологије, творац је термина *унутрашња форма речи*, чије је одређење у извесној мери блиско англосаксонском појму *иконичности* (*iconicity*). Овакве појаве сведоче не само о непрекинутом дијалогу култура, који се, имајући своје „подземне токове”, може одвијати и ван главне сцене, већ — тамо где се не може говорити о непосредном утицају — указују и на постојање заједничке епистеме унутар једне епохе, упркос видљивим културним и идеолошким границама или оквирима научних праваца и школа, чак и када је њено деловање прикривено употребом различите терминологије.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АХМАНОВА, О. С. *Словарь лингвистических терминов*. Москва: „Советская энциклопедия”, 1966.
- БАШИЋ, Ивана. „О унутрашњој форми: прилог историји термина и појма.” *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 2010 (у штампи).
- БЕЛИЋ, Александар. *Општа лингвистика I: О језичкој природи и језичком развоју*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.
- БЛИНОВА, О. И. *Внутренняя форма слова и ее функции. Русистика сегодня*. Москва, 1995.
- БОЛЬШАЯ СОВЕТСКАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИЯ: <http://bse.sci-lib.com/article005710.html>.
- ВАСИЛЬЕВА Н. В. и В. А. Виноградов, А. М. Шахнарович. *Краткий словарь лингвистических терминов*. Москва: Русский язык, 1995.
- ЗАЛИЗНЯК, Анна. „Внутренняя форма слова.”: <http://www.krugosvet.ru/articles/92/1009205/1009205a1.htm>.
- ЈАКОВСОН, Роман. *Шест предавања о звучану и значењу*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, 1986.
- КАМЧАТНОВ, А. М. „А. А. Потебня и А. Ф. Лосев о внутренней форме слова.” *Русский филологический вестник* № 1/2 (1998): <http://www.philology.ru/linguistics1/kamchatnov-98.htm>.
- МАСЛОВА, В. А. *Лингвокультурология*. Москва: Издательский центр „Академия”, 2001.
- ПОТЕБНЯ, А. А. *Теоретическая поэтика*. Москва: Высшая школа, 1990: <http://smalt.karelia.ru/efilolog/lit/potebnia.pdf> — 16. 10. 2007.
- РЕБРУШКИНА, Ирина Анатольевна. *Ориентирующие свойства терминов (На материале русской лингвистической терминологии)* / Дис. ... канд. филол. наук. Саранск, 2005: <http://www.nauka-shop.com/mod/shop/productID/17446/>.
- ШПЕТ, Г. Г. *Внутренняя форма слова (этюды и вариации на темы Гумбольта)*. Москва: КомКнига, 2006.
- GIRO, Pjer. *Semiologija*. Beograd: Biblioteka XX vek, 1983.
- GRIER, Philip T. „Gustav Shpet and the Semiotics of 'Living Discourse'.” *International Journal for the Semiotics of Law* 22, Number 1. Springer Netherlands, Published online: 31 January 2009.
- HUMBOLT, Vilhelm fon. *Uvod u delo o kavi jeziku i drugi ogledi*. Novi Sad: NIŠRO „Dnevnik” — OOUR Izdavačka delatnost : Književna zajednica Novog Sada, 1988.
- IVIĆ, Milka. *Pravci u lingvistici*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2001.
- JAKOBSON, Roman. *Lingvistika i poetika*. Beograd: Nolit, 1996.
- KASIRER, Ernest. *Filozofija simboličkih oblika I: Jezik*. Novi Sad: NIŠRO „Dnevnik” — OOUR Izdavačka delatnost : Književna zajednica Novog Sada, 1985.
- PEIRCE, Charles Sanders. „On a New List of Categories.” *Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences* 7 (1867), 287—298: <http://www.peirce.org/writings.html>.

- SCANLAN, James P. „Phenomenology in Russia: The contribution of Gustav Shpet.” *Man and World* Volume 26, Number 4 (October 1993): 467—475.
- STEINER, Peter. „Tropos Logikos: Gustav Shpet’s Philosophy of History.” *Slavic Review* 62, no. 2 (Summer 2003): 343—358.

Ивана С. Башич

О ВНУТРЕННЕЙ ФОРМЕ СЛОВА В РУССКОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Резюме

Русские этнолингвистика, психоллингвистика, лингвокультурология развивались главным образом под влиянием языковой теории Гумбольдта, восприятием которой мы обязаны, прежде всего А. А. Потебне и Г. Г. Шпету, хотя их точки зрения по существенным позициям различаются: Потебня опирается на традицию психологизма, тогда как перспектива Шпета носит логико-философский характер и — под влиянием Гуссерля — предполагает и онтологическую проблематику. Внутренняя форма слова в русской лингвистике определяется в большей степени в соответствии с позицией Потебни как „ближайшее этимологическое значение слова”. Внутренняя форма слова в понимании Шпета представляет собой субъективную модификацию мысленного предметного содержания, другими словами, закон самого образования смысла, т.е. в этом отношении позиция более близка западноевропейской и англосаксонской традиции. Поэтому теория языка Шпета главным образом именно под влиянием западной когнитивистики, после периода забвения, вновь приобрела актуальность в русской лингвистике. Значение термина *внутренняя форма слова* в русской лингвистике близко значению термина *иконичность*, который, начиная с Пирса, является одним из ключевых семиотических понятий и важным термином когнитивистики. Вопреки употреблению различных терминов в этих лингвистических традициях и до определенной степени самостоятельному развитию русской лингвистики очевидно, что диалог культур не перестает развиваться и вне видимых границ, пока там, где не существует непосредственного взаимовлияния, подобные явления свидетельствуют о действии общей эпистемы внутри одной эпохи.

Радмила В. Жугић
Институт за српски језик САНУ
Београд

ПЕЈОРАТИВИ ЗА МУШКА ЛИЦА У ЈАБЛАНИЧКОМ ГОВОРУ ОД НИСКОПРОДУКТИВНИХ СУФИКСА И ЊИХОВ СЕМАНТИЧКО-ТВОРБЕНИ ОДНОС ПРЕМА ПЕЈОРАТИВИМА СА ПРОДУКТИВНИМ СУФИКСИМА *-КО*, *-ЉА*, *-ОЊА*, *-ЧА*

Овим радом биће заокружено истраживање пејоратива за мушка лица у јабланичком говору са семантичко-творбеног аспекта. Он ће обухватити осамдесет осам (88) јединица ове лексичко-семантичке групе насталих суфиксацијом пејоративних творбених основа помоћу једанаест (11) нископродуктивних суфикса. Биће показано да се многи суфикси невелике продуктивности везују за исте творбене основе попут продуктивних суфикса *-ко*, *-ља*, *-оња*, и *-ча*, али и њихово везивање за друге творбене основе пејоративног значења што ће омогућити прецизније и исцрпније сагледавање непожељних својстава човека путем анализе творбених основа и њиховог семантичког односа према творбеним формантима. Такође, биће исцрпљен и број творбених суфикса ове лексичко-семантичке групе и показана њихова пејоративна семантичка вредност, односно таква, секундарна стилска обојеност настала у контакту са пејоративном творбеном основом.

Кључне речи: пејоративи за мушка лица, творбена основа, творбени суфикс, нископродуктивни суфикс, пејоратив мотивисан негативним физичким својствима човека, пејоратив мотивисан негативним карактерним својствима човека.

У јабланичком говору забележене су двеста седамдесет четири (274) пејоративне лексичке јединице мотивисане негативним, непожељним физичким и карактерним особинама мушких особа. Њихову творбену основу врло често чине придеви негативне конотације (Жугић 1997: 135—145). Појава није усамљена и типична само за дијалекатски израз, већ је присутна и у српском књижевном језику (Клајн 1994: 224, Драгићевећ 2001).

Наспрам четири (4) продуктивна суфикса (*-ко*, *-ља*, *-оња* и *-ча*), којима је образовано сто осамдесет шест (186) пејоратива, стоји једанаест (11) нископродуктивних суфикса, којима је изведено осамдесет осам (88) пејоратива за мушка лица. Значај њиховог сагледавања није у висини продуктивности, већ у откривању и употпуњавању што целовитијег спектра особина мушких особа исказаних новим лексичким јединицама пејоративног значења.

Пејоративе за мушка лица с нископродуктивним суфиксима анализираћемо по суфиксима чији ће редослед бити успостављен на основу броја пејоратива образованих помоћу сваког од њих понаособ.

Овде ће, због малог броја примера, без посебне техничке систематизације, бити укључени и пејоративи настали другим творбеним поступцима, попут префиксално-суфиксалног начина творбе или конверзије, а у којима су присутни творбени суфикси које овде разма-трамо.

У анализи ћемо настојати, да у мери у којој нам то расположи-ва грађа допушта, успостављамо семантичке везе између пејоратива образованих од нископродуктивних и високопродуктивних суфикса. Тако ће бити показано формирање синонимских редова у оквиру ове лексичко-семантичке групе.

Обрада нископродуктивних суфикса подстакнута је нашим оче-кивањем да је могуће њихово везивање и за нове, друге творбене основе, а самим тим и настајање пејоратива који употпуњују слику негативних својстава мушких лица.

Током анализе, посебна пажња ће бити скретана на примарну или секундарну пејоративност сваког од ових суфикса.

Увидом у грађу су установљени следећи нископродуктивни су-фикси у пејоративима за мушка лица: *-ан*, *-ник*, *-ар*, *-ач*, *(-ј)ак/ољак*, *-џија*, *-лија*, *-аш*, *-арош*, *-ез*, *-ина*.

Пејоративи за мушка лица на суфикс -ан

У савременом српском језику, суфикси са сугласником н, попут суфикса *-ан*, у творби хипокористика и пејоратива „имају ... извесне продуктивности” (мацан, драган и сл; букван, блесан и сл.), али хипокористичко или пејоративно обележје „у нову реч не уноси сам наставак *-ан*”, већ је оно садржано у творбеној основи новонастале речи (СТЕВАНОВИЋ 1975: 495).

О суфиксу *-ан* у творби хипокористика и пејоратива говори и Клајн (2003: 38), али без прецизнијег одређења према његовој про-дуктивности и уделу у хипокористичко или пејоративно обележје ре-чи у чијој творби учествује.

Од нископродуктивних суфикса за творбу пејоратива за мушка лица, суфикс *-ан* је најзаступљенији. Њиме је изведено осамнаест (18) пејоратива од којих је десет (10) именичког, четири глаголског и три придевског порекла. Овде је уврштена и једна сложеница са дру-гим именичким композитом изведеним суфиксом *-ан*.

Пејоративи именичког порекла **брнс̑ан**, **мрсољ̑ан**, **сив̑ан**¹ настали су према именицама *бр̑са*, *мр̑сољ* и *сив̑а* у значењу *слина* и означавају

¹ У раду ће, услед техничких разлога, експираторни акценат јабланичког, при-зренско-јужноморавског говора, бити бележен краткоузлазним акцентом стандардног српског језика.

слинаву мушку особу, слинавка. Ове три изведенице налазе се у односу релативне синонимије (Драгићевић 2007: 250—251) будући да је *сйва* општи назив за слину, док је у лексемама *брнса* и *мрсол* присутна извесна диференцијација у семантичком садржају, јер *брнса* је водњикаста, бела, а *мрсол* густа, жућкастозелена слина.

Од других именица или именичких основа настали су следећи пејоративи: **котруљан** < котрѹљ (*онај ко има зайушћену, нейошћишчану, дуљачку, неуредну косу*); **куклан** < кѹкла (пољско плашило у људском лику) (*човек који ујорно сйоји на једном месћу нейремице љедајући у некога или нешћо*); **љиган** < љиге (бале) (*онај ко је љигав, балав, коме иду љиге, бале из усћа*; фиг. *онај ко је неозбиљан, балав, балавац*); **пашкуљан** < пашкѹљ (стари, дотрајали, изношени део одеће) (*човек слабог имовног сйања, сиромах, сиротан*); **црпуљан** < црпѹља (црепуља) (*онај ко је незграјног, овалног лица са великим образима*); **чутуран** < чѹтура (експр. глава човека) (*онај ко има изразишћо велику љаву*); **штрокан** < штрѹка (*онај ко је веома љрљав, ко од љрљавшћине заудара*).

Суфикс *-ан* се у четири пејоратива везује за глаголске основе: **жљебан** < жљебим се (*онај ко без разлога љлаче, цмиздри (обично размажено дете)*); **жмуран** < (1. *онај ко жмирка, ко учесћало шрейће*; 2. *онај ко је недовољно вешћи, невешћи, несналажљив, несмошрен човек*); **пељузан** < пељѹзим се (*задрћи, неразуман, шврдоглав човек*); **чавуљан** < чавѹљим се (*онај ко искреће, криви усћа (обично као знак негодовања, неслађања и сл.)*).

Од придева су образована три пејоратива: **глуван** < глув (*глувак*); **цигљан** < цйгљав (*онај ко је висок а мршав, вижљасћи*); **штрбан** < штрѹб (*онај ко је безуб, крезуб*).

Пејоративна сложеница **гологузан** употребљава се у фигуративном значењу за врло сиромашног човека, пуког сиромаха, гољу.

На основу анализираних пејоратива на суфикс *-ан* могућно је извући неколико закључака који су у вези са врстом речи и творбеним основама за које се овај суфикс везује што условљава импликацију одређених негативних својстава мушких лица. У поређењу са пејоративима од продуктивних суфикса, који су најчешће придевског порекла, пејоративи на *-ан* најчешће се образују од именица или именичких основа, потом од глагола и најзад од придева.²

Запажа се, такође, семантичка еквивалентност пејоратива на суфикс *-ан* и оних који су изведени неким продуктивним суфиксом. Тако на пример, изведенице суфиксом *-ан* **брнсан**, **мрсољан**, **сиван** имају семантичке еквиваленте у пејоративима образованим суфикси-

² Анализа пејоратива за мушка лица од суфикса *-ко*, *-ља*, *-оња* и *-ча* показала је да је велики број ових лексичких јединица настао од придева секундарног порекла, односно од придева именичког или глаголског порекла. В. мој рад: *Пејоративи за мушка лица у јабланичком говору образовани суфиксима -ко, -ља, -оња, -ча* (у штампи).

ма *-авко*, *-љивко*, *-ља*: брнсавко, сйавко, мрсољивко, сйвља.³ Такође, котруљан корелира са котравко, љиган са љигавко и љикча, штрѡкан са штрѡкавко и штрѡкља, жљебан са жљепча, жмўран са жмўрко и жмўрча, глўван са глўвља и глўвча, штрбан са штрбља. То значи да се пејоративима на *-ан* исказују исте оне особине мушких лица као и пејоративима на суфиксе *-ко*, *-ља* и *-ча*. Везивање више суфикса за једну творбену основу говори о њеној продуктивности у оквиру лексичко-семантичке групе пејоратива. На семантичком плану, овде је реч о једнокоренским (творбеним) синонимима (Драгићевић 2007: 246).

Пејоративи на суфикс *-ан* образују се и од синонимичних основа за које се везују и продуктивни суфикси: чутуран и главоња, пашкуљан / гологузан и гологузоња и сл. Свакако, у питању су разнокоренски синоними (Драгићевић 2007: 246).

Неколико пејоратива на *-ан* образовано је од творбених основа којих нема међу пејоративима на продуктивне суфиксе, а којима се, заправо, употпуњује слика негативних особина мушких лица: поседовање ружног, овалног лица великих образа (црпуљан), задртост (пељузан), несразмеран однос телесне тежине и висине, вижљавост (цигљан).

Пејоративност изложених именица условљена је пејоративном творбеном основом, док суфикс *-ан* поприма својство пејоративног суфикса тек у контакту с пејоративном творбеном основом. Дакле, реч је о развоју експресивне вредности примарно неутралних суфикса у новонасталим изведеницама (Ђорић 1992: 257—262).

Пејоративи за мушка лица на -ник

У савременом српском језику именице на *-(н)ик* су *nomina attributi*, јер им је, независно од врсте речи од које су изведене, заједнички придевски карактер значења. Стевановић наводи и неколико именица које означавају мушка лица са неким негативним својством (некрштеник, смушеник), не наглашавајући њихово пејоративно значење (Стевановић 1975: 483—484).

Клајн, разматрајући суфикс *-ник*, детаљно говори о његовом односу према суфиксу *-ик*, као и о пореклу основа од којих се овакве именице изводе (Клајн 2003: 155—162). Будући да овде говоримо о пејоративним именицама за мушка лица, осврнућемо се на Клајнову констатацију да су изведенице „са значењем човека увек ... *nomina agentis*”, односно да су настале од глагола, наводећи при том и неколико именица с пејоративним значењем: издајник, осветник, клеветник, отпадник (Клајн 2003: 159). Међутим, он превиђа да је и сам

³ В. претходно наведени рад.

навео бројне именице за човека које су настале од других именица (крвник, изгредник) или од придева (дрзник, проклетник) (Клајн 2003: 157—158).

У србистичкој науци, када је реч о пореклу именица на *-ник*, од Белића, преко Стевановића, Анчићеве и Бабића до Клајна, постоје спорења (Клајн: 155—160). Ми ћемо, на грађи којом располажемо, потпомажући се семантиком изведеница и морфолошким особинама јабланичког говора, покушати да дамо сопствено одређење њиховог порекла.

Од укупно петнаест (15) пејоративних именица, по четири су настале суфиксацијом и слагањем, док је осталих седам образовано префиксално-суфиксалним начином творбе. Најпре ћемо размотрити суфиксалне, потом префиксално-суфиксалне именице и на крају сложене.

Суфиксалне изведенице су: **дрчњик** < дрчан⁴ (онај ко је *похлепан* на јело, *халаљив*, *прождрљив*); **жељњик** < жељујем⁵ (онај ко *прећерано* *испољава* жељу, *жудњу* за неком храном); **пакосњик** < пакостим⁶ (онај ко *прави*, *чини*, *причињава*, *узрокује* *штету*); **прџпасник** < пропастим⁷ (онај ко се *недомаћински* односи *према* свом *имећку*, ко *ујројашћује* свој *имећак*).

Префиксално-суфиксалним начином творбе настали су следећи пејоративи: **безосра̀мник** < без и срам⁸ (човек који *нема* *осећање* *срама*, *сџида*, *бесраман*, *бесџидан* човек); **изџешник** < *изести < изешпан (онај ко *може* *много* да *поједе*, *изјелица*, *жладница*); **немаћник** < *немати < немаћан (*сиромах*, *бедник*); **ненајџешник** < не, *најести се⁹ (онај ко *не може* *лако* *уџолиџи* *жлад*, ко *може* *много* да *поједе*); **ненасџтник** < не, наситим се (онај ко се *џешко* *може* *засџиџиџи* (у *јелу*, *џићу*, *матџеријалним добрима* и сл.)); **нерабџтник** < не, рабџтим < нерабџтан¹⁰

⁴ У овом говору нема именице ни глагола с наведеном основом.

⁵ **Жељњик** се може довести у везу са именицом *жеља*, придевом *жељан* и глаголом *жељујем*. Међутим, дефиниција ове изведенице иде у прилог тврдњи да је пејоратив **жељњик** настао од глагола *жељујем* — јако желим, чезнем, жудим за неким јелом.

⁶ **Пакосњик** се може сматрати изведеницом именичког (*пакос*), придевског (*пакосан*) и глаголског порекла (*пакџсџим*). Ипак, дефиниција изведеницу најпре доводи у везу са глаголом *пакџсџим*.

⁷ Пејоратив **прџпасник** се може довести у везу са именицом *прџпас* или глаголом *прџпастим*, али га дефиниција опредељује као глаголску изведеницу.

⁸ Придев од *без* и *срам* у овом говору гласи *безосра̀ман*, а не *безосра̀мни* (одређени придевски вид јавља се по изузетку у синтагмама: бели лук, црни лук, Горњи трсак, Доњи трсак и још неколико (Жугић 2005: XXVI).

⁹ У овом говору постоји именица *јеџњик* од придева *јеџан*, па се пејоратив **ненајџешник** може сматрати твореницом од одричне речце *не*, префикса *на-* и именице *јеџњик*.

¹⁰ Ова твореница се може сматрати и негираним обликом именице *рабџџник* која се много чешће употребљава у таквом контексту који јој даје значење *нерадне*, *лене* особе.

(*нерадник, леништина*); **нѣсмерник** < **нѣсмерсан**¹¹ (*онај ко је немилосѣив, немилосрдан*).

Овде долазе и четири сложенице у којима је други композит изведен суфиксом **-ник**: **вадодушник** < глаголска основа вад- + спојни вокал -о- + именичка основа душ- (*бездушан, немилосѣив, свирей човек, бездушник*); **душовадник** < обрнутог редоследа композита са истим значењем као вадодушник; **самоглавник** < придева сам + спојни вокал -о- + именичка основа глав- (*онај ко је својеглав, својевољан, тврдоглав*); **саможивник** < придева сам + спојни вокал -о- + глаголска основа жив- (*онај ко је саможив, себичан, саможивац*).

Из датог прегледа се види да се пејоративи за мушка лица на суфикс **-ник** најчешће образују од глаголских основа. У творби је најзаступљенији префиксално-суфиксални творбени модел, док су суфиксација и конверзија равноправно заступљене. Појава семантичке еквивалентности пејоратива на суфикс **-ник** од исте творбене основе са неким продуктивним суфиксом запажена је само на једном примеру: дрчник / дрчља / дрчљивко.

Заступљенија је појава синонимије пејоратива на **-ник** / **-ко** / **-оња** везивањем наведених суфикса за синонимичне основе. Овде је занимљиво мешање творбених модела: изѣшник / ненајѣшник / ненаситник / целолѣбоња; неработник / лѣнавко / цаболѣбоња; самоглавник / бандоглавко / недоказанко / сурлосанко / тврдоглавко / тврдоглавоња; саможивник / засѣбљивко.¹²

Међу пејоративима на **-ник** нашло се и неколико њих од творбених основа које нисмо срили код пејоратива с продуктивним суфиксима. Другачија творбена основа открива и нову негативну особину мушких лица: претерана жудња за храном и пићем (жељник), склоност ка причињавању штете која проистиче из немарног, нехајног односа према стварима и осталом иметку (пакосник); расипнички однос према личном и породичном иметку (припасник); одсуство срама, стида (безосрамник); немилосрдност (нѣсмерник); бездушност, свирепост (вадодушник, душовадник).

Лако је уочљиво да се сви пејоративи на суфикс **-ник** односе на душевне, односно карактерне негативне, непожељне особине човека.

Суфикс **-ник** је семантички разуђен што значи да му пејоративно својство није једино, а још мање примарно. Оно је у наведеним пејоративима за мушка лица резултат везивања за пејоративну творбену основу.

Пејоративи за мушка лица на -ар

Суфиксом **-ар** се у савременом српском језику „најчешће граде имена ималаца занимања м. рода” (СТЕВАНОВИЋ 1975: 506), али овај

¹¹ У овоме говору не постоји потврди облик наведеног придева, тако да је са синхроног становишта тешко разумети значење основе *смер-.

¹² В. рад поменут у фусноти 2.

наставак „имају и именице што означавају људе, мушка лица везана за оно што основна именица значи, не више као занимање, већ као за друго штогод” (СТЕВАНОВИЋ 1975: 507). Од именица са пејоративним значењем наводи се само кокошкар, у фиг. значењу — лопов наситно.

Клајн даје исцрпну семантичку класификацију именица на *-ар*, а у оквиру именица које означавају људска бића „по разним особинама, склоностима или начину живота” наводи неколико примера (беспосличар, доколичар, сплеткар, женскар, курвар, коцкар, папучар), за које, додуше, не истиче њихов пејоративни карактер (КЛАЈН 2003: 41—45).

У говору јабланичког краја забележено је четрнаест (14) пејоратива за мушка лица на суфикс *-ар* од којих је једанаест (11) настало суфиксацијом а три (3) префиксално-суфиксалним начином творбе.

Суфиксацијом су изведени следећи пејоративи: **голетар**¹³ < гол (*врло сиромашан човек, људи сиромаш, љоља*); **ђувечар** < ђувеч (*онај ко је ђохлећан и ђрамзив на јело и ђиће*); **женскар** < основе поименичног придева женска (*онај ко се сувише удвара женама, ко јури за женама, женскарош*); **курвар** < курва или курвам се (*онај ко се одаје неморалу, блуду, ко чини ђрељубу*); **ливгар** < ливгам (скитам, луњам, тумарам) (*онај ко скића, луња, шумара*); **мулећар** < именичке основе мулећина (*онај ко мукћие, бесћлаћино, бадава долази до нечеђа, онај ко жели да искористи некођа, мукћаш*); **политичар** < политика или политичим (*онај ко ђреноси, шири аброве, ко је склон сћлешкарењу*); **скитњар** < скитам (*онај ко скића, луња, лућалица*); **стипсар** < стипса (*ћвердица, шкрћица*); **флинтар** < фланта или флентосјем се (*онај ко је лакођ морала, склон ђрељуби, ђрељубник*); **чекмбар** < чкѣмбе (*онај ко је с ућадљиво великим ћрбухом, ко је ћрбушасћ*).

Префиксално-суфиксалним начином творбе настали су: **безлебар** (*онај ко је у веома ћешком маћеријалном ћоложају, ко је ђоћово без ичеђа, ћука сиротћиња, ђоља*); **домишљар** < домишљавам се (*онај ко олако мења мишћење, одлуку, сћав, ко не држи даћу реч, ко се ђредомишља*); **поселар** (*онај ко у доколици лућа ћо селу, ко се не скраћава у кући, лућалица, бесћосличар*).

Творбено-семантичка анализа пејоратива на *-ар* омогућава формирање следећих закључака:

Пејоративи за мушка лица се готово равномерно изводе од именица или глагола, док је придевског порекла само једна изведеница.

Неки пејоративи се могу тумачити и као изведенице именичког и глаголског порекла (курвар, политичар, флинтар).

Суфиксација је најпродуктивнији творбени модел.

¹³ Већа је вероватноћа да је придев *ђол* проширен инфиксом *-еш-* него да је на множински облик *ђоле* додат суфикс *-ћар*.

Семантички су еквивалентни пејоративи од основе *џол-* на *-ар* са пејоративом твореним продуктивним суфиксом *-ча* (гџлча). Са њима су семантички блиски пејоративи на *-ар* другачије творбене основе и другачијег творбеног модела (безлеб̄ар). Семантички су еквивалентни и пејоративи од исте творбене основе грађени суфиксима *-ар* / *-авко* / *-оња* (чкембар / чкембавко / чкембоња).¹⁴

Суфикс *-ар* се везује и за нове творбене основе, па се самим тим, пејоративима изведеним суфиксом *-ар* од таквих основа исказују нове особине мушких лица које нисмо сретали код пејоратива са претходно обрађеним суфиксима: неморалност и прељуба (женск̄ар, курв̄ар, флонт̄ар), склоност ка скитању, лутању, тумарању (ливг̄ар, посел̄ар, скит̄ар), склоност ка материјалном искоришћавању других људи (мүле̄ар), тврдичлук (стипс̄ар), склоност ка сплеткарењу (политич̄ар), склоност ка преомишљању и одступању од дате речи (домишљ̄ар).

Пејоративно, као једно од секундарних значења суфикса *-ар*, у анализираним пејоративима за мушка лица долази још више до изражаја у комбинацији са пејоративном творбеном основом. У префиксално-суфиксалном пејоративу посел̄ар, на први поглед немамо пејоративну основу. Ово је, међутим, именица за коју се из њене семантике може установити елидирана глаголска компонента (скита, тумара) по селу, а та компонента јој управо обезбеђује пејоративни карактер.

Пејоративи за мушка лица на -ач

У савременом српском језику, суфикси *-ач* и *-ач* иду у ред врло продуктивних суфикса. Њиме се од глаголских основа најчешће означавају вршиоци радње или имаоци занимања (бѣр̄ач ... кѡв̄ач ... кѡп̄ач и сл.), потом оруђа којима се врши радња глагола у основи (завиј̄ач, запүш̄ач и сл.), док се од других врста речи граде појединачне именице (бакр̄ач, ж̄ар̄ач, рѡг̄ач и сл.) (СТЕВАНОВИЋ 1975: 530—531). Међу именицама за означавање мушких лица по послу који обављају или занимању којим се баве, налазе се и оне које се могу означити пејоративним квалификатором: бѹкач, от̄имач, подбадач, псѡв̄ач, скит̄ач, х̄ајк̄ач.

Клајн примећује да су неке изведенице на *-ач* за означавање људских бића постале и називи занимања, али оне много чешће означавају „тренутног вршиоца неке радње” (КЛАЈН 2003: 62). Он прави семантичку класификацију ових именица у зависности од радње или активности која је у њиховој основи, одбацујући могућност да су многе од њих постале називи за човека по радњи или активно-

¹⁴ В. рад о пејоративима за мушка лица у јабланичком говору, у фусноти 2 (у штампѡ).

сти којом се бави као занимањем (возач, плесач, предавач, рвач, тркач) (Клајн 2003: 63). Јасно је да букач, подводач, хушкач, псовач и сл. не представљају називе људи по занимањима, али је такође неспорно да то нису „тренутни вршиоци неке радње”. Наиме, ови се називи почињу везивати за једног човека пошто радња коју врши буде запажена у средини као више пута понављана, која се самим тим почне доживљавати као особина, својство тог човека по коме је препознатљив. Будући да је овде реч о именицама пејоративног значења, оне лако постају лични надимци (Жугић 2002: 201–214).

У говору јабланичког краја забележили смо тринаест (13) пејоратива за мушка лица на суфикс *-ач*. За разлику од стандардног српског језика који прави диференцијацију између дугог и кратког *-ач*, у испитиваном говору постоји само кратко *-ач*, будући да је у њему, као и у осталим говорима призренско-тимочке дијалекатске области дошло до губљења дужина и развоја секундарних (контракцијских и компензацијских) дужина (Жугић 2005: XVI).

Сви пејоративи на *-ач* глаголског су порекла. Глаголи су пејоративи у примарној или секундарној семантичкој реализацији и носе обележје експресивности.

Пејоративи на *-ач* настали су суфиксацијом: **издиза́ч** < издизам се (онај ко се неосновано *џорди*, уздиже, ко *прецењује* своје *способно́сти*, ко се *охоли*, *кочојери*); **излића́ч** < излићам се (онај ко *истрчава*, ко *непромишљено постоји*, *говори* и сл.); **лока́ч** < локам (*џијандура*, *истицу́ра*); **луња́ч** < луњам (онај ко *луња*, *скића*, *шумара*, *луњалица*); **лута́ч** < лутам (*луталица*, *скићалица*); **маја́ч** < мајем се (*бесполичар*, *данџуба*); **мрда́ч** < мрдам (онај ко не *држи даћу реч*, ко је *склон врдању*, *изврдавању*, *превртљивац*); **налића́ч** < налићам (онај ко *настрће*, *кидице* на *некоџа*, *настрљивац*); **напиња́ч** < напињам се (онај ко се неосновано *џорди*, *охоли*, *кочојери*, *кочојерко*); **огузува́ч** < огузујем (онај ко *избегава*, *изврдава* *јосао*, ко се *извлачи* из *јосла*); **подваља́ч** < подваљам (онај ко *подваљује* *некоме*); **потвара́ч** < потвaram (онај ко *изазива*, *подсти́че*, *подсти́рекава* *свађу*, *раздор* и сл.); **шљока́ч** < шљокам (*џијаница*, *алкохоличар*).

Међу анализираним пејоративима на *-ач*, само два међусобно синонимична пејоратива (издиза́ч и напиња́ч) имају семантичке еквиваленте са пејоративима насталим од продуктивног суфикса *-ко* (кочоперко и петличко).¹⁵ Ово и није неочекивано, има ли се у виду претежно придевско порекло пејоратива на *-ко*, односно искључиво глаголско порекло пејоратива на *-ач*. Од досад анализираних пејоратива са нископродуктивним суфиксима, однос синонимије остварују међусобно синонимични пејоративи на *-ач* (луња́ч, лута́ч, маја́ч) са пејоративима на *-ар* (ливга́р, посела́р, скитња́р), као и пејоратив мрда́ч са синонимичним пејоративом на *-ар* (домишља́р).

¹⁵ В. рад о пејоративима за мушка лица, у фусноти 2 (у штампани).

Преосталих седам пејоративних изведеница немају семантичке еквиваленте међу већ анализираним пејоративима, како са продуктивним тако и са нископродуктивним суфиксима. То значи да они маркирају мушку особу по неком новом, негативном и непожељном својству, а на основу значења глаголске основе за коју се суфикс *-ач* везује. Њима се исказује склоност ка изврдавању од посла (огузувач), склоност ка подваљивању (подваљач), склоност ка подстрекивању свађе, раздора (потварач), склоност ка прекомерном конзумирању алкохолних пића (локач, шљокач), особина непромишљеног поступања и говорења (излићач) и особина насртљивог, агресивног понашања (налићач).

Као што се из наведених примера види, нископродуктивним суфиксом *-ач* показан је значајан број негативних, непожељних склоности и особина мушких лица.

На примеру пејоратива на *-ач* се добро запажа да се овим суфиксом не образују називи занимања, већ називи мушких лица по склоности ка вршењу радње глагола из основе (више пута поновљена радња одређује модел понашања, однос према реалијама из живота, што на крају прераста у константно својство).

Полисемичан суфикс *-ач*, секундарно пејоративно значење првенствено реализује у контакту са пејоративном глаголском основом.

Пејоративи за мушка лица на -(j)ак / -ољак

Суфикс *-ак* и са њиме сложени суфикси (*-јак*, *-љак*, *-њак*), у савременом српском језику, слабо су продуктивни у извођењу именица за мушка лица уопште, а још мање за именице пејоративног карактера (глџвак, глџпак, лџдак, прџтак) (СТЕВАНОВИЋ 1975: 477).

Клајн за називе за људска бића пејоративне семантике наводи још и именице: дивљак, чудак, божјак, дволичњак, неспретњак, особењак, себичњак, сметењак, смушењак, покварењак (КЛАЈН 2003: 31—32).

У говору јабланичког краја суфиксом *-ак* од придева изведени су следећи пејоративи: **брзак** < брз¹⁶ (*мушка особа која се брзо одлучује на неки лош њосџујак, њепромишљена, брзоџлеџа особа склона сукобима и инцидентима*); **јаловак** < јалов (неплодан, стерилан) (*џейлодан, сџерилан човек*); **љутаκ** < љут¹⁷ (*онај ко је џреке, џаџрасиџе нарави, џрџав човек*); **мртваκ** < мртав¹⁸ (*лења, сџора, џрома, млиџава мушка особа*).

¹⁶ Придев *брз* употребљен је у секундарном значењу 'непромишљен, брзоплет'.

¹⁷ Придев *љут* употребљен је у секундарном значењу 'прек, напрасит, пргав'.

¹⁸ Придев *мртјав* употребљен је у секундарном фигуративном значењу: 'спор, тром, млитав (у обављању неког посла)'.

Три пејоратива настала су од придева који се завршавају на *л* и *н*, те сматрамо да је у њима реч о суфиксу *-јак*, а не о самосталним суфиксима *-љак* и *-њак*: **гољак** < гол (*врло сиромашан човек, љуки си-ромах, гоља*); **дрвењак** < дрвен¹⁹ (*онај који је круто, усиљено понашања*).

Истим суфиксом, у овом случају од глагола копџим, изведен је пејоратив **копиљак** (*онај ко је рођен у ванбрачној, незаконитој заједници, коџилан*).

Од трпног глаголског придева, суфиксом *-јак*, изведен је пејоратив **покварењак** (*неморалан, безобразан човек*).

Од основе синонимичних придева црцав и срцав, суфиксом *-ољак*, настали су пејоративи **црцљак** (*онај ко је недовољно, слабо развијен, ко је сићушне грађе*) и **срцљак** (*дечак ниског раста, а љри џом и си-џан*).

Као што се из овог прегледа види, пејоративи на *-ак* (*-(j)ак*, *-ољак*, изузев копиљак, придевског су порекла.

Физичким особинама човека мотивисана су два, док су остали пејоративи мотивисани карактерним својствима.

Само пејоратив **гољак** има семантичке еквиваленте образоване другим суфиксима (или од друге творбене основе), а уочавају се и различити творбени модели: **гољак** / **голча** / **голетар** / **гологузан** / **гологузоња** / **безлебар**.

Иако нископродуктиван, овај суфикс има значајан удео у формирању лексичког скупа пејоратива за мушка лица. Њиме образованим именицама исказују се другачија негативна и непожељна својства која нису запажена ни међу пејоративима с продуктивним, ни међу пејоративима с нископродуктивним суфиксима: недовољна телесна развијеност и низак раст (црцљак, срцљак), брзоплетост, непромишљеност (брзак), напраситост, пргавост (љутац), спорост, тромост, млитавост (мртвак), крутост, усиљеност у понашању (дрвењак), неморалност, вулгарност (покварењак), неплодност, стерилност (јаловак), рођење у ванбрачној заједници (копиљак).

Суфикс *-(j)ак* поприма пејоративно својство од пејоративне творбене основе (чешће), или појачава већ присутну пејоративност у контакту с пејоративном основном (реч је о сложене суфиксу *-ољак*).

Примарно неутрални суфикси (*-ак*, *-љак*, *-њак* и други), имају у српском жаргону експресивну вредност (Бугарски 2003: 17—69).

¹⁹ У овом говору придев *дрвен* се употребљава и у значењу: 'усиљен у понашању, опхођењу, крут, дрвенаст'. Постоји и глагол *дрвеним се*: 'понашам се круто, усиљено'.

Пејоративи за мушка лица на -џија

Суфикс турског порекла *-џија* (*gi*) ушао је у српски језик преко турских речи, а потом се почео везивати и за словенске основе (СТЕВАНОВИЋ 1975: 533).

Резултати истраживања значења именица на суфикс *-џија* у српском књижевном језику, са тенденцијом померања значењске категорије вршиоца радње, односно занимања, ка категорији именица са значењем мушких особа као носилаца извесних доминантних особина (РАДИЋ 1998: 184—185), готово да одговарају тренутној ситуацији и у једном народном, дијалекатском идиому, односно, у нашем случају, стању у јабланичком говору. Наиме, са повлачењем извесних заната дошло је до повлачења или знатно ређе употребе и именица са значењем носилаца особина, претежно пејоративних, знатно фреквентнија. Још једно запажање: у грађи забележеној на терену, у овој категорији, готово да је уједначен број турцизама и именица од словенских основа и турског суфикса *-џија*.

Пејоративи за мушка лица на *-џија* су најчешће изведени од глагола, потом од именица и најзад од прилога. Због њиховог релативно малог броја, нећемо правити појединачне класификације, већ ћемо их дати у јединственом поретку, истицањем порекла за сваки од њих појединачно: **бађавџија** < бађав (прил.) (*бесџосличар, нерадник, ђошован, бадаваџија*); **големџија** < големим се (*онај ко неосновано велича себе, ко се охоли, ђорди, кочојери*); **далаверџија** < далаверџа (им.) (*човек коме се не може веровати, нејоуздан, ђреврџљив човек, варалица*); **задорџија** < задор (им.) < задѣвам (гл.) (*онај ко изазива зађевицу, свађу, задиркивало, ђецкало*);²⁰ **манџија** < маџа (*онај ко је склон да изналази мане, недосџајке, ко ђриџовара, замера*); **пљачкаџија** < пљачкам (*онај ко је склон ђљачкању, лојовлуку*); **свађаџија** < свађам се (*онај ко је склон свађању, свађи, свађливац*); **сирџија** < сејрим (*онај ко воли да се ђодсмева некоме, да исмева, омаловажава некога*); **ћелепурџија** < ћелепурџим (*онај ко без ђроџивнакнаде, бесџлајно долази до нечеђа, ко искориџћава некога, мукџаш*); **фалџија** < фалим се (*онај ко воли да се хвали, хвалиџе, хвалисавац*).

Неки пејоративи на *-џија* улазе у синонимски ред пејоратива образованих од других основа и суфикса:²¹ бађавџија / нерабџтник / лежајџник / луџаџ / лутџаџ / мајџаџ / ливџар / поселџар / скитџаџ; големџија / издизџаџ / напиџаџ / кочопџерко / петлиџко; далаверџија / домишљџар / мрдџаџ; ћелепурџија / мулећџар. Из овога се може закључити да нископродуктиван суфикс *-џија* корелира са такође ниско-

²⁰ Судећи по дефиницији из *Речника ђовора јабланичког краја*, могло би се закључити да је пејоратив *задорџија* могао настати и од окрњене гл. основе глагола *задѣвам се*, попут пејоратива *задџр*, али се вероватнијим чини извођење од именице *задџр*.

²¹ За термин синонимски ред в. Гортан-Премк 2004: 140.

продуктивним суфиксима *-ник*, *-ар*, *-ач*, али и са суфиксом највеће продуктивности *-ко*.

Суфикс *-џија* се, међутим, везује и за нове творбене основе, творећи тако пејоративе којима се додатно исказују негативне особине мушких лица: склоност ка задевању свађе (здорџија), склоност ка изналагању мана, недостатака (манџија), склоност ка омаловажавању других људи (сирџија), склоност ка лоповлуку, пљачки (пљачкаџија), склоност ка свађи (свађаџија), хвалисавост (фалџија).

Као што неутралност суфикса *-џија*, у називима мушких лица по занату којим се баве, долази од имена самог заната, тако је и експресивност (пејоративност) овог суфикса у називима мушких лица по доминантној негативној особини, непосредно везана за такву пејоративну основу. О експресивној вредности суфикса *-џија* пише и Р. Бугарски (2003: 17—69).

Пејоративи за мушка лица на -лија

У науци о творби речи у српском књижевном језику истиче се да је овај суфикс настао од турског придевског суфикса *-li* морфолошком адаптацијом с именицама на *-џа* (СТЕВАНОВИЋ 1975: 485, РАДИЋ 2001: 34—61).

Према Радићевом истраживању, овај суфикс се најчешће јавља код именица које означавају носиоце особина или својстава (РАДИЋ 1990: 403). Као што је у српском књижевном језику већина речи са суфиксом *-лија* стилски обележена шаљивим или ироничним квалификатором (факултетлија, универзитетлија, пубертетлија и др.) (КЛАЈН 2003: 145—146), тако је и у дијалекатском изразу присутно стилско обележје, и то пејоративно, у именицама које означавају мушка лица као носиоце неких негативних својстава.

Мимо очекивања, у овој семантичкој категорији, у јабланичком крају, забележена су само четири пејоратива:²² **арчлија** (расипник); **манлија** (1. *онај ко има неку шлесну ману, недосџаџак, фалинку*; 2. *онај ко је склон да изналази мане, недосџаџке, ко љриџовара, замера*); **сакатлија** (*онај ко је боџаљасџ, кљасџ, боџаљ*); **ћутуклија** (*онај ко је љримџиџиван, џлуж*).

Овакво стање суфикса *-лија* може се објаснити тенденцијом дате језичке средине за стварањем и употребом пејоративних лексичких јединица из сопственог лексичког фонда помоћу домаћих творбених форманата. Тако је нпр. за турцизам *ћутуклија* утврђена употреба петнаест (15) синонимичних пејоратива образованих од словенских основа и продуктивних суфикса *-ко*, *-ља*, *-оња*, *-ча*: *бљањавко* / *заџ-*

²² У испитиваном говору, и мимо ове категорије, бележимо ниску продуктивност овог суфикса: *арлија*, *батлија*, *занатлија*, *табанлија*, *шевтелија*.

лавко / лијавко / недѡтавко / ѡлавко / шандрѡтавко / шѡнтавко / заљѡ-пенко / замлѡтенко / замѡзенко / смлѡтенко / тѡцманко / шашља / шѡнтоња / блѣшча.²³ Такође, осим сакатлија, ова говорна заједница, за истицање истог својства, користи још пет (5) синонимичних пејоратива са продуктивним суфиксима *-ко*, *-оња*, *-ча*: пѡтравко / ѡпавко / пѡтроња / кривча / ѡпча. Турцизам арчлија има још два синонима словенског порекла: прѡпасник, распикѡћник. Занимљиво је да апелатив манлија обједињује већи број мана, недостатака које је ова говорна заједница издиференцирала и конкретизовала посебним лексемама од којих ниједна није турског порекла: глѡвча / глѡвѡн / грѡавко / грѡља / нѡсоња / главоња / кривонѡсоња / ѡљавко / ѡљча / ѡрча.²⁴

Пејоративи за мушка лица на суфикс -аш

Клајнову тврдњу да је суфикс *-аш* „један од најплоднијих суфикса, поготову у новије време” морамо узети с извесном резервом, будући да добар део изведеница овим суфиксом не припада стандардном српском језику већ жаргону. С друге стране, укупно узевши, међу њима је мали број речи које припадају лексичко-семантичкој групи пејоратива (батинаш, капуташ, куфераш, фотељаш, цвикераш, цемпераш, блебеташ) (Клајн 2003: 68—69).

У испитиваном говору, не рачунајући лексику из спортске терминологије, коју је усвојила млађа популација, или народну лексику за болеснике или људе који свирају на одређеном народном инструменту, суфикс *-аш* је непродуктиван. Овај суфикс је непродуктиван и у категорији пејоратива, са укупно четири забележене овакве лексичке јединице: **големѡш**²⁵ < големим се (*онај ко неосновано велича себе, ко се охоли, ѓорди, кочојери*); **лакмѡш**²⁶ < тур. локма (*онај ко воли да једе и пије о ѡуђем ѡрошцу, мукѡаш*); **мукомѡш** < прил. муком (*онај ко на ѡодмукао начин, ѡодмукло, ѡодло, мучки наноси некое зло*); **чи-вијѡш** (*шврдица, циција, шкрѡица*).

²³ В. мој рад о мушким пејоративима цитиран у фусноти 2 (у штампима).

²⁴ Бројне друге примере ове семантике в. у помињаном раду у фусноти 2, или у овом раду у оквиру других суфикса.

²⁵ Сматрамо да је ова изведеница, сходно семантици која је прецизирана дефиницијом, глаголског а не придевског порекла. За суфикс *-аш* који индиректно, преко пејоративне основе, одређује експресивност (пејоративност) изведенице в. Бугарски 2003: 17—69.

²⁶ У говору јабланичког краја нисмо забележили ни једну другу лексему с овом основом, док РСАНУ, књ. 11, доноси поред ове и фонетску варијанту *локмаш* у истом значењу са више покрајинских ареала, али и лексему *локма* (тур. *lokma*) у значењима: а. залагај; комад, парче и б. комад куваног или печеног меса, и њене изведенице: *локман*, *локмариѡи* (локати, пијанчити), *локмѡи* (халапљиво јести), *локмѡица*, *локмѡица*, *локмѡиѡи*.

Од укупно четири, три пејоратива имају семантичке еквиваленте у изведеницама с другим суфиксима: големаш / големџија / издизач / напињач / кочоперко / петљичко; лакмаш / ћелепурџија / мулећар; чивијаш / стипсар / скржавко / скржљивко / скржља. Само пејоратив мукомаш истиче једну нову особину човека, тј. својство човека да другоме наноси зло на подмукао, подао, мучки начин.

Пејоративи за мушка лица на -ар(ош)

У савременом српском језику су малобројне изведенице суфиксом *-ош* у којима се може препознати порекло творбене основе (баљош, зељош; властита имена попут Белош, Цветош, Милош, Радош, Тврдош) (СТЕВАНОВИЋ 1975: 535).

Клајн наводи више мотивисаних именица, фамилијаризама и жаргонизама на *-ош/арош*, преузетих из: БУГАРСКИ 2001: 72 (коцош, цигош; тезгарош, цинкарош, сплеткарош и сл.), истичући да су именице типа тезгарош настале од сложеног суфикса *-арош* (КЛАЈН 2003: 183—184).

У јабланичком говору забележена су само два пејоратива на сложени суфикс *-арош*, а изузев мушких личних имена на *-ош*, ни у остатку лексичког фонда нису забележене изведенице на *-ош* / *-арош*. Пејоратив **скитарџи** је глаголског порекла и има више синонима од других глаголских основа и суфикса: скитњар / ливгџар / поселџар / мајџар / луњџар / лутџар. Сложеница **цаболебарџи** је семантички еквивалентна са пејоративима: неработник / лежџаник / цаболебоња.

Из овога произилази да суфикс *-арош* није обогатио пејоративну лексичко-семантичку групу ни једним новим својством мушких лица.

Анализа семантике наведених изведеница, на основу односа творбене основе и творбеног суфикса, потврђује став Ђорића да у српском разговорном језику суфикс *-арош* има индиректни утицај на стилски маркирано значење са њим изведених речи (ЂОРИЋ 1995: 35—41).

Пејоративи за мушка лица на -ез, -ина

Ове суфиксе нећемо посебно коментарисати будући да су у категорији пејоративних изведеница за мушка лица апсолутно ниске продуктивности. Њима је изведен тек по један пејоратив: **крњез** < крњ (онај који има мали, омалени нос);²⁷ **курварина** < курвар се (аугм. и пеј. од курвар).²⁸

²⁷ У овом говору, осим *крњез*, у знатно фреквентнијој употреби је изведеница на *-ча* (*крњча*).

²⁸ У наведеном пејоративу, пејоративно обележје присутно у основној изведеници *курвар*, суфиксом *-ина* је интензивирано и појачано, будући да у њему преовладава аугментативна компонента.

Закључна разматрања

Анализа пејоратива за мушка лица у јабланичком говору спроведена је на корпусу од осамдесет осам (88) оваквих јединица образованих помоћу једанаест (11) нископродуктивних суфикса: *-ан*, *-ник*, *-ар*, *-ач*, *-(j)ак* / *-ољак*, *-џија*, *-лија*, *-аџ*, *-ароџ*, *-ез*, *-ина*.

Пејоративи за мушка лица од наведених нископродуктивних суфикса, изузев *-(j)ак* / *ољак*, за разлику од пејоратива насталих од високопродуктивних суфикса претежно придевског порекла, најчешће су изведени од глагола или именица.

У раду је указано на појаву синонимије једнокоренских или разнокоренских пејоратива образованих помоћу истих или различитих суфикса. Примера ради, показано је стварање и функционисање синонимских редова у датој лексичко-семантичкој групи, у којима корелирају пејоративи с нископродуктивним и високопродуктивним суфиксима, или пак само пејоративи с нископродуктивним суфиксима: *штрџан* / *штрџавко* / *штрџкља*; *чутуран* / *главоња*; *гољак* / *гџлча* / *голетар* / *гологузан* / *гологузоња* / *безлебар* (овде се уочавају и различити творбени модели); *баћавџија* / *неработник* / *ненајешник*; *далаверџија* / *домишљар* / *мрџач*; *големаш* / *големџија* / *издизач* / *напињач* / *кочоперко* / *петљичко*; *лакмаш* / *ћелепурџија* / *мүлећар*; *чиџијаш* / *стипсар* / *скрјавко* / *скрјљивко* / *скрјља*; *скитарџш* / *скитњар* / *ливгар* / *поселар* / *мајач* / *луњач* / *лутач*; *цаболебарџш* / *неработник* / *лежјаник* / *цаболџбоња*.

Посебно је занимљива појава односа синонима са турским суфиксом *-лија* и синонима насталих од домаћих основа и творбених форманата у оквиру јединственог синонимског реда. Тако је нпр. за турцизам *ћутуклија* утврђена употреба петнаест синонимичних пејоратива образованих од словенских основа и продуктивних суфикса *-ко*, *-ља*, *-оња*, *-ча*: *бљавко* / *заљавко* / *лијавко* / *недџавко* / *улавко* / *шандрџавко* / *шунџавко* / *заљупенко* / *замљатенко* / *замүзенко* / *смљатенко* / *түцманко* / *шашља* / *шунтоња* / *блџшча*. Такође, осим *сакатлија*, ова говорна заједница, за истицање истог својства, користи још пет синонимичних пејоратива са продуктивним суфиксима *-ко*, *-оња*, *-ча*: *пџавко* / *ћџавко* / *пџроња* / *кривча* / *ћџпча*. Турцизам *арчлија* има још два синонима словенског порекла: *прџпасник* и *распикүћник*. Занимљиво је да апелатив *манлија* обједињује већи број мана, недостатака које је ова говорна заједница издиференцирала и конкретизовала посебним лексемама од којих ниједна није турског порекла: *глүвча* / *глуван* / *грџавко* / *грџља* / *нџсоња* / *главоња* / *кривонџсоња* / *иљавко* / *иљча* / *ћџрча*.

На примеру пејоратива на суфикс *-лија* уочава се тенденција дате говорне заједнице за стварањем и употребом пејоративних лексичких јединица из сопственог лексичког фонда помоћу домаћих творбених форманата. Ово сведочи о творби речи као једном од најче-

шћих начина за настанак експресивних лексичких јединица, а самим тим и за проширивање и обогаћивање лексичког фонда конкретног народног говора.

Формирање синонимских редова творбеним путем иде у прилог чињеници да се једна негативна особина може исказати већим бројем истозначних или блискозначних лексема.

Осим тога, анализа пејоратива од нископродуктивних суфикса показала је, да се они везују и за сасвим нове и друге творбене основе, творећи тако лексеме које нису у односу синонимије ни са пејоративима од високопродуктивних суфикса, ни са пејоративима од различитих нископродуктивних суфикса. То, самим тим, значи да се пејоративима од нископродуктивних суфикса откривају нове негативне особине мушких лица, те се тако употпуњује спектар њихових негативних својстава.

У којој мери сваки од нископродуктивних суфикса доприноси богаћењу система непожељних особина и формирању обогаћеног лексичког фонда у датој лексичко-семантичкој групи, бавили смо се детаљно код сваког суфикса понаособ.

Анализа је показала да се нископродуктивним суфиксима, укупно узев, исказује тридесет осам (38) нових непожељних особина мушких лица, а ми ћемо, примера ради, навести овде само неке од њих: поседовање ружног, овалног лица великих образа (црпуљан), задртост (пељузан), несразмеран однос телесне тежине и висине, вижљавост (цигљан), претерана жудња за храном и пићем (жељник), склоност ка причињавању штете која проистиче из немарног, нехајног односа према стварима и осталом иметку (пакосник), расипнички однос према личном и породичном иметку (прђпасник), одсуство срама, стида (безосрамник), немилосрдност (несмрсник), бездушност, свирепост (вадодушник, душевадник) и др.

Истраживањем је утврђено да већина нископродуктивних суфикса нема примарно пејоративно значење, те се пејоративност разматраних лексичких јединица може тумачити као резултат везивања ових суфикса за пејоративне творбене основе, настао у процесу преношења пејоративности творбених основа и на творбене суфиксе.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БУГАРСКИ, Ранко. *Жаргон: Лингвистичка студија*. Београд: Библиотека XX век, 2003.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*. — 2. изд. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику, творбена и семантичка анализа*. Библиотека Јужнословенског филолога, нова серија, књ. 18. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2001.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- ЖУГИЋ, Радмила. „Придеви који се односе на човекове особине у говору околине Лебана.” *Јужнословенски филолог* бр. LIII (1997): 135—145.

- Жугић, Радмила. „Лични надимци у околини Лебана и Лесковца.” *Ономастолошки прилози* бр. XV (2002): 201–214.
- Жугић, Радмила. *Речник говора јабланичког краја*. Српски дијалектолошки зборник LII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 2005.
- Жугић, Радмила. „Пејоративи за мушка лица у јабланичком говору образовани суфиксима -ко, -ља, -оња и -ча” (у штампи).
- Клајн, Иван. *Писци и њихови писменици*. Нови Сад: Матица српска, 1994.
- Клајн, Иван. *Творба речи у савременом српском језику: слажање и префиксација*. — Књ. 1. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства : Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска, 2002.
- Клајн, Иван. *Творба речи у савременом српском језику: суфиксација и конверзија*. — Књ. 2. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства : Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска, 2003.
- Радитић, Првослав. „О стилским вредностима хибридних изведеница у српскохрватском књижевном језику.” *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* бр. XXXIII (1990): 399–405.
- Радитић, Првослав. „Суфикс -чија/-ција у српском књижевном језику (стилско-семантички аспект).” *Наш језик*, н. с. бр. XXXII/3–4 (1998): 179–191.
- Радитић, Првослав. *Турски суфикси у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2001.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. — Књ. 1–17. Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–2006.
- Стевановић, Михаило. *Савремени српскохрватски језик*. — Књ. I. — 3. изд. Београд: Научна књига, 1975.
- Ђорић, Божо. „Творбено и лексичко значење (наша лексикографска пракса).” *Научни састај слависта у Вукове дане* књ. 22/2 (1992): 257–262.
- Ђорић, Божо. „О неким специфичностима суфиксалне деривације именица у српском разговорном језику.” *Књижевност и језик* бр. XLII/1–2 (1995): 35–41.

Радмила В. Жугић

ПЕЙОРАТИВНЫЕ НАИМЕНОВАНИЯ ЛИЦ МУЖСКОГО ПОЛА С
НИЗКОПРОДУКТИВНЫМИ СУФФИКСАМИ В ЯБЛАНИЦКОМ ГОВОРЕ
(И ИХ СЕМАНТИКО-СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ СООТНОШЕНИЕ
С ПЕЙОРАТИВАМИ, ОБРАЗОВАННЫМИ ПОСРЕДСТВОМ ПРОДУКТИВНЫХ
СУФФИКСОВ -КО, -ЛЈА, -ОЊА, -ЧА)

Резюме

Работа представляет собой продолжение исследования пейоративных наименований лиц мужского пола в речи Ябланицкого округа, где представлено восемьдесят восемь (88) таких единиц, образованных посредством одиннадцати (11) низкопродуктивных суффиксов -ан, -ник, -ар, -ач, (-j)ак / -ољак, -ција, -лија, -аш, -арош, -ез, -ина.

Анализ показал, что многие низкопродуктивные суффиксы, с одной стороны, присоединяются к тем же самым или синонимичным словообразовательным основам, формируя таким образом синонимичные ряды в рамках изучаемой лексико-семантической группы. С другой стороны, почти все низкопродуктивные суффиксы связаны с другими словообразовательными основами, образуя новые единицы, мотивированные какой-либо другой отрицательной чертой лиц мужского пола, не отмеченной пейоративами, образованными посредством высокопродуктивных суффиксов. Так, установлено, что пейоративные наименования с низкопродуктивными суффиксами представляют еще тридцать восемь (38) новых негативных черт лиц мужского пола. За счет этого расширена и в некоторой степени замкнута пейоративная лексико-семантическая группа, номинирующая лиц мужского пола, и тем самым почти исчерпана система отрицательных черт, которыми пейоративы мотивированы. В то же время по-

казано богатство суффиксов, словообразовательных основ и словообразовательных моделей в одном народном говоре, формирующих эту лексическую группу из двухсот семидесяти четырех (274) пейоративных наименований лиц мужского пола.

Исследование демонстрирует, что у большинства низкопродуктивных суффиксов пейоративное значение не является первичным, т.е. пейоративность рассматриваемых лексических единиц может трактоваться как результат связи этих суффиксов с пейоративными словообразовательными основами, полученный в процессе переноса пейоративности словообразовательных основ и на словообразовательные суффиксы.

Милка Ивић

Српска академија наука и уметности

О ИЗРАЗИМА *ВРО* ИЛИ *ВРЛИ ЧОВЕК*, *ВРЛА ЖЕНА* У СТАНДАРДНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Већ дуги низ година многи наши речници давали су, својом садржином, позитиван допринос упућености српских лингвиста у постојање израза који се помињу у наслову овог рада.

Системајски речник, који је објављен 1980. године, упознаје нас, на пример, са чињеницом да изрази *вро човек*, *врли човек*, *врла жена* указују собом на особу којој је својствен „снажан, чврст карактер” (Јовановић, Атанацковић 1980: 11), док нам се следећа разоткрива у РСАНУ 1965, под одговарајућом речничком одредницом у књ. III: *врџ* (некњ. *врџо*), *врла*, *врло* (одр. *врљѝ* / *врљѝ*), *а*, *џ* ... пун врлина, лепих особина, племенит, честит; чедан.” Ни Речник 2007. није пропустио да обогати своје речничке одреднице овом: „*врџ*”, *врли*, *врла* (одр. *врљѝ*, и *врљѝ*, -*а*, -*џ*)... *а*. пун врлина, ваљан, частан, *б*. примеран, ваљан, частан; *в*. примеран, узоран, изванредан, врстан, *џ*. срчан, одважан, храбар, *д*. који је високог квалитета, квалитетан, прворазредан.

Прво што пада у очи при прегледању управо наведених обавештајних датости јесте несаображеност њихова у процени семантичког набоја израза који су нам, овом приликом, у истраживачкој визури.

Почећемо фокусирањем поменутог квалификовања придева *чедан*.

Бити „чедан”, каже нам се у Речнику 2007, под речничком одредницом *чедан*, значи, између осталог, и „бити смеран и кротак”. Смерност и кроткост су, међутим, особине у директној супротности са својствима одважности и храбрости које, исти речник, помиње при навођењу података о различитим семантичким датостима остваривања при квалификовању са *вро*, *врли*, *врла*.

Дужни смо да посебно истакнемо тај факат да се и Вук Караџић, у своме *Рјечнику*, такође, с одговарајућом пажњом осврнуо на постојање квалификованих израза *врло*, *врли*, *врла*.

Ево шта је све он забележио:

„Вр̑ли cf. вр̑о: врли човјек, cf. хрли.”

„Вр̑о, вр̑ли, вр̑ла „tüchtig”, „probus”, cf. хр̑о, вр̑ли.”

„Хр̑ли, а, о (у Приморју) vide вр̑ли: хр̑ли момак тј. добар, јак, здрав.”

„Хр̑о, хр̑ла, хр̑ло (у Ц. г.) vide вр̑о, cf. хр̑ли” (КАРАЦИЋ 1986).

Нека дијалектолози прилегну на посао да провере, на говорном терену, да ли је ишта од тих бројних лексичких остварења које Вук помиње и дан данас у живој употребној функцији.

Што се, пак, тиче оних наших граматичара чији је циљ да што адекватније проникну у актуелне исказне могућности стандардног српског, они никако не смеју мимоићи анкетирање аутентичних представника београдске говорне средине око тога би ли се икоји појединац нашао да за неког другог појединца каже „вро човек”, односно „вр̑ли човек”.

Нека им из овог рада потекне неодрљив подстрек за обављање тог, признајем, нимало лаког задатка!

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ЈОВАНОВИЋ Ранко и ЛАЗА Атанацковић. *Системајски речник ср̑скохр̑вајскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 1980.
- КАРАЦИЋ, Вук Стефановић. *Сабрана дела Вука Караџића*. — Књ. XI: *Ср̑ски рјечник (1852)*: 1,2 / Приредио Јован Кашић. Београд: Просвета, 1986.
- Речник ср̑скога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007 (Речник 2007).
- Речник ср̑скохр̑вајског књижевног и народног језика*. — Књ. III. Београд: САНУ, 1965 (РСАНУ 1965).

Милка Ивић

Српска академија наука и уметности

О НЕКАДАШЊЕМ СРПСКОМ ПОЗДРАВНОМ ИЗРАЗУ *МАТЕРЕЊЕ*

Иако је, по себи, изузетно занимљив изражајни феномен поздравни израз поменут у наслову овог рада, доследно је досад остајао лишен истраживачке пажње. Ово што следи биће мој осврт на околности које условљавају ту његову изузетну занимљивост и тиме оправдавају потребу да му се, најзад, посвете одговарајући научни коментари.

Као лексичка датост *мајтерење* је, обавештава нас, сасвим правилно, РСАНУ, глаголска именица од *мајтерићи*. За поменути глагол се, при том, констатује да људи прибегавају његовој употреби у приликама кад неку особу треба „називати *мајером*, ословљавати са *маји*”.

У оним (сад већ врло давним!) временима када је Вук Караџић састављао свој Рјечник, уносећи у њега тада актуелне српске исказне датости, и поздравна лексема *мајтерење* заузимала је одговарајуће одредничко место. Код те одреднице стоји објашњење да она значи „die begrüßung der Mutter, salutatio pro matre” (КАРАЏИЋ 1986).

Да је Вук то адекватно објаснио, потврђује нам *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, који је израђен у Загребу у периоду од 1901. до 1910. године. Уз његову наведену одредницу *мајтерење* каже нам се, међутим, да ниједан други речник, осим Вуковог, не помиње реч *мајтерење*.

Прегледаћемо, у овоме што следи, називе за мајку који су поменути у Вуковом Рјечнику.

Њих је укупно четири. Они гласе: *мама*, *маја*, *мајка* и *маји*. Од израза *мајер* — ни трага.

„*Мама* (вос. *мамо*) хур. v. мати.”

„*Маја* хур. од *мајка*, највише снахе свекрву тако зову.”

„*Мајка* die Mutter, mater.”

„*Маји* vide мајка” (КАРАЏИЋ 1986).

За разлику од РСАНУ (1984), Речник 2007 не укључује у себе одредницу *мајтерење*, мада се не лишава одреднице *мајер*, уз коју је

дата ова кратка напомена: „в. мати”. Такво стање ствари је, очигледно, последица чињенице да је лексеми *мајтерење*, у п а д љ и в о л а - г а н о, током бројних протеклих година, ускраћивана исказна функција.

Било би од не малог научног значаја кад би се радови наших језичких истраживача убудуће усмеравали и на то да се што тачније одреде временске границе до којих је допирала употреба лексичке јединице којој је овом приликом посвећено моје излагање.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- КАРАЦИЋ, Вук Стефановић. *Сабрана дела Вука Караџића*. — Књ. XI: *Српски рјечник (1852)*: 1, 2 / Приредио Јован Кашић. Београд: Просвета, 1986.
Речник српскога језика. Нови Сад: Матица српска, 2007 (Речник 2007).
Речник српскохрватског књижевног и народног језика. — Књ. XII. Београд: САНУ, 1984 (РСАНУ 1984).
Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb: JAZU, 1901—1910 (RJA 1901—1910).

Наталья Б. Лебедева
Кемеровский государственный университет
Факультет филологии и журналистики
Кемерово

ЕСТЕСТВЕННАЯ ПИСЬМЕННАЯ РЕЧЬ: ОСНОВНЫЕ ПРИЗНАКИ

В данной статье представлена концепция выделения особого объекта исследования русистики — письменного варианта той речи, которая получила название неканонизированной, неофициальной, обыденной, повседневной, „профанной”, „наивной”, народной и т. д. речи. В Барнаульско-Кемеровской школе, представленной двумя Лабораториями (Лабораторией народной письменной культуры в Барнаульском государственном педагогическом университете и Лабораторией естественной письменной речи Кемеровского государственного университета), предложено именовать этот объект **„естественной письменной речью” (ЕПР)**. Обоснование выделения этого объекта и этого термина мы представим далее.

В настоящее время в рамках Лабораторий идет эмпирический сбор материала, теоретическая проработка основных аспектов, конкретное описание отдельных жанров.¹ *Назовем в списочном порядке некоторые из этих жанров:* — объявление, открытка, письмо, записка, компьютерная переписка „чат”; телеконференции, форумы, современные граффити (настенные, аудиторные, подъездные, лифтовые, и пр.); рукописные альбомы (девичий, дембельский, поздравительный, памятный, родительский и пр.), рукописные журналы (вахтовый, журнал дежурств); книги отзывов и предложений; разные виды „поздравлений” (коллаж, альбом, рукописные виды открыток, гравировка и надписи на подарочных вещах, на фотографиях и пр.);

¹ К настоящему времени по данной теме защищены следующие кандидатские диссертации: *Студенческое граффити как жанр естественной письменной речи* Тюкаевой Н. И., *„Поздравление” как гипержанр* Сухотериной Т. П., готовятся к защите следующие кандидатские диссертации: *Маргинальные страницы тетради в жанроведческом аспекте* Плаксиной Н. Ю., *Деловая тетрадь (записная книжка, еженедельник, блокнот) в жанроведческом аспекте* Юркевич А. С., *Объявление как жанр естественной письменной речи* Наумовой Л. В., *Девичий альбом как жанр естественной письменной речи* Архиповой Г. Ф.

мемуары, дневники, автобиографические записки, рукописная родословная; автобиография, заявление, объяснительная; записи на доске, шпаргалка, разные виды конспектов, контрольные работы, сочинения, изложения, черновики; „деловые записи” (записная книжка, перекидной календарь с записями, еженедельник; хозяйственные расходные записи, меню праздничных столов, планы покупок, тетради рецептов); заговоры, молитвы; „маргинальные страницы тетрадей”, спонтанно-рефлекторные записи, детские „каракули” — и многое другое, невыявленное, неописанное и — главное — не осмысленное как специфический объект лингвистики.

ЕПР „соседствует” с тремя смежными речевыми сферами: 1) устно-разговорной деятельностью, обозначим ее как естественная устная речь, 2) „искусственной” устной речью, то есть профессиональной подготовленной речью, традиционно изучаемой риторикой; 3) „искусственной” письменной речью, то есть профессионально подготовленной, письменно-литературной речевой деятельностью, в изучении которой имеется огромная филологическая традиция. Представим эту парадигму в следующей таблице.

речь	устная	письменная
естественная „искусственная”	<i>естественная устная речь</i> <i>„искусственная” устная речь</i>	<i>естественная письменная речь</i> <i>„искусственная” письменная речь</i>

Изучение смежных с ЕПР видов речевой деятельности имеет давнюю традицию, они активно изучались и продолжают исследоваться, и к настоящему времени накоплен большой теоретический и эмпирический материал, а они сами давно вычленены в особые объекты и осознаны как предметы исследования целым рядом дисциплин.

Что касается такого вида речевой деятельности (и ее результата — тексты), как естественная письменная речь, то она не получила еще достойного внимания и ее выделение только начинается. Она обладает следующими характеристиками: письменная форма, спонтанность и непрофессиональность исполнения, неофициальность (повседневность) сферы бытования, отсутствие промежуточных лиц и инстанций между текстом, написанным самим автором, и читателем. Все эти признаки, кроме первого — письменная форма, отличают ЕПР от таких видов письменной деятельности, как художественная, газетно-публицистическая, деловая, рекламная и пр. виды „искусственной”, то есть подготовленной и профессиональной, зачастую официальной, речи. ЕПР отличается непринужденностью, непосредственностью, вписанностью в конситуацию, короткой временной дистанцией между замыслом и реализацией, и, как указывалось выше и что особенно важно, — отсутствием промежуточных лиц и инстанций (редактора, корректора, цензора и пр.) как между ними, так и между отправителем и реципиентом текста. Хотя (а может быть

именно поэтому) естественная письменная речь пронизывает все наше **повседневное** бытие, обычные люди (да и ученые!) ее не замечают, не ценят, не считают нужным ее изучать. Так, например, записки — самый типичный и яркий жанр ЕПР — люди легко пишут, легко выбрасывают, не придавая им особого значения (в силу чего, кстати, они с трудом добываются собирателями), удивляются, что они представляют какой-то еще интерес, кроме самого насущного, ради которого они и создавались пишущим. Эта их черта — неотрывная вписанность в повседневное бытие — является одной из причин, почему, несмотря на то, что еще в 1928 г. Б. А. Ларин выдвинул задачу изучения „языкового быта города”, „городских диалектов” и предложил рассматривать „разговорные и письменные городские аргы” как „третий основной круг языковых явлений” (наряду с литературным и диалектным языком) (Ларин 1977: 175), выделение этого объекта в русистике по существу только начинается, и это является одной из причин, почему не устоялась и терминология.

Эти тексты (или какую-нибудь их часть) можно обозначать различными терминами: **повседневное, обыденное, обиходное, бытовое, стихийное, наивное, примитивное, профанное, просторечное, народное, неофициальное, „письменное городское аргы”** (Б. А. Ларин), **неканонизованное** (Б. А. Ларин) **письмо**, **„лингвистика каждого дня”** (Б. Ю. Норман), **„письменный вариант народной речи”** и пр. Каждое из этих наименований ограничивает материал одним каким-нибудь аспектом. В выше указанных Лабораториях автором этих строк было предложено вышеуказанное наименование — **„естественная письменная речь”**, как наиболее емкое, покрывающее многие виды неофициальной „народной” речи. Термины **наивное, примитивное, профанное**, кроме яркого оценочного модуса, отличает то, что оно вписывает тексты в искусствоведческую парадигму, включая их в круг „наивных” видов живописи и др. видов искусства. К ним относят обычно тексты, претендующие на статус художественных, следовательно, туда не войдут письма, открытки, частные записки, граффити и многое другое, что мы относим к ЕПР. Термином **„народное”** письмо обычно называют различные мемуары „простых”, людей, далеких от элитарной культуры (см. издание „народных” мемуаров профессора Омского государственного университета Б. И. Осиповым). **„Лингвистика каждого дня”** Б. Ю. Нормана имеет в виду различные надписи и записи, встречающиеся на улицах и в транспорте, термины **повседневное, обыденное, обиходное, бытовое** также ограничивает тексты только бытовой сферой общения, исключая тексты, пограничные между ЕПР и официально-деловой, газетно-публицистической, художественной сферами. Термины **просторечное, „письменное городское аргы”, неканонизованное письмо** (Б. А. Ларин) акцентирует стилевую черту как определяющую и тем самым ограничивающую объект. Наш термин **„естественная письменная речь”**, во-первых, включает все пе-

речисленные разновидности, выделяя то общее, что их объединяет, во-вторых, указывает именно на то, что их объединяет — их „естественность” как базовый признак. Именно на этом признаке, на обосновании этого признака мы и остановимся далее.

Указанный вариант письменной речи и ее продукта — текстов — назван „естественной” письменной речью в целях противопоставления ее другому виду письменной речи — профессиональной, обработанной, подготовленной (по характеру исполнения), официальной (по сфере бытования), которую, желая определить ее место в данной парадигме, называли „искусственной”. Эти термины — „естественная” и „искусственная” речь — имеют несколько условный характер, и введение их потребовалось для того, чтобы разграничить характер их производства и всего того, что вытекает из этого. „Искусственная” письменная речь, например представленная в типографски исполненном виде, проходит от момента создания ее автором до получения ее читателем обработку (а следовательно — и различного рода интерпретацию) различными субъектами и инстанциями, начиная от корректора, редактора, цензора, до, наконец, художников, иллюстраторов и типографских работников. Таким образом, кроме основного субъекта (продюцента) текста, в нем в разной степени участвуют другие субъекты. Но дело не собственно в количестве авторов (тексты ЕПР могут иметь несколько авторов — в граффити, переписке, частных записках, альбомах и т. д.), а в том, что „другие субъекты” являются представителями конвенционально-конституциональных требований, имеющих нормативную основу — стилистических, орфографо-пунктуационных и других, включенных в сферу действий редакторов, цензоров, полиграфистов. Читатель, получая текст, будь то художественное, журналистское, научное, официально-деловое или рекламное произведение, имеет дело не только с замыслом автора текста как такового, но и с некоторыми привходящими элементами, обусловленными этими требованиями и субъективными интерпретациями. Даже тексты таких авторов, как всемирно признанные и авторитетные художники слова, например Пушкин или Толстой, или указы самого президента страны проходят определенную обработку, прежде чем станут опубликованными и, следовательно, доступными читателю. Замысел автора, то не полностью даже осознанное, а тем более сформулированное, что вкладывал автор в свой текст, проходит тонкую (иногда не очень) обработку, преломляясь сквозь призму других сознаний, пониманий, требований. Даже пунктуация, расставленная по ныне существующим правилам, но не совпадающая с авторской пунктуацией, зачастую обусловлена интерпретацией смысла редактором или даже корректором.

Все высказанное и позволило нам назвать эти тексты „искусственными”, чтобы выделить признак „естественности” в тех письменно-речевых произведениях, которые вышли непосредственно из-

-под пера автора, отражая его сиюминутное настроение, состояние ума и души, его представления, в частности, и о том, как и что писать. В таком случае этот текст отражает автора как культурную, социальную, психологическую, и наконец — языковую, в данном случае — письменно-речевую, личность. Эти тексты могут претендовать на звание человеческого документа, поскольку в нем отражено почти все „естество” человека — культурное, ментальное, эмоциональное, интенциональное, рече-языковое, и многие другие его характеристики, независимо даже от того, что именно он хотел — осознанно или неосознанно — выразить. Его письмо, как и спонтанная устная речь, есть его слепок. Перефразируя знаменитое высказывание Гумбольдта „язык народа есть дух народа”, можно сказать, что любой текст человека — есть его дух, есть „записанное бытие”, по выражению Жака Деррида. В своей знаменитой работе *О грамматологии* (Деррида 2000) он пишет, что „голос, порождающий *первичные смыслы* (выделено автором — Н. Л.), близок душе сущностно и непосредственно” (там же: 125), а „естественное письмо непосредственно связано с голосом и дыханием”. И хотя Деррида имел в виду несколько иное понимание естественного письма — как „божественная запись в душе и в сердце” (там же: 133), а „письмо в обыденном смысле — это мертвая буква, носитель смерти, душитель жизни” (там же: 132), все же естественная письменная речь в нашем понимании стоит ближе к „хорошему и естественному письму” в понимании Ж. Деррида. Когда обычный, „естественный”, человек пишет для себя или для других, но пишет **сам**, без поправок, исправлений и корректировок со стороны других субъектов, его письмо более „естественное, божественное, живое письмо” (там же: 132), чем то обработанное, подогнанное к конвенциональным образцам, которое мы читаем в книгах, газетах, научных статьях и рекламных проспектах. Написанное от руки письмо почти также отражает „дыхание” жизни человека, как устная речь, в которой голос передает состояние души и мысли говорящего („если взять за точку отсчета неразрывную связь голоса с душой или мыслью об означаемом, т. е. с самой вещью...” — там же: 126). Напечатанное на пишущей машинке или компьютере уже менее связано с непосредственным отражением состояния человека, поскольку между ним и текстом встает механический „фильтр”, но все же это отражение, пусть и несколько опосредованное, имеет место, поскольку спонтанность естественного письма обеспечивает эту связь.

Спонтанность является одним из основных признаков естественной письменной речи, но и она не должна быть абсолютизирована. Так, например, определенная подготовленность текста в какой-то мере может присутствовать, например, при составлении заявления, объявления, объяснительной, автобиографии, письма в редакцию — всего того, что граничит с официально-деловой, газетно-публици-

стической, художественной речью. В последних отсутствует спонтанность как типовое свойство, поскольку обычно имеет место подготовка текста, его переработка, участие в создании и трансляции адресату других лиц и инстанций (редактора, цензора), то есть всего, что отделяет непосредственный акт создания текста от восприятия его адресатом. И хотя в естественной письменной речи в разных жанрах и в разных условиях написанное письмо может допускать разную степень спонтанности, все же это не должно приводить к сомнению в обязательности этого признака: в реальной жизни почти не бывает „чистого проявления” какого-либо принципа. Этот признак всегда наличествует, как бы исчезающее мал он ни казался в реализации конкретного текста. Как бы предварительно ни подготавливался написанный текст, даже если он несколько раз переписывался для достижения „аккуратности” и соответствия какому-то образцу, в конечном счете автор ЕПР пишет его „набело” уже спонтанно, „как рука захочет”: здесь она задрожит, здесь поведет вверх или вниз, буквы будут крупнее или мельче... Да и этот „набело” записанный текст несет в себе, в конечном счете, результат первичных спонтанных написаний. По этому признаку — спонтанности — может быть намечена своя типология жанров и текстов, на одном полюсе которой будут находиться такие наиболее спонтанные тексты, как частные записки, граффити, спонтанно-рефлекторные записи, записи на полях, в блокноте и других автоадресатных текстах, на другом — торжественные официальные поздравления на дорогих открытках, заявление на работу, „чистовики” школьных сочинений и пр. Спонтанность написания является ядерной, базовой категорией в ЕПР, поскольку она обеспечивает кратчайший путь между личностью пишущего и результатом его письменно-речевой деятельности. Это письменно-речевая деятельность „в первоизданном виде”, когда „видение открывается не через язык, а через письмо, а точнее, через руку, старательно выводящую буквы в особых ритмах телесного чувства” (Подорога 1991: 36). В этом видится суть „естественности”, поскольку отражает „естественную” сторону пишущего человека, эта деятельность подчинена „естественным” законам — психологическим (работе всех уровней психологии: сознательное — подсознательное — бессознательное), физиологическим (усталость, особенности нервной системы и пр.) и всем тем, что привнесено в него культурно-социальной средой воспитания, функционирования в данный конкретный момент.

Кстати, в наших Лабораториях не принято употреблять оценочные слова вроде „орфографическая (пунктуационная, стилистическая и пр.) **ошибка**”, поскольку это противоречит принципу гносеологической толерантности, поставленному нами во главу угла при исследовании текстов ЕПР. Об ошибке можно говорить, только если автор сдает экзамен, пишет диктант и пр., то есть поставил себя в

своей письменной-речевой деятельности в позицию оценивания. В остальных же случаях, то есть вне официальной оценки, он имеет право писать как может, хочет и понимает. Мы можем говорить только о несовпадении написания с кодифицированными и конвенциональными нормами. Поэтому мы считаем правильным такой подход к текстам ЕПР при их публикации (например при издании мемуарных записок), который можно назвать подходом максимальной гносеологической толерантности, когда издатели решаются „предоставить тексту возможность просто быть” (Козлова, САНДОМИРСКАЯ 1996: 8), „прилагая все усилия к тому, чтобы никоим образом не нарушить ход оригинального письма, не поставить, по дурной интеллигентской привычке, запятую там, где ею пренебрег загадочный автор” (там же: 7), чтобы удержать „зуд нормирующей активности” (там же: 17).

К следующему параметру „естественности” мы хотим отнести признак **живого** (к сожалению, нет в русском языке существительного, производного от этого слова в данном значении, существительное „живость” имеет другой семантический оттенок), в значении „жизнь”, „живет”, под которым понимается противопоставленность мертвому, неподвижному, завершенному. Все живое, как известно, несовершенно, незакончено, изменяется, развивается (ср., например, „Живую газету” в Интернете). Написанное в естественных текстах может быть зачеркнуто, подправлено, дополнено (не только самим автором, но и другими), оно стирается, восстанавливается, исправляется, иногда оно живет уже по своим законам, отрываясь от автора и его воли, имеет свою динамику. Напечатанный текст может уничтожаться, но не может дополняться и „расти”, если же это делает читатель, что-то подписывая, исправляя и подчеркивая, то это уже „естественная” письменная речь, созданный же и зафиксированный в опубликованном виде текст, например, Пушкина, от этого не изменяется. А вот черновик Пушкина, когда он писал, сохраняет этот путь сомнений, размышлений, он был **живым** (следовательно — он был ЕПР), но — до публикации его на страницах книги или журнала. После этого его жизнь продолжается уже в умах и психике читателей.

Итак, еще раз перечислим основные признаки этого объекта: письменная форма, отличающая его от разговорных (устных) вариантов — диалектной и городской разговорной речи, исследуемой в диалектологии и в относительно новом, формирующемся направлении — коллоквиалистике; неофициальность как интенциональный признак, спонтанность как способ осуществления письменной-речевой деятельности, непрофессиональность как способ и характеристика результата, отсутствие промежуточных конвенционально-институциональных субъектов между замыслом автора и тем текстом, который предстает перед глазами читателя.

Все эти признаки могут иметь разную степень и способ проявления. Например, письменная форма включает машинопись и компьютерный способ письма, а спонтанность текстов ЕПР может быть различной степени. Что касается такого признака, как профессиональность исполнения „искусственной” письменной речи, то заметим, что она предполагает подготовленность автора к выполнению этого вида деятельности (следовательно — обученность определенными традиционными способам и приемам, выработанными предыдущими поколениями), во-вторых, этот вид деятельности должен быть источником дохода автора, нередко он должен выполнять чей-то заказ, то есть исполнять чужую волю, чужую интенцию, чтобы ему заплатили за работу. Специальная подготовка и плата за выполнение письменно-речевой деятельности отсутствует в ЕПР, в которой выполняется своя воля, реализуется своя интенция, она совершается под влиянием возникшего внутреннего побуждения. Все это отличает эти тексты от художественных, журнально-газетных, научных, рекламных, канцелярско-деловых — „искусственных” — письменных текстов.

Мы хотим подчеркнуть мысль, что, как и во всяких „естественных” объектах, мы не можем и не должны стремиться спрямить линии и жестко проводить границы между разными жанрами и текстами. Здесь также можно говорить о полевой структуре с ядерными и периферийными признаками, применении скорее не Аристотелевской логики, а Витгенштейновской, о приемах типа методик Элеоноры Рош, „лучшего образца”, прототипов и пр. Жанры ЕПР и реальные тексты имеют гетерогенную структуру. Как все поле ЕПР, опыт создания *Энциклопедии жанров ЕПРР*, которая находится в процессе подготовки, убеждает нас в этом. Но это и создает ощущение, что мы находимся на правильном пути — то есть действительно нам удалось выделить живой, реально существующий и весьма перспективный в исследовательском отношении объект русистики.

Философия повседневности, осознанной как ценность, антропоцентрическая направленность во многих исследовательских парадигмах, междисциплинарный подход к решению как новых, так и традиционных вопросов, „гносеологическая толерантность” (Лебедева 2005), позволяющая признавать достойными исследовательского внимания не только „высокие”, но и „низовые” объекты, а также введение в научный оборот нового материала — все это требует привлечения внимания не только к традиционным, научно обоснованным объектам, но и к обыденному, редко замечаемому и часто не выделяемому исследователями материалу. Такой подход позволяет увидеть, как „элементы повседневной жизни ... закладывают основу глубоких цивилизационных процессов и определяют траекторию развития общества в исторической перспективе” (Новое литературное обозрение 2007).

ЦИТИРОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

- Ларин, Б. А. „О лингвистическом изучении города” // Б. А. Ларин. *История русского языка и общее языкознание. (Избранные работы)*. М.: „Просвещение”, 1977: 175—189.
- ДЕРРИДА, Ж. *О грамматологии* / Пер. с фр. и вст. ст. Наталии Автономовой. М.: Ad Marginem, 2000.
- ПОДОРОГА, В. А. „Евнух души. Позиция чтения и мир Платонова.” *Параллели* вып. 2. М.: Философское общество СССР, 1991.
- КОЗЛОВА, Н. Н. и И. И. Сандомирская. „Я так хочу назвать кино”. „Наивное письмо” : *Опыт логико-социологического чтения*. М.: Гнозис, 1996.
- ЛЕБЕДЕВА, Н. Б. „Толерантность и естественная письменная речь.” *Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности*. Коллективная монография / Отв. ред. Н. А. Купина и М. Б. Хомяков. М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2005: 278—288.
- НОВОЕ ЛИТЕРАТУРНОЕ ОБОЗРЕНИЕ. М., 2006/2007 (2007): 22.

Наталья В. Лабунец
Тюменский государственный университет
Кафедра общего языкознания
Тюмень

О РАЗВИТИИ ПРАСЛАВ. **bolt-* В РУССКИХ ГОВОРАХ НИЖНЕГО ПРИИРТЫШЬЯ

Географическая лексика, функционирующая в говорах территорий позднего заселения, представляет интерес не только для региональных исследований, но и в целом для русской исторической диалектологии, славянской лексикологии.

Тюменская область, включающая 22 административных района (более 161,8 тыс. км²), представляет собой зону ранней сибирской колонизации, своеобразное связующее звено между Европейской и Азиатской Россией. Вслед за военной экспедицией Ермака, когда севернорусы строили здесь первые поселения, земли по Нижнему течению р. Иртыш оказались крайневосточной границей Славии конца XVI — начала XVII вв. Дальнейшее освоение нового геопространства в условиях суровой северной природы способствовало появлению в картине русского мира новых фрагментов, что, в свою очередь, привело к семантическим и лексическим преобразованиям в складывающихся старожильческих говорах, формирование которых шло на базе севернорусского наречия окающего типа.

Физико-географическое районирование Тюменской области (Нижнее Прииртышье) включает три природные зоны (южной тайги, подтайги и северной лесостепи), которые характеризуются наличием низинных, болотных пространств, что и обусловило преобладание в народной географической терминологии тельмографической лексики. В русских старожильческих говорах региона, как показали проводимые нами в течение 30 лет диалектологические исследования, насчитывается около 1500 геотерминов, причем более трети из них — тельмографические, обозначающие различные типы болот, отдельных их участков, заболоченных низин и т. д.

„Болотная” группа исконно русских наименований в говорах Нижнего Прииртышья представлена 65 этимологическими гнездами, куда, кроме исходного праслав. *-болот-* < **bolt-*, входят также через метонимическое и метафорическое употребление термины, изначально-

но не имевшие прямого тельмографического значения: *-берег* < **berg-* (*берег, бережек, забера, забереги, забережник*), *гряз* < **gręz-* (*грязнуха, грязнушка*), *калдоб* < **ka+dъlb-* (*колтобоинка, колдыбасина, кордубасина, кортубасина, култабина*), *коч* < **-koč-* (*кочекарник, кочекарь, кочка, кочкара, кочкарник, кочкарь, кочковатик, кочковатка, кочковаха, кочниха, кочё*) и др. (подробнее см. ЛАБУНЕЦ 2007).

В целом „болотная” группа, функционирующая в тюменских старожильческих говорах, в лексическом отношении разработана достаточно последовательно: каждая подгруппа (тип болота, граница болота, сухой участок в болоте и др.) детерминирована специфическими, присущими только ей, этимологическими гнездами, например, для обозначений моховых болот используются образования, включающие корень *мох-*, кочковатых — *коч-*, зыбунов — *zyb-* и др.

В составе тельмографической лексики исследуемого региона наиболее развитым является этимологическое гнездо с вершиной *-болот-* < **bolt-* (о реконструкции см. ЭССЯ II: 179—182), включающее 18 дериватов (*болот, болота, болотина, болотинка, болотичко, болотище, болотник, болотняк, болото, болотчик, заболотина, подболотина, подболоток, предболотье, приболоток, суболоть; болотный, болюшний*). Семантика дериватов диалектного корня **bolt-*, бытующих в тюменских говорах, сводится к общему значению с различными оттенками (отсутствующими в литературном языке): „небольшое болотце; заливной луг; трава, пригодная для сенокошения; кустарник, мелкий лес на болоте; кромка болота; пространство вокруг болота (место за болотом, перед болотом, рядом с болотом); большое болото; обширная болотистая местность”.

По сравнению с другими тюменскими тельмографическими терминами *-болот-* < **bolt-* обладает максимальной для исконной группы (по отношению к тюменским старожильческим говорам) семантической глубиной, т.е. 6 параметров диалектного значения, развивающихся по трем периферийным направлениям в реализации различных оттенков исходного значения „болото”,¹ в числе которых — а) характер растительного покрова: трава → кустарник → мелколесье; б) величина объекта: болотце → большое болото → обширное болото; в) пространство, примыкающее к объекту: кромка болота → „предболотье” (за, перед, рядом). Укажем, что во всех периферийных значениях имплицитно присутствует основная сема: „влажность, степень увлажнения; топкость”.

Этимологическое гнездо *-болот-* < **bolt-* включает также максимальный для исконной геотерминологии тюменских говоров набор словообразовательных дериватов — 18 (с префиксами *за-*, *под-*, *пред-*,

¹ Корень **bolt-* через символику цвета первоначально связывался с обозначением растительности: „Праслав. **bolto* давно и убедительно соотесено с цветообозначением, ср. прежде всего близкое по форманту лит. *báltas* 'белый' ... по 'белому цвету мхов’.” (ЭССЯ II: 180).

при-, *су-*; с суффиксами *-ин-*, *-ичк-*, *-ищ-*, *-к-*, *-ок-*, *-чик-*, *-ник-*, *-няк-*, *-йб-*) с локативным значением; со значениями единичности, „отдельности”; собирательности; качественной характеристики. Кроме того, указанная группа слов в тюменских говорах обладает высокой экспрессивностью, образуя деминутивы и аугментативы.

Изучение тюменского *-болот-* (и его производных) показало его высокую частотность в говорах. Так, в *Словаре народных географических терминов Тюменской области* (ЛАБУНЕЦ 2003) в контекстном употреблении диалектное *-болот-* встречается более 450 раз. Ср.: *Согра — тожо болота, оно заросло мелким соснягом* (Ваг, Шевелева). *Люди говорят, хоть на какой болотине есть грибы, дак упеть, как знать* (Армиз, Раздолье), *Колок, колочек, а в середине вода, это и есть болотинка* (Слад, Сладково), *Пришли на болотичко, а там голубисы — тьмушиша тьма* (Ваг, Вагай), *В болоте растёт всякой мусор, болотник, говорят. Ничё порядочного там нет* (Ваг, Супра), *Болото — так, неглавной покос, главной был займишишо* (Ом, Омутинское), *По заболотине ходил, где высокая трава, туда нырнул — грибов и набрал* (Ваг, Вагай), *Идёшь, идёшь, всё лес тянетца, сплошь болота, рям-от* (Юрг, Дегтярева), *В подболотке черёмуха росла* (Ваг, Зятькова), *В болоте предболотье рям и есть* (Ваг, Курья) и др.

Термин *-болот-* < **bolt-* широко распространен в топонимии указанного региона, а также в деловых текстах, начиная с XVII в. В исторических документах *-болот-* регулярно используется в составе словосочетаний, включающих прилагательные *дикий*, *зыбучий*, *моховой*, *рямовой*, *топкий*, *чистый*, которые уточняют исходное понятие „болото”. Ср.: 1619 г. „зыбучье болото” (РГАДА Ф 214 оп. 5 № 261 л. 61), 1717 г. „подлегли лесы и болоты топкие”, „по падуну до большого болота” (ГАТО И-47 оп. 1 № 583 л. 5 об., № 584 л. 4), 1846 г. „чистое болото”, „чистое болото моховое”, „рямовое болото”, „чистое болото топкое”, 1877 г. „болота чистые”, „кочковатое болото”, „болото, называемое моховое” (ГАТО И-48 оп. 1 № 23 лл. 58, 59, 63, 85, № 237 л. 15 об., № 1215), 1794 г. „по увалу рямовое болото”, 1863 г. „дикие болота”, 1867 г. „рямовое болото Кустайчуй” (ТФ ГАТО Ф 154 оп. 21 св. 29 № 1, св. 35 № 23, 24), 1912 г. „болото мокрое” (ГАТО Ф И-48 оп. 21 св. 64 № 1420).

В лингвогеографическом отношении интерес представляет значение термина *-болот-*, связанное с указанием на величину болота, его протяженность. Отметим, что семантика „малого пространства” („небольшое болото, болотце”) представлена различными лексическими манифестациями (*болотишко*, *болотчико* и др.) практически на всей исследуемой территории, в то время как семантика „большого пространства” („очень большое болото, обширная болотистая местность”) ограничивается северной частью региона (Ваг, Тоб, Ув.), т.е. зоной южной тайги (*болота* — с ударением на конечном гласном, *болотище* — с ударением на втором или третьем слоге). Подобная

детерминация, по-видимому, связана с непосредственным отражением реальной географической среды: именно северная таежная территория представляет собой пространство с протяженными чередующимися лесными и болотными ландшафтами, требующее особых номинативных средств.

Ареально-сопоставительный анализ тюменского этимологического гнезда **-bolt-* дает возможность выявить инновации, возникшие в новых (по отношению к севернорусским территориям) условиях. Сопоставление тюменского *болото* с севернорусским показывает, что в исследуемых старожильческих говорах не засвидетельствован ряд словоформ (*болотиха, болотица, болотница, болотовик, болотыш* и др.), широко известных на Русском Севере (СГРС I 2001: 140—241). Отсутствие указанных словоформ в тюменских говорах может объясняться рядом причин, например, тем, что в исходный период шел процесс унификации говоров, сопровождающийся сокращением словообразовательной парадигмы слова. Возможно также, что „старые” словоформы утрачивались за счет вхождения во вторичные говоры „новых” локальных заимствований из говоров „северных инородцев” (тюрков, угров, самодийцев), с которыми севернорусские первопоселенцы вступали в непосредственный контакт.

В семантическом отношении обращает на себя внимание отсутствие в спектре тюменского этимологического гнезда **-bolt-* значения „дорога, идущая через болото”, широко представленного на севернорусской и уральской территориях (СГРС I 2001: 241). Вместе с тем в новых условиях получают развитие формы со значением собирательности, а также экспрессивы, ср. *болота* „обширная заболоченная местность”, экспрес. *болотище* „большое болото”, экспрес. *болотчишко, болочишко* „небольшое болотце”, так или иначе характеризующие величину, протяженность объекта. Отметим также, что в новых условиях усилился компонент, связанный с обозначением растений: в тюменских говорах появилась сема „кустарник, мелколесье”. Таким образом, на новой сибирской территории, по сравнению с севернорусской, актуализировалось значение „величина заболоченного пространства” и „болотная растительность”, но утратилось значение „дорога”. В целом европейским русским говорам, судя по материалам СРНГ, не свойственно в отношении **-bolt-* указание на „большое пространство”, скорее наоборот: русско-европейские говоры развивают значение „малого пространства”. В числе представленных в СРНГ дериватов **-bolt-* значительно количество форм с уменьшительными суффиксами (*болотавинка, болотажка, болотинка* и др.), и в то же время отсутствуют аугментативы (*болота, болотища*). В целом можно заметить, что в семантическом спектре русско-европейского *болото* заметна тенденция к „уменьшительности”: от „болота” к „луже” (СРНГ III: 78). В тюменских говорах для **-bolt-* наблюдается скорее обратное явление: отмечается тенденция к „увеличи-

тельности” — от „болота” — к „большому болоту” — к „протяженному болотному пространству”.

Семантические сдвиги в тюменских говорах, по сравнению с русско-европейскими, объясняются прежде всего экстралингвистическими факторами. В географическом отношении, считал известный русский ученый П. Н. Милюков, территории европейской России и Сибири весьма схожи, более того, „восточная часть европейской России носит до такой степени сибирский характер, что можно назвать ее 'Сибирь в Европе' ... или Западную Сибирь — 'Европой в Сибири'.” (Милюков 1993: 95). Схожесть двух территорий, объяснял исследователь, связана „с законом растущего к северу однообразия среды, фауны и флоры”. Но очевидны и изменения в природе, нарастающие, хотя и медленно, в направлении с запада на восток (Милюков 1993: 100).

Однако „разница между издревле колонизованной и позднее заселяемой частью русской территории” заключалась прежде всего в степени освоенности пространства: для севернорусов севернорусское пространство было, несомненно, более „обжитым”, нежели сибирское в период его первоначального заселения, в период складывания старожильческого лексикона. Это и обусловило, на наш взгляд, особенности номинативного подхода к означиванию нового, сибирского, пространства. Если исходить из такого параметра, как визуальный охват местности, то очевидно, что при первоначальном освоении пространства срабатывает „векторный вариант”, подразумевающий „прослеживание пространственных координат единичного объекта, которое осуществляется от определенной точки” (Березович 2000: 165). Описанная Е. Л. Березович модель восприятия пространства как „карты-пути”, характерна скорее для топонимии, но она срабатывает и при выявлении закономерностей терминообразования. По-видимому, именно „векторное” видение болотного ландшафта актуализирует принципы номинации объекта по величине (большое или небольшое) и характеру его растительного покрова (наличие или отсутствие). При этом севернорусский компонент значения „дорога, идущая через болото”, представленный в „старом” этимологическом гнезде *-болот-*, в новых условиях утрачивается, поскольку в сибирских „сырых хвойных лесах”, находящихся на огромных заболоченных территориях вдали от жилья, „кроме звериных троп, ведомых только охотникам — каждому своя” (Милюков 1993: 119), дороги как таковые практически отсутствовали.

Таким образом, в русских говорах Нижнего Прииртышья, развивающихся в новых геоллингвистических условиях, „старое” этимологическое гнездо *-болот-* < праслав. **bolt-* не только сохраняется в своей славяно-русской основе, но и получает новые импульсы к дальнейшему развитию.

ЦИТИРОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

- БЕРЕЗОВИЧ Е. Л. *Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте*. Екатеринбург: Изд-во Уральского госуниверситета, 2000.
- ЛАБУНЕЦ Н. В. *Словарь народных географических терминов Тюменской области (южные районы)*. Тюмень: Изд-во Тюменского госуниверситета, 2003.
- ЛАБУНЕЦ Н. В. *Русская географическая терминология в ситуации языкового контакта*. Тюмень: Изд-во Тюменского госуниверситета, 2007.
- Милуков П. Н. *Очерки истории русской культуры*. — V 3-х тт. М.: Прогресс, 1993.
- Словарь говоров Русского Севера* / Под ред. А. К. Матвеева (СГРС). — Вып. 1—5. Екатеринбург: Изд-во Уральского госуниверситета, 2001—2007.
- Словарь русских народных говоров* (СРНГ). — Вып. 1—41. М.; СПб, 1965—2007.
- Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд* / Под ред. О. Н. Трубачева (ЭССЯ). — Вып. 1—33. М.: Наука, 1974—2007.

СОКРАЩЕНИЯ

(а) в названиях районов тюменской области:

Армиз. — Армизонский	Тоб. — Тобольский
Ваг. — Вагайский	Тюм. — Тюменский
Ом. — Омутинский	Ув. — Уватский
Слад. — Сладковский	Юрг. — Юргинский

(б) в названиях государственных архивов:

ГАТО — Государственный архив Тюменской области, г. Тюмень
 РГАДА — Российский государственный архив древних актов, г. Москва
 ТФ ГАТО — Тобольский филиал Государственного архива Тюменской области, г. Тобольск

АКАДЕМИК АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ
(25. август 1930 — 6. април 2010)

У Београду је 6. априла у осамдесетој години преминуо велики српски научник Александар Младеновић.

Александар Младеновић је рођен у српској породици у Битољу 25. августа 1930. године. Завршио је гимназију у Крушевцу 1949, а затим је студирао српски језик и књижевност на Филозофском факултету у Београду. Још као студент треће и четврте године добио је награду од Ректората београдског универзитета за два рада из историје српског језика.

По завршетку студија Александар Младеновић радио је као асистент за историју српског народног и књижевног језика на Филозофском факултету у Новом Саду. Докторску тезу *О народном језику Јована Рајића* одбранио је 1963. године. Исте године изабран је за доцента, затим за ванредног (1968) и редовног професора (1973). Десет година био је на дужности шефа Катедре за српски језик на Филозофском факултету у Новом Саду. За дописног члана Српске академије наука и уметности изабран је 1997. године, а за редовног 2003. године.

Уз непрекидни професорски рад Александар Младеновић је од 1978. године радио у својству начелника Археографског одељења Народне библиотеке Србије, где је руководио многим научноистраживачким пројектима. Године 1979. покренуо је издање часописа *Археографски прилози* и био је његов главни уредник.

Поред тог научног часописа Александар Младеновић је био главни и одговорни уредник *Српског дијалектолошког зборника* (Београд) и *Зборника Мајнице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад) и члан уредништва *Јужнословенског филолога* (Београд).

Научна интересовања Александра Младеновића везана су за проучавање историје српског народног и књижевног језика. Из те области, током пет деценија плодног рада, објавио је у земљи и иностранству преко 450 научних радова.¹ Посебну пажњу академик Мла-

¹ В. библиографију радова академика Александра Младеновића објављену у *Годишњаку Српске академије наука и уметности за 2003. годину* књ. СХ (2004): 305–340.

деновић је посветио проучавању српског народног и књижевног језика друге половине XVIII и прве половине XIX века. У својим истраживањима о рускословенском језику код Срба и о славеносрпском језику, као саставном делу српског духовног живота, Александар Младеновић је научно обрадио велико писано и штампано наслеђе српске културе предвуковског и вуковског периода.

Стваралаштво Петра II Петровића Његоша улази у круг научних интересовања Александра Младеновића, о чему сведочи и низ радова о језичким питањима везаним за Његошево дело. Александар Младеновић је у више наврата приређивао за штампу „Горски вијенац”, „Лучу микрокозма” и „Лажног цара Шћепана Малог”. Као приређивач учествовао је у издавању и целокупних дела Проте Матије Ненадовића, Павла Ивића, Александра Белића.

Капитална дела Александра Младеновића *Повеље кнеза Лазара* (2003) и *Повеље и писма десјоша Стефана* (2007) драгоцене су за будућа проучавања историје српског народног и књижевног језика. Књига *Повеље и писма десјоша Стефана*, у издању београдског издавачког и штампарског предузећа „Чигоја штампа”, проглашена је 2007. издавачким подухватом године.

Александар Младеновић је учествовао на међународним славистичким конгресима у Прагу, Варшави, Загребу, Кијеву и Софији, као и на многим конференцијама и научним скуповима у земљи и иностранству. По позиву је држао предавања на универзитетима у Нишу, Скопљу, Сарајеву, Косовској Митровици, Кракову, Варшави, Софији и Лењинграду.

Академик Младеновић био је активан у Одбору за старословенски језик, Одбору за фототипска издања и Одбору за критичка издања српских писаца, а био је у САНУ и председник Одбора за Косово и Метохију.

За свој научни и наставни рад академик Александар Младеновић добио је у земљи и свету низ признања и награда — Октобарску награду Новог Сада за науку, Тринаестојулску награду Републике Црне Горе „за научно стваралаштво из филологије и лингвистике”, Повељу са сребрном плакетом „за изузетан допринос и остварене резултате у раду и развоју Универзитета у Новом Саду”. У децембру 2001. године Александар Младеновић добио је и научни степен почасног доктора наука Софијског универзитета „Свети Климент Охридски”. Исте године изабран је и за почасног члана Славистичког друштва Србије.

Име Александра Младеновића познато је и многим генерацијама руских филолога, утолико пре што су његови радови излазили и на руском језику. У Русији се на његова научна дела ослањају и позивају многи истраживачи.

Поред наведених високих признања академику Александру Младеновићу је, у новембру 1990. године, за значајне заслуге за развој

опште словенске науке о језику, Државни универзитет у Лењинграду доделио научни степен почасног доктора наука Лењинградског (Санкт-Петербуршког) државног универзитета.

Александар Младеновић је допринео проучавању српског језика на Универзитету у Санкт-Петербургу, као и успостављању научне и стручне сарадње између Санкт-Петербурга и Београда.

За словенску катедру у Санкт-Петербургу академика Младеновића је везивало и дугогодишње велико пријатељство са познатим србистима — Петром Андрејевичем Дмитријевом и Германом Ивановичем Сафроновом, као и са многим професорима словенске катедре. Његову су професионалну и пријатељску подршку осећали и на њу се ослањали током низа година посебно професори и студенти српског језика који ће и убудуће проучавати научно наслеђе Александра Младеновића и увек у мислима и сећањима памтити овог великог српског научника и човека широке словенске душе.

Драђана Дракулић-Пријма

МАРИЈАНА П. КИРШОВА
(1940—2010)

Шестог фебруара 2010. године у Москви је преминула Маријана Петровна Киршова, србиста, русиста, слависта, универзитетски професор, преводилац. Маријана Киршова рођена је 12. марта 1940. године у Вороњежу. Средњу школу је завршила у Подмосковљу 1958. године и исте године се уписала на студије српскохрватског језика на Катедри за словенску филологију Филолошког факултета Московског државног универзитета „М. В. Ломоносов”, које је завршила 1966. године. Од 1967. до 1970. год. студирала је на редовним постдипломским студијама на истом факултету, а кандидатску дисертацију под називом *Nomina loci в современном сербохрватском языке* одбранила је 1974. године. Докторску дисертацију *Nomina agentis и nomina instrumenti у српском и руском књижевном језику* одбранила је на Филолошком факултету у Београду 1995. године.

Од 1972. год. до 1992. год. Маријана Киршова је радила на Катедри за словенску филологију Филолошког факултета Универзитета „М. В. Ломоносов” прво као асистент и предавач, од 1984. године као виши предавач, од 1992. године као доцент. Држала је предавања из области „Творба речи у српскохрватском и руском језику”, „Лексикологија и фразеологија српскохрватског и руског језика”, „Методика наставе словенских језика у другој језичкој средини” и др. Од 1. октобра 1992. године, према договору о сарадњи између Московског државног универзитета „М. В. Ломоносов” и Универзитета Црне Горе, почела је да ради као лектор за руски језик у звању доцента на Одсеку за руски језик и књижевност Филозофског факултета у Никшићу, где је од 1997/1998. школске године, поред лекторских вјежбања, држала предавања из морфологије, лексикологије и фразеологије руског језика, а од 2002/2003. школске године такође предавања и вежбе из историјске граматике руског језика. За ванредног професора Универзитета Црне Горе на Одсеку за руски језик Филозофског факултета у Никшићу изабрана је 2001. године, а за редовног професора 2006. године.

Маријана Киршова се у свом научном раду највише бавила контрастивним проучавањем руског и српског језика у области морфологије, творбе речи, лексикологије и фразеологије. Учествовала је на

више међународних скупова посвећеним тим питањима. Из наведених области објавила је три монографије и више чланака у различитим научним публикацијама у Русији, Србији, Црној Гори, Македонији, Бугарској, Словенији.

Посебно је била успешна у наставно-педагошком раду, како у настави српскохрватског језика у СССР-у, односно у Русији, тако и у настави руског језика у Југославији, односно Србији и Црној Гори. Као универзитетски наставник написала је и неколико цењених приручника, а као председник Комисије за руски језик и водећи аутор учествовала је у састављању пет програма за руски језик за основне школе и гимназије у Црној Гори.

Теоријска знања из русистике и србистике допуњавала је сталним преводилачким радом. Превела је, поред осталог, с руског језика на српски уџбеник Н. Дрјахлова и др. *Социологија рада* (Београд, 1997), *Писма Бориса Пастернака Жаклини де Пруајар* (Подгорица, 2001), књигу А. Петрова *Леџенде љубави. Ана Ахматова и Николај Гумиљов* (Цетиње, 2004) (две последње књиге превела је у сарадњи са С. Шћепановићем).

Маријана Петровна Киршова била је драга личност, предусретљива и ведрог духа. Таква ће остати у сећању својих многобројних студената, пријатеља и колега.

БИБЛИОГРАФИЈА МАРИЈАНЕ П. КИРШОВЕ

Посебне публикациије

1. *Nomina loci в современном сербохорватском языке*, Автореферат кандидатской диссертации, Москва, 1974, 18 стр.
2. *Учебник сербохорватского языка*, Москва, 1986, 415 стр. (Коаутори: В. Н. Зенчук, Е. Йоканович-Михайлова, М. Маркович).
3. *Самоучитель сербохорватского языка*, Санкт-Петербург, 1. изд., 1997, 2. изд., 1998 (Коаутор В. Н. Зенчук).
4. *Nomina agentis и nomina instrumenti у српском и руском књижевном језику*, Подгорица, 1998, 189 стр.
5. *Nomina loci у савременом српском језику*, Подгорица, 1999, 100 стр.
6. *Србистика. Српско-руске језичке паралеле*, Никшић, Универзитет Црне Горе, 2001, стр. 1—162.
7. *Сербский язык. Учебник*, Москва, Изд-во МУБиУ (Международный университет бизнеса и управления), 2002, стр. 1—492. (Коаутори: М. Маркович, Е. Йоканович-Михайлова, В. Н. Зенчук)
8. *Говорим по-руски и переводим*: [приручник за говорне вјежбе и превод са српског на руски и са руског на српски]. 1. — 1. изд. — Подгорица: Универзитет Црне Горе, 2006. — 137 стр. (Са Драганом Керкез)
9. *Говорим по-руски и переводим*: [приручник за говорне вјежбе и превод са српског на руски и са руског на српски]. 2. — 1. изд. — Подгорица: Универзитет Црне Горе, 2006. — 210 стр. (Са Драганом Керкез)

Ч л а н ц и

10. Творба српскохрватских назива пословно-смештајних објеката са суфиксом *-ница*, *Књижевност и језик*, бр. 1, Београд, 1970, стр. 40—55.
11. Творба српскохрватских назива пословно-смештајних објеката, *Књижевност и језик*, бр. 2, Београд, 1970, стр. 208—222.
12. Девербативи на *-ач* и *-лац*, *Књижевни језик*, књ. 1—2, Сарајево, 1972, стр. 37—46.
13. Дисертације са сербохрватистичком тематиком у СССР-у, *Наш језик*, књ. XXII, св. 1—2, Београд, 1976, стр. 82—85.
14. Нека питања методике рада на творби речи, *Наш језик*, књ. XXIV, св. 1—2, Београд, 1979, стр. 82—91.
15. *Nomina loci* (месна имена) у савременом српскохрватском језику (1), *Зборник за филологију и лингвистику*, књ. XXIII, св. 1, Нови Сад, 1980, стр. 101—133.
16. *Nomina loci* (месна имена) у савременом српскохрватском језику (2), *Зборник за филологију и лингвистику*, књ. XXIII, св. 2, Нови Сад, 1980, стр. 83—103.
17. Наименовања лиц по етническој или државној припадности у савременом сербохрватском језику (у поређењу са руским), *Зборник Матице српске за славистику*, 32, Нови Сад, 1987, стр. 169—186.
18. Аугментативи у Вуковом речнику (њихов развој од Вуковог речника до данашње лексикографије), *Научни састајник слависти у Вукове дане*, XVII, Београд, 1988, стр. 32—44.
19. Аугментативи са суфиксима *-ина*, *-ешина*, *-урина* у Вуковом речнику и језику, *Наш језик*, књ. XXVIII, св. 1—2, Београд, 1988, стр. 42—54.
20. Глаголске именице са суфиксом *-ње* као термини у савременом књижевном српскохрватском језику, *Научни састајник слависти у Вукове дане*, XVIII, 1990, стр. 179—190.
21. Прилог анализи творбено-семантичке категорије *nomina instrumenti* у савременом књижевном српскохрватском језику (у поређењу са руским), *Научни састајник слависти у Вукове дане*, XX/2, Београд, 1991, стр. 361—373.
22. О неким врстама српскохрватских именичких сложеница (у књижевним текстовима и у речницима), *Наш језик*, књ. XXIX, св. 3—4, Београд, 1993, стр. 187—202.
23. К вопросу об отглагольных существительных с *-ње* в сербском языке в сопоставлении с русским, *Исследования по глаголу в славянских языках*. Типология и сопоставление, под ред. А. Борашевича и Е. Петрухиной, Варшава, 1993, стр. 147—156.
24. Један прилог проучавању творбено-семантичких категорија *nomina agentis* и *nomina instrumenti* у савременим словенским језицима, *Зборник теза и резимеа 2. научног колоквијума, Конфронтициона проучавања српског и других словенских језика*, Београд, 1994, стр. 8—10.
25. *Nomina agentis* у погледу стилске обојености у савременом српскохрватском језику (у поређењу са руским), *Научни састајник слависти у Вукове дане*, XXIII, Београд, 1995, стр. 279—290.
26. Називи за лице и оруђе са суфиксом *-ашор* у српском језику (у поређењу са руским), *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXXVII, Нови Сад, 1995, стр. 266—277.
27. Творбени тип девербатива са суфиксом *-лица* у савременом српском књижевном језику, *Знамен*, Петриња, 1995, стр. 41—47.
28. Норма, стил и творба речи, *Научни састајник слависти у Вукове дане*, XXIV, Београд, 1995, стр. 169—179.
29. Манастир Пива у Црној Гори, Сб. *Свети места на Балкану*, Благоевград, 1996, стр. 308—313.
30. Прилог анализи творбеног типа девербатива са *-ар* у савременом српском језику (у поређењу са руским), *Контрастивна језичка истраживања*, Нови Сад: Филозофски факултет, 1996, стр. 42—49.
31. Поводом питања неких творбених модела *nomina agentis* у савременом српском и руском језику, *Ријеч*, II/1—2, Никшић, 1996, стр. 32—40.

32. Najfrekvencijni tvorbeni modeli u današnjoj štampi (*nomina agentis* и *nomina instrumenti*), *Трећи лингвистички научни скуп „Бошковићеви дани“*, Подгорица, 1996, стр. 35—41.
33. Развојна динамика неких општесловенских творбених форманата у савременом српском језику (у поређењу са руским), *Научни састајанак слависта у Вукове дане*, XXV, Београд, 1996, стр. 427—433.
34. Некоторые наблюдения за развитием двух словообразовательно-семантических категорий в сербском и русском языках, *IV међународни симпозијум МАПРЈАЛ: Резимеи*. Београд: Славистичко друштво Србије, 1996, стр. 27.
35. Нека питања глаголске рекције у двојезичним словенским речницима, *Међународна конференција српског фонда писма*, Београд, 1996.
36. О некоторых особенностях двух стихотворений М. Цветаевой, *III славистични чтења, Лингвистика и поетика*, София, 1996.
37. Неке лингвистичке карактеристике две песме Марине Цветајеве и њихових превода на српски језик, *Васиљане и образовање*, 1, Подгорица, 1997, стр. 51—55.
38. Нека запажања поводом структуре рекцијског речника, *Научни састајанак слависта у Вукове дане*, XXVI/2, Београд, 1997, стр. 433—439.
39. Један творбени тип девербатива у савременом српском језику (у поређењу са руским), *Сборник в чест на проф. Иван Леков „Обичност и многообразије на славянските езици“*, София, 1997, стр. 235—241.
40. Неке напомене поводом језика Нушићеве *Аутибиографије* и њеног руског превода, *Научни састајанак слависта у Вукове дане*, XXVII, Београд, 1997.
41. О једном руском преводу Нушићеве *Аутибиографије*, *XXX сусрећни књижевних преводилаца Србије*, Београд, 1997.
42. Англицизми у језику савремене штампе (у руском и српском језику), *XIV конгрес Савеза славистичких друштва Југославије: Резимеи*. Будва, 1997, стр. 12.
43. Некоторые особенности перевода с близкородственного языка (сербско-русские соответствия), *Седьмой международный симпозиум МАПРЯЛ*, Велико Тырново, 1998, стр. 285—288.
44. Учебный перевод в преподавании русского языка как главного предмета на факультете (в сербской языковой среде), *Славистика*, књ. II, Београд, 1998, стр. 183—190.
45. Некоторые виды сравнений в русском и сербском языках и способы их перевода, *Међународни симпозијум поводом 120-годишњице Катедре за руски језик и 50-годишњице Славистичког друштва Србије*, *Зборник, Изучавање словенских језика, књижевности и културе у инословенској средини*, Београд, 1998, стр. 206—211.
46. Русско-сербские эквиваленты некоторых фразеологизмов (на материале двуязычных словарей), *XXXI сусрећни књижевних преводилаца Србије*, Београд, 1998.
47. Како се учи српски језик у Русији, *Просвјетни рад*, 15. јануар 1999. године, стр. 24.
48. Називи неких животиња у функцији одређене карактеристике човека (у српском и руском језику), *Четврти лингвистички научни скуп „Бошковићеви дани“*. ЦАНУ, Научни скупови, књ. 53; Одјелење умјетности, књ. 17, Подгорица, 1999, стр. 189—197.
49. Названия животных в составе сравнений — на материале русского и сербского языков, *VI симпозијум „Контрастивна језичка истраживања“*, Нови Сад: Филозофски факултет, 1999, стр. 208—213.
50. Некоторые виды сравнительных оборотов в русском и сербском языках, *И Славистические чтения памяти проф. П. А. Дмитриева и проф. Г. И. Сафронова*, Санкт-Петербург, 1999.
51. Англицизми у језику савремене штампе (у руском и српском језику), *Српски језик*, Београд, 2000.
52. Сравнения в романе Ф. М. Достоевского *Подросток* и его переводах на сербский язык, *Славистика IV* (2000), Београд, стр. 105—109.
53. Сопоставительный анализ некоторых сравнительных оборотов в русском и сербском языках, *В международный симпозиум МАПРЯЛ „Состояние и перспективы сопоставительных исследований русского и других языков“*, Београд—Ниш, 2000.

54. Неке особености превода монодраме С. Томовића „Потоња ура Његошева” на руски језик, *XXV Београдски преводилачки сусрети „Преводјење на рекрејници векова”*, Београд, 2000.
55. Фразеологические обороты, включающие названия животных, в русском и сербском языках (на материале двуязычных словарей), *Славистички студии*, бр. 8—9, Скопје, 2000, стр. 33—42.
56. Сопоставительный анализ некоторых сравнительных оборотов в русском и сербском языках, *В международный симпозиум МАПРЯЛ, Доклады*, Београд, 2000, стр. 199—204.
57. Прилог проучавању фразеологизма (руско-српске паралеле), *Реферат на 30. међународном научном сасијанку слависти у Вукове дане*, Београд, 2000.
58. Неке фразеолошке јединице руског и српског језика у светлу контрастивног изучавања оба језика, *Тезе и резимеи 31. међународног научног сасијанка слависти у Вукове дане*, Београд, 2001, стр. 11.
59. К вопросу о глагольном управлении в двуязычных словарях славянских языков (на примере русского и сербского языков), *Русский язык как иностранный: специфика описания, теория и практика преподавания в России и за рубежом, Тезисы докладов Международной научной конференции*, Москва, МГУ, Филологический факультет, 2001, стр. 145—146.
60. Неке лингвистичке карактеристике две песме Марине Цветајеве и њихових превода на српски језик, *Преводна књижевност*, Зборник радова XIII—XXII међународних Београдских преводилачких сусрета, Београд, 2001, стр. 306—311.
61. Фразеологизмы с числительными в русском языке и их соответствия в сербском, *Славистика*, књ. V, Београд, 2001, стр. 80—84.
62. К вопросу о прагматическом аспекте интенций в русском языке в сопоставлении с сербским, *Славистика*, књ. VI, Београд, 2002, стр. 69—76.
63. Бројеви у настави руског језика у српској језичкој средини, *Васпийање и образовање*, бр. 1, Подгорица, 2002, стр. 265—270.
64. О једном руском преводу Нушићеве Аутобиографије, *Преводна књижевност*, Зборник радова XXIII—XXVI међународних Београдских преводилачких сусрета, Београд, 2002, стр. 333—338.
65. Неке особености превода Потоња ура Његошева на руски језик, *Преводна књижевност*, Зборник радова XXIII—XXVI међународних Београдских преводилачких сусрета, Београд, 2002, стр. 393—398.
66. Русско-сербские эквиваленты некоторых фразеологизмов, *Преводна књижевност*, Зборник радова XXIII—XXVI међународних Београдских преводилачких сусрета, Београд, 2002, стр. 496—502.
67. К вопросу о принципах описания словообразовательных категорий в славянских языках (на материале сербского, русского и македонского языков), *XXXIV међународен семинар за македонски јазик, лиџература и култура, XXVIII научна конференција у Охриду*, Скопје, 2002, стр. 337—343.
68. Средства выражения некоторых видов речевых намерений в русском и сербском языках, *VIII международный симпозиум МАПРЯЛ, Доклады и сообщения*, Велико Тырново, 2002, стр. 223—227.
69. Приказ уџбеника српског језика за странце: Др Јелица Јокановић-Михајлова, мр Весна Ломпар „Говоримо српски”, *Славистика*, књ. VI, Београд, 2002, стр. 341—343.
70. Перспективе транспонованја у праксу неких Стевановићевих идеја о глаголском систему српског језика, ЦАНУ, Научни скупови, књ. 59, Одјелење умјетности, књ. 21 *Животи и дјело акад. М. Стивановића*, Зборник радова, Подгорица, 2002, стр. 147—152.
71. Конкуренција узрочних конструкција у руском језику у поређењу са српским, *V лингвистички научни скуп „Бошковићеве дани”*, Зборник реферата. ЦАНУ, Научни скупови, књ. 61; Одјелење умјетности, књ. 22, Подгорица, 2003, стр. 299—307.
72. Нека запажања поводом рада акад. Јована Вуковића о глаголским именицама на -ње у свијетлу конфронтативног проучавања језика, *Зборник радова са научног симпозијума „Животи и дјело акад. Јована Вуковића”*, Плужине, 2003, стр. 186—191.

73. Тенденции развития каузальных конструкций в русском языке (в сравнении с сербским), *Славистика*, кн. VII, Београд, 2003, стр. 100—105.
74. Контрастивна словенска фразеологија на примјеру тематске групе фразеологизама са зоонимима у руском и српском језику, *Овдје*, Подгорица, 2003, стр. 21—24.
75. Контрастивна анализа фразеолошких јединица руског и српског језика са бројем један, *Васийишање и образовање*, бр. 1, Подгорица, 2003, стр. 139—144.
76. К вопросу о сопоставительном изучении славянской фразеологии, *Зборник Мајице српске за славистику*, 63, Нови Сад, 2003, стр. 95—104.
77. Категория каузальности в современном русском языке в сравнении с сербским, *Сборник докладов VI международного симпозиума*, Белград, 2004, стр. 99—105.
78. „Подводно камење”, или опасности превођења са сродних језика (руско-српске паралеле), *XXXIV међународни Београдски сусрећи књижевних преводилаца*, Београд, 2004.
79. Језик руских превода Лалићевих дела, *Гласник*. Одјељење умјетности ЦАНУ, бр. 22, Подгорица, 2004, стр. 99—109.
80. Превођење стилских фигура у светлу компаративне методе (руско-српске паралеле), *Преводна књижевност*, Зборник радова XXVII—XXVIII међународних Београдских преводилачких сусрета, Београд, 2005, стр. 77—82.
81. Изучавање руског језика у европским земљама, *Славистика*, кн. IX (2005), стр. 70—78. (Са Јеленом Зиковом)
82. Душевна храна за сав живот (приказ превода „Пушкинске енциклопедије”), *Просвјетни рад*, бр. 11—12, Подгорица, септембар 2005.
83. Предметни програм за руски језик као први страни језик за IV, V, VI, VII, VIII, IX разред деветогодишње основне школе, *Предметни програми*, Завод за школство, Подгорица, 2005, стр. 51—91. (Са М. Ралевић, В. Табаш, Н. Кривокапић)
84. Програм за руски језик као изборни предмет за деветогодишње основне школе, *Службени лист РЦГ*, бр. 26, 25. 04. 2005, стр. 1358—1384. (М. Ралевић, В. Табаш, Н. Кривокапић)
85. Програм за руски језик као први страни језик за гимназије, *Предметни програми*, Завод за школство, Подгорица, 2005, стр. 77—118. (М. Ралевић, В. Табаш, Н. Кривокапић)
86. Програм за руски језик као други страни језик за гимназије, *Предметни програми*, Завод за школство, Подгорица, 2005, стр. 73—114. (М. Ралевић, В. Табаш, Н. Кривокапић)

П р е в о д и

87. З. Галенкова, Социјално раслојавање и социјална мобилност у Русији, *Никшићке новине*, бр. 1160, стр. 26—27; бр. 1161, стр. 30—31; бр. 1162, стр. 28, Никшић, 1995.
88. П. Радусинов, *П. А. Ровински* (Из преписке П. Ровинског, 2. део), Подгорица, 1995, коаутор М. Ђирковић, стр. 143—421.
89. Н. И. Дрјахлов, А. И. Кравченко, В. В. Шчербина, *Социологија рада*, Београд, 1997, 374 стр.
90. *Непреходящая красота* (по антологији Душана Ђуришића „Увијек љепота”, избор Вука Минића), Подгорица, 1998, стр. 1—108.
91. Андрија Радловић, *Слово с юга. Избранные стихи*, Подгорица, 2000, 62 стр.
92. Миодраг Чупић, *Чертов треугольник*. Роман, 126 стр.
93. Маја Волк и Никола Поповић, *Елена Савойская*. Сценарий фильма, 136 стр.
94. Љубислав Милићевић, *Волчья яма. Сборник стихов*, 30 стр.
95. Слободан Томовић, *Последний час Негоша*. Монодрама, 26 стр.
96. М. Ковалькова, Поглед на свет код Словена као основа словенске цивилизације (чланак и резиме), 14 стр., *Словенски гласник*, III, бр. 3/4, Подгорица, 2000.
97. Б. Тејковски, Геополитички и национални положај словенства и перспективе словенског јединства (чланак и резиме), 15 стр., *Словенски гласник*, III, бр. 3/4, Подгорица, 2000.
98. Н. Кикешев, Пројекат програма свесловенског сабора (методолошки модел) (чланак и резиме), 21 стр. (превод с руског на српски), *Словенски гласник*, III, бр. 3/4, Подгорица, 2000.

99. Иван Чарота, Белорусская литература XX века и процессы национального самоопределения, Минск, 1998, Приказ рада, *Словенски гласник*, III, бр. 3/4, Подгорица, 2000.
100. *Писма Бориса Пасћернака жосјођи Жаклини де Пруајар*, Октоих, Подгорица, 2000 (у коауторству са С. Шћепановићем), 100 стр.
101. М. Кишова: С. Вукичевич, *Социологическое определение рабочего места*, Вестник МГУ, Серия 18, Социология и политология, Москва, 2003, стр. 151—163.
102. А. Петров, *Леџенде љубави. Ана Ахмашова и Николај Гумиљов*, Цетиње, 2004, стр. 1—233.
103. *Montenegro Explorer (путеводитель по Черногории)*, Подгорица, 2005, стр. 1—102.
104. *Гостиници в Черногории*, Подгорица, 2005, стр. 1—74.
105. *Еда и напитки в Черногории*, Подгорица, 2005, стр. 1—11.
106. *Традиционална кухња Черногории*, Подгорица, 2005, стр. 1—22.
107. *Tara: u slici i riječi = The Tara: in picture and word = Tara: илустрации и коментарии*. Podgorica : Društvo prijatelja umjetnosti „Znanje”, Andrijevica: Komovi, 2006, 192 str.

Предраж Пићер

Стефана Димитрова. *Лингвистична прагматика*. — София: Велес, 2009. — 239 с.

Стефана Димитрова — известный болгарский лингвист, профессор Софийского университета, первый болгарский русист, ставший доктором филологических наук, и первая женщина в Болгарии, удостоенная звания Почетный доктор (Doktor honoris causa). Проф. Димитрова — автор многочисленных научных трудов (около 500), обладатель высоких наград за лучшие лингвистические исследования, в том числе и награды МАПРЯЛ за лучшую книгу года по лингвистике (1994 г., труд *Исключения в русском языке*). Авторитетом и широкой популярностью не только в кругу русистов и специалистов по общему языкознанию пользуются ее монографии *Текст и подтекст* (1984 г.), *Лингвистична относителност* (1989 г.), *Езикова демагогия* (1999 г.), коллективная монография *Български език* (1997 г.), составленная под ее руководством, ряд научных журналов, в которых она является научным редактором, — *Лингвистика на текста*, *Прагматика на текста*, *Език и менталитет* и др. В 2009 г. опубликованы первые два тома сопоставительной болгарско-русской грамматики (*Фонетика* и *Синтаксис*), разработанные под ее руководством. Занимаясь преподавательской деятельностью, С. Димитрова является автором постоянно переиздаваемых учебников, словарей различного типа, учебных пособий и хрестоматий.

Рецензируемая *Лингвистична прагматика* вышла в свет в 2009 г. в Софии и, по словам автора, была задумана как учебное пособие, в основу которого легли уже имеющиеся публикации и разработки лекционных курсов проф. Димитровой *Прагматика и грамматика* и *Прагматика и перевод*. Книга содержит 20 разделов, вводную и заключительную части, обширную библиографию. Отсутствие учебников по лингвистической прагматике явилось одним из стимулов для написания книги, тем более что в современном языкознании наблюдается все более возрастающий интерес к данному научному направлению. Этим объясняется широта охвата представленного в пособии материала по проблемам формирования лингвистической прагматики как науки, систематизация различных точек зрения, исторические экскурсы и вызывающая значительный интерес эмпирическая часть.

Основное содержание пособия раскрывает современный научный уровень лингвистической прагматики. Автор вписывает предмет ее изучения в современную парадигму языкознания, обращаясь к проблемам прагматизации значения как одному из выражений современной антропоцентрической парадигмы в науке. Тем самым задается тот теоретический и терминологический фон, на котором предлагается осмысление предмета и основных понятий лингвистической прагматики. Освещение обсуждаемых в прагматике вопросов проводится через призму многочисленных теорий, школ, направлений, разнообразие которых свидетельствует об этапах формирования научной дисциплины. В книге в соответствующих разделах имеет место детальный аналитический обзор теорий референции (с. 14—22), речевых актов (с. 22—35), имплицатур (с. 61—68), пресуппозиций (с. 68—84). В качестве объекта изучения с привлечением интересного фактического материала охарактеризованы неоскривные единицы языка, дискурсивные единицы, идиолект (с. 35—61, с. 128—139, с. 147—159).

Одним из основных понятий прагматики является оценка, в связи с чем вполне закономерно внимание автора к выражению эмоций, как положительных, так и отрицательных (при экспликации говорящим в речи предпочтения, неодобрения, безраз-

личия, презрения) (с. 94—117). На умело отобранном материале эмотивных конструкций автор наглядно демонстрирует действие механизмов прагматизации значения.

Не останавливаясь на понятии коммуникации только как обмена информацией, проф. Димитрова, исходя из современных исследований, предлагает более глубокое, интересное и адекватное задачам прагмалингвистического направления освещение особенностей процесса коммуникации, особое внимание уделяя реализации коммуникативно-прагматических норм (с. 84—94) и коммуникативно-прагматических стратегий (с. 182—191), в частности языковых игр. Считая упомянутые нормы сущностью, формирующей специфику языка как семиотической системы (с. 83), автор отмечает, что коммуникативно-прагматические нормы определяют процесс речевой коммуникации, и без их усвоения невозможно адекватно общаться не только на иностранном, но и на родном языке (с. 84). Неотъемлемой частью речевого общения являются коммуникативные неудачи, проблема исследования которых также поставлена и закономерно освещена в этом труде (с. 159—164).

Содержание учебного пособия отличается новизной. Особо следует подчеркнуть новизну эмпирической составляющей научного текста книги: опыт прагмалингвистического описания детской речи (с. 139—147), авторские размышления по проблемам языковой лжи (с. 191—200) и языковой демагогии (с. 200—216), где исследователь ставит задачей продемонстрировать действие основных механизмов этих двух видов сложной языковой деятельности (с. 190).

Анализируя активные процессы формирования и становления лингвопрагматики как науки в рамках современной антропоцентрической парадигмы, автор не могла обойти вниманием интегративные процессы, способствующие образованию смежных областей знания. Так, С. Димитрова называет одной из „наиболее прагматически окрашенных дисциплин” стилистику и считает целесообразным уточнить терминологию данной дисциплины с прагматической точки зрения (с. 117—128). В книге указывается на сближение семантики, прагматики и когнитивной лингвистики, в связи с чем анализируются, с одной стороны, общие моменты в понимании языка и его функционировании, с другой — стремление к обособленному научному понятийному аппарату и системе терминов (с. 177—190).

Логичным завершением труда является раздел об актуальных задачах лингвистической прагматики (с. 216—226), в котором определяются перспективы развития этого сравнительного нового научного направления. Открытым вопросом для дальнейшей разработки, по мнению автора, остается проблема возможности / невозможности создания теории, объединяющей семантический и прагматический подход к языку (с. 219); важным и перспективным является моделирование соотношения „грамматика — прагматика” посредством дальнейшей разработки понятия „модус предложения” (с. 219); по-прежнему актуален вопрос объяснения феномена косвенных речевых актов (с. 224).

Глубокие аналитические обобщения современных исследований, представленные читателю в сжатом, но информативно емком и доступном виде, собственные размышления автора, базирующиеся на ее многолетних научно-исследовательских разработках в области дискурса, взаимоотношений языка и культуры, свидетельствуют в пользу репрезентации современной прагматики скорее не как целостной науки, а как „системы концептуальных схем с различными эвристиками” (с. 225).

Лингвистична прагматика выходит за рамки стандартного учебного пособия. Отраженные в ней в значительной степени личные теоретические убеждения автора, профессионализм изложения, глубина и оригинальность оценок характеризуют книгу как серьезное масштабное творческое исследование, которое, по словам С. Димитровой, является лингвистической исповедью автора.

Алина Ю. Маслова

ОД РЕЧЕНИЦЕ КА ИСКАЗУ И ТЕКСТУ
(ПРИЛОГ ТЕОРИЈИ АКТУЕЛНОГ РАШЧЛАЊИВАЊА РЕЧЕНИЦЕ)

О. А. Крылова. *Коммуникативный синтаксис русского языка*.
Изд. 2-е, испр. и доп. — Москва: Книжный дом „ЛИБРОКОМ”, 2009. — 176 с.

Др Олга Алексејевна Крылова, професор на катедри опште и руске лингвистике РУДН (Российский университет дружбы народов) у Москви, признати је стручњак из области синтаксе и стилистике руског језика. Њене заслуге на пољу лингвистичких истраживања, нарочито у наведеним областима, добиле су посебна признања и потврде и избором у више различитих институција највишег научног ранга и организација од посебног друштвеног интереса. Она је академик МАНПО (Международная академия наук педагогического образования) и РАЕН (Российская академия естественных наук), почасни дјелатник високог професионалног образовања Руске Федерације, члан Руске реторичке асоцијације, члан Ортографске комисије при Институту руског језика „Академик В. В. Виноградов” РАН (Российская академия наук) и Међуресорске комисије за руски језик при Влади Руске Федерације.

Проф. др О. А. Крылова објавила је преко 150 научних и стручних радова из области синтаксе, стилистике, семантике, реторике, говорне културе, методике наставе руског језика, међу којима и више монографија, уџбеника и приручника, од којих ћемо навести само најпознатије у широј лингвистичкој и русистичкој јавности: *Основы функциональной стилистики* (1979); *Порядок слов в русском языке* (у коауторству са С. А. Хавроњином; 1. изд. — 1976, последње изд. — 1986); *Современный русский язык: Теоретический курс. Синтаксис. Пунктуация* (у коауторству са Л. Ј. Максимовом и Ј. Н. Ширјаевом; 1997); *Лингвистическая стилистика*: Кн. 1: *Теория*; кн. 2: *Практикум* (2006; Златна медаља ВВЦ /Всероссийский выставочный центр/).

Књига *Комуникативна синтакса руског језика* коју желимо да овом приликом представимо тематски је врло уско повезана са ауторкином докторском дисертацијом одбрањеном 1993. год. С обзиром на то да шира српска лингвистичка јавност није имала прилике да се ближе упозна с 1. издањем ове монографије из 1992. год., сматрамо да је сада — у условима додатног актуелизовања функционалних и комуникативних праваца крајем XX и почетком XXI вијека — погодан тренутак да се укаже на њене основне значајке, као и на важан допринос савременој комуникативној и семантичкој синтакси, посебно када је ријеч о теорији актуелног рашчлањивања (перспективизације) реченице-исказа.

Прије аналитичког прегледа дате монографије подсјетимо се да комуникативни аспект језичких истраживања, у чијој основи се налази прије свега актуелно рашчлањивање реченице, као и ред ријечи у реченици, није новијега датума, као што би се то могло помислити с обзиром на његову појачану актуелизацију средином и крајем XX вијека. Наиме, ова оријентација вуче своје коријене још из западноевропске лингвистике XVIII вијека, на што пажњу скреће и аутор монографије (с. 61), ослањајући се притом на савремена истраживања, у првом реду руских лингвиста.

Ипак, без обзира на то што појава није нова, треба нагласити да је она у лингвистичкој науци почела да стиче посебан статус тек средином претходнога вијека, када је широј лингвистичкој јавности био представљен рад из дате области познатог чешког лингвисте, истакнутог представника Прашке лингвистичке школе Виљема Матезијуса (Матнесиус 1947). Послије овога рада дата тема постала је предмет интензивних проучавања, прије свега у оквиру чешке лингвистичке школе (Ф. Данеш, Ј. Фирбас, П. Адамец, Ј. Мистрик, Х. Кшишкова и др.), гдје је посебан допринос дао П. Адамец (Адамец 1966), и руске лингвистике (В. В. Виноградов, К. Г. Крушељницка, А. И. Смирњицки, Н. Н. Стаховски, И. П. Распопов, О. Б. Сиротињина и др.), гдје се посебно издваја И. П. Распопов својом монографијом о актуелном рашчлањивању (Распопов 1961).

Процес актуелизације комуникативног аспекта у синтаксичким истраживањима наставио се и током наредних деценија, нарочито у руској лингвистици 70-их и 80-их

година претходнога вијека (Н. Д. Арутјунова, В. А. Белошапкова, В. Г. Адмони, В. Г. Гак, И. И. Ковтунова, О. А. Крилова, С. А. Хавроњина, Т. М. Николајева, Г. А. Золотова, Ј. В. Падучева, В. Ј. Шевјакова, Г. В. Колшански, Ј. А. Реферовска, А. Б. Кравчик и др.), гдје се, с обзиром на нови допринос лингвистичкој науци у датој области, могу издвојити следеће монографије: Ковтунова 1976; Крылова, Хавроница 1976; Золотова 1982; Падучева 1985; РЕФЕРОВСКАЯ 1989.

У руској лингвистици 90-их година XX вијека, као и у првој деценији овога вијека, отишло се и корак даље у комуникативним (комуникативно-семантичким) истраживањима. Као резултат тога појављују се значајне граматичке студије уџбеничког карактера, као што су: Золотова, Онипенко и др. 1998; Всеволодова 2000 и др.

Дати тренд лингвистичких испитивања нашао је одјека и у српској лингвистици. Мислимо прије свега на радове акад. М. Ивић 70-их година претходнога вијека о реду ријечи и комуникативном аспектима реченице (вид., поред осталог: Ивић 1974; 1976), на докторску дисертацију Љ. Поповића (Ред речи у савременом српскохрватском књижевном језику), одбраћену 1972. год. на Филолошком факултету у Београду, као и на одређен број студија, монографија и граматичких издања, чије је објављивање крајем XX и почетком овога вијека додатно актуелизовало комуникативно-синтаксичке аспекте линеаризације и перспективизације исказа, што је домаћој науци о језику дало значајан импулс у наведеној области (вид., прије свега: Поповић 1997; РИПЕР 1997 [вид., поред осталог, с. 137—210, и посебно прилог о линеаризацији текста <с. 196—210>]; Ивић 2002 [вид. посебно с. 26—34]; Тошовић 2001; ПИПЕР, Антонић и др. 2005 [вид., у првом реду, прилоге П. Пипера <с. 91—105, 340—343, 915—947, 963—982>, Људ. Поповић <с. 983—1059> и Б. Тошовића <с. 1061—1106>]).

За последњу деценију претходног, као и прву деценију овога вијека, карактеристична су истраживања са комуникативном оријентацијом не само у оквиру синтаксе реченице већ и у оквиру других језичких нивоа, при чему са различитих аспеката, у чијој основи је, прије свега, обиљежје „антропоцентричности” (прагматички, семантички, стилистички, функционално-семантички, когнитивнолингвистички, лингвокултуролошки и др. аспекти). Међу издањима посвећеним комуникативном аспектима изучавања језика (као што је већ споменута монографија Г. А. Золотове, Н. К. Онипенко и М. Ј. Сидорове, те монографија М. В. Всеволодове) значајно мјесто припада управо наведеној монографији О. А. Крилове, чији научни допринос у првом тренутку (по изласку из штампе 1. издања 1992. год.) није можда довољно запажен, што се, међутим, током следећих година битно измијенило, јер се у својим истраживањима на њене резултате позивао шири круг лингвиста, посебно оних којима је дата проблематика ужа научна област интересовања. Појачани интерес за комуникативна истраживања, као и све чешћа вишегодишња потражња за овом студијом, подстакли су издаваче и аутора да је поново објаве.

Монографија има следећу глобалну структуру: Предговор (с. 1—2); Увод (с. 3—5); шест глава, у којима је аутор разradio и прегледно изложио срж свога погледа на комуникативну синтаксу: (1) Суштина комуникативно-синтаксичке организације реченице. Актуелно рашчлањивање реченице (с. 5—68), (2) Актуелно рашчлањивање реченице и синтагма (с. 68—83), (3) Саоднос конструктивно-синтаксичке и комуникативно-синтаксичке организације просте реченице (с. 83—106), (4) Актуелно рашчлањивање реченице и синтаксичка семантика (с. 106—119), (5) Појам вишеслојности (вишестепености) актуелног рашчлањивања. Актуелно рашчлањивање сложене реченице (с. 119—133) и (6) Комуникативно-синтаксичка организација текста (с. 133—154); Закључак (с. 154—155); Библиографија (с. 156—170).

Назначујући и образлажући у предговору и уводу монографије полазне теоријске поставке свога погледа на комуникативне аспекте језика, О. А. Крилова истиче да теорија актуелног рашчлањивања реченице чини језгро комуникативне синтаксе, као дијела граматике чији се циљ састоји у опису такве реченичне организације која реченицама допушта да реализују одређени комуникативни циљ адресанта. С обзиром на централну позицију коју актуелно рашчлањивање (у даљем тексту АР) заузима, оно, као једна од језичких универзалија, представља кључ за рјешавање многих теоријских и практичних задатака у опису језичке дјелатности (утврђују се правила реда ријечи; законитости грађења одређене стилске обојености текста постају схватљиви; долази се

до објективног основа за издвајање детерминатора у реченици; прецизирају се принципи издвајања структурних схема, апстрактних модела, по којима се граде реченице итд.), што је веома важно за теоријско-практичне аспекте превођења, за наставу не само матерњег него и страног језика, као и за савремену лексикографију, која приликом састављања рјечника захтијева интегрални опис језика (што подразумева да се лексема разматра како са семантичког, прагматичког и прозодијског тако и са комуникативног аспекта). Исто тако, АР има значајну улогу у рјешавању логичких задатака (као што је, нпр., проблем диференцијације истинитости / лажности значења исказа).

Аутор напомиње да, поред реченице (не само просте већ и сложене), и синтагма, као и надреченична цјелина (текст), у својој основи садрже комуникативно-синтаксичку оријентацију, јер је за њихову организацију битан ред ријечи (компоненти), чија правила функционисања могу да се установе само у оквиру АР.

Полазећи у свом испитивању комуникативне синтаксе и АР реченице од неоспорних резултата до којих су дошли њени претходници, али и оцјењујући при том да је остало много нерјешених питања у наведеној области, ауторка у уводу монографије најављује да дати аспект описа језика жели дубље сагледати и представити у потпунијој и систематичнијој форми, односно у складу са концепцијом АР коју су разрадили и коју у својим истраживањима примјењују она и њени ученици (С. А. Хавроњина, С. П. Олејњик, Ј. А. Красина, А. П. Јевсјуков, Н. И. Нагајцева, Т. Ф. Матвејева, А. Б. Кравчик и др.).

У првој глави, која је посвећена суштини комуникативно-синтаксичке организације реченице, обрађена су, прије свега, питања опште теоријске нарави: организација реченице по нивоима (конструктивно-синтаксички или статички, комуникативно-синтаксички или динамички те семантичко-синтаксички ниво), опште схватање о „тема-рематској” бинарности АР реченице и јединице комуникативно-синтаксичке структуре реченице (смисао АР са становишта теорије информације, повезаност АР са категоријом одређености/неодређености, терминолошко осмишљавање и дефинисање појма 'рашчлањивање', облигаторна улога комуникативног циља адресанта наспрам факултативне улоге адресанта у формирању АР), принцип градуелности комуникативног динамизма (разматрање теорије градуелног АР као приступа комплементарног бинарном АР), нерашчлањене реченице-искази са нултом темом (нпр. *Мороз и солнце!*) и непотпуне реченице са имплицитном (изостављеном) темом (нпр. [*Я спросил у француза, который ехал на постоянное жительство в Англию: считается ли он эмигрантом? Оказывается, нет.*] **Не считается.**), саоднос појмова тема/рема — дато/ново — познато/непознато (гдје се приликом диференцијације датих појмова даје предност контекстуално-језичком приступу у односу на логичко-асоцијативни приступ), механизми формирања реченице-исказа (разликовање принципа „од теме ка реми” и „од датог ка новоме” као начин помоћу којег је могуће утврдити не само механизам формирања реченице-исказа већ и механизам стварања стилског ефекта), корелација АР реченице и категорије предикативности (категорије објективне модалности, синтаксичког времена и афирмативне/негативне модалности као средства изражавања предикативног значења у реченицама с граматикализованом/неграматикализованом темом и ремом), начини изражавања теме и реме у простим (изјавним и упитним) реченицама, средства изражавања АР (ред ријечи, интонација, лексичко-морфолошка средства), предности посматрања АР као појаве не само говора него и језика, критичко-аналитички преглед претходних учења о АР реченице. Овдје треба истаћи да О. А. Крилова, за разлику од низа других, савремених лингвиста (Т. М. Николајеве, О. А. Лаптеве, Ј. А. Реферовске, Г. А. Золотове и др.), инсистира на схватању АР као појави која припада не само говору већ и језику, јер се, с обзиром на основни комуникативни задатак који се реализује помоћу реченица грађених по одређеном граматичком моделу, увијек може уочити постојање типичних комуникативних структура, односно схема или модела АР. Такво схватање она поткрепљује и тиме што је АР непосредно повезано са предикативношћу, која реченицу формира као говорну и језичку јединицу.

Аутор у другој глави, посвећеној разматрању комуникативне улоге синтагме у АР реченице, разматра следећа питања: појам неактуализоване синтагме (гдје се наглашава мјесто и улога синтагме у комуникативно-синтаксичкој организацији реченице, с обзиром на то да се функција неактуализоване синтагме подудара са функцијом

њеног главног дијела, што значи да и синтагма, као и њен главни дио, заузима исту синтаксичку позицију, односно изражава исто значење), редослијед компоненти и интонационо обликовање неактуелизованих синтагми (улога реда ријечи /препозитивност зависног дијела код конгруенције и његова постпозитивност код рекције, препозитивност и постпозитивност зависног дијела код прикључења/ и интонације /акцентуална маркираност зависног дијела и немаркираност главног дијела/ као обавезних средстава синтаксичке везе на нивоу синтагме), актуелизација синтагме под утицајем комуникативне усмјерености (циља) адресанта (нарушавање реда ријечи у синтагми у оквиру реченице с обзиром на комуникативни задатак /АР/ реченице може довести до актуелизације синтагме, што подразумева тема-рематско раздвајање њеног главног и зависног дијела, односно престанак њеног функционисања као јединствене цјелине), утицај АР и реда ријечи (као средства његовог изражавања) на конструктивне синтаксичке везе ријечи у реченици, разликовање неактуелизованих синтагми (чије компоненте, као потпуно сачувана јединствена цјелина, функционишу или у оквиру теме, или у оквиру реме, нпр.: *Вызвал весь этот переполох // Комаров; Художник // окончил портрет к Новому году*) и актуелизованих синтагми (чије раздвојене компоненте — услед нарушеног редослиједа — функционишу истовремено као саставни дијелови и теме и реме, нпр. *Портрет он // еще не окончил*) те синтагми са инверзивним редом ријечи (које као номинативне јединице чувају своју цјеловитост, без обзира на измијењени објективни редослијед њихових компоненти, што се може илустровати сљедећом реченицом, у којој синтагма *прыгать через костер* има нарушен ред ријечи, чиме се постиже и посебан стилски ефекат: *Стали / девушки / через костер прыгать и Снегурочку зовут...*), синтагме са независном синтаксичком везом са аспекта комуникативно-синтаксичке организације реченице. Треба додати да О. А. Крилова прилази проучавању синтагме са другачијег становишта од већине синтаксичара који се, у принципу, могу сврстати у двије специфичне групе када је ријеч о дефинисању, типологији и функцијама синтагме: (а) они који синтагму издвајају као самосталну синтаксичку јединицу и (б) они који сматрају да синтагма постоји изван реченице и прије ње, те да она функционише само као материјал за грађење реченице. Она својим приступом и аргументима превлађује дати јаз међу двијема наведеним концепцијама, тако што при рјешавању ових спорних питања у теорији синтагме узима у обзир мјесто и улогу синтагме у комуникативно-синтаксичкој организацији реченице.

Трећа глава посвећена је саодносу конструктивно-синтаксичке и комуникативно-синтаксичке организације просте реченице, гдје је подробно размотрена улога АР у семантичко-структурној организацији реченице, детерминативни чланови (детерминатори) реченице (чија самостална улога /тј. изван структуре глаголско-именске синтагме/ у комуникативно-синтаксичкој организацији реченице служи као критеријум за њихово разграничење од прикључених /допунских/ ријечи или израза /који се као зависне допуне управним ријечима увијек реализују у оквиру синтагме/, при чему се они као самостални чланови /најчешће у својству теме, која се одликује имплицитном предикативношћу/ односе на читаву реченицу), класификација слободних структурних схема просте реченице (уз њихов табеларни приказ), једночлане (које имају само рему, односно нулту тему, нпр.: *Светаает; Ночь; Жарко*) и двочлане (комуникативно рашчлањене на тему и рему <нпр.: *Помог мне // мамин брат; Встретились они // только после войны; До совхоза / в этот день / мы // так и не добрались*> и комуникативно нерашчлањене /сливене/ <нпр.: *Видно дорогу; Пора уезжать; Некому помочь; Нет времени*>) предикативне структурне схеме и комуникативно-синтаксичка организација реченица грађених према тим схемама.

Разматрајући (у четвртој глави) основне карактеристике синтаксичко-семантичких испунивања О. А. Крилова истиче да је за потпунији опис реченичних значења неопходно узимати у обзир повезаност синтаксичке семантике с комуникативно-синтаксичком организацијом реченице, односно са њеним АР, што илуструје примјерима употребе адвербијала с просторним значењем и могућностима њихове спојивости с различитим глаголима, гдје дати адвербијали у одређеним комуникативним условима могу да функционишу као детерминатори (локализатори у ширем смислу који заузимају тематску позицију, нпр. *Здесь знают немецкий язык*), или, пак, као глаголске допуне (локализатори у ужем смислу који заузимају рематску позицију, нпр. *[Пока будем*

ехать, прислушайся к голосу масс:] в транспорте все всё знают). Да би поткрепила наведену повезаност ауторка у свом истраживању полази од концепције Н. Д. Арутјунове о четири основна логичко-синтаксичка типа реченица (класификационе /предложения характеристики/, егзистенцијалне /бытийные предложения/, номинативне /предложения именования/, идентификационе /предложения тождества, или идентификации/), којима прибјаја и пети (синкретички) тип, који обједињује егзистенцијалну и идентификациону семантику. У даљој анализи ауторка показује да је промјена комуникативне перспективе у појединим (под)типовима наведених реченица могућа и без нарушавања синтаксичке семантике реченице (јер у датом случају долази само до актуелизације неких од семантичко-синтаксичких компоненти реченице), као и да промјена синтаксичке семантике реченица може да буде повезана са промјеном њихове комуникативно-синтаксичке организације. Овом семантичко-типолошком опису синтаксичке семантике реченица О. А. Крилова додаје (као важну допуну) и функционално-семантички, јер он омогућује утврђивање принципијелних разлика између компоненти АР, које се састоје у томе да је основна функције теме — изражавање логичког субјекта и локализације, а функција реме — изражавање елементарне пропозиције, што је посебно значајно у случајевима инкомпатибилности морфолошко-синтаксичких и семантичких функција реченичних компоненти, када одређивање њихове семантичке функције у свакој конкретној реченици (исказу) зависи првенствено од њихове комуникативне улоге, тј. од позиције у саставу тематског или рематског дијела дате реченице.

Пета глава монографије посвећена је комуникативно-синтаксичком аспекту сложених (зависносложених са рашчлањеном и нерашчлањеном структуром, независносложених те сложених са усложњеном /комбинованом зависно-независном/ структуром) и простих усложњених (апозитивних) реченица, односно специфичном АР које укључује више нивоа или ступњева (фаза, етапа). Међутим, без обзира на ту ступњевитост (када сложена или усложњена реченица-исказ садржи више сукцесивно распоређених тема, односно рема), АР увијек чува бинарни карактер, јер у свакој новој фази АР рема постаје тема за следећу рему, што је, како истиче аутор, у суштини изоморфно комуникативно-синтаксичкој организацији простих реченица (гдје се бинарност АР подразумева).

У последњој (шестој) глави, у којој је размотрена комуникативно-синтаксичка организација надреченичне цјелине (гдје је показано да је такава организација врло тијесно повезана са стилским особеностима текста, чија се специфичност основних компоненти АР огледа, поред осталог, и у употреби посебних термина — *хийершема* и *хийеррема*), аутор је обрадио опште комуникативне задатке текста, комуникативну (текстуалну) компресију као средство повећања експресивности текста, АР изолованих реченица-исказа и његову узајамну повезаност са комуникативно-синтаксичком организацијом моноструктурних и полиструктурних текстова, полиструктурне текстове са односима зависности, неутрализације, супротности, хијазма и дуалности, улогу реда ријечи у организацији текста у књижевно-умјетничком стилу и разговорном језику, научни и официјелно-пословни стил у поређењу са аспекта АР.

У закључку аутор у општим цртама истиче значај основне улоге АР и његових средстава изражавања — реда ријечи и интонације, запажајући при том да је оно (као комуникативно-синтаксичка организација синтаксичких јединица /реченице и текста/ која чини нераскидиво јединство са њиховом конструктивно-синтаксичком и семантичко-синтаксичком организацијом) чврсто везано за дубинску структуру реченице.

На крају монографије дата је и обимнија релевантна литература, у првом реду из области комуникативно-синтаксичких, семантичко-синтаксичких и функционално-семантичких истраживања, која додатно обогаћује исцрпно проведену анализу помно одабраног конкретног језичког материјала, чији су резултати у књизи која је пред нама презентовани на веома систематичан, језгровит и оригиналан начин.

Овакав свеобухватан приступ (анализа комуникативне улоге свих синтаксичких јединица) омогућио је аутору да уочи и знатан број латентних, прикривених значења, да дође до валидних рјешења читавог низа синтаксичких и стилистичких проблема. О. А. Крилова је у својој монографији успјела да проведе темељито испитивање комуникативног аспекта синтаксе, досљедно праћено критичко-аналитичким преиспитивањем и објективним сагледавањем претходно постигнутих резултата, посебно када је

ријеч о неријешеним питањима у овој области, увијек поткрепљујући властите ставове подробном анализом и одговарајућом егземплификацијом, као и ваљаном научном аргументацијом и логички заснованим објашњењима и консеквентним закључцима. Све то указује на то да се представљено испитивање комуникативног аспекта синтаксичких јединица одликује високом научном вриједношћу и емпиријском утемељеношћу, што значајно доприноси не само кохерентности и заокружености овдје обрађене теорије АР већ и њеним интерпретацијским и експланаторним могућностима у проучавању језика.

Додајмо на крају да књига *Комуникативна синтакса руског језика*, гдје је проф. др О. А. Крилова успјешно и на врло репрезентативан начин изложила једно од својих најзначајнијих научно-истраживачких достигнућа, садржи богат илустративни материјал сведен на оптималну мјеру уз досљедно образложене пропратне коментаре, као и студиозна теоријско-методолошка разматрања АР са предложеним оригиналним одговорима на поједина питања која су више пута постављана у новијој лингвистици XX вијека, што све у свему представља важан корак напријед у проучавању комуникативно-синтаксичког аспекта реченице и других синтаксичких јединица.

Свесрдно препоручујући књигу најширем кругу филолога, па и другој, у првом реду хуманистички оријентисаној, читалачкој публици, са задовољством оцјењујемо да ће добијени резултати бити од вишеструке користи за укупну науку о језику, посебно за њену практичну страну, прије свега у настави језичких дисциплина (како формалне /традиционалне/, семантичке и комуникативне синтаксе тако и семантике, стилистике, прагматике, реторике, функционалне и контрастивне граматике руског и других словенских језика), лексикографији, преводилаштву и новинарству, те да ће, поред свега наведеног, служити и као незаобилазна полазна теоријско-методолошка основа у даљњим испитивањима дате лингвистичке области.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АДАМЕЦ, Пшемисл. *Порядок слов в современном русском языке* / Rozprawy Československé akademie věd, ročník 76, sešit 15. Praha: Academia, 1966.
- ВСЕВОЛОДОВА, М. В. *Теория функционально-коммуникативного синтаксиса: Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка: Учебник*. Москва: Изд-во МГУ, 2000.
- ЗОЛотова, Г. А. *Комуникативные аспекты русского синтаксиса*. Москва: Наука, 1982 (изд. 6-е. Москва: КомКнига, 2010).
- ЗОЛотова, Г. А. и Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова. *Комуникативная грамматика русского языка* / Под общ. ред. Г. А. Золотовой. Москва: Изд-во МГУ, 1998 (изд. 2-е. Москва: Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН, 2004).
- ИВИЧ, М. „Некоторые проблемы словоупорядка в дополнительном придаточном предложении.” *Грамматическое описание славянских языков: Концепции и методы*. Сб. ст. / Отв. ред. Н. Ю. Шведова. Москва: Наука (= Институт русского языка АН СССР), 1974: 228—234.
- ИВИЧ, Милка. „Проблем перспективизације у синтакси.” *Јужнословенски филолог* књ. XXXII (1976): 29—46.
- КОВТУНОВА, И. И. *Современный русский язык: Порядок слов и актуальное членение предложения (Учебное пособие для вузов)*. Москва: Просвещение, 1976 (изд. 2-е. Москва: Едиториал УРСС, 2002).
- КРЫЛОВА, О. А. и С. А. Хавронина. *Порядок слов в русском языке*. Москва: Русский язык, 1976 (изд. 2-е. 1984; изд. 3-е. 1986).
- ПАДУЧЕВА, Е. В. *Высказывание и его соотносительность с действительностью (референциальные аспекты семантики местоимений)*. Москва: Наука, 1985 (изд. 6-е, испр. Москва: Изд-во ЛКИ, 2010).
- ПИПЕР, Предраг и Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременог српског језика: једноставна реченица* / У ред. акад. М. Ивић. Београд: Институт за српски језик САНУ : Београдска књига; Нови Сад: Матица српска, 2005.

- Поповић, Љубомир. *Ред речи у реченици*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије (= Библиотека Књижевност и језик; књ. 2, 1997 (2. изд. 2004).
- РАСПОПОВ, И. П. *Актуалное членение предложения (на материале простого повествования преимущественно в монологической речи)*. Уфа: Изд-во Башк. ун-та, 1961.
- РЕФЕРОВСКАЯ, Е. А. *Коммуникативная структура текста в лексико-грамматическом аспекте*. Ленинград: Наука, 1989 (<http://www.bookler.ru/bookbuy/15/319871.shtml> изд. 2-е. Москва: Изд-во ЛКИ, 2007).
- IVIĆ, Milka. *Red reči u rečenici: Lingvistički ogledi, četiri*. Beograd: Biblioteka XX vek : Čigoja štampa : Knjižara Krug (= Biblioteka XX vek, 130), 2002.
- МATHESIUŠ, Vilém. „O tak zvaném aktuálním členění větém.” *Čeština a obecný jazykozpyt / Soubor statí. (Czech Language and General Linguistics. Selected Papers)*. Praha: Melantrich, 1947: 234—242.
- PIPER, Predrag. *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek : Čigoja štampa (= Biblioteka XX vek, 91), 1997 (2. изд. 2001).
- TOŠOVIĆ, Branko. *Korelaciona sintaksa: projekcional*. Graz: Institut für Slavistik der. Karl-Franzens-Universität Graz, 2001.

Дојчил Војводић

UDC 811.16+821.16(049.32)

Богољуб Станковић. *Славистиџка. Русистиџка. Србистиџка*. — Београд: Чигоја штампа, 2010. — 274 стр.

Нова књига проф. др Богољуба Станковића: *Славистиџка. Русистиџка. Србистиџка*, у издању Чигоја штампе, Београд, представља још једно значајно дело овог аутора у области српске славистике, русистике и србистике.

То дело настало је као резултат научног ангажовања аутора крајем 20. и током прве деценије 21. века. Књигу чине ауторови реферати саопштени на бројним научним скуповима и симпозијумима у земљи и иностранству. Сам наслов књиге говори о идеји аутора да својим делом и деловањем допринесе отклањању последица дуго потискиване идеје о словенској узајамности, неизбежном прожимању словенских језика и култура. Аутор полази од чињенице да славистика као наука представља дисциплину која третира целовитост словенског бића, како у општекултурном, тако и историјском контексту. У свом уводу књизи аутор подвуча да ова књига, као и будућност славистике, „припада славистичком подмлатку и њему је посвећена” (7). Три речи које чине наслов књиге: *Славистиџка. Русистиџка. Србистиџка*, најављују и њен садржај. Прва се односи се на словенство као целину, друга и трећа — на два посебна словенска народа. У тако замишљеном и међусобно чврсто повезаном низу (и графички), наслов сугерише целовитост славистике као научне дисциплине.

У складу с насловом обрађују се и садржаји, који су груписани у пет међусобно повезаних тематских кругова. *Први*, најобимнији, садржи девет текстова који третирају општесловенска и општеславистичка питања, односно словенску узајамност и питања функционисања словенских језика и култура на подручјима интегрисане Европе, питање о положају славистике и њеној улози у будућности, као и питања која се тичу изучавања и наставе словенских језика у ширем европском простору. У том поглављу пред читаоцем је колико ретроспектива историје развоја славистике као науке толико и ауторова визија и пројекција славистичке будућности. Зато бисмо овде желели да издвојимо три веома садржајна и интересантна текста: „Два века славистичког истраживања на грађењу и очувању словенске узајамности”, „Славистика данас и сутра” и „О изучавању словенских језика у инословенској средини”. Први текст језгровито разматра двовековни период развоја словенске узајамности, од Првог српског устанка до данас, и настајање славистике као научне дисциплине у веома сложеним и бурним друштвено-историјским околностима, при чему су најзначајнију улогу одиграли Јозеф Добровски, Јернеј Копитар, Вук Караџић, Јан Колар и Људевит Штур, затим Алексан-

дар Белић, Виктор В. Виноградов, Радован Лалић и многи други истакнути савремени слависти. Током два века, све до данас, бројни угледни слависти бранили су идеју словенске узајамности и учвршћивања међусловенских веза, улажући заједничке напоре за очување националних језика, култура и традиције, у чему су веома значајну улогу имали и српски слависти.

Други рад тог круга полази од актуелних геополитичких услова и стања славистике у њима. Реч је, у првом реду, о изучавању словенских језика и култура у постојећим европским условима, у словенским земљама, посебно у Србији, али и шире у свету. Аутор даље разматра перспективе славистике у најближој будућности, при чему указује на потребу за активнијим односом и деловањем слависта у савременом друштвено-историјском контексту.

Трећи рад посвећен је најактуелнијим питањима изучавања и учења словенских језика у инословенској средини. Истиче се потреба за добро организованим научно-стручним и дидактичко-методичким усавршавањем слависта и стручњака за поједине словенске језике и књижевности, као и потреба за популарисањем словенских језика, књижевности и култура. Даље се скреће пажња на положај руског као светског и инословенског језика у образовном систему Србије.

Други шемајски круж, сачињен од шест радова, обухвата тематику о Славистичком друштву Србије, историји његовог настајања и вишедеценијском развоју, те о његовом месту и улози у развоју, пре свега, српске славистике. Славистичко друштво је дало велик допринос процесу организације научно-стручног живота и укупне активности српских слависта у изучавању словенских језика и култура, као и ширењу и популаризацији словенских језика и култура као страних и инословенских у српској средини. У чланку „Руска дијаспора и Славистичко друштво Србије” аутор истиче историјску чињеницу о несумњивом доприносу појединих представника руске дијаспоре укупном развоју и унапређењу српско-руских културних веза, како између два светска рата тако и након Другог светског рата, све до данас. Такви су истакнути русисти Петар Митропан, Кирил Тарановски, Наталија Радошевић, Александар Музалевски, Кирил Свинарски, Валентина Романова-Девих.

Трећи шемајски круж, са четири рада, окупља прилоге о русистичкој проблематици, с посебним акцентом на положај руског језика у Србији у новим друштвеним и геополитичким условима. Наглашава се блиска генетска сродност руског и српског језика, али и вишевековно заједничко културно и историјско наслеђе, што треба да представља снажан мотивациони фактор у учењу и усвајању руског језика и културе у српској социокултурној средини. Таква позиција и међусобан однос ових двају језика и култура захтева и посебан методолошки приступ, како научним истраживањима тако и развоју и обликовању савремене методике наставе руског језика као инословенског.

У оквиру *четвртог шемајског кружа*, који такође садржи четири текста, посебна пажња посвећена је питањима изучавања српског језика као инословенског у другим словенским срединама. У раду „О принципима у организацији и методици изучавања српског језика као инословенског и страног” срећемо низ нових идеја које се односе на организацију и методику наставе српског језика као инословенског, при чему се предлаже више општих принципа битних за његово изучавање, међу којима су: принцип научности, принцип дидактичке компресије и минимизације језика, принцип продуктивности и рецептивности, принцип функционалности. Поред осталог, у овом поглављу књиге аутор јасно доказује да постоји читав низ заједничких проблема наставе словенских језика као инословенских, свакако, с одређеним сопственим специфичностима за сваки поједини језик и културу. На тај начин се и „демонстрира славистичка целовитост у посебности”. Веома је интересантна иницијатива, али и у много чему научно фундирана аргументација аутора о потреби успостављања двојезичја, у оквиру којег би један од словенских језика био српски језик. Томе је посвећен и један текст о двојезичној лексикографији и о академику Павлу Ивићу.

Последњи, *пети шемајски круж* књиге садржи осам текстова који су у непосредној вези с предходним кругом. Ту су радови посвећени истакнутим српским славистима: Александру Белићу, Радовану Лалићу, Ђорђу Живановићу, Драгутину Мирковићу,

Сави Пенчићу, Витомиру Вулетићу и Богдану Терзићу, који су оставили дубок траг како у српској славистици тако и у славистици уопште.

Књига се завршава „Поговором” из пера Петра Буњака, који надахнутим и лапидарним стилем говори о аутору, његовим прегнућима и надахнућима, о значају ове књиге и њеном доприносу „нашој струци, али и нашој укупној културној средини као *arg poetica* једнога славистичког летописца-подвижника” (271).

Аутор књиге *Славистика. Русистика. Србистика* показао је поуздано познавање вишедеценијског развоја славистике, а уз то и русистике и србистике, инвентивност, дух оптимизма и вере у светлију будућност славистичке науке не само у националним оквирима него и у европском контексту. Књига Богољуба Станковића је још један релевантан допринос изучавању словенских језика и култура, као и учењу словенских језика у инословенској средини, пре свега, у Србији, што ће употпунити наша сазнања, а посебно напоре младих генерација слависта у сагледавању, вредновању и очувању од заборава богате славистичке и културне баштине, историје и међусловенских културних веза.

Вучина Раичевић

UDC 371.3::811.161.1(497.11)(049.32)

Дара Дамљановић, Ксенија Кончаревић. *Настава и методика наставе руског језика у Србији у XIX и XX веку: прилози за историју*. — Београд: Славистичко друштво Србије : Чигоја штампа. — 310 стр.

Иако историја српске славистике још није истражена ни исцрпно и систематски, ни у форми прегледа, током последње деценије прошлог века и прве деценије новог века увећавао се број истраживања која су за предмет имала поједине предметне области у оквиру историје српске славистике. Најновији крупнији прилог томе дале су Дара Дамљановић и Ксенија Кончаревић књигом која је предмет овог приказа.

Монографија *Настава и методика наставе руског језика у Србији у XIX и XX веку: прилози за историју* Даре Дамљановић и Ксеније Кончаревић, врхунских стручњака за наставу и методiku наставе руског језика, има 310 страница, а настала је у оквиру пројекта Кодови руске културе, чији је руководиоца Корнелија Ичин.

Монографија је подељена на три уже целине. Прва целина, која је насловљена *Руски језик у школи Србије*, а има за предмет историју институција у појединим њиховим аспектима, обухвата главе: „Из историјата наставе руског језика у духовним школама Српске православне цркве”; „Отварање Катедре за руски језик и литературу на Великој школи у Београду”; „О једном мало познатом детаљу из историје београдске русистичке катедре”.

У другом делу, насловљеном *Сивараоци и дела*, у којем преовлађује персонални приступ историји српске културе, науке и универзитетске наставе, у средишту пажње су личности од посебног значаја за предмет монографије, њихова научна дела као и њихов педагошки рад. Тај део обухвата главе: „Место Алимпија Васиљевића у заснивању српске русистике”; „Допринос митрополита Инокентија Павловића српској русистичкој лингводидактици”; „Лингводидактичко наслеђе Јеврема Илића”; „Непознати документи о универзитетској делатности Радована Кошутића”; „Пред делом С. М. Кулбакина”; „Заборављени прегалац међуратне славистике: др Димитрије Ђуровић”; „Улога Наталије Радошевић и Петра Митропана у конституисању модерне русистичке лингводидактике у српској средини”; „Уџбеничко наслеђе Петра Митропана”; „Методички погледи професора Радована Лалића”; „Лингводидактичко наслеђе проф. др Вере Николић”; „Проф. др Мила Стојнић као методичар и педагог”.

Трећи део монографије има наслов *Пућеви русистичке лингводидактике* и изразито је дијахронијски конципиран. Он садржи главе: „Развој методике наставе руског језика у Србији у периоду до 1914. године”; „Српска русистика у часописима 'Наставник' и 'Просветни гласник' 1880—1914”; „Осврт на српску русистичку лингводидактику између два светска рата”; „Рецепција дела Радована Кошутића у послератној русистичкој лингводидактици”; „Правци развоја послератне методике наставе руског јези-

ка у српској (српскохрватској) говорној средини”; „Теорија уџбеника руског језика и русистичка уџбеничка продукција у Србији и Југославији: традиција и перспективе”; „Представе о Русији у српским уџбеницима руског језика: смена идеолошких концепата”; „На путу ка руско-српској билингвометодици: конфронтациона лингводидактичка истраживања у српској русистици”; „Српска русистичка лингводидактика на размеђу векова”.

Научна употребљивост те монографије је утолико већа што је она опремљена индексом имена.

У српској лингвистици и лингводидактици не само страних језика него ни српског језика још није написана монографија са сличним предметом, па је значај монографије *Настава и методика наставе руског језика у Србији у XIX и XX веку: прилози за историју* утолико већи, тим пре што, како аутори умесно истичу, настава руског језика у српским школама представља једну од најизразитијих манифестација руско-српских културних додира и веза. Чињеница да је руски језик као језик наставног процеса и уџбеника присутан у српској школи више од 280 година, а да као наставни предмет у српској школи постоји 160 година, чему готово да нема паралеле не само у словенским него ни у европским оквирима, а што је у монографији Даре Дамљановић и Ксеније Кончаревић подробно описано и убедљиво објашњено, даје њиховој књизи посебну научну тежину која превазилази границе историје русистичке лингводидактике код Срба.

У монографији се чињенично доказује да настава руског језика није била само плод одређених духовних и културних веза између српских земаља и Русије, него и делотворни чинилац њиховог сталног унапређивања, јер се преко делатности просветних установа у којима се руски језик изучавао ширио утицај руске књижевности, уметности, културе, теолошких, философских и социјалних идеја, а то је стварало благотворну основу за развој таквог дијалога међу двама народима и њиховим културама у којој су обе стране и давале и примале.

У монографији *Настава и методика наставе руског језика у Србији у XIX и XX веку: прилози за историју* такође се показује како се упоредо са самом наставом развијала и методика наставе руског језика — прво у области теорије и израде уџбеника и приручника за ту наставу, а затим и у другим областима русистичке лингводидактике.

Посебно место у монографији имају главе у којима се са више релевантних аспеката и из више углова анализира историја русистичке лингводидактике код Срба, односно историја наставе руског језика у српској говорној и социокултурној средини посматране у њеној укупности, али и на нивоу свих битних делова, на свим нивоима и у свим образовним профилима.

Посебно је важна чињеница да је истраживање чврсто засновано на проучавању разноврсне архивске и документационе грађе, богатог уџбеничког корпуса те научне баштине представљене објављеним монографијама, оригиналним и прегледним студијама и расправама те њиховим аналитичко-систематским разматрањем.

Научни значај дате монографије је вишеструк, а огледа се поред осталог и у чињеници да истраживање Даре Дамљановић и Ксеније Кончаревић омогућује да се реконструишу струјања и оријентације у српској методици наставе руског језика посматраној у њеном односу према другим лингводидактичким подручјима (методике наставе других школских језика), филолошким наукама, пре свега у славистичком домену, али и културној, историјској и политичкој реалности у којима се та мисао развијала током XIX и XX stoleћа.

Њен значај је и у чињеници да ће она свакако подстаћи интересовање за даље проучавање историјата наставе, значајних личности и токова русистичке лингводидактике, али и свеукупне славистичке мисли у Србији и српским земљама у словенском и европском контексту.

Монографија *Настава и методика наставе руског језика у Србији у XIX и XX веку: прилози за историју* представља несумњив и значајан допринос историји српске лингводидактике, русистике и славистике, јер садржи низ нових чињеница и тумачења о настави и методици наставе руског језика у Србији у XIX и XX веку, без којих би укупна научна сазнања о тој проблематици била знатно скромнија, било да је реч о утврђивању релевантних датума из културне историје (нпр. почеци институционализо-

ване наставе руског језика у Србији), било да је реч о доприносу појединих личности (нпр. Алимпије Васиљевић, Јеврем Илић, Степан Кулбакин и др.). Богата фактографија, смисао истраживача да се уоче, издвоје и објасне најрелевантније међу проучаваним чињеницама, као и везе међу њима, смисао да се испитиване појаве посматрају у склопу развоја српске науке и културе у XIX и XX веку — главне су одлике те вредне књиге.

У монографији *Настава и методика наставе руског језика у Србији у XIX и XX веку: прилози за историју* Д. Дамљановић и К. Кончаревић дале су широку слику проблематике наставе и методике наставе руског језика у Србији у XIX и XX веку, у којој су издвојиле више личности, појава, догађаја и развојних линија, као и веза међу њима, и томе посветиле посебну пажњу. Истраживање се одликује чврстом емпиријском заснованошћу, највећим делом на новој грађи, као и смислом за каузално и системско повезивање чињеница и њихову убедљиву интерпретацију у светлу сагледавања њиховог места у ширем контексту историје српске науке и културе у XIX и XX веку.

Предраг Пийер

UDC 811.162.4'373.611:811.163.41'373.611(049.32)

Anna Marićová. *Slovesné predpony v slovenčine a srbčine*. — Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, 2008. — 137 str.

Монографија Ане Марић представља покушај анализе префиксалних система српског и словачког језика из синхронијске перспективе, с циљем да се утврде разлике и сличности у структурама оба језика, тј. да се прикаже унутрашња организација у једном језику, те начин и мера преклапања са организацијом елемената у другом. Ова књига је незнатно проширена и актуализована верзија ауторкине докторске дисертације, одбрањене 2002. године на Филозофском факултету у Новом Саду. Издата је као осма свеска у едицији „Научне свеске“ (*Vedecké zošity*), тематски посвећеној различитим аспектима односа словачког и српског језика, а у ширем контексту и позицији којој је словачка култура изградила у савременом војвођанском друштву.

Ана Марић се у свом раду концентрише на квантитативну и квалитативну анализу само једног дела префиксалних система — глаголских префикса, образлажући овакав приступ одликом глаголских префикса да „спајањем са глаголима стичу и мењају своју семантику, а уједно утичу на семантичку промену основног глагола“ (стр. 120). При том, она полази од претпоставке да би се истраживање, уколико би у анализу ушли сви префикси, односило на проблематику творбе речи генерално узев. Сама при том оставља простор за даља истраживања, будући да је свесна чињенице да је њена монографија само корак ка свеобухватнијој обради проблема. Упозоравајући на чињеницу да недостаје систематски лексикографски, али и семантички опис префиксалних система у оба контрастирана језика, ауторка у своје истраживање укључује искуство не само словачких и српских већ и чешких и хрватских лингвиста, јер сматра да су ови језици (српски — хрватски, словачки — чешки) веома блиски те да је развој науке о језику у овим срединама текао истим смером.

Док прве две главе књиге садрже опис основних теоријско-методолошких смерница истраживања, треће поглавље доноси поглед на префиксе као на извор грађења речи. А. Марић у овом сегменту такође покушава да прикаже место које творба речи заузима у српској/хрватској и словачкој/чешкој језикословној традицији. Она дефинише творбену структуру као основни појам творбе речи, одређује место изведених и сложених речи у оквиру творбе речи, концентришући се на вербалну префиксацију и утицај префикса на промену глаголског вида.

Четврти део монографије посвећен је структурним одликама категорије глаголске радње, која се реализује у простору (локализација), времену (темпоралност) и начину (модалност), као и односу између префикса и предлога. У овом сегменту износи се приказ формално идентичних предлога и префикса у оба језика, за које је маркирана и основна сема локализација радње — одређеност места вршења радње.

У петом поглављу Ана Марић наводи продуктивне префиксе у словачком и српском језику, полазећи од стања у словачком и тражећи еквивалент или разлику у српском.

Шеста глава је најопсежнија (стр. 27–93) и доноси преглед појединачних значења префикса: *do-* / *до-*, *na-* / *на-*, *nad-* / *над*, *o-* (*ob-*) / *о-* (*об-*), *od-* / *од-*, *po-* / *по-*, *pod-* / *под-*, *pre-* / *пре-* (*про-*), *pri-* / *при-*, *roz-* / *раз-*, *s-* (*so-*), *z-* (*zo-*) / *c-* (*ca-*), *u-* / *у-*, *v-* (*vo-*) / *у-*, *vz-* / *уз-*, *vy-* / *из-*, *za-* / *за-*. Опис сваког префикса садржи: паралелу између предлога и префикса на формалном плану у словачком и српском језику, значења сваког префикса забележена у речницима и граматикама, набрајање појединих значења у оквиру локализације, темпоралности и модалитета, као и илустрацију примерима из књижевних дела. Читаоцу се на овом месту доследно обраћа пажња на различита значења „хомонимних” парова глагола у српском и словачком језику — проба да се опис префикса и проблеми језичке интерференције приближе ширем кругу корисника.

У област примењене лингвистике тематски такође залази седмо поглавље. Намењено је у првом реду говорницима словачког језика на територији Војводине. С обзиром на чињеницу да је за српски и словачки језик карактеристичан високи степен подударности на формалном плану и нешто нижи степен подударности на плану садржине, приметни су специфични проблеми интерферентне природе, нарочито у језичкој реализацији двојезичних словачких војвођанских говорника. Префиксални глаголи су на овом месту посматрани са становишта контактологије. Разматра се утицај који српски језик, као доминантни језик шире заједнице, има на словачки језик и наводе се одређене грешке које се у оквиру војвођанског варијетета словачког језика јављају на лексичком плану, где се оне најлакше манифестују. Ауторка каже да „обрнути случајеви нису разматрани”, што би, разуме се, било веома интересно за савремену науку о језику из перспективе истраживања комплексних односа језика и друштва.

Осма глава доноси опис динамичких тенденција у процесу творбе глагола, а посебна пажња посвећена је грађењу нових речи уз помоћ страних префикса или префиксоида. Следи закључак са сажетком анализираних проблема, индекс анализираних префиксалних глагола у словачком и српском језику, консултована и цитирана литература, као и резимеи на српском и енглеском језику и белешка о аутору. На самом крају монографије, налази се табеларни приказ појединих префикса у свим њиховим значењима, затим табеле са приказаним значењима префиксалних глагола у три семе: локализација, темпоралност и модалитет.

На неколико места у раду изражава се намера А. Марић да дело буде посматрано првенствено као практични приручник који ће служити што већем броју особа. Поставља се питање у коликој је мери тај циљ остварен. Иако њено истраживање представља контрастивну анализу проблема префиксалних система два савремена књижевна језика — српског и словачког, читањем се ипак стиче утисак да се читав проблем посматра готово искључиво из перспективе говорника словачког језика у Војводини. То је, с једне стране, сасвим разумљиво, када се имају у виду актуелне потребе језичке културе ове етничке заједнице, као и сама ауторкина позиција у процесу корпусног планирања. Међутим, чак и кад би се прихватило ограничење на словачку заједницу у Војводини, јавља се проблем недовољног сагласја практичног и теоријског дела монографије. Наиме, материјал изнет у раду обиман је и користан (нарочито онај у шестом и седмом поглављу), али начин усклађивања тих сегмената књиге са осталим, омогућава увид у проблематику само особама са одређеним лингвистичким предзнањем, отежавајући га, на другој страни, лаицима (којих у оквиру поменуте заједнице има много више). То у великој мери доводи у питање жељену практичност публикације. Упркос овој чињеници, студија Ане Марић ће несумњиво наћи своју примену у раду методичара и аутора уџбеника словачког језика у Војводини, као извор информација о актуелној језичкој ситуацији.

Још једна мањкавост монографије проистиче из начина представљања избора теоријско-методолошког оквира. Прво, ауторка описује могуће лингвистичке приступе проблематици, нажалост, само парцијално. Неки од њих приказани су оскудно (трансформационо-генеративни), неки уопште нису. То се у првом реду односи на недостатак обраде најновијих достигнућа на пољу когнитивнолингвистичких истраживања

(споменимо радове из српске лингвистичке средине Душке Кликовац,¹ Катарине Расулић² и др., који су се појавили пре издавања монографије). Сем тога, Ана Марић се одлучује за контрастивну анализу у оквиру структуралистичког приступа, мада се читалац са постулатима које она следи у потпуности упознаје тек касније, приликом представљања појединачних значења префикса у шестом и седмом поглављу, а експлицитно тек у српском/енглеском резимеу.

Бољем разумевању проблематике не доприносе ни одређене стилистичке неуједначености: смањена реченична кохезија, нарочито у уводним, теоријским деловима, повремена генерализација у терминологији (нпр. изједначавање радова лингвиста са језицима о којима су писали уопштено узев — „у хрватском језику” и сл.), поједине, премда минималне, грешке приликом навођења примера (рецимо код српског глагола *прошириши*, стр. 95, пример 1.21).

Упркос изнетим недостацима, истраживање Ане Марић представља корак напред ка потпунијем контрастивном опису творбеног система обају језика и његовој примени у лингводидактичкој пракси, али на путу с још много километара пред собом.

Једно питање које наводи на размишљање израња из другог плана бављења појавом интерференције у језичкој реализацији припадника словачке заједнице у Војводини, а тиче се процеса стандардизације савременог словачког језика. Реч је о томе да је стандардни словачки језик у свакодневној језичкој пракси војвођанских Словака примаран у веома малом броју домена, док су остале комуникативне потребе задовољене средствима из српског језика, а пре свега из варијанте настале током дивергенционог контакта словачког језика са српским (ређе с осталим језицима региона). Да ли стога проблематици стања и развоја лексичког система тог варијетета словачког језика, имајући претходну чињеницу на уму, као и поменути високу формалну подударност језика, треба приступати с позиција стандардног словачког језика, или је потребнији флексибилнији приступ, у складу с моделом који предлаже Мирослав Дудок, са становишта полицентричног развоја стандарда језика у свом раду из 2002. године?³

Далибор Соколовић

UDC 811.161.1'24(049.32)

Русский язык как инославянский. Выпуск 1: Современное изучение русского языка и русской культуры в инославянском окружении. — Белград: Славистическое общество Србији, 2009. — 162 стр.

На међународном научно-образовном форуму „Први београдски сусрет словенских русиста” одржаном 14. и 15. јануара 2009. године у Београду, који је био одржан у оквиру Скупа слависта Србије, донета је одлука о покретању серије публикација под називом *Русский язык как инославянский. Современное изучение русского языка и русской культуры в инославянском окружении* прва је свеска ове серије.

Сарадња Славистичког друштва Србије и Међународног педагошког друштва за подршку руском језику, чије је седиште у Москви, резултирала је одржавањем међународног форума на коме су разматрана питања инословенских изучавања руског језика, књижевности и културе, у словенском свету. На форуму су покренута многа питања, као што су: конфронтациона истраживања руског и других словенских језика, руска култура са лингвокултуролошке тачке гледишта, методика наставе руског језика, уџбеници, приручници и речници руског језика, руски језик и билингвална настава, пита-

¹ Klikovac, Duška. *Semantika predloga. Studija iz kognitivne lingvistike*. Beograd: Filološki fakultet, 2000.

² Rasulić, Katarina. *Jezik i prostorno iskustvo. Konceptualizacija vertikalne dimenzije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet, 2004.

³ Dudok, Miroslav. *Pluricentrický vývin modernej slovenčiny*. Bratislava: Stimul, 2002.

ње усавршавања професора руског језика, улога часописа и специјалне периодике у настави и подршци руском језику, као и улога, стање и перспектива међународних и националних асоцијација русиста. У раду форума учествовали су универзитетски професори и школски наставници, како из Србије тако и из Русије, Бугарске, Црне Горе, Словеније, Словачке и Чешке, а Међународно педагошко друштво представљали су Јуриј Алексејевич Горјачов и Владимир Фјодорович Захаров. У првој свесци нове русистичке публикације, штампане на руском језику, објављено је шеснаест реферата поднетих на Форуму.

Тематски, радови овог зборника, осим уводног реферата Богољуба Станковића, могли би се поделити на четири целине: информације о стању изучавања руског језика у појединим земљама, методолошка питања наставе руског језика, анализе уџбеника руског језика и питање подршке настави руског језика у земљи боравка. Зборник завршава преглед русистичке литературе у часопису *Славистика* аутора Вукосаве Ђапе-Иветић.

У уводном реферату Б. Станковић истиче неопходност нарочитог приступа изучавању руског језика у словенској средини. Полазећи од појма „инословенски“, он указује на блискост и узајамни утицај словенских језика, који смањују језичку баријеру, са једне и општег словенског наслеђа са друге стране, и на тај начин руски и остале словенске језике чине мање страним једне другом. У вези са тим, потребна је разрада нове технологије наставе руског језика, управо као инословенског, а не као страног, и то у првом реду са тачке гледишта упоредног изучавања руског и других словенских језика. Како Б. Станковић наводи, и досадашња упоредна проучавања дала су добре резултате, али можда би у наставне сврхе било целисходније вршити ова проучавања не у смеру руски — други словенски језик, као што је то углавном пракса, него у обрнутом правцу, дакле од матерњег ка руском језику. Резултати би пре свега требало да се виде у писању нових уџбеника, граматика, двојезичних речника и приручника. Управо у оваквом начину, истиче проф. Станковић, до изражаја долази и већа могућност указивања, како на интерференцију тако и на трансфер знања и језичких навика из матерњег у руски језик. Таква методика наставе утиче на већи развој активних вербалних и ортографских комуникативних способности ученика. То, наравно, не значи да би требало у потпуности занемарити и изучавања језика у смеру од руског ка матерњем језику ученика. У реферату је дат и преглед организације наставе у осам тачака, по бинарном систему. Дакле, у свом програмском реферату Б. Станковић препоручује смер даљег развоја методике наставе руског језика у инословенској средини.

Реферат В. Ф. Захарова „Садашњост и будућност Међународног педагошког друштва за подршку руском језику“ даје пуну информацију о раду овог међународног Друштва у коме има преко 120 чланова из 35 земаља, између осталих и из Србије. Он затим истиче да Координациони савет углавном ради по дистанцијом принципу, а да се сусрети чланова одвијају најчешће у оквиру међународних скупова, у чијем организовању и учествују последњих година. Даље сазнајемо да Друштво своје напоре усмерава у три правца: на координационе послове, методичке и информативне послове. Као илустрација активности Друштва на међународном нивоу може послужити чињеница да је 2007. године у Москви, под покровитељством УНЕСКО-а, одржана међународна конференција са темом *Билингвално и етнокултурно образовање у савременој школи: методи, проблеми*. Аутор говори и о тешкоћама са којима се Друштво среће у раду, и о перспективама даљих активности, завршавајући реферат позивом на сарадњу свим члановима, као и спремношћу да у разматрање узме све иницијативе садржане у програмским начелима рада.

Чешки русиста Иво Поспишил, у раду „*Нова русистика*, руска књижевност, концепције и проблеми“, обавештава о новом међународном научном часопису чије издавање је покренуто на Универзитету у Брну. Часопис је посвећен савременим русистичким истраживањима, о чему сведочи његова концепција формулисана у десет тачака. Пажња се нарочито обраћа на ареална изучавања руског језика и књижевности, у правцу зближавања русистике са другим друштвеним наукама

Ксенија Кончаревић у реферату „О неким принципима организације когнитивних садржаја приликом усвајања руског језика у инословенској (српској) средини“ разматра, као глобални модел, неке карактеристике ових принципа, чији су услови ре-

ализације доступност релевантних знања и искуства. Аутор даље наводи три основна принципа. Први — принцип прогресивне диференцијације, по коме се у почетку презентују општи садржаји, а затим конкретнији који их објашњавају, при чему се пажња ученика скреће само на диференцијалне моменте. У узајамној вези са овим принципом стоји и принцип интеграције и уопштавања, по коме се у почетку наставног процеса наводе конкретнији садржаји, а затим се уводе уопштенији материјали. Други фундаментални принцип подразумева дискриминабилност материјала, односно систематско и експлицитно упоређивање нових садржаја са адекватним знањима из матерњег језика. Овде је важно подвући сличности и разлике и указати на специфичност новог материјала. Трећи принцип проблематизације материјала и стварања когнитивног конфликта има мотивациони ефекат за ученике, доводећи их у ситуацију да траже решења, решавају дилеме и врше провере. У случају усвајања руског језика у српској говорној средини, као и код других блискосродних језика, когнитивни конфликти нарочито су изражени код међујезичких паронима и хомонима, на које аутор реферата скреће пажњу. Важно је рећи да су ови принципи универзалног карактера и да се могу применити независно од тога који је од словенских језика матерњи језик ученика, као и од тога који је циљ обуке и узраст ученика. Очевидно је да реферат проф. Кончаревић, промишљен и проверен на личном искуству, а поткрепљен обимном литературом, представља важну и незаобилазну информацију за наставнике руског језика у инословенском свету.

Бугарски русиста Г. Н. Гочев у реферату „Лексичко значење и његови преводни еквиваленти у руско-бугарском речнику” разматра са лексикографске тачке гледишта веома занимљиво питање структуре „поеквивалентне” поделе речничке дефиниције, покренуто у братиславској лексикографској школи. По овом принципу, речничка дефиниција гради се на основу еквивалената, односно преводних значења. Применом овог принципа долази се до циља преводног речника — кориснику се саопштавају еквиваленти појединих елемената речничког фонда полазног језика, при чему се смањује велики обим речника, који настаје услед непосредног преношења смисаоне структуре из једног језика у други. Ова разматрања илустрована су примерима из руско-бугарског речника. Предност поеквивалентних речника, како закључује аутор, јесте у њиховом приближавању двосмерним речницима, у могућности фиксирања најважнијих сличности и разлика два језика, као и у томе што су поеквивалентни речници помоћ у упоредном истраживању два језика.

Александра Дерганц и Јања Урбас у реферату „Стање наставе руског језика у Словенији” информишу о настанку и развоју изучавања руског језика у Словенији. Од 1919. до данас на славистичкој катедри љубљанског универзитета предавали су знаменити професори Р. Нахтигал, А. В. Исаченко, Н. Ф. Преображенски, Ф. Рамовш, Ф. Јакопин и други. По подацима који су наведени, у периоду од последњих четрдесетак година број студената на катедри за руски језик варирао је, од рапидног смањивања и скоро потпуне незаинтересованости до благе тенденције раста у последњем периоду. По речима аутора, у Словенији се улажу напори у смислу писања нових уџбеника и приручника и сарадње са руским факултетима и школама, да се тај број повећа.

Из рефрата „Традиције и перспективе русистике на братиславском универзитету Каменски” словачког русисте Љубора Матејка, може се сазнати да је интересовање за изучавање руског језика у директној пропорцији са друштвеним збивањима. Од заинтересованости за изучавање руског језика и културе у периоду развоја идеје словенског заједништва, двадесетих година прошлог века, преко изједначавања руског са бољшевичким идејама, што је изазвало промену односа према руском (нарочито после 1968. године), до почетка активизације руских тема деведесетих година двадесетог века.

Наталија Брајковић, аутор рада „Савремена настава руског језика у црногорским основним школама” даје преглед оних основних школа у којима се учи руски језик, као и школа у којима се изучавају други страни језици, пре свега енглески. По казивању ауторке, руски језик је у школама присутнији на северу Црне Горе, а мање у јужним деловима. Упркос раду на популаризацији руског језика, како ауторка наводи, број школа у коме се овај језик изучава, ипак би могао бити већи.

Вучина Раичевић у реферату „Ученик као учесник и субјекат процеса учења руског језика и руске културе” подвлачи место ученика, његову личност, способност

памћења, разумевања и моћ концентрације у технологији наставе. У реализацији оваквог приступа нарочито место заузима дидактички принцип индивидуализације наставе. Циљ таквог типа наставе јесте развијање комуникативне способности ученика у конкретним ситуацијама.

Реферат Јелене Гинић „Рускојезички интернет у наставној пракси руског језика и руске културе” указује на то да наставник руског језика не би требало да занемари важност коришћења рускојезичког интернета у процесу наставе. Вишеструка корист је, осим у налажењу одговора на многа питања из области културе, науке, спорта и др., и упознавање ученика са савременим руским језиком.

Вукосава Ђапа-Иветић у свом реферату „Руска периодика у пракси наставе руског језика”, говорећи о важности коришћења савремених часописа и стручне периодике у наставне сврхе, на примеру часописа *Етносфера*, наводи да се студенти Филолошког факултета у Београду, осим што систематизују своја лингвистичка знања користећи овај занимљиви часопис, боље упознају са културом, традицијом и друштвеним збивањима земље чији језик изучавају. Искуства аутора реферата илустрована су обилем примера.

Анализирајући уџбенике руског језика, на примеру уџбеничког комплета за више разреде основне школе *Орбита*, аутора П. Пипера, М. Петковић и С. Мирковић, Наташа Ајдановић, у раду „Прилог питању о социолингвистичком и лингвистичком аспекту савременог уџбеника руског језика као инословенског”, полази од теоријско-концептуалних и евалуационих принципа. Посматрајући уџбеник као средство транспонованја одређене културе, ауторка рада констатује да се овим наставним средством ученик подстиче на стицање комуникативно-културолошке компетенције и знања руског језика. Ови циљеви се постижу упућивањем на различите теме (географија, историја, уметност и култура, образовни систем, спорт), као и, између осталог, указивањем на културу говора и уобичајених израза, невербалну комуникацију, безеквивалентну лексику, фразеологију, паремиологију и афористику. Са друге стране, у обзир је узета генетска сродност два језика, културе и духовности, њихове сличности и разлике. Н. Ајдановић своју анализу закључује констатацијом да овај уџбенички комплет у потпуности одговара свим савременим захтевима лингводидактике.

Вера Белокапић-Шкунца пишући о проблемима наставе руског пословног језика у српској средини, фиксира проблеме и отежавајуће околности у примени овог функционалног стила у настави. Ауторка примећује да процес стандардизације пословног језика обухвата скоро све језичке нивое, од морфолошког до лексичког и синтаксичког, као и да језик пословне кореспонденције одликује висок степен терминологизоване лексике. Реферат „Настава руског пословног језика у српској средин” завршава се закључком Белокапић-Шкунце да би студенти требало да се упознају са овим функционалним стилем прво на матерњем језику, а затим на руском.

За ауторе уџбеника нефилолошког типа, као и предаваче руског језика, корисна су запажања проф. Јулије Ненезић, која у реферату „Методички садржај уџбеника руског језика за нефилолошке факултете на српскојезичној територији” анализира десет уџбеника руског језика (као што су они за студенте Војне академије, филозофског, правног, економског и других факултета). Аутор износи различите примедбе важне за одвијање наставног процеса. На пример, анализа показује да ни у једном од наведених уџбеника увод не упознаје студенте са начином коришћења самог уџбеника, затим нема упућивања на коришћење друге научне литературе, или приликом лексичке семантизације, ни један од аутора не скреће пажњу студената и на руске једнојезичне речнике.

Мирко Милојевић, директор основне школе „Олга Петров” у раду „Искуство предавања руског језика у двојезичној настави” извештава о иницијативи билингвалне наставе у основним школама. Како се већ у неким београдским школама (основним и средњим) настава врши осим на српском и на француском, италијанском или енглеском језику, постоји пројекат по коме би у школи „Олга Петров” ученици који се опделе, слушали 30% наставе на руском језику. Међутим, због проблема са наставним кадром, ови ученици те предмете засад слушају у Руској школи у Београду, пролазавши претходно припремни течај у Руском дому.

С. А. Лепик, директор Руске школе у Београду, у раду „Подршка руском језику и култури у земљи боравка”, наводи неке од података који говоре о раду усмереном на присуство руског језика и културе у Србији. То су сарадња са славистичком катедром Универзитета у Београду, укључујући и Славистичко друштво Србије и друштво руско-српског пријатељства, рад на организацији Зимске школе намењене професорима руског језика у Србији, као и добри односи са школама у којима се изучава руски језик и др. Наведени су и организациони подаци важни за учеснике Олимпијаде руског језика 2010. (циљеви и задаци, рокови за пријаву, садржаји који ће бити заступљени, време одржавања).

Зборник се завршава радом Вукосаве Ђапе-Иветић „Русистика у часопису *Славистика*”, у коме је дат преглед русистичких радова објављених последњих тринаест година (1997—2009) у овом значајном годишњем славистичком часопису. Библиографија садржи више од четири стотине јединица корисних у свакој врсти русистичких истраживања.

Маја Павловић-Шајтинац

UDC 821.163.41-3:398

Снежана Самарџија. *Народна проза у Вили*. — Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за књижевност и уметност, 2009. — 182 стр.

У оквиру издавачке делатности Матице српске и Института за књижевност и уметност постоји реномирана едиција под називом *Библиотека усмене књижевности*, чији је уредник Миодраг Матицки. Прве књиге у *Библиотеци*, објављене 1983. године, јесу монографије *Лирске народне песме у Лешојису Матице српске* Марије Клеут и *Ејске народне песме у Лешојису Матице српске* Миодрага Матицког. У оквиру ове, увелико разгранате Матичине едиције, Марија Клеут приредила је и фолклорну збирку Милице Стојадиновић Српкиње *Из колебе у дворове жосидске* (1990) и *Народне песме у српским рукописним песмарицама XVIII и XIX века* (1995). Миодраг Матицки објавио је још и *Народне песме у Вили* (1985). Захваљујући Зоји Карановић, шира читалачка публика стекла је увид у *Народне песме у Даници* (1990), *Народне приче у Даници* (1992) и *Народне песме у Матици* (1999). Милорад Радевић дао је свој допринос *Библиотеци усмене књижевности* монографијом *Народне умотворине у Шумадинчеју и Шумадинки* (1990), заједно са Маријом Клеут, Миодрагом Матицким и Снежаном Самарџијом објавио је *Народне умотворине у Лешојису Матице српске* (2003), а са М. Матицким — *Народне песме у српској периодици до 1864* (2007) и *Народне песме у Српско-далматинском магазину* (2009). Снежана Самарџија самостално је приредила *Народне приповећке у Лешојису Матице српске* (1995), а недавно се појавила њена монографија *Народна проза у Вили* (2009), као тринаеста по реду у овој едицији. Ова књига значајан је ауторкин допринос настојању *Библиотеке усмене књижевности* да се систематично представи грађа српског усменог стваралаштва, штампана у периодици 19. века.

На почетку књиге, Самарџија истиче да „у историји сакупљања народних умотворина на јужнословенским просторима прозним жанровима никада није придаван такав значај какав су добиле лирске и, посебно, епске песме”. Разлоге тог незаслуженог запостављања ауторка, делимично, види у „особеној природи облика, у њиховој разноврсности, у тешкоћама бележења и припремања грађе за објављивање” и, као потврду свог мишљења, наводи коментаре Вука Стефановића Караџића о проблемима стилизације народних приповедака.

У одељку под називом „На Вуковом путу” Снежана Самарџија даје кратак хронолошко-историјски преглед вуковске и поствуковске традиције бележења народне прозе. Осим дванаест Вукових прилога из *Новина сербских (Народне српске приповијешке*, Беч, 1821) и књижица Атанасија Николића (Београд, 1842; 1843), ауторка истиче да је народне приче објављивао још и учитељ Тодор Влајић (укупно осамнаест жанровски разноврсних варијаната). Посебне заслуге за пробудено интересовање научника за овај род усмене књижевности, наводи Самарџија, припадају Ватрославу Јагићу и, највише, Стојану Новаковићу. Настављајући Вукову мисију, као издавач часописа

Вила и његов уредник (1865—1868), Новаковић је подстицао прикупљање умотворина, али и упознавање са балканском, европском и светском културном баштином.

У оквиру одељка „Народне приповетке и предања” објављена су 42 текста. Међу њима је девет бајки (*Ружица град*, *Црвени већар*, *Златно дрво*, *Аждаја и краљева ћерка*, *Бош не заборавља правих*, *Двоје краљеве дјеце*, *Три девојке*, *Со и хлеб*, *Мајстор и шећер*), једна басна (*Јез и лисица*), две новеле (*Има горе од горега*, *Ко је већи јунак?*), 26 легендарних прича (*Ко ће коза надсвираћи*, *Како је Господ Бош створио небеса, анђеле и птице*, *Из прича о стварању светга*, *Како је постала воденица*, *Дабос*, *Љути судија*, *И светли су зрешили*, *Лако је зрешити*, *Божји послужитељ*, *Страшни суд или светли Илија и ђаволски цар*, *Суђенице*, *Зашто дете пре годину дана не прохода? Зашто неће све да слуша човека*, *Како су постале бухе, уши, ораси и лењници*, *О брескви и јаблану*, *Како је постао курјак*, *Постање мечке*, *Зашто је мушки род благословен, а женски проклет*, *Хала и св. Саво*, *Приче о св. Сави*, *Како је Краљевић Марко постао јунак*, *О Марку Краљевићу*, *О назвању села Метлића*, *О назвању намастира Каоне и села Мурашовца*, *О назвању села Лојанице*), једно веровање (*Ласица*) и по један текст који жанровски балансира (што је, по речима Снежане Самарције одлика већине прилога из *Виле*) између бајке и легендарне приче (*Одрекао се*), бајке и новеле (*Госпо и цинови*), новеле и легендарне приче (*Чудновата свирала*).

Ауторка је поменутим текстовима у својој књизи придружила и три варијанте из *Вилиног* корпуса загонетки. Оне су груписане засебно, у „Додатку”, нумерисане су римским бројевима (I—III) и остале су без наслова. Потом следе фрагменти из прилога Милана Ђ. Милићевића и Бранка Николајевића (штампани у сегменту монографије под насловом „Одломци из путописа” и нумерисани римским бројевима од IV до XII), који су у своје текстове унели стилизована предања и анегдоте о знаменитим личностима српске историје, о ликовима из традиције и тумачењима постанка назива појединих локалитета. Иако се овакви прилози не могу одредити као усмене творевине, Снежана Самарција их, с правом, укључује у монографију „јер је очигледно њихов извор у фолклорном фонду”. Такође, ауторка истиче да је ове текстове уврстила у књигу „да би били доступнији ширем читалачком кругу, али и због тога што нема систематично сакупљеног корпуса сличних предања о локалитетима, настанку места, насеља, сакралних објеката итд.” Скрећући пажњу на њих, Самарција наводи да ови прилози веома добро илуструју сложеност и динамику процеса битних за трајање усменог стваралаштва, као и да су драгоценост сведочанство о односу према традицији и историји бележења.

Ауторка истиче да је приређивање прозне грађе из *Виле* подразумевало доследно преношење варијаната у оном облику у ком су први пут штампане. Једино је, у делу грађе, извршено графичко обележавање пасуса, а обавештења о таквим изменама укључена су у напомене. Осим тога, приповетке и предања распоређени су према жанровским одликама, а не према хронологији штампања у часопису. Међутим, да се не би изгубио књижевно-историјски контекст, ауторка је међу прилоге уврстила и „Преглед варијаната према годинама објављивања у *Вили*”.

Сваки текст означен је бројем и под тим бројем укључен је у именик („Именик појмова, личних и географских назива у народним приповеткама и предањима из *Виле*”) и речник („Мање познате речи”), који се налазе на крају монографије. Снежана Самарција задржала је све наслове, а само у случајевима када они претходно нису постојали (бр. 30, 36), сама је дала наслов, штампан између заграда.

Као полазиште за распоред грађе у овој монографији Самарцији је послужила међународна класификација приповедака, коју су начинили А. Арне и С. Томпсон, али је редослед низања записа прилагођен особеној природи *Вилиног* корпуса и успостављеним тематским круговима. Као једну од препрека приликом систематизације грађе из *Виле* Снежана Самарција наводи потешкоћу око реконструкције околности бележења прича, записивача и сарадника, па и терена са којег су текстови пристизали. Јер, за разлику од осталих рубрика *Виле*, записивачи народног блага нису се посебно наводили чак ни у садржају. Иницијале двојице сарадника одгонетнуо је Радмило Димитријевић (С. В-ћ. = Светислав Вуловић; К. Цв. = Кузман Цветковић), а двојица (Н. Д.; М. Сп.) до данас нису идентификована. Ауторка износи претпоставку да се, на основу података које Новаковић наводи у збирци *Српске народне загонетке*, иза иницијала

цијала Н. Д. крије *Вилин* сарадник, архимандрит Нићифор Дучић, који је, после учешћа у херцеговачком устанку (1861—1862) пребегао у Црну Гору, одакле је дошао у Србију 1868. године, када је штампано последње годиште *Виле*. На основу свог истраживања Снежана Самарција установила је да су највише прозних записа часопису приложили Живојин Радонић, свештеник у Лојаницама, и Јован Војиновић, о којем се ништа не зна, иако му је Стојан Новаковић омогућио издавање засебне збирке. Ауторка је међу прилоге своје књиге уврстила и „Регистар сакупљача” и „Регистар путописаца”, настојећи да употпуни податке који су недостајали Новаковићевом часопису.

У прилогу „Напомене уз варијанте” налазе се наслов текста, назнаке о жанровским карактеристикама сваког записа, податак о записивачу, годиште и број *Виле*, број странице, назнака о терену са којег запис потиче (ако је постојао и у првобитном објављивању), ознака приповедног типа према Арне-Томпсоновом индексу, попис варијаната, првенствено из засебних збирки објављених током 19. и 20. века.

На крају монографије налазе се „Именик појмова, личних и географских назива у народним приповеткама и предањима из *Виле*”, „Мање познате речи”, списак скраћеница и литература, сви изложени азбучним редом.

Ауторка, на основу детаљног увида у грађу, констатује да се по естетским димензијама приче Новаковићевих сарадника не могу поредити са Вуковом збирком. Такође, Самарција указује на то да, иако изворни записи нису сачувани, *Вила* открива удео појединца који казује/стилизује варијанту или бира облике. На тај начин указују се слојеви традиције, односи локалног и интернационалног, преплитање жанрова и чиниоци њихове поетике. Ауторка такође верује да ће се прозне варијанте из *Виле*, иако недовољно познате стручној јавности изван националних кругова и широј читалачкој публици, показати као изузетно захвалне за упоредна изучавања фолклора и културе индоевропских народа.

Осим значаја за изучавање народне књижевности и културе, монографија Снежане Самарције *Народна проза у Вили* указује на потребу даљих систематичних истраживања грађе српског усменог стваралаштва, штампане у периодици 19. века, јер она представља ризницу целокупног јужнословенског народног стваралаштва. Без тога, проучавање истог остало би непотпуно или погрешно схваћено, као и однос традиције словенских и других европских народа, на чије несагледиве последице ауторка ове драгоцене књиге с правом упозорава.

Светлана Торњански-Брацњовић

РЕГИСТАР КЉУЧНИХ РЕЧИ

- А. А. Потебња 203
 актанты 151
 Аристотел 101
 бајање 51
 бачвански Русини 69
 второстепенные члены предложения 151
 Г. Г. Шпет 203
 глаголы речи 161
 граматика 175
 Граматика бачваньско-рускей бешеди 69
 делиберативный объект 161
 евиденцијалност 135
 епистемичка модалност 135
 знак 101
 игра 51
 иконичност 203
 језици у контакту 69
 језичка слика света 119
 Јуриј Лотман 101
 књижевност за децу 51
 конверзивна асиметрија 135
 контрастивна анализа 175
 концесивне реченице 135
 лексикографски портрет 119
 лексикографски тип 119
 лутка 51
 магија 51
 манастир Свети Пантелејмон на Атосу 7
 мимесис 101
 мысли и чувства 161
 модел 101
 моделизација 101
 монтажа 101
 мотивација 203
 нископродуктивни суфикс 219
 обстоятельственные детерминанты 151
 пејоративи за мушка лица 219
 пејоратив мотивисан негативним карактерним својствима човека 219
 пејоратив мотивисан негативним физичким својствима човека 219
 польски језик 175
 принцип „изневјереног очекивања” 135
 руски и српски хронографи 7
 руски летописи 7
 русский и сербский языки 161
 свет 101
 семантичка и стилистичка дифференцијација 161
 семантички синтаксис 151
 семантичка инваријанта 135
 семантички метајезик 119
Сесџре без браша 51
 синтакса 175
 сирконстанты 151
 системска лексикографија 119
 социолингвистика 69
 специјализованне форми выражения объекта 161
 средства и начини реализације 135
 српски и руски језик 135
 српски језик 175
 српско-руске културне везе 7
 стварност 101
 творбена основа 219
 творбени суфикс 219
 теорија интегралног описа језика 119
 терминологија 175
 Украјинци 69
 уметност 101
 унутрашња форма речи 203
 усмена лирика 51
 усмене породичне и обредне песме 51
 филм 101
 Хиландар 7

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

1. Часопис *Зборник Матице српске за славистику* објављује оригиналне научне радове о словенским језицима, књижевностима и културама проучаваним у њиховом развоју или у савременом стању, посматраним компаративно, типолошки, ареално, или у ширем семиотичком контексту, као и узетим понаособ, а такође и радове из историје словенске филологије, историје науке о словенским књижевностима, или лингвистичке славистике. *Зборник Матице српске за славистику* објављује студије и расправе, прилоге и грађу, научну критику, приказе, хронику и библиографију. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у часопису *Зборник Матице српске за славистику*. Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени, по правилу при дну прве странице чланка.

2. Радови се објављују на свим словенским језицима. Радови на српском језику објављују се екавским или ијекавским књижевним изговором, ћирилицом. Уколико аутор жели да му рад буде штампан латиницом, треба то посебно да нагласи. По договору са Уредништвом, рад може бити објављен на енглеском, немачком или француском језику.

Рукопис треба да буде исправан у погледу правописа, граматике и стила. У *Зборнику Матице српске за славистику* за радове на српском језику примењује се *Правопис српскога језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурице (Матица српска: Нови Сад, 1993). Поред правописних норми утврђених тим правописом аутори треба да се у припреми рукописа за штампу придржавају и следећег:

а) Наслови посебних публикација (монографија, зборника, часописа, речника и сл.) који се помињу у раду штампају се курзивом на језику и писму на којем је публикација која се цитира објављена, било да је реч о оригиналу или о преводу.

б) Пожељно је цитирање према изворном тексту (оригиналу) и писму. Уколико се цитира преведени рад, треба у одговарајућој напомени навести библиографске податке о оригиналу.

в) Страна имена пишу се транскрибовано (прилагођено српском језику) према правилима *Правилника српскога језика*, а када се страно име први пут наведе, у загради се даје изворно писање, осим ако је име широко познато (нпр. Ноам Чомски), или ако се изворно пише исто као у српском (нпр. Филип Ф. Фортунатов).

г) У уметнутим библиографским скраћеницама (парентезама) презиме аутора наводи се у изворном облику и писму, нпр. (Белић 1941), (KAROLAK 2004).

д) Цитати из дела на страном језику, у зависности од функције коју имају, могу се наводити на изворном језику или у преводу, али је потребно доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања.

3. Рукопис расправе или студије треба да има следеће елементе:

а) наслов рада, б) име, средње слово, презиме, назив установе у којој је аутор запослен, в) сажетак, г) кључне речи, д) текст рада, ђ) литературу и изворе, е) резиме, ж) прилоге. Редослед елемената мора се поштовати. Радови који представљају краће прилоге, грађу, приказе и сл. поред основног дела текста садрже име аутора и наслов.

4. Наслов рада треба да што верније и концизније одражава садржај рада. У интересу је аутора да се користе речи прикладне за индексирање и претраживање. Ако таквих речи нема у наслову, пожељно је да се наслову дода поднаслов. Наслов (и поднаслов) штампају се на средини странице, верзалним словима.

5. Име, средње слово и презиме аутора у студијама и чланцима штампају се изнад наслова уз леву маргину, а у приказима испод текста уз десну маргину, курзивом. Имена и презимена домаћих аутора увек се наводе у оригиналном облику, независно од језика рада. Назив и седиште установе у којој је аутор запослен наводи се испод имена, средњег слова и презимена аутора. Називи сложених организација треба да одражавају хијерархију њихове структуре (нпр., Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Одсек за српску књижевност). Ако је аутора више, мора се назначити из које установе потиче сваки од наведених аутора. Функција и звање аутора се не наводе. Службена адреса и/или електронска адреса аутора даје се у подбелешци, која је звездицом везана за презиме аутора. Ако је аутора више, даје се само адреса првог аутора. Назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру кога је чланак настао, као и назив институције која је финансирала пројекат или програм наводи се у посебној подбелешци, која је двома звездицама везана за назив установе у којој је аутор запослен.

6. У сажетку, који треба да буде на језику на коме је написан и рад, треба језгровито представити проблем, циљ, методологију и резултате научног истраживања. Препоручује се да сажетак има од 100

до 250 речи. Сажетак треба да се налази испод наслова рада, без ознаке *Сажетак*, и то тако да му је лева маргина увучена 1 цм у односу на основни текст (тј. једнако увучена као први пасус основног текста).

7. Кључне речи су термини или изрази којима се указује на целокупну проблематику истраживања, а не може их бити више од десет. Препоручљиво их је одређивати са ослонцем на стручне терминологије речнике, а у интересу је аутора да учесталост кључних речи (с обзиром на могућност лакшег претраживања) буде што већа. Кључне речи дају се на језику на којем је написан сажетак. Кључне речи се наводе испод сажетка, са ознаком *Кључне речи*, и то тако да им је лева маргина уравната с левом маргином сажетка.

8. Библиографска парентеза, као уметнута скраћеница у тексту која упућује на потпуни библиографски податак о делу које се цитира, наведен на крају рада, састоји се од отворене заграде, презимена аутора (малим верзалом), године објављивања рада који се цитира, те ознаке странице са које је цитат преузет и затворене заграде, на пример:

(Ивић 1986: 128)	за библиографску јединицу:	Ивић, Павле. <i>Српски народ и његов језик</i> . — 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.
---------------------	-------------------------------	---

Ако се цитира више суседних страница истог рада, дају се цифре које се односе на прву и последњу страницу која се цитира, а између њих ставља се црта, на пример:

(Ивић 1986: 128—130)	за библиографску јединицу:	Ивић, Павле. <i>Српски народ и његов језик</i> . — 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.
-------------------------	-------------------------------	---

Ако се цитира више несуседних страница истог рада, цифре које се односе на странице у цитираном раду, одвајају се запетом, на пример:

(Ивић 1986: 128, 130)	за библиографску јединицу:	Ивић, Павле. <i>Српски народ и његов језик</i> . — 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.
--------------------------	-------------------------------	---

Уколико је реч о страном аутору, презиме је изван парентезе пожељно транскрибовати на језик на коме је написан основни текст рада, на пример Џ. Марфи за James J. Murphy, али у парентези презиме треба давати према изворном облику и писму, нпр.

(MURPHY 1974: 95)	за библиографску јединицу:	MURPHY, James J. <i>Rhetoric in the Middle Ages: A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance</i> . Berkeley: University of California Press, 1974.
----------------------	-------------------------------	--

Када се у раду помиње више студија које је један аутор публиковао исте године, у текстуалној библиографској напмени потребно је одговарајућим азбучним словом прецизирати о којој се библиографској одредници из коначног списка литературе ради, на пример (MURPHY 1974a: 12).

Уколико библиографски извор има више аутора, у уметнутој библиографској напмени наводе се презимена прва два аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом *и др.*:

(Ивић, Клајн и др. 2007)	за библиографску јединицу:	Ивић, Павле и Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић. <i>Српски језички приручник</i> . 4. изд. Београд: Београдска књига, 2007.
-----------------------------	-------------------------------	---

Ако је из контекста јасно који је аутор цитиран или парафразира-
ран, у текстуалној библиографској напмени није потребно наводити
презиме аутора, нпр.

Према Марфијевом истраживању (1974: 207), први сачувани трактат из
те области сачио је бенедиктинац Алберик из Монте Касина у другој
половини XI века.

Ако се у парентези упућује на радове двају или више аутора, по-
датке о сваком следећем раду треба одвојити тачком и запетом, нпр.
(Белић 1958; СТЕВАНОВИЋ 1968)

9. Подбелешке (подножне напомене, фусноте), обележене арап-
ским цифрама (иза правописног знака, без тачке или заграде) дају се
при дну странице у којој се налази део текста на који се подбелешка
односи. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења и
сл. Подбелешке се не користе за навођење библиографских извора
цитата или парафраза датих у основном тексту, будући да за то слу-
же библиографске парентезе, које — будући повезане с пописом ли-
тературе и извора датих на крају рада — олакшавају праћење цитира-
ности у научним часописима.

10. Прилози којима је илустровано научно излагање (табеларни
и графички прикази, факсимили, слике и сл.) обележавају се рим-
ским цифрама, прилажу се на крају текста рукописа, а њихово место
у тексту се означава одговарајућом цифром.

11. Цитирана литература даје се у засебном одељку насловљеном
Цитирана литература. У том одељку разрешавају се библиографске
парентезе скраћено наведене у тексту. Библиографске јединице (ре-
ференце) наводе се по азбучном или абecedном реду презимена пр-
вог или јединог аутора како је оно наведено у парентези у тексту.
Прво се описују азбучним редом презимена првог или јединог аутора
радови објављени ћирилицом, а затим се описују абecedним редом
презимена првог или јединог аутора радови објављени латиницом.

Ако опис библиографске јединице обухвата неколико редова, сви редови осим првог увучени су удесно за два словна места (висећи параграф).

Свака библиографска јединица представља засебан пасус, који је организован на различите начине у зависности од врсте цитираног извора.

У *Зборнику Мајнице српске за славистику* у библиографском опису цитиране литературе примењује се MLA начин библиографског цитирања (*Modern Language Association's Style — Works cited*) с том модификацијом што се презиме аутора наводи малим верзалом, а наслов посебне публикације наводи се курзивом.

Примери таквог начина библиографског цитирања:

Монографска публикација:

ПРЕЗИМЕ, име аутора и име и презиме другог аутора. *Наслов књиџе*. Податак о имену преводиоца, приређивача, или некој другој врсти ауторства. Податак о издању или броју томова. Место издавања: издавач, година издавања.

Пример:

БЕЛИЋ, Александар, *О језичкој природи и језичком развијку: лингвистичка истраживања*. Књ. 1. — 2. изд. Београд: Нолит, 1958.

МИЛЕТИЋ, Светозар. *О српском ипшању*. Избор и предговор Чedomир Попов. Нови Сад: Градска библиотека, 2001.

Фототипско издање:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. *Наслов књиџе*. Место првог издања, година првог издања. Место поновљеног, фототипског издања: издавач, година репринт издања.

Пример:

СОЛАРИЋ, Павле. *Поминак књиџески*. Венеција, 1810. Инђија: Народна библиотека „Др Ђорђе Натошевић”, 2003.

Секундарно ауторство:

У *Зборнику Мајнице српске за славистику* зборници научних радова се описују према имену уредника или приређивача.

Презиме, име уредника (или приређивача). *Наслов дела*. Место издавања: издавач, година издавања.

Пример:

РАДОВАНОВИЋ, Милорад (ур.). *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ — Службени гласник, 1996.

Рукопис:

ПРЕЗИМЕ, име. *Наслов рукописа* (ако постоји или ако је у науци добио општеприхваћено име). Место настанка: Институција у којој се налази, сигнатура, година настанка.

Пример: НИКОЛИЋ, Јован, *Песмарица*. Темишвар: Архив САНУ у Београду, сигн. 8552/264/5, 1780—1783.

Рукописи цитирају према фолијацији (нпр. 2а—3б), а не према пагинацији, изузев у случајевима кад је рукопис пагиниран.

Прилог у серијској публикацији:

Прилог у часопису:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. „Наслов текста у публикацији.” *Наслов часописа* број свеске или тома (година, или потпун датум): стране на којима се текст налази.

Пример:

РИБНИКАР, Јара. „Нова стара прича.” *Летопис Машице српске* књ. 473, св. 3 (март 2004): стр. 265—269.

Прилог у новинама:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. „Наслов текста.” *Наслов новина* датум: број страна.

Пример:

КЉАКИЋ, Слободан. „Черчилов рат звезда против Хитлера.” *Политика* 21. 12. 2004: 5.

Монографска публикација доступна on-line:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. *Наслов књиге*. <адреса са Интернета>. Датум преузимања.

Пример:

VELTMAN, K. H. *Augmented Books, knowledge and culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d/6d.>> 02. 02. 2002.

Прилог у серијској публикацији доступан on-line:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. „Наслов текста.” *Наслов периодичне публикације*. Датум периодичне публикације. Име базе података. Датум преузимања.

Пример:

TOIT, A. „Teaching Info-preneurship: students’ perspective.” *ASLIB Proceedings* February 2000. Proquest. 21. 02. 2000.

Прилог у енциклопедији доступан on-line:

„НАЗИВ ОДРЕДНИЦЕ.” *Наслов енциклопедије*. <адреса са Интернета>. Датум преузимања.

Пример:

„WILDE, Oscar.” *Encyclopedia Americana*. <...> 15. 12. 2008.

12. Извори се дају под насловом *Извори у засебном одељку* после одељка *Цитирана литература* на истим принципима библиографског описа који се примењује у одељку *Цитирана литература*.

13. Резиме не би требало да прелази 10% дужине текста, треба да буде на једном од светских језика (енглеском, руском, немачком, француском). Уколико аутор није у могућности да обезбеди коректан

превод, треба да напише резиме на језику на коме је написан и рад, а уредништво *Зборника Матице српске за славистику* ће обезбедити превод. Уколико је рад написан на страном језику, резиме мора бити написан на српском језику. Уколико аутор није у могућности да обезбеди резиме на српском језику, треба да напише резиме на језику на којем је написан рад, а уредништво ће обезбедити превод резимеа на српски језик. После резимеа треба на језику резимеа навести кључне речи за дати рад.

14. Текст рада за *Зборник Матице српске за славистику* пише се електронски на страници А4 формата (21 x 29,5 cm), с маргинама од 2,5 cm, увлачењем првог реда новог пасуса 1,5 cm, и размаком међу редовима 1,5. Текст треба писати у фонту *Times New Roman*, словима величине 12 pt, а сажетак, кључне речи и подножне напомене словима величине 10 pt.

Штампане рукописе треба слати на адресу: Уредништво *Зборника Матице српске за славистику*, Матица српска, Матице српске 1, 21 000 Нови Сад. Поред штампане верзије рукописа, треба послати и електронску верзију рукописа у Word формату на компакт диску или на електронску адресу jdjukic@maticasrpska.org.rs или piperm@eunet.rs с назнаком да се ради о рукопису за *Зборник Матице српске за славистику*. Штампана верзија рукописа може бити замењена електронском верзијом у PD формату.

Уредништво Зборника Матице српске за славистику

Рецензентии радова који се објављују у ЗМСС 78 су

Проф. др Петар Буњак
Доц. др Дојчил Војводић
Проф. др Корнелија Ичин
Проф. др Предраг Пипер